

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

36

2008

Z nových akvizic sbírkového oddělení
Památníku Tereziín:

FRANTIŠEK MOŘIC NÁGL
(1889–1944)

V roce 2007 byla rozšířena výtvarná sbírka Památníku Tereziín o předválečná díla malíře Františka Mořice Náglá.

František Mořic Nágl se narodil 28. května 1889 v Kostelní Myslové u Telče v židovské rodině vlastníci hospodářství a mlýn. S výjimkou sedmiletého studia v Praze, služby v armádě za první světové války a letních cest k Jaderskému moři prožil ve své rodné vsi a jejím okolí prakticky celý život až do roku 1941. Právě prožitek telěské krajiny, formované lidskou prací, byl rozhodující pro Náglův umělecký názor. Druhým určujícím momentem bylo studium na Uměleckoprůmyslové škole v Praze (1905–1908), ale především na Akademii výtvarných umění (1909 až 1912), kde byl žákem profesora Hanuše Schwaigera.

Do malířova osudu zasáhla válka, kterou v letech 1914–1918 prožil na balkánské frontě. Utrpěl tu vážné zranění pravé ruky, kterou si později při malování musel podpírat speciální podpěrou. Navzdory tomu se k malování vrátil. Ve 30. letech začal výrazněji vystavovat; býval zastoupen na expo-

Kostelní Myslová.

Tereziňský dvorek s pavlačemi.

Tereziňský dvůr.

TEREZIŇSKĚ LISTY 36

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Terezín, 2008
ISBN 978-80-87242-04-9

OBSAH

Obraz nacistického režimu v deníku velvyslance USA

W. E. Dodda (1933–1938) I.

Miroslav Kryl

(7)

Řešení jihotyrolské otázky v průběhu druhé světové války
a české země II.

Miloš Hořejš

(29)

Projevy antisemitismu v československých pozemních
a leteckých jednotkách za druhé světové války na Západě

Ladislav Kudrna

(59)

Zánik a poválečná likvidace koncentračního tábora v Litoměřicích.

Zapomenutý hrob

Miroslava Langhamerová

(93)

Hasiči v Terezíně

Jan Vajskebr

(124)

Židovské evidenční karty – opomíjený pramen k historii perzekuce
židovského obyvatelstva

Tomáš Fedorovič

(140)

Časopis Kamarád

Lenka Šteřlová

(163)

K procesům se zaměstnanci policejní věznice gestapa
Malá pevnost v Terezíně před Mimořádným lidovým soudem
v Litoměřicích

Marek Poloncarz

(179)

Zprávy a recenze
Monika Sedláková, Jan Špringl,
Jan Vajskebr a Miroslava Langhamerová,
Vojtěch Blodig
(198)

Chronologický přehled o činnosti
Památníku Terezín v roce 2007
(224)

Terezínská bibliografie 2007
(231)

OBRAZ NACISTICKÉHO REŽIMU V DENÍKU VELVYSLANCE USA WILLIAMA EDWARDA DODDA (1933–1938) I.

Miroslav Kryl

William E. Dodd (narozen 9. února 1869 v Claytonu v Severní Karolíně, zemřel roku 1940) pocházel ze staré anglické rodiny. Vysokoškolské vzdělání absolvoval na Polytechnickém institutu ve Virginii a na Univerzitě v Lipsku. Humanitní studia v Německu ukončil doktorskou prací o německém liberalismu. Po návratu do Spojených států působil jako vynikající vysokoškolský pedagog. Před svým jmenováním velvyslancem v Německu přednášel historii jako profesor Univerzity v Chicagu. Byl hluboce nábožensky založeným věřícím baptistické církve, současně však zastával ideje liberální demokracie, odluky církve od státu, svobody vyznání a náboženského přesvědčení, to vše jako stoupenec idejí Thomase Jeffersona. Po nástupu prezidenta Roosevelta se ztotožnil s jeho politickým programem. To byl také zřejmě jeden z důvodů, že jej, univerzitního profesora, učenice, jak se tehdy říkalo, prezident v roce 1933 jmenoval americkým velvyslancem v Berlíně.¹⁾

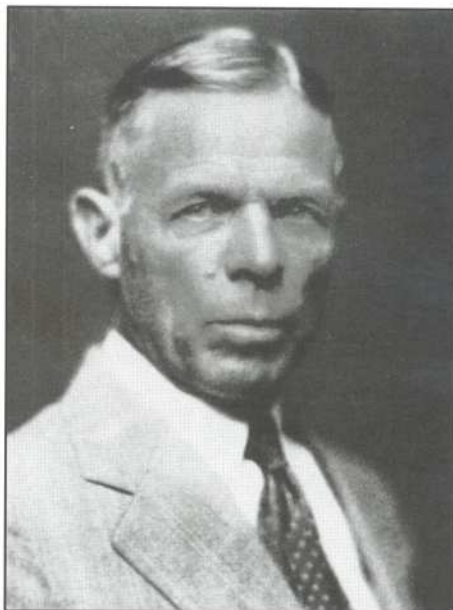
Na parníku Washington, který vyplul z New Yorku 5. července 1933, cestoval do Hamburku spolu s manželi Doddovými a jejich dětmi (synem Williamem a dcerou Martou) i druhý, mladší prezidentův syn Franklin. Do přístavu ho doprovodila paní Rooseveltová. K události máme dva zdroje informací. Především je to retrospektivní líčení v otcových deníkových záznamech; dále pak memoáry dcery Marty, jejichž titul v českém překladu zní „Moje léta v Německu 1933 až 1937“, ovšem s ironickým podtitulem (volněji přeloženo) „Ráda jsem vás poznala, pane Hitlere!“²⁾

Velmi pečlivý autor deníku uvedl, že ještě před vyplutím lodi navštívil 4. července 1933 spolu s rodinou amerického diplomata Charlese R. Crana, který financoval katedru ruských dějin při Historické fakultě jeho mateřské Univerzity v Chicagu. Na Cranově rozhořčeném postoji vůči „sovětským revolucionářům“ by nebylo nic divného. Projevil se však současně jako přítel Hitlerova režimu a zastánce militantního antisemitismu. Je prý neoddiskutovatelné, aby Židé byli, jak doufá, nyní odkázáni do příslušných mezí. Jeho rada designovanému velvyslanci zněla: „Hitlera je třeba chránit!“ Den předtím, 3. července 1933, se Dodd setkal se zástupci židovských organizací v New Yorku. Vyslechl jejich zděšení nad vražděním Židů a dalšími páchanými zločiny a ujistil je, že vynaloží veškerý svůj vliv, aby čelil takové brutalitě, a přirozeně se zastane také amerických Židů žijících v Německu. Na palubě parníku pokračoval v diskusi se zde přítomným rabínem Stephanem S. Wisem.³⁾

Zda měla rodina (z otcovy strany) židovské kořeny v dávné minulosti, lze těžko soudit. Podle dceřina svědectví vedl Dodd obě své děti k zájmu o ekonomii, ale zároveň je uváděl do světa bible jako literárního skvostu. Sama se za Židov-

ku nepovažovala, ač jedna z pokrokových škol, kterou jako „přípravku“ k univerzitním studiím navštěvovala (oficiálně nazývaná „U High School“), byla kvůli přítomnosti židovských studentů považována za „Jew High“. Autorka v memoárech popsala případy amerického antisemitismu, s nimiž se setkala, ale i vlastní předsudky. Teprve v Německu o několik let později uslyšela absurdní tvrzení o tom, že „Židé ovlivňují veškerý kulturní a hospodářský život, aby tak získali světovládu“.⁴⁾ Nejdříve dokonce podléhala nacistické propagandě, i té, která na ni působila v ulicích německých měst.

Quentin Reynolds, německý korespondent Hearstova tiskového koncernu v Německu, pozval jednoho srpnového dne roku 1933 sourozence Doddovy na cestu jižním Německem (a posléze do Rakouska). Po zastávce ve Wittenbergu a prohlídce památných Lutherových 95 tezí, odlitých do bronzu, pokračovali mladí lidé do Norimberka. Ráno se z hotelu vydali na toulky městem. Později si M. Doddová zapsala: „Uviděli jsme na ulici skupinu gestikulujících lidí. Zastavili jsme se [...] a uprostřed ulice jsme viděli, jak ze stojící tramvaje byla brutálním způsobem vyvržena mladá dívka. Šli jsme blíž a viděli její strhaný a utrápený obličej, barvy absintu. Vypadala opravdu strašně. Měla vyholenou hlavu a na prsou plakát. Sledovali jsme skupinu lidí, kteří jí spílali, uráželi ji

Portrét Williama E. Doddova.

Velvyslancova dcera Marta, provdaná Sternová (od r. 1938).

Rodina po přistání v Hamburku 13. července 1933: W. E. Dodd s manželkou, dcerou Martou a synem Williamem.

a hnali před sebou. Quentin [Reynolds] a můj bratr se zeptali okolostojících, co se tady stalo. Z jejich odpovědí jsme vyrozuměli, že šlo o nežidovku, která se spustila se Židem. Na plakátu stálo: „Oddala jsem se Židovi.“⁶⁵⁾

Další poznatky a zkušenosti z pobytu v Německu a přímé či zprostředkované zážitky z protižidovské perzekuce nakonec ovlivnily její odmítavý a odsuzující poměr vůči nacistickému režimu a přivedly ji k výrazně levicovému smýšlení a přesvědčení a nakonec k sympatiím ke komunismu a Sovětskému svazu.⁶⁶⁾

Odmítavé stanovisko k nacistickému režimu zaujal i její otec, ačkoliv byl vázán diplomatickými ohledy. Prezident Roosevelt mu dal za úkol především vymáhat splacení milionových úvěrů (šlo o americké půjčky a investice v rámci Dawesova a Youngova plánu). V tomto ohledu vedl nesčetná jednání, o nichž budu hovořit dále i v souvislosti s jeho kontakty s tehdejšími šéfy Říšské banky a ministrem financí Hjalmarem Schachtem. Na tomto místě chci hned uvést nejzávažnější v deníku obsažené svědectví o Hitlerových protižidovských výrocích, s nimiž byl velvyslanec konfrontován již po měsíčním pobytu v Berlíně. (Tehdy teprve zařizoval vše potřebné pro zahájení své funkce i rezidenci jako sídlo pro svou rodinu.)

Záznam Williama Dodda ze 16. srpna 1933 v deníku citují podle anglického znění, včetně grafické podoby původní edice (s překladem do češtiny v poznámce):

“August [16. 1933] Wednesday. Professor Coar came again to describe visit with Hitler. He had spent two hours with the Chancellor, with Hess [Heß] as a witness. Coar reported that Hitler talked wildly about destroying all Jews, insisting that no other nation had any right to protest and that Germany was showing the

world how to rid itself of its greatest curse. He considered himself a sort of Messiah. He would re-arm Germany, absorb Austria and finally move the capital to Munich.[...]"⁷⁾

Jistě nelze přeceňovat dosud v historické literatuře nezveřejněný Hitlerův výrok v jiných souvislostech, na které ještě poukážu. Uvedu mj. verzi tehdejšího německého ministra zahraničí K. von Neuratha o Hitlerových plánech. Nebude se v ní hovořit o vyhlazení Židů. (Ostatně podobu holokaustu si současníci – máme-li na mysli 30. léta – patrně vůbec nedokázali představit; snad kromě Hitlera samotného.) Tento problém dosti důsledně analyzoval německý historik Eberhard Jäckel ve své knize Hitlerův světový názor, a to zejména rozbořením Hitlerovy klíčové knihy *Můj boj* (Mein Kampf). Její autor už v ní přisoudil tzv. židovské otázce celosvětový význam a i v dalších výrocích dal průchod děsivé radikalizaci a brutalitě „doporučovaných“ opatření. Jsem přesvědčen, že již v citovaném Hitlerově výroku byla obsažena jeho idea neskrývané fyzické likvidace, čili hromadné vraždy. A to jako budoucí cíl celé nacistické politiky, související s přípravou nelitostné, dobovačné a vyhlazovací války.⁸⁾

Coarovy návštěvy u velvyslance se datují od 5. srpna 1933. Toho dne si W. Dodd nejdříve zaznamenal rozhovor s profesorem R. G. Harrisonem z Yalské univerzity. Lze říci, že v tomto období začíná série pokusů o velvyslancovu intervenci v záležitosti perzekvovaných židovských osobností. V daném případě šlo o nešťastný osud univerzitní pedagožky, Židovky, kterou Harrison znal v době 1. světové války z Yalu. Za války tam byla pod přísným „vládním dozorem“, protože byla podezírána ze špionáže ve prospěch Německa. Nyní byla tato vážená profesorka berlínské univerzity propuštěna a uvězněna. Harrison o ní vyslovil velmi vysoké mínění. Jak dále vyšlo najevo, šlo o odborníka v oboru biologie, která se měla stát tajemnicí mezinárodního vědeckého kongresu v Londýně. Dodd prohlásil, že pro ni jako německou občanku nemůže nic udělat, ale odkázal návštěvníka na amerického generálního konzula v Berlíně G. R. Messersmitha. V záznamu dále poznamenal nadcházející jednání, které mu přislíbil „šéf německé tajné policie“ Diels; ten se prý (po společném obědě s Messersmithem) pokusí podniknout v dané záležitosti, co bude v jeho silách.⁹⁾

V pátek 18. srpna 1933 se znovu, tentokrát telefonicky přihlásil zmíněný profesor Coar (pod pseudonymem „Langbein“). Jak Dodd žertem poznamenal, návštěvník má opravdu dlouhé nohy, i když na jednu kulhá. Ambasadorovi poněkud šifrovaně sdělil, že jeden jeho známý se vrátil společně s Heßem z cesty za „vůdcem“.¹⁰⁾ Podle slov onoho známého Hitler nijak nezměnil svůj postoj. Lze dovodit, že zopakoval své protizidovské vražedné výroky. „Rád bych věděl, jakou roli zde [Coar] hraje,“ zapsal si W. Dodd s dovětkem, že situace v Německu je složitá a že se snaží zorientovat se v ní.¹¹⁾

Konečně chci čtenáři zprostředkovat i předchozí Doddovo jednání s tímto „neobyčejným návštěvníkem“. Tak v deníku představil váženého profesora německé literatury a filozofie v Kanadě, který se narodil v Berlíně americkým rodičům. Nyní žije na penzi v Bostonu a přijel do Berlína. Vyslovil přání hovořit s velvy-

slancem naprosto důvěrně. Řekl, že byl osobním přítelem Adolfa Hitlera, jehož se prý v roce 1923 snažil odradit od mnichovského puče. Hitler jej až do nynějšíka čas od času zve k sobě. Nyní se chystá navštívit jej v kancléřově letním sídle v Bavorsku. Navrhl Doddovi, že mu podá podrobnou zprávu o svém rozhovoru s Hitlerem za podmínky, že od něj získá doporučující dopis pro prezidenta Roosevelta. Jemu by pak chtěl podat závěrečnou, respektive vyčerpávající informaci. Podivnou, ale patrně spíše naivní profesorovu nabídku zachytil deníkový záznam z 9. srpna 1933. Hitlerův náměstek Heß údajně Coarovi slíbil, že mu zajistí místo ve svém letadle, které mělo návštěvníky dopravit k Hitlerovi.

Dodd už předem slíbil, že prezidentovi zašle Coarův stručný dopis, který si měl napřed sám přečíst. Je pravda, soudě podle Doddových velmi seriózních záznamů, že John Firman Coar vyslovil obavu z německé zahraniční politiky. Patrně podléhal naivním představám, že by mohl přimět Hitlera k nějakým změnám v jeho politice. Rozhovor s Doddem se pak zřejmě stočil na to, jak říše „řeší židovskou otázku“. Ambasadore vyslovil obavu, že nynější pronásledování Židů sníží německý export. Kurs Hitlerova režimu, zaměřený ke zbrojení, povede k jeho mezinárodnímu bojkotu. Jak hodně se v tomto ohledu zmýlil, sám na stránkách deníku přiznal: v komentářích k politice usmiřování a ústupků západních demokracií před režimem, jehož hrůzy poznával. Skeptický a pesimistický závěr deníku po velvyslancově odvolání roku 1938 uvedu v dokončení této stati v příštím čísle Terezínských listů.¹²⁾

V zápise z pátku 1. září 1933 se autor deníku vrátil ke Coarovým informacím o Hitlerově fanatické nenávisti k Židům, které se potvrdily z dalšího zdroje. Trpkost z ústupnosti vůči nacistické politice cítíme z tohoto deníkového záznamu. V originále zde stojí:

“Henry Mann of the National City Bank spoke of the conversation he and Mr. Aldrich had some ten days before with Chancellor at his summer place. The ideas advocated by Hitler were the same as those he had advanced to Professor Coar. He is a fanatic on the Jewish problem. He has no conception of international relationships. He considers himself a German Messiah. But despite Hitler's attitude these bankers feel they can work with him.”¹³⁾

Soudím, že Hitler spolu s úzkým kruhem „zasvěcených“ sotva vážně mínil učinit z germanofilsky orientovaného akademika prostředníka v diplomatických jednáních. (I když prof. Coar se o to i nadále pokoušel.) Domnívám se, že nacističtí pohlaváři jej mohli považovat za více či méně neškodného idealistu, zvaného občas na návštěvu k „vůdci“, s nímž se kdysi tak důvěrně poznal. Dodejme, že encyklopedické prameny potvrzují zde naznačenou Coarovou biografii a jeho univerzitní dráhu v Německu, USA a Kanadě. K jeho cti budiž řečeno, že se nakonec od nacismu distancoval. Starý pán, jemuž bylo tehdy 71 let, navštívil roku 1935 Německo naposledy. Zavítal tehdy na mnichovskou Německou akademii a dokonce se opět soukromě setkal s Hitlerem; během své cesty však kritizoval nacistickou doktrínu „čisté krve a rasy“.¹⁴⁾

Nakonec sám W. Dodd dospěl v rozhovoru s Jamesem McDonalodem (Vyso-

kým komisařem Společnosti národů pro německé uprchlíky) k názoru, že „Hitler se nikdy nevzdá myšlenky vyhnat všechny Židy z říše“. McDonald mu nepřípadal příliš „zaujatý svými úkoly“, při nichž měl pomáhat všem běžencům z Německa. Dotyčný komisař plánoval dohodnout s Německem desetiletý plán na vysídlení 600 tisíc židovských obyvatel; i to připadalo Doddovi nereálné vzhledem k prostředkům, jež by se musely shromáždit, nehledě na obtíže spojené s opatřením pracovních příležitostí, kterých je i tak málo. Není divu, že si velvyslanec poznamenal: Neurath není sice proti takovému plánu, ale nemohl prý slíbit nic určitého. Autor deníku, vzhledem k násilnostem, vraždám a další perzekuci během celého minulého roku (tj. trvání nacistického režimu) předvídal veliké utrpení židovských obyvatel. A nemýlil se...¹⁵⁾

Milníky Hitlerova režimu v Německu ve světle deníkových záznamů

Rozhodně sem patří události spojené s procesem s údajnými žháři Říšského sněmu (jak již bylo naznačeno v poznámce 9). Z Doddova zápisu, pořízeného 10. srpna 1933, v českém překladu vyjímám: „Navštívil mě advokát David Levinson, Žid z Filadelfie, typicky židovského vzezření, který se ve Spojených státech nejednou účastnil obhajoby v procesech, ve kterých šlo o občanská práva. Obdržel plné moci v záležitosti požáru Říšského sněmu, jehož projednávání začne v Lipsku 21. září [...].“¹⁶⁾ Ambassador nemohl vyhovět jeho žádosti o doporučující dopis k bližší neurčenému činiteli německého režimu, který měl umožnit jeho fungování jako obhájce obviněných, resp. obžalovaných. Dodejme, že Lipský proces, k němuž existuje rozsáhlá odborná i memoárová literatura, začal zhruba za měsíc, 21. září 1933; zahraniční obhájce soud nepřipustil.¹⁷⁾

Jak je známo, proces skončil pro jeho nacistické iniciátory debaklem. 23. prosince 1933 byli tři obžalovaní Bulhaři: Dimitrov, Popov a Tanev (členové bulharské komunistické strany, pobývající v intencích Kominterny v Německu s falešnými pasy) a německý komunistický funkcionář Ernst Torgler soudem zproštěni viny; oficiálně pro nedostatek důkazů. Nešťastný Holanďan van der Lubbe byl odsouzen k smrti a popraven. Boj o život Dimitrovovi a jeho druhům však teprve začínal. Dosvědčuje to mj. v roce 1997 poprvé v úplnosti vydaný Dimitrovův soukromý deník.¹⁸⁾

Pro následující citaci z deníkového záznamu W. Dodda jsem zvolil originální znění. Text dosvědčuje informaci o možném naplnění Göringovy hrozby smrtí, kterou pruský ministerský předseda vyslovil při dramatické konfrontaci s Dimitrovem u soudu dne 21. listopadu 1933. (Vyvolal tím novou bouři protestů evropské a světové veřejnosti.) Podle originálního vydání Doddův záznam vypovídá:

“December 22. [1933] Friday. A newspaper man, whose information I have found always to be reliable but whose name I dare not mention even in this diary, came to me this morning to say that a high German official – my guess is Secret Police Chief Rolf [Rudolf] Diels – had told him that tomorrow the German Supreme Court would declare all the Communists except Van der Lubbe, on trial since September for burning the Reichstag, not guilty. But Georgi Dimitrov, the

Bulgarian Communist, disowned by his own country, was to be murdered before he could get out of the country, by order of the Prussian Prime Minister, Goering. My friend's informant went on to say, 'I know my life is in danger when I speak to you, but I have had several terrible nights and must let you know in the hope you can do something which will cause the order to be annulled.' My newspaper friend was perturbed, refused to give me the name of the official informant but avowed that the murder of Dimitrov was certain unless something were done immediately to inform the world. [...]"¹⁹⁾

Robert Kvaček publikoval roku 1973 poprvé svůj český překlad tohoto textu: „Novinář, jehož zprávy byly vždy spolehlivé, ale jehož jméno se neodvažuji znamenat ani v tomto deníku, přišel dnes ráno ke mně a řekl mi, že vysoký německý úředník – podle mého odhadu šéf tajné státní policie Rudolf Diels – mu oznámil, že zítra říšský soud osvobodí s výjimkou van der Lubba všechny komunisty z procesu o požáru Říšského sněmu, projednávaném od září. Ale Jiří Dimitrov, bulharský komunista vykázaný ze své vlastní země, má být na rozkaz pruského ministerského předsedy Göringa zavražděn dříve, než opustí Německo. Onen vysoký úředník k tomu dodal: ‚Vím, že můj život je v nebezpečí, když vám to říkám, ale prožil jsem několik strašných nocí a chtěl jsem vám dát o tom vědět v naději, že můžete učinit něco, co by tento rozkaz zvrátilo.‘ Novinář byl velmi rozrušen. Odmítl mi jmenovat úředníka, zdůraznil však, že zavraždění Dimitrova je jisté, nebude-li okamžitě podniknuto něco, aby se o tom svět dozvěděl.“²⁰⁾

V další části svého zápisu Dodd označil celou záležitost za velmi podivnou. Podle jeho názoru uvedený oficiální informátor je jediným člověkem v Německu, který dobře ví, kdo založil požár v Říšském sněmu. Právě tomuto informátorovi, napsal dále, hrozil v listopadu Göring z neznámých důvodů koncentračním táborem. Nakonec věc skončila tím, že v prosinci 1933 byl své funkce zbaven. Koncem listopadu téhož roku sdělil americký generální konzul Messersmith Doddovi, že Diels se obává o svůj život a prosí ho, aby mu nějakým způsobem pomohl. Velvyslanec si poznamenal, že ani on žádnou takovou možnost nemá. Za dva týdny údajně vešlo ve známost, že Diels bude znova dosazen do úřadu šéfa tajné policie (tj. gestapa), který byl přímo řízen Göringem. Nakonec si Dodd zapsal své mínění, podle něhož šlo o úskok, který snad měl Dielse zastrašit, poněvadž disponoval nebezpečnými informacemi.²¹⁾

Rudolf Diels vydal po válce paměti, v nichž podle mého soudu zveličil nebezpečí, jemuž byl vystaven v uvedené záležitosti. Potvrdil ovšem, a to osobitým způsobem (citací záznamů z Doddova deníku z 22. a 25. prosince 1933 v záměrně ne zcela přesném překladu do němčiny), že byl oním informátorem velvyslanceva přítele, novináře. Je podivuhodné, že ani v edici svých pamětí z roku 1950 jeho jméno neprozradil. Zato neochvějně trval na naprosté právoplatnosti lipského soudu. V textu zesměšnil zprávy o tom, že by Marinus van der Lubbe mohl být při vyšetřování a v průběhu procesu zastrašován nebo dokonce vystaven vlivu omamných látek. Je zřejmé, že se autor pamětí pokouší za každou cenu „přebít“ vlastní podíl na zločinech režimu v jeho počáteční fázi. Lubbeho nazývá „malým

špinavým Holanďanem“ a „pyromanem se sklonem k potulkám“. A byl to prý jediný pachatel, jenž zapálil Říšský sněm, za což jen on mohl být a byl po právu odsouzen.

Na druhé straně ovšem Diels tvrdí, a v tom má patrně pravdu, že „nejvyšší šéfové“ (tj. podle jeho pořadí Göring a Hitler) o Lubbeho smrt nestáli. Jim šlo o odsouzení komunismu, a tudíž členů komunistických stran Německa a Bulharska, resp. emisarů Kominterny. Šlo tedy o Torglera a tři Bulhary v čele s Dimitrovem. V tom směru Diels pozměnil (snadno přehlédnutelným gramatickým zásahem) význam jedné věty v citaci Doddova klíčového zápisu v deníku z pátku 22. prosince 1933.²²⁾

O kontaktu amerických diplomatů se šéfem berlínského gestapa, jenž byl podřízen Göringovi (s působností pro celé Prusko), již zde padla zmínka. Docházelo k nim, podle deníku soudě, v případech teroru proti americkým občanům, kteří na ulici nepozdravili pochodující oddíly SA. Např. na známé berlínské třídě Unter den Linden srazili k zemi a zbili amerického lékaře MUDr. Daniela A. Mulvihilla, který jako plicní specialista v hlavním městě působil. (V bezvědomí musel být dopraven do nemocnice.) Dne 22. srpna 1933 velvyslanec navštívil šéf berlínských SA Karl Ernst, a to v Dielsově doprovodu, aby mu vyjádřil své politování. Slíbil, že se podobný případ nebude opakovat. (Po jejich odchodu Messersmith tento slib ihned zpochybnil.)²³⁾

Měl pravdu, jak Dodd dále zaznamenal při líčení svých protestních návštěv u ministra zahraničí Neuratha. K prudké výměně názorů mezi ním a říšským ministrem (a pozdějším říšským protektorem v Čechách a na Moravě) došlo 14. září 1933 právě kvůli případům, „[...] kdy byli Američané zbiti Němci, protože při přehlídkách nezdravili hitlerovským pozdravem“. Gruppenführer Ernst slíbil jemu i americkému konzulovi nápravu, ale nestalo se tak, argumentoval. Neurath přislíbil totéž, prý přímo od Göringa jako pruského premiéra a šefa veškeré zdejší policie v tom má podporu. A hovořil v duchu nacistické propagandy. S odkazem na „novinové zprávy před několika dny“ tvrdil, že incidenty prý byly dílem komunistických elementů, které se vloudily do SA [sic!]. S tím se prý ale brzy skoncuje.²⁴⁾

Posléze se oba diskutující zabývali násilím, které je v Německu zaměřeno proti Židům (v originálním znění: „about Jewish outrages“). Neurath připustil, že je to pro něj těžký problém, a doslova prohlásil: „Hitler má v úmyslu zbavit všechny Židy odpovědných míst, dokonce je přímo vyhnat ze země.“ Následně se snažil situaci zlehčit a kontrovat otázkou: „Cožpak neexistuje židovská otázka i ve Spojených státech?“ Dodd mínil, že někteří lidé soudí, že ano, ale znova opakuje, že je tu naprostý rozdíl od německých brutálních metod. Už předtím připomněl, že americké protesty a bojkot vznikly jako důsledek německých událostí a že situaci považuje za vyjasněnou. Nehodlá a nebude znova připomínat informace o násilí a vraždách, které jsou Neurathovi osobně známy. Vzápětí však vystupňoval svůj postoj a prohlásil: „Nemůžete očekávat, že svět zlepší své mínění o německé vládě, dokud rozhodující vůdci, tedy Hitler a Goebbels ve svých projevech v Norim-

berku oznamují, že Židé musí zmizet z povrchu zemského.“ Nakonec se Dodd na odchodu ministra zeptal, zda bude válka. „Ne, absolutně!“ zněla odpověď. Ambasadore odvětil slovy, která se v budoucnu měla naplnit: „Musíte si uvědomit, že další válka by Německo zničila.“²⁵⁾

Za necelý rok po těchto rozhovorech bude Karl Ernst zastřelen při pověstné „noci dlouhých nožů“ spolu se svým šéfem Röhmem. Tento „hlavní vůdce“ SA Dodda opakovaně zval na jím pořádané hostiny, zvané „večery u piva“. (Americký diplomat obvykle po krátké době znechuceně odcházel.) Dne 30. června 1934 obdržel W. Dodd z Röhmova úřadu (tj. štábu) dopis, v němž bylo odvoláno pozvání ke slavnostnímu obědu, který se měl uskutečnit 6. července 1934. Jako důvod Röhm uvedl, že odjíždí na léčení. Velvyslanec vyjádřil radost nad zrušením akce, ale, podle deníkového zápisu soudě, pochopil, že „situace může být mnohem hroznější, než jsme si mysleli.“²⁶⁾

V dalších záznamech tato svoje slova potvrzoval. Ačkoliv německé noviny v neděli 1. července 1934 přinášely jen obvyklé zprávy, byl ambasador poměrně dobře informován o průběhu vražedné akce v Mnichově, Wiessee i Berlíně, při níž byli zastřeleni nejvyšší předáci SA Röhm a Ernst, ale i generál Schleicher. Dozvěděl se i o domácím vězení uvaleném na vicekancléře von Papena. Výstižně popsal napětí panující v hlavním městě, i to, jak se snažil zjistit něco o Papenovi, když autem záměrně pomalu projížděl kolem jeho domu.

Dcera Marta odjela 3. července navštívit známou berlínskou rodinu, u které Doddovi jednu obědvali. Téhož dne psal velvyslanec, že obdržel z Londýna telegram od „mladého Bérarda“ (tj. syna francouzského diplomata Armanda Bérarda), který je v deníku, zejména od roku 1935, vícekrát zmiňován. (Tehdy např. referoval o francouzských ústupcích německé agresivitě ve vleku britské politiky.) Nyní tento důvěrný přítel francouzského velvyslance (tj. André François-Ponceta) poslal z Londýna „podivný telegram“. Adresát se z něho dozvěděl o tom, že rodina onoho berlínského známého Doddových byla postižena „akcí“ z 1. července. Zatímco otec, nadaný liberál, jak jej Dodd charakterizoval, se zdržoval v Londýně, jeho berlínský dům v onu osudnou neděli ráno prohledávala policie. Syna policisté odvedli a uvrhli do vězení blízko Anhaltského nádraží. Dodd doufal, že jejich dcera alespoň potěšíla postiženou rodinu, aniž by tím byla kompromitována americká vláda.²⁷⁾

Velvyslanec hluboce prožíval, poprvé odloučen od své vlasti, hlavní vánoční svátek 25. prosince 1933. Shodou okolností došlo téhož dne k jednání o záchranu Dimitrova života. Tuto informaci nelze najít v žádném úředním prameni; vzhledem k akribii autora deníku je možno ji považovat za velmi spolehlivou. Diels se ve svých memoárech omezil na citaci velvyslance knižně vydaného deníku, jak jsem již uvedl. Tvrdí, že „při bližším zkoumání jsou [přý] data jeho zápisků posunuta.“²⁸⁾ Jsem přesvědčen, že naopak Diels záměrně citoval nepřesně a s jeho smrtí roku 1957 zmizela možnost získat od něj důležité informace. V pamětech neuvedl, co věděl: o požáru sněmu jako výsledku machinací politické policie, tj. gestapa. Byla to jeho berlínská, resp. pruská centrála pod Dielsovým vedením, která zaran-

žovala a řídila teroristickou akci, při níž byl jako strůjce požáru na scénu přiveden nešťastný Holanďan, který jako jediný byl v Lipsku odsouzen k smrti a popraven gilotinou 19. ledna 1934. Scénář a režie politické policie a Göringa osobně selhaly: ostatní obžalované soud osvobodil. Režim byl teprve ve své počáteční fázi, a tak nebylo možno (rovněž pro obrovský odpor mezinárodní veřejnosti) soud zcela zmanipulovat.

Předseda senátu JUDr. Wilhelm Büniger, průběhem procesu nakonec otřesený, svou roli musel dohrát do konce a zhlédnout Lubbeho popravu. Svě ženě o tom vyprávěl: „Bylo to příšerné. Van der Lubbe se zdráhal odejít na popraviště a křičel na soudce: ‚A co ti ostatní?‘“ Cituji podle knihy Roberta Kvačka, který zaznamenal Dielsovo zamítavé stanovisko k propuštění tří bulharských komunistů a Torglera. Tlumočil je „jménem svého nejvyššího nadřízeného“ [tj. Göringa – pozn. M. K.] na poradě, která se konala na říšském ministerstvu vnitř 4. ledna 1934.⁴²⁹) Pokládám za nepochybné, že Diels hrál „dvojí hru“, pro kterou uvádím další doklady. Především nepochybují o tom, že to byl on, kdo prozradil nejmenovanému novináři (jehož se pokusím dále hypoteticky identifikovat) Göringův záměr. V koncentračním táboře (zmiňuje Oranienburg), nebo na cestě k němu měli tři Bulhaři nalézt smrt.³⁰⁾ Další zdržení čtyř vězňů z procesu v lipském vězení mohlo opravdu zabránit jejich zavraždění ze strany SA.

* * *

Vracím se k Doddově zápisu z 25. prosince 1933. V deníku je uvedeno, že den narození Krista strávil „v domě spřáteleného novináře“. Nepochybují, že šlo o téhož, o němž vypovídá jeho záznam z 22. prosince 1933. Nejdříve vyslovil údiv i potěšení nad tím, jakou pozornost věnují Němci vánoční výzdobě svých měst. Vyjádřil obdiv nad vánoční výzdobou bytu a ozdobeným stromečkem, a potom odvedl svého hostitele stranou. Novinář Doddovi sdělil, že jeho „vysoce postavený přítel“ mu poděkoval za to, že si v tisku počínal tak obratně, že nikoho nezkompromitoval; přitom se prý podařilo ovlivnit oficiální německé kruhy. Göring odjel na vánoční prázdniny a jeho zástupce odvrátil splnění rozkazu k Dimitrovovu zavraždění. Saská policie údajně dostala příkaz, aby se postarala o bezpečnost soudem osvobozených bulharských vězňů. Podle podané informace měla dohlédnout na to, aby vězni nepřekročili – do konce prosince – pruskou hranici a nedostali se tak do „Göringovy domény“.

Podle Doddovy úvahy nebyl Diels veden ušlechtilými pohnutkami, ale jeho jednání mělo politický smysl: odvrátit od Německa nové rozhořčení mezinárodní veřejnosti už tak naladěné proti němu. V tom se podle mého soudu nemýlili; lze totiž uvěřit Dielsovu memoárovému tvrzení, že se v první řadě snažil vězně udržet v jejich lipské izolaci. Mezitím prý přesvědčil Göringa (po jeho návratu z vánoční dovolené) o případném velkém „skandálu“, kdyby čtyři soudem propuštění vězni byli předáni SA, a tím vystaveni nebezpečí smrti. Pomohli v tom prý nejen němečtí novináři, ale i vysoce postavení němečtí úředníci, včetně tehdejšího šéfa říšské tiskové agentury, ale také další „věrní přátelé“. Významné prý bylo i zahraniční zpravodajství. Dramatické líčení, jak Diels překazil „manévry“ mužstva

a stráž SA (podle Dielsových slov spíše banditů, kteří pod Ernstovým velením dnem i nocí číhali na vězeňský konvoj), by spíš slušelo filmovému westernu. Svůj „hlavní stan“ si prý Gruppenführer SA rozbil „v jedné hospodě“. (V originále je užito výrazu: „in einer Kneipe“; kdoví, možná, že toto tvrzení je pravdivé.)³¹⁾

Podle W. Dodda byl Diels plně obeznámen s okolnostmi požáru Říšského sněmu. Velvyslanec usoudil, že nebyl potrestán (za nesplnění Göringových rozkazů) z obavy nejvyššího nacistického vedení, aby se do zahraničí nedostaly tajné informace o plánovaném zavraždění vězňů, především Dimitrova. (Dodd jej v deníku naposled uvedl 22. prosince 1933.) Jen pro připomenutí: Dimitrov se po odjezdu všech tří Bulharů do Sovětského svazu 27. února 1934 (při jejich odletu do Moskvy Diels osobně „asistoval“!) stal ze Stalinovy vůle členem vedení a posléze (roku 1935) generálním tajemníkem Kominterny.³²⁾

Jedna velvyslancova informace o Dielsovi je však přesná: po 27. únoru 1933 stál v čele komise pro vyšetření příčin požáru, a ovšem také řídil teroristické policejní razie, které od následující noci postihly nejen tisíce německých komunistů, ale i sociálních demokratů. (Tehdy byl zatčen a esesmany veřejně hanoben také známý ušlechtilý humanista Carl von Ossietzky, v Doddově deníku rovněž zmíněný.)

Překračovalo by rámec této stati, kdybych se měl obsáhleji zabývat Dielsem a jeho činností v letech 1933–1934. Proto uvedu jen základní historicky zjištěné skutečnosti. Typický politický oportunist, vystudovaný právník (ideově odchovaný v militantním nacionalistickém studentském hnutí) udělal kariéru na policejním prezidiu v Berlíně, jež podléhalo pruskému ministerstvu vnitra. Brzy byl pověřen řízením oddělení, které mělo potírat levicový radikalismus. Už tehdy se stal mužem dvou tváří: okolí jej považovalo za demokrata, naprosto loajálního vůči demokraticky smýšlejícím představeným svého rezortu. V roce 1932 vstoupil do světa velké politiky, tj. obrátil se proti svým sociálně demokratickým nadřízeným. Nejen účastí v politických intrikách Franze von Papena, ale také „co nejužším propojením s vedoucími muži NSDAP“. (Uvedl to ve vlastním životopise v rámci příslušnosti k SS v roce 1935.)³³⁾ Po pseudolegálním převzetí moci nacistickou stranou založil a rozvinul řídicí úřad gestapa. Příkazy ke zběsilému pronásledování komunistů i sociálních demokratů dostával od Göringa, ale měl v tom podporu i širšího politického spektra německých buržoazně-konzervativních kruhů. Jestliže musel dočasně opustit gestapo i Berlín (Christoph Graf uvádí, že se tak stalo na základě intrik SS), pak v listopadu přišel jeho „comeback“ spolu s funkcí policejního prezidenta Berlína.

Pro Göringa byl Diels nepostradatelný jako vynikající správní úředník a právní odborník, zvyklý angažovat se v politice; vrcholu kariéry u politické policie dosáhl v březnu 1934. Pak ovšem přišel „vpád“ vládců tajné policie a jejich zpravodajských a represivních složek mimo Prusko: v první řadě jimi byli Himmler, Heydrich a Dalugee. Göring ustoupil a Diels se musel vzdát. Dotyčný zakladatel pruské politické policie, nyní inspektor gestapa, byl v dubnu 1934 postaven mimo službu, ale Herrmann Göring, se kterým byl od roku 1936 úzce propojen i příbu-

zenským svazkem, nad ním i nadále držel ochrannou ruku. Ať již při vražedné akci 30. června 1934, nebo při různých intrikách či žalobách na jeho skutečné nebo údajné protinacistické výroky a (později doloženou) pomoc rasově pronásledovaným. Zkráceně chci uvést, že poprvé byl Diels zatčen na jaře 1944, ale na Göringův nátlak propuštěn. Ten jej zachránil od mnohem horšího osudu po 20. červenci 1944. Tehdy jej obvinili z kontaktů s konzervativní opozicí, byl zatčen, uvězněn, vyloučen z SS a zbývající dobu do konce války strávil ve vězeních gestapa a trestných rotách; ale přežil.

Jako přímo rozštěpenou označil jeho osobnost švýcarský historik. Nelze ji převést na společného jmenovatele, jen vymezit v několika rovinách: Jako typický pruský byrokrat bránil (zčásti úspěšně) v rámci „řádného a právního postupu“ příliš „revolučnímu počínání“ a metodám především SA. Oponoval rovněž radikálním představám SS. Jsou doložena jeho varování a ochrana protivníků a odpůrců nacistického režimu; vystupoval proti řádění SA. Doloženy jsou rovněž jeho intervence v případech pronásledovaných. Na druhé straně je Diels do velké míry spoluzodpovědný za výstavbu totalitního aparátu politické policie, likvidaci občanských práv a za represe, i když ne v takové míře jako Himmler a Heydrich.

Radikální příslušníci SA a SS ho nenáviděli; v memoárech sočí proti zmíněnému K. Ernstovi, ale ve skutečnosti byl s ním úzce propojen. Také jeho fascinaci Hitlerem při audienci (ovšem s dodatečnými výhradami vůči „vůdcovým“ negativům) najde čtenář barvitě vylíčenou v jeho memoárech.³⁴⁾ Doddův deník reflektuje Dielsovu pozici i kontakty americké ambasády s ním. Diels se k nim – se znalostí velvyslancova deníku – hrdě přihlásil. Konstatoval, že tento deník byl jako úřední dokument předložen při Norimberském procesu. „S Doddem a jeho dětmi jsem udržoval přátelské vztahy,“ uvedl.³⁵⁾

Jako obratný, mimořádně inteligentní a vychytralý taktik s dlouholetou kriminalistickou praxí, nyní v mimořádném postavení šéfa politické policie, dokázal využít všech svých znalostí a zkušeností. Tak mohl simultánně vystupovat v několika rolích. Dokázal v Doddovi vzbuzovat dojem, že patří k odpůrcům režimu. Se znalostí jeho deníku pak mohl v memoárech prohlásit, že u velvyslance (jakožto u „zdrženlivého demokratického historika [sic!]“ nacházel morální podporu pro své počínání.³⁶⁾ Dodejme, že Diels skutečně velice zapůsobil na Martu Doddovou, již tehdy bylo dvacet pět let. (Formálně provdána v útlém mládí, jak poznamenala ve svých pamětech, necítila se vázána ztroskotaným manželstvím.) Ve svých memoárech, vydaných nedlouho po návratu z Německa, přiznala svou nezkušenost i volnost, s níž užívala života, ba doslova se vrhala do všemožných dobrodružství. Své kontakty s šéfem gestapa takto vnímala; prý ji rovněž zasněcoval do tajů a techniky špionáže atd. To vše podnikala jako dcera (mimořádně neobyčejně půvabná) váženého diplomata, v jehož úřadě se Diels objevoval takřka denně. Popsala své pozdější poznání, že šlo o politického oportunistu. Zároveň poměrně otevřeně vylíčila velmi blízké kontakty s ním; nejen návštěvy berlínských nočních klubů a cestování po Německu, takřkajíc ve dvou; ale i strach o jeho život v době, kdy (dočasně) upadl v nemilost u svých chleboďárců, kdy prý zvažoval emi-

graci do Švýcarska. Sama v té době údajně žila v úzkostech a trávila bezesné noci v obavách o osud svých nejbližších.³⁷⁾

Důležité pro další výklad a závěrečnou otázku, kdo oznámil velvyslanci Doddovi (a zřejmě dále rozšířil) informaci o hrozícím zavraždění čtyř soudem v Lipsku osvobozených vězňů, jsou podle mého soudu postavy dvou novinářů. Prvním z nich je německý intelektuál Ernst Hanfstaengl, těšící se neobyčejně přízni samotného Hitlera v prvním, „zakladatelském“ období režimu. Dále pak jde o jeho známého, Louise P. Lochnera, berlínského dopisovatele agentury Associated Press. Všichni tři, totiž včetně Dielse, se znali. Nejdříve vydal své paměti Diels, ale o zbývajících dvou se v nich nezmínil. Možná proto, že jeho život probíhal v těžko uvěřitelných zákrutech s mnoha temnými stíny. (Dokonce i jeho ne zcela objasněné úmrtí na lovu v roce 1957 patří do téže kategorie.)³⁸⁾

Nemám prozatím přímé důkazy: alespoň indicie se snažím najít v memoárech jednoho z příslušníků nacistické elity z „kulturních kruhů“, jimiž se Hitler obklopoval v rané fázi režimu. (Někteří z nich v této pozici zůstali, jiní se později zachránili útekem.) To je právě případ Ernsta Hanfstaengla (1887–1975), důvěrně zvaného a oslovovaného „Putzi“.

Syn úspěšného mnichovského nakladatele a americké matky, absolvent Harvardovy univerzity (1909), byl účastníkem Hitlerova puče roku 1923 a po uchození moci nacisty se nadále angažoval ve prospěch nacistického hnutí; úzce byl propojen s A. Hitlerem. Od roku 1931 byl tiskovým šéfem NSDAP pro cizinu a všech svých schopností a kontaktů (např. se synem W. Churchilla) horlivě využíval k propagaci zmíněného hnutí a od roku 1933 Hitlerova státu. V roce 1937 se však dostal do sporu s Goebbelsem; za dramatických (a zdá se, že ne zcela vyjasněných) okolností se mu podařilo uprchnout do Švýcarska. Odtud se dostal, pravděpodobně díky svým mezinárodním konexím, do Velké Británie. Po vypuknutí války byl sice internován, ale záhy se mu podařilo odjet do USA, kde se stal radcem prezidenta Roosevelta pro studium nacistického režimu a Hitlerovy osoby.

Lze se domnívat, že už předtím hrál dvoji roli, také v kontaktech s americkým ambasadorem a jeho dcerou. Sám tvrdí, že s W. Doddem navázal „úzký kontakt na základě dřívějšího podnětu prezidenta Roosevelta“.³⁹⁾ Velvyslanec, který Hanfstaengla navštěvoval i u něho doma, má pro něj v deníku jen přátelská slova. Dotyčný někdejší příslušník nacistické smetánky Dodda naopak charakterizuje s pohrdáním: prý on sám se snažil zvýšit malý vliv „(svým úřadem) neuspokojeného profesora historie, původem z jižních států (USA)“, daný i nevelkou postavou. (Údajně by mnohem více na jeho místě dokázal „robustní americký milionář“.) Hanfstaengl zároveň přiznal, že zaranžoval – s Neurathovým souhlasem – Doddovu schůzku s Hitlerem, o níž zde již bylo pojednáno. Aniž se uvedený novinář, který se po válce vrátil do Německa (SRN), namáhal přečíst si Doddův deník, přijal za nepochybné Hitlerovo následné vyjádření o Doddově audienci, s nímž se mu všemocný vůdce svěřil: „Vždyť tenhle dobrý Dodd umí sotva pár slov německy, a nepochopil vůbec nic.“⁴⁰⁾

S pohrdáním, které hraničí s arogancí, se autor memoárů vyjádřil i o M. Dod-

dové. („Nejlepší na Doddovi byla jeho veselá dcera Marta.“) Kompozičně to dobře zapadá do jeho verze výkladu, jak sám přispěl k tomu, že „Dimitrov po svém osvobození [tj. osvobozujícím rozsudku v Lipsku – pozn. M. K.] opustil Německo živý“. Na paní Martu „převrhl“ aranžmá scény v berlínském hotelu Esplanade, aniž vzal v potaz její vzpomínkovou knihu. Podle Hanfstaengla prý na schůzce sdělila, že se od svého otce dozvěděla o smrtelné hrozbě pro Dimitrova, že nemá po svém propuštění z vězení opustit Německo živý. Pisatel považoval zmíněný úmysl „za vrchol pošetilosti“ (tj. pro prestiž režimu, jemuž sloužil).

Spolu s Louisem Lochnerem, jenž byl tehdy předsedou Svazu zahraničního tisku (v Německu), prý přemýšleli, jak by mohli zmíněné hrozbě čelit. Lochner pozval na oběd mladého, právě akreditovaného korespondenta agentury Reuters v Berlíně (jenž není u Hanfstaengla jmenován) a „Göringova tiskového šéfa Sommerfeldta“. Angličan měl s předstíranou „hrubou otevřeností“ zmínit Martino vyprávění jako nezaručenou pověst a zeptat se, zda je může Göring dementovat. Pruskému ministerskému předsedovi pak údajně již nezbývalo nic jiného než zveřejnit, že Dimitrov může zaručeně a pokojně opustit Německo. Mladý muž z Reuterovy agentury však prý nesmlčel Hanfstaenglův podíl na celé záležitosti, což se Göringovi doneslo, a za to prý pak dotyčný zaplatil.⁴¹⁾

Kromě toho, že byl Lochner blízkým Hanfstaenglovým přítelem, velmi často navštěvoval velvyslance Dodda v jeho úřadě. Podle deníkového záznamu ze 17. července 1933 vykonal u něj Lochner toho dne první „zdvořilostní“ návštěvu. Při ní mu sdělil, „že jeden přítel Adolfa Hitlera ho prosí, aby mohl důvěrně poobědvat s Vůdcem, jak diktátora zde každý nazývá.“⁴²⁾ (S největší pravděpodobností byl míněn Hanfstaengl.) Nakonec došlo k audienci, zde zmíněné. V jiných případech skutečně podával Lochner velvyslanci důvěrné informace mj. o perzekuci církevních představitelů a z prostředí německého Zahraničního úřadu, např. v roce 1935 o chystaném paktu s Japonskem.⁴³⁾ Marta Doddová si při psaní svých memoárů koncem 30. let ve své vlasti mohla dovolit celkem otevřeně popsat, co věděla o Hanfstaenglovi i Lochnerovi. K prvnímu jmenovanému mj. uvedla, že byl považován za „umělce mezi nacisty“ a že byl Hitlerovým „osobním klaunem a pianistou“ (v tomto pořadí; budiž to M. Doddové přičteno ke cti).⁴⁴⁾ (Dotyčný ve svých memoárech přiznal svá klavírní vystoupení pro Hitlera i pozvání do rodiny Goebelsových.) Mnohem důležitější jsou však její postřehy z Lipského procesu, totiž chování dvojice protagonistů tehdejší nacistické smetánky, Dielse a Hanfstaengla. Vstupenky do soudní síně při hlavním líčení paní Martě a jejímu bratrovi zajistil Diels na základě předchozí vlastní telefonické nabídky. Oba výše jmenované viděla v soudní síni v těsné blízkosti Göringa (tj. 21. listopadu 1933).⁴⁵⁾

Pokud jde o Lochnera, popisuje jej jako neobyčejně talentovaného novináře. Před příchodem A. Hitlera k moci byl podle jejích údajů sociálním demokratem, „nyní je okázalým monarchistou,“ napsala doslova. Hanfstaenglův přítel byl prý vždy skvěle informován. Z dřívějšíka byl spřátelen s vdovou po kancléři Gustavu Stresemannovi a jejím synem; podobné vztahy jej pojily s jedním z mladších synů císaře Viléma, princem Louisem Ferdinandem. „Mezi jeho hosty bývaly nacistic-

ké veličiny,“ dokonce i ti, kteří patřili přímo k Hitlerovu nejbližšímu okolí. Proto také mohl Lochner svým známým pravidelně podávat zasvěcené i méně podložené informace, míní autorka. Pořád prý doufal v návrat monarchie a šířil informace o jejím brzkém obnovení. Na druhé straně jej M. Doddová líčí jako přesvědčeného a neotřesitelného liberála, jenž byl diplomaty a „jinými (tj. vlivnými) lidmi v Berlíně“ mimořádně respektován. Podle jejího názoru se ocitl v Německu ovládaném nacisty jakýmsi nedopatřením.⁴⁶⁾

Během „čistky“ roku 1934 byl prý smrtelně bleďý, údajně blízko nervovému zhroutil: Mezi oběťmi se totiž ocitla řada jeho známých. Přístup k nacistickým prominentům měl však i nadále: mezi prvními se dozvěděl, že Hanfstaengl upadl v nemilost.⁴⁷⁾

M. Doddová tvrdí, že teprve během lipského soudu si začala více uvědomovat podstatu nacistické tyranie a lámat v sobě sympatie k Německu, byť ovládanému nacismem. (V létě roku 1933 jich byla plná jednak pod dojmem Reynoldsovy režie, ale hlavně díky studiu německého jazyka, kultury a tradice, zejména protestantského náboženství.) Na otázku Dielse a Hanfstaengla, co soudí o průběhu Lipského procesu, prohlásila, že na ni působí skličujícím dojmem. Obhajovala Torglera za jeho sebeovládání a inteligenci, jež podle ní zapůsobila i na publikum. Hanfstaengl se na ni zle obořil pro její zaměření proti režimu a za to, že podléhá emocím, aniž je blíže informována. Diels mlčel. M. Doddová se pokoušela od obou mužů zjistit, co vědí o požáru a eventuálních zhářích. Hanfstaengl připustil, že o půlnoci (tj. 27., resp. 28. února 1933) jej přivolal Göring k poradě do svého domu, kde mu oznámil požár sněmu. Tímto bodem vždy končil své vyprávění. „Všichni jsme věděli, že jediná tajná chodba do budovy [tj. Říšského sněmu – pozn. M. K.] vede přímo z Göringova domu. Také Diels to věděl, ale byl příliš chytrý, než aby o tom tehdy mluvil.“⁴⁸⁾

Snad mohu ukončit zkoumání memoárů paní Marty v souvislosti s oběma zvláštními figurami prvního období nacistického panství, které jí utkvěly v paměti z jejího berlínského pobytu snad nejvíce. V kapitole o „čistkách“ se k nim ještě vrátila s časovým určením pro jaro 1934. Podle jejich slov byl Diels vyděšen a trnul v obavách o svůj život. K tomu uvedu poslední citaci:

„Ptala jsem se ho, čeho se tak bojí, vždyť přece viditelně disponuje takovou mocí. Odpověděl mi jako často předtím: ‚Protože vím příliš mnoho.‘ Mnoho vlivných lidí bylo při čistce [tj. již zmíněném vraždění 30. června a v dalších dnech roku 1934 – pozn. M. K.] zahubeno, protože ‚věděli příliš mnoho‘ – o převzetí moci Hitlerem a mimo jiné též o požáru Říšského sněmu. Diels patřil k těm nemnoha, kteří unikli smrti, ačkoliv, jak se já a mnozí další domnívají, znali všechny tyto informace. Hanfstaengl k nim rovněž patřil.“⁴⁹⁾

Všichni tři prve jmenovaní muži hráli nějakou roli v „kauze Dimitrov“ (budiž mi prominuto toto klíšé) po skončení Lipského procesu. Soudím, že klíčovou postavou byl Diels a že i zbývající dva se v případě nějakým způsobem angažovali. Domnívám se, též s ohledem na vzpomínky Marty Doddové, že to byl americký vlivný novinář Louis Lochner, kdo ambasadora informoval o úmyslu Dimitrova

usmrtit. Zmíněné tvrzení však zůstává i nadále hypotézou. Lochner se ve svých pamětech, vydaných za 2. světové války, vůbec nezminil nejen o Dimitrovovi, ale ani o požáru Říšského sněmu nebo o Lipském procesu. A tak mohu poukázat pouze na nepočtené zmínky o americkém ambasadorovi, které (alespoň podle mého názoru) prokazují autorovu přátelskou náklonnost k němu.⁵⁰⁾

Snad nevyzní příliš spekulativně ani moje úvaha o tom, jaké informace o nesplnění údajného Göringova rozkazu k převozu vězňů z Lipského procesu do koncentračního tábora (nebo jejich zavraždění cestou) získaly sovětské tajné služby. Jiří Dimitrov si vedl svůj soukromý deník od 9. března 1933, kdy byli tři bulharští komunisté zatčeni gestapem v restauraci Bavorský dvůr v Berlíně. Autor pečlivě zapisoval všechny Dielsovy návštěvy ve vězení a své rozhovory s ním. Zejména rozhovor dne 19. února 1934 docela zřetelně ukazuje, že šéf pruské politické policie o Dimitrovových podrobných záznamech věděl. „Šéf“ (za tímto slovem Dimitrov v závorce napsal: „Diels“) mu tehdy řekl: „Za dva týdny si pohovoříme (o otázce Vašeho propuštění). Budete svobodný, ale kdy – to závisí na mně! Možná za 6 týdnů! [...] Napíšete knihu! Když v cizině přestanou se ‚senzacemi‘, můžeme Vás osvobodit ještě dnes.“⁵¹⁾

Pokusil jsem se prokázat, že sovětská strana – přes veškerou formální podporu v Lipsku souzených a vězněných komunistů – váhala s přijetím Bulharů. Z Dimitrova deníku jednoznačně vyplývá, že tento komunistický politik se snažil o repatriaci do Bulharska. Na druhé straně je možné, že žádost jeho matky o průjezd Československem mohla mít i jiný motiv. (Paraškeva Dimitrovová ji napsala z podnětu advokáta dr. Ivana Sekaniny a adresovala prezidentu Masarykovi.)⁵²⁾ Totiž to, aby vězeň nebyl vrácen zpět do Berlína, tedy do Pruska a tím do Göringem ovládaného Pruska, kde vězňům hrozila smrt v mimozákonné sféře.

Vláda v Sofii všechny žádosti o vstup Bulharů do jejich původní vlasti odmítla. Dimitrova a jeho dva druhy nakonec zachránila sovětská demarše. Jeho postavení v Sovětském svazu a v Kominterně se tak nepochybně stalo závislé na Stalinově vůli. Podle deníkových záznamů, které přesně odpovídají úředním dokumentům, odletěli tři bulharští vězni, Dimitrov, Popov a Tanev, z Berlína do Moskvy 27. února 1934; tedy přesně rok po zapálení Říšského sněmu. Ale ještě 7. dubna 1934 nevyřešily příslušné úřady (nepochybně na pokyn z nejvyšších míst) otázku Dimitrova sovětského občanství. Vyplývá to z jeho deníkového záznamu z tohoto dne o jednání se Stalinem.⁵³⁾

Na jedné straně je nesporné, že Marta Doddová, emancipovaná, atraktivní mladá žena, jež se příliš neohlížela na společenské konvence své doby (byla též nadanou novinářkou, spisovatelkou a cestovatelkou), se z odporu proti nacistickému režimu ideově zcela přeorientovala. Lze uvést už její pochybnosti o legálnosti lipského soudu a sympatie k obžalovaným, zejména Dimitrovovi.⁵⁴⁾ Jak sama uvedla, otrásly jí případy pronásledování židovských obyvatel, s nimiž se setkával i její otec. Cenné je zjištění německého badatele Olivera Lubricha (autora doslovu k nejnovějšímu vydání memoárů M. Doddové), že ke konečnému a velmi radikálnímu obratu ji přivedla jistá „mladá Američanka“, která ji vzala na návštěvu

vojensky organizovaného a pruským drilem vedeného pracovního tábora. Marta Doddová ji nazývá svou přítelkyní. (Ve snaze nevystavit ji roku 1939 nebezpečí prozrazení.)

Historické bádání prokázalo, že šlo o Mildred Fish[ovou] (1902–1943), která spolu se svým manželem Arvidem Harnackem (1901–1942) působila v protinacistické rezistenci. Stali se spoluzakladateli odbojové, dodejme, že především zpravodajské sítě „Rote Kapelle“. Oba byli během války gestapem odhaleni a popraveni. (Členy organizace, která působila i na území protektorátu, byli i nekomunisté; konečně autorka memoárů je toho příkladem.) Jisté však je, že šlo o zpravodajskou síť řízenou moskevskou centrálou sovětské tajné služby.⁵⁵⁾ Se zpravodajskou službou SSSR Marta Doddová spolupracovala už od 30. let, a také v době poválečné.

Aby paradoxů nebylo málo, domnívám se, že sovětské rozvědce sotva unikl text jejich memoárů a deník Martina otce, který orgány NKVD mohly porovnávat s Dielsovými výpověďmi před Norimberským tribunálem. A konečně i se zněním jeho knižně vydaných memoárů (od roku 1949). O to více musel být udržován a mezinárodně šířen Dimitrovův kult. Totiž proto, aby nevyšlo najevo, že mu (a tím i jeho dvěma bulharským soudruhům) zachránilo život záměrné prozrazení Göringova vražedného záměru šéfem pruské politické policie Dielsem, případně novináři z jeho okolí, kteří měli blízko k nejvyšším nacistickým kruhům.⁵⁶⁾

Na základě Lubrichovy analýzy jsem přesvědčen, že – přinejmenším v době Stalinovy éry – orgány NKVD Martě Doddové plně nedůvěřovaly. Bylo to v roce 1939 (rok po jejím sňatku s Alfredem Sternem), kdy sovětský agent v USA v hlášení do Moskvy sděloval informace o její intimní minulosti v Německu 30. let. Ironicky přitom glosoval její údajné promiskuitní sexuální vztahy s některými exponenty Hitlerova režimu, dále s nejmenovaným diplomatem z francouzské ambasády v Berlíně i princem Louisem Ferdinandem, který žil v emigraci v USA. V tom prý spočívá její „internacionalismus“. Jiné vysvětlení, než že chtěl představit M. Doddovou jako nedůvěryhodnou, případně ji dehonestovat jako ženu, se mi nenabízí.⁵⁷⁾

(Pokračování v příštím čísle)

Tento článek vznikl na základě projektu Grantové agentury AV ČR (Historický ústav) č. IAA800150603 „VKS(b), Kominternu a KSC 1929–1943“.

■ **Miroslav Kryl** (1943), docent na katedře politologie a filozofie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. L. Zabývá se problematikou politické ideologie, rasismu a antisemitismu.

- ¹⁾ Charles E. Beard: Rückblick und Erinnerung. In: *Diplomat auf heißem Boden. Tagebuch des USA-Botschafters William E. Dodd in Berlin 1933–1938*, herausgegeben von William E. Dodd jr. und Martha Dodd. Berlin, Verlag der Nation 1964 (dritte, überarbeitete Auflage), s. 5–12. Úvodní text dcery Marty pod názvem „Portrét mého otce“ viz tamtéž, s. 15–24. – Německá edice Doddova deníku, která byla vydána ve východním Berlíně, tedy bývalé NDR, byla pro mě dostupnější. Bohužel zřejmě z ideologických, ale mnohdy nepochopitelných důvodů byl text krácen a některé denní záznamy úplně vynechány. – Původní americké vydání viz poznámku č. 3.
- ²⁾ Martha Dodd: *My Years in Germany*, London, Victor Gollancz Ltd., 1939. – V článku se opírá o vzornou německou edici: Martha Dodd: *Meine Jahre in Deutschland 1933 bis 1937*. “Nice to meet you, Mr. Hitler!”, Berlin – Frankfurt a. M., Eichborn AG, 2005; srov. s. 16.
- ³⁾ V německém vydání byly zcela vynechány záznamy z 5. a 6. července 1933. – Originální edici viz: *Ambassador Dodd’s Diary 1933–1938*. Edited by William and Martha Dodd with introduction by Charles Beard, New York, Harcourt, Brace a. Co., 1941. (Souběžné vydání se uskutečnilo i u deřina nakladatele v Londýně Victora Gollancze.) – Během „Chruščovovy éry“ byl v Moskvě vydán kompletní ruský překlad této edice: *Дневник посла Додда: 1933–1938*. Подготовлен к печати Уильямом Эдвардом Доддом-младшим и Мартой Додл. Вступительная статья и комментарии Д. Е. Мельникова и О. М. Накропина. Москва, Издательство социально-экономической литературы, 1961. – *Зáписky z 5. a 6. července 1933 viz zde na s. 43–44.* (Česky tento jedinečný dokument nebyl nikdy publikován.) Ch. Crane hrál významnou roli v Rusku „v době Kerenského“, napsal o něm velvyslanec. Na americké ambasádě navštívil W. Doda např. 4. a 5. října 1933, kdy se s ním radil před svou očekávanou audiencí u Hitlera. Poté se ucházel o funkci jeho osobního tajemníka, ale byl odmítnut. – Viz: *Diplomat auf heißem Boden*, s. 35–38, 65–66 ad.
- ⁴⁾ M. Dodd: *Meine Jahre in Deutschland*, s. 9–10.
- ⁵⁾ Tamtéž, s. 35. (Pokud není uvedeno jinak, překlady do češtiny pocházejí od autora tohoto článku.)
- ⁶⁾ Blíže viz: „Marta Doddová v nacistickém Německu“ (doslov Olivera Lubricha). Tamtéž, s. 404 ad.
- ⁷⁾ „*Středa 16. srpna* [1933]. Znovu mě navštívil profesor Coar a vyprávěl o svém setkání s Hitlerem. Kancléř ho přijal za přítomnosti Heße a besedoval s ním dvě hodiny. Coar mi popsal, jak Hitler zuřivě vyhrožoval vyhlazením všech Židů. Ani jedna země [doslova: národ – pozn. M. K.], prohlásil, nemá právo protestovat proti jednání Německa, které ukazuje světu cestu, jak se zbavit [tohoto] největšího prokletí. Pokládá se za nového mesiáše, vyzbrojí Německo, připojí k němu Rakousko, a nakonec učiní hlavním městem Mnichov. [...]“ – Viz: *Ambassador Dodd’s Diary 1933–1938*, s. 23–24.
- ⁸⁾ Srov.: Eberhard Jäckel: *Hitlerův světový názor (Projekt jedné vlády)*, kap. 3: *Odstranění židů*. Praha – Litomyšl, Paseka 1999; viz zejména s. 58 a pozn. 36 na s. 146–147.
- ⁹⁾ K Rudolfovi Dielsovi (1900–1957), který pod přímou Göringovou kuratelou zastával v letech 1933 až 1934 funkci šefa pruského a zároveň i berlínského gestapa, se budu ještě víckrát vracet na stránkách tohoto článku. (Mj. též v souvislosti s procesem s údajnými žháři Říšského sněmu v roce 1933.)
- ¹⁰⁾ V originále: “[...] He reported that a friend of his and Hess had returned from a visit to the Fuehrer. [...]” – Viz dílo v pozn. 7, s. 24.
- ¹¹⁾ V originále: “I wonder what game he [Coar] is playing.” – Viz tamtéž.
- ¹²⁾ Tamtéž, s. 20–21.
- ¹³⁾ Tamtéž, s. 31. – Snad bych jen doplnil, že Winthrop W. Aldrich byl prezidentem „Chase National Bank“ v New Yorku. Podle Doddova záznamu z 11. srpna 1933 chtěl s nacistickými pohlavry, včetně samotného Hitlera, nadále vyjednávat o splacení amerických pohledávek. K jeho režimu byl už tehdy více než tolerantní. (Tamtéž, s. 21–22.)
- ¹⁴⁾ V Knopfově nakladatelství v New Yorku vydal roku 1924 knihu „*The Old and The New Germany*“. Dříve než mohlo dojít k plánovanému setkání s prezidentem, J. F. Coar zemřel v Bostonu 27. června 1939. – Za zprostředkování cenných informací z genealogie rodiny Coarových v USA vděčím dr. Anně Hájkové.
- ¹⁵⁾ *Ambassador Dodd’s Diary 1933–1938*, s. 78–79.
- ¹⁶⁾ Tamtéž, s. 21.

- ¹⁷⁾ Z českých prací viz zejména: Robert Kvaček: Ve znamení ohně (Lipský proces varuje), Praha, PRESSFOTO – Nakladatelství ČTK, 1973.
- ¹⁸⁾ K tomu srov: M. Kryl: Deník Jiřího Dimitrova jako historický pramen (9. 3. 1933 – 6. 2. 1949). In: Slovanský přehled, roč. XCIII, 2007, č. 4, s. 529–551.
- ¹⁹⁾ Ambassador Dodd's Diary 1933–1938, s. 65.
- ²⁰⁾ R. Kvaček, Ve znamení ohně, s. 156. – Bedlivý čtenář jistě poznal, že překlad není minuciózně totožný, pokud jde o originální anglické (americké) znění. Český historik se tehdy – v době československé „tuhé normalizace“ – musel opírat o jedinou tehdy u nás dostupnou ruskou edici. (Stejně jako v letech šedesátých, když psal a vydal monografii o „zataženě Evropě“.) Poznamenejme zde, že ruští editoři překládali významově identicky, ne však vždy přesně, jak je i z našeho příkladu zřejmé. Viz: Дневник посла Додда: 1933–1938, s. 109–110. Srov. dále: R. Kvaček: Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1935–1937. Praha, Svoboda 1966, s. 106, poznámka 2.
- ²¹⁾ Viz poznámku 19.
- ²²⁾ Rudolf Diels: Lucifer ante portas... es spricht der erste Chef der Gestapo..., Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1950, s. 362, 365. (Srov. výše citovaný Doddův text z 22. prosince 1933 a poznámku 17 k tomuto článku.)
- ²³⁾ Ambassador Dodd's Diary 1933–1938, s. 26.
- ²⁴⁾ Tamtéž, s. 36.
- ²⁵⁾ Tamtéž, s. 37.
- ²⁶⁾ Tamtéž, s. 26 a 75 (záznam z 25. ledna 1934). – V onu pro vůdce SA osudovou sobotu 30. června 1934 se syn William kolem 2. hodiny odpoledne vrátil z berlínské třídy Pod lipami. Členům rodiny, shromážděným u oběda, oznámil uzavření hlavních berlínských ulic a informoval je o probíhajícím zatýkání. Uvedl, že byli zatčeni „velitel vojsk SA Röhm“ a jemu podřízení velitelé. Dozvěděl se i o násilných akcích v Mnichově a jeho zprávy byly přesné. – Viz tamtéž, s. 117.
- ²⁷⁾ Tamtéž, s. 117–118.
- ²⁸⁾ R. Diels: Lucifer ante portas, s. 365–366.
- ²⁹⁾ R. Kvaček, Ve znamení ohně, s. 159.
- ³⁰⁾ R. Diels: Lucifer ante portas, s. 368–374.
- ³¹⁾ Tamtéž, s. 367–368. – Laskavému čtenáři se omlouvám za místy expresivní styl svého výkladu v tomto odstavci.
- ³²⁾ M. Kryl: Deník Jiřího Dimitrova jako historický pramen, s. 546.
- ³³⁾ Christoph Graf: Politische Polizei zwischen Demokratie und Diktatur. Die Entwicklung der preußischen Politischen Polizei vom Staatsschutzorgan der Weimarer Republik zum Geheimen Staatspolizeiamt des Dritten Reiches. Berlin, Colloquium-Verlag 1983, s. 317. – Pro dané téma je nejzávažnější 4. kapitola, nazvaná Die preußische Politische Polizei in der Anfangsphase des Dritten Reiches: Das Geheime Staatspolizeiamt unter Rudolf Diels (s. 108 ad.). Cenné, přímo nenahraditelné údaje a zejména širší souvislosti přináší závěrečný oddíl nazvaný Biografie Rudolfa Dielse (s. 317–329).
- ³⁴⁾ Tamtéž, s. 317–328. Na s. 221–228 ad. autor publikoval své výsledky výzkumu klíčového období příprav k zapálení Říšského sněmu a Lipskému procesu, včetně znovuoživených polemik v publicistice Spolkové republiky Německo a následných stanovisek historiků po roce 1979. – Viz dále: R. Diels: Lucifer ante portas, s. 377–378 ad.
- ³⁵⁾ Tamtéž, s. 364–365.
- ³⁶⁾ Tamtéž, s. 365.
- ³⁷⁾ M. Dodd: Meine Jahre in Deutschland, s. 66 a zejména s. 153–157 ad.
- ³⁸⁾ Paměti „Lucifer před branami ...“ poprvé vyšly v roce 1949 v Curychu v tamním pravicově extrémistickém nakladatelství Winkelverlag. (Viz v pozn. 33 citovanou monografii švýcarského historika Christoha Grafa, s. 328.) Exemplář Dielsových pamětí, který jsem měl k dispozici, patřil Martě Doddové-Sternové, která si knihu podepsala na předsádce (namísto „ex libris“): „Martha D. Stern“. Pasáže, týkající se přímo jí, jejího otce a Lipského procesu, si zatrhávala, případně opatřila poznámkami. (Za pomoc při využití této publikace patří můj dík pracovníkům Národní knihovny v Praze a Ústřední knihovny Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. L., zejména Mgr. Světlaně Knollové a Ivoně Techlovské.)
- ³⁹⁾ Ernst Hanfstaengl: Zwischen Weißem und Braunem Haus. Memoiren eines politischen Außenseiters, München, R. Piper & Co. Verlag, 1970, s. 297.
- ⁴⁰⁾ Tamtéž.
- ⁴¹⁾ Tamtéž, s. 296–298. – Hanfstaengl naráží zřejmě na to, že byl jednoho dne roku 1937 nucen

s padákem na zádech nastoupit do letadla, vybaven falešným pasem (který mu na letišti předal „Berndt“, tj. s největší pravděpodobností H. B. Gisevius, důstojník gestapa, respektive SD). Měl prý být donucen seskočit padákem nad španělským územím (za republikánskými liniemi). Další zúčastnění však zařídili pomoc; pro údajnou poruchu motoru se pilot vrátil a přistál na letišti v Lipsku. Hanfstaengl pak přešel vlakem německou hranici do Curychu. Göringem a údajně i samotným Hitlerem byl sice zván zpět do Německa, ale neuposlechl. (Viz tamtéž, s. 364–374 ad.)

⁴³⁾ *Diplomat auf heißem Boden*, s. 40.

⁴⁴⁾ Záznamy ze 17. a 22. ledna a 3. února 1934 a 25. května 1935. Poslední zmínka o Lochnerovi učinil W. Dodd v zápise ze 14. července 1935, kdy obědval se „dvěma významnými hosty“. Tím druhým byl Paul Scheffer, vydavatel jediného, v Německu dosud dovoleného liberálního listu *Berliner Tagblatt*. – Viz: *Diplomat auf heißem Boden*, s. 94, 285–296.

⁴⁵⁾ M. Dodd: *Meine Jahre in Deutschland*, s. 32–33. – Diels si nemůže vynachválit Hanfstaengla při zprostředkování svých kontaktů (jako šéfa oddělení I A berlínského policejního prezidia) s vůdcovou kanceláří. A také jej jmenuje jako jednoho ze svých zachránců, kteří ztlumili Göringův hněv. – Viz: R. Diels: *Lucifer ante portas*, s. 227 a zejména 369.

⁴⁶⁾ *Srov. M. Dodd: Meine Jahre in Deutschland*, s. 67 ad. (Není podle mého soudu důležité rozporné tvrzení R. Dielse, že jej o vstupenky požádala sama.)

⁴⁷⁾ *Tamtéž*, s. 114, 128–130.

⁴⁸⁾ *Tamtéž*, s. 129.

⁴⁹⁾ *Tamtéž*, s. 70.

⁵⁰⁾ *Tamtéž*, s. 154.

⁵¹⁾ Úplný titul těchto memoárů zní: *What About Germany?* by Louis P. Lochner (Former Bureau Chief the Associated Press in Berlin), Hodder and Stoughton Limited, London 1943 (4. vyd.). *Srov. v této edici*, s. 39, 49–50, 222.

⁵²⁾ M. Kryl: *Deník Jiřího Dimitrova jako historický pramen*, s. 543.

⁵³⁾ R. Kvaček: *Ve znamení ohně*, s. 156–157.

⁵⁴⁾ *Tamtéž*, s. 545.

⁵⁵⁾ Jeho statečnému vystoupení při konfrontaci s Göringem věnovala jednu celou, až romanticky laděnou pasáž. Český překlad viz: M. Kryl: *Deník Jiřího Dimitrova jako historický pramen*, s. 538.

⁵⁶⁾ O. Lubrich: *Umwege. Martha Dodd in Nazideutschland*. In: M. Dodd: *Meine Jahre in Deutschland*, s. 417–418 a zejména 431.

⁵⁷⁾ S největší pravděpodobností Diels něco z toho prozradil Dimitrovovi při návštěvách ve vězení v Berlíně. Tam byli čtyři vězňi z procesu převezeni z Lipska nikoli 28. ledna 1934, jak se dosud soudilo na základě úředních dokumentů, ale až 2. února. Dimitrov byl ve svém deníku, pokud šlo o místní a časové údaje, neobyčejně přesný. Podle jeho záznamů londýnské „Timesy“ psaly 9. února 1934, že i když Dimitrov (zatím) unikl smrti, nebude světem zapomenut. „Manchester Guardian“ citoval větu z interview s vězněm, které zaznamenala agentura Reuter: „Neporažen, ale unaven strádáním ve vězení.“ Teprve 19. února 1934 přinesl posledně jmenovaný britský deník zprávu o německo-sovětském jednání o udělení občanství; od něho se pak odvinulo propuštění všech tří Bulharů a jejich odlet do Moskvy. – Viz: M. Kryl: *Deník Jiřího Dimitrova jako historický pramen*, s. 542–543. (Tamtéž viz i nepochybnitelný, jak se domnívám, důkaz o intervenci bulharského cara Borise III. ve snaze zachránit Dimitrovův život.)

⁵⁸⁾ O. Lubrich: *Umwege. Martha Dodd in Nazideutschland*, s. 416.

**PICTURE OF THE NAZI REGIME, GIVEN IN A DIARY
OF THE US AMBASSADOR TO BERLIN WILLIAM EDWARD DODD (1933–1938)
PART I**

Miroslav Kryl
Summary

During his diplomatic mission in Berlin in the years 1933–1938, William E. Dodd (1869–1940) had kept a private diary, which was first published in its original in 1941. Before his appointment the US Ambassador, he was a professor of history at the Chicago University. A deeply religious man of the Baptist Church denomination, William Dodd also espoused the ideas of liberal democracy, separation of the Church from the State, and freedom of confession and religious conviction, all this as an adherent of the ideas of Thomas Jefferson. After the arrival of President Roosevelt in office Dodd identified himself with his political programme. That was probably one of the reasons why the President appointed him US Ambassador to Berlin in 1933.

William Dodd really felt himself to be treading a “delicate or hot ground”, as a German edition of his diary was later entitled (*Diplomat auf heißem Boden*). As he became gradually acquainted with the brutal Nazi regime, he followed and recorded its individual steps heading towards aggression and war. A prominent place in his diary is held by entries on the persecution of the Jewish population, which he made on the strength of his own interviews and observations. He even recorded Hitler’s mediated statement about the extermination of the Jews uttered as early as in 1933. William Dodd and his daughter Martha went out of their way to help the victims of Nazi persecution.

The diary covers hundreds of meetings with different personalities of the German and American economic, political and cultural life, and countless discussions with other diplomats and politicians on a literally worldwide scale. This article also mentions the US Ambassador’s visit to Prague on December 1, 1933 and his conversation with the then Czechoslovak Foreign Minister Edvard Beneš.

An important portion of the diary consists of accounts portraying the circumstances of the trial of the alleged arsonists of the Reichstag and a pride of place is taken up by one key record dealing with Georgi Dimitrov, which comes from December 22, 1933 and which is unparalleled in other historical sources.

DIE DARSTELLUNG DES NAZIREGIMES IM TAGEBUCH DES US-BOTSCHAFTERS WILLIAM EDWARD DODD (1933–1938) I.

Miroslav Kryl
Resümee

William E. Dodd (1869–1940) führte während seiner Mission in Berlin in den Jahren 1933–1938 ein privates Tagebuch, das im Original erstmals 1941 herausgegeben wurde. Vor seiner Ernennung in die Funktion des Botschafters der Vereinigten Staaten war er an der Universität in Chicago Professor für Geschichte. Er war ein tief religiös veranlagter, frommer Anhänger der baptistischen Kirche, vertrat aber gleichzeitig die Ideen der liberalen Demokratie, die Trennung von Kirche und Staat und die Freiheit von Bekenntnis und religiöser Überzeugung, das alles als Anhänger der Ideen von Thomas Jefferson. Nach dem Amtsantritt von Präsident Roosevelt identifizierte sich Dodd mit dessen politischem Programm. Das war offenbar auch einer der Gründe dafür, dass ihn der Präsident 1933 zum amerikanischen Gesandten in Berlin ernannte.

William Dodd gelangte dort tatsächlich „auf heißen Boden“, so wie später die deutsche Ausgabe seines Tagbuchs betitelt wurde (Diplomat auf heißem Boden). Nach und nach erkannte und registrierte er das Bild eines brutalen Regimes, dessen unaufhaltsamen Schritte, die auf Aggression und Krieg ausgerichtet waren, er verfolgte. Einen bedeutenden Platz im Tagebuch nehmen die Aufzeichnungen über die Verfolgung der jüdischen Bevölkerung ein, die er auf Grundlage persönlicher Gespräche und Beobachtungen anfertigte. Schließlich vermerkte er den übermittelten Ausspruch Hitlers über die Vernichtung der Juden, der von 1933 stammte. Er und seine Tochter Marta bemühten sich, den Opfern der nazistischen Verfolgung zu helfen.

Das Tagebuch hält hunderte Begegnungen mit den verschiedensten Persönlichkeiten des deutschen und amerikanischen wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Lebens und zahllose Verhandlungen mit den übrigen Diplomaten und Politikern in geradezu weltumfassendem Maßstab fest. In diesem Beitrag wird an den Besuch des Botschafters in Prag am 1. Dezember 1933 und an sein Gespräch mit Außenminister Edvard Beneš erinnert.

Eine bedeutende Position der Eintragungen bilden die Umstände des Prozesses mit dem angeblichen Reichstagsbrandstifter, die der Diplomat beobachten konnte. Eine besondere Stellung nimmt dabei eine maßgebliche Aufzeichnung über Georgi Dimitrow ein, die vom 22. Dezember 1933 stammt und die in anderen Quellen nicht ihresgleichen hat.

ŘEŠENÍ JIHOTYROLSKÉ OTÁZKY V PRŮBĚHU DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY A ČESKÉ ZEMĚ II.

Miloš Hořejš

Přesídlence z jihotyrolských oblastí a z tridentských jazykových ostrůvků jsme v prvním díle článku opustili v přesídlovacích táborech. Jen část z nich byla již usazena v Innsbrucku a okolí, v Korutanech, Bavorsku, případně v Alsasku-Lotrínsku. Život v přesídlovacích táborech i přes veškerou snahu nacistických orgánů nebyl uspokojivý, a to se zdaleka netýkalo jen přesídlenců z jihotyrolských a tridentských oblastí.¹⁾ Nespokojenost se velmi často projevovala i útoky do původní domoviny a plánovači přesídlení byli tlačeni do rychlého řešení nastalé situace.²⁾ Vděčně byly brány i nabídky lokalit, jenž z řady aspektů nebyly příliš vhodné, ale v danou chvíli organizátorům přesunu vytrhly doslova trn z paty.³⁾ Těmito cílovými lokalitami měly být i dvě oblasti nacházející se na území bývalého Československa.

Usídlování jihotyrolských Němců

Nacističtí představitelé a orgány zapojené do dalekosáhlých plánů na germanizaci rozsáhlých oblastí českých zemí již delší dobu poukazovali na nedostatečný počet německých kolonistů, významných aktérů germanizace půdy. Jak v protektorátu, tak i v říšské župě Sudety v prvních okamžicích přivítali možnost použít právě německé přesídlence z italských provincií. Tridentští Němci z jazykových ostrovů Fersental a Lusern⁴⁾ měli najít své nové domovy v okolí Českých Budějovic, kde se stali téměř „dominantními“ přesídlenci,⁵⁾ kdežto jihotyrolští Němci zakotvili v několika lokalitách severní Moravy, Slezska a v podhůří Ollických hor.

U kritérií výběru lokalit se dají skutečné pohyby vedoucí k rozhodnutí odhalit velice obtížně. Nicméně obě oblasti ležely v místech dotyku dvou národností, české a německé, a byly již od dob, kdy propukly první nacionální spory a vášně, oblastmi, kde docházelo k častým nacionálním konfliktům. Byly to oblasti, jenž byly již po delší dobu v zorném poli nacionálních agitátorů a příslušných nacionálních spolků a z obou nacionálních táborů se objevovaly tlaky na změnu národnosti (ať již šlo o germanizaci či počestění).

Nacistická osídlovací politika měla být provedena prostřednictvím rolnictva, což souviselo s výrazným prvkem nacistické ideologie, mýtem o krvi a půdě (Blut und Boden) a „dědičném statku“, jenž měl být nositelem národního prvku.⁶⁾ V tomto bodě se zas až tak výrazně od nacionalismu aplikovaného v 19. a začátkem 20. století nacistická koncepce neodlišovala.⁷⁾ Do střetu se dostávalo pojetí tradiční národnostní germanizace (*kdo je ochoten k poněmčení*) prosazované německými nacionálními činovníky v českých zemích⁸⁾ s variantou říšskoněmeckou, tj. především představiteli SS prosazovanou koncepcí tzv. rasového výběru (*schopný poněmčení*).⁹⁾

České země se svým průmyslově zemědělským charakterem poskytovaly ideální podmínky k experimentu na poli tzv. Boden und Siedlungspolitik, kombinující-

cí metody kolonizace, masové deportace neněmeckého obyvatelstva a násilnou fyzickou likvidací obyvatel. Přesídlenci z jižních Tyrol a Tridentska se měli stát vedle jiných německých etnických skupin tolik potřebným nástrojem plánované rolnické kolonizace.¹⁰⁾

Sídelní oblast Budějovice

Případ první cílové oblasti ležící jihozápadně od Českých Budějovic plně potvrzuje z vrchu vyřčené. Oblast v okolí Českých Budějovic, dříve vesměs osídlená německým obyvatelstvem se postupem staletí „smrskla“ na několik málo lokalit. Oblast českobudějovického jazykového ostrova se od dob, kdy se ke slovu přihlásil moderní nacionalismus, stala místem střetů zástupců obou národních táborů. Bojovalo se zde doslova o každou duši, o každou píď půdy.¹¹⁾ Ve čtyřicátých letech dospěla situace v této oblasti ke svému tragickému rozuzlení. Ke slovu se dostalo vystěhování a deportace. Soužití obou etnik zde nebylo v rozjitřeném období nacionálních půtek nikdy klidné, nyní však ze strany nacistů došlo k elementárnímu narušení „pravidel“ vzájemného soužití.

O pohnutkách pro výběr právě této lokality může své říci i přímý aktér tehdejších osídlovacích podniků SS-Hauptsturmführer Ferdinand Fischer, šéf pražského Pozemkového úřadu – Bodenamt (dále jen BA), který k výběru nejen budějovické lokality uvedl: *„Z bezprostředně následujících mapek je prakticky vidět, podle jakých hledisek byl výběr proveden. Byl učiněn pokus napojit Prahu na německou jazykovou oblast, poté prosadit německý jazykový most na Moravě, a sice mezi Brnem a Olomoucí, a také zajistit spojení obou stanovených měst s německými jazykovými oblastmi. Podobným způsobem by mělo být vytvořeno spojení města Budějovic.“*¹²⁾

Nacistickým orgánům zapojeným do plánovaných přesunů nestačily jen zmíněné podklady, ale podrobily cílový sídelní prostor dokonalé analýze. Zohledňován tak byl reliéf a nadmořská výška osídlovací oblasti, klimatické podmínky, rozložení lesních, vodních a zemědělských ploch, bonita půdy, osevnická struktura, hladina spodních vod apod. Z praktických důvodů se budějovický osídlovací obvod dělil na menší správní celky – tzv. Wirtschaftsberatungsstelle. Sídlo pobočky České Budějovice bylo v Poříčí, hospodářská správa osídlovací oblasti „A“ měla své sídlo v Holubově, osídlovací oblast „B“ v Dubném.

Každá ze sídelních oblastí zahrnovala přibližně 15 vesnic. Každá měla podle analýz nacistů *„zpravidla velké množství vesničanů v roztroušených dvorech. Role jsou hodně rozkouskované a vnitřní dopravní obslužnost dvorů je velmi špatná.“* Počet zabraných statků určených k osídlení v jednotlivých obcích se pohyboval mezi 4 až 11 objekty. Obyvatelstvo v obou správních celcích bylo převážně české. V severněji položené oblasti se nacházela silnější německá menšina s německou školou v obci Dubné. V druhé jižněji položené osídlovací oblasti se nacházela také německá menšina, podle zjevně nadhodnocených německých údajů s podílem 5–10% na celkovém počtu obyvatelstva.¹³⁾ V obcích Homole (Humeln), Kremž (Krems) a Brloh (Berlau) se nacházela německá škola. Plánovači osídlení zdejších oblastí vychá-

zeli z předpokladu, že české obyvatelstvo je zde z větší části německého původu, tudíž vhodné k „regermanizaci“, používané jako určité pomocné složky k znovuoobnovení německé dominance v této oblasti.¹⁴⁾ Po hospodářské stránce v zamýšleném osídlovacím prostoru vedle podniků na zpracování dřeva a menších vesnických živností nebylo po ruce jiných živnostenských či průmyslových podniků. Obyvatelstvo celé osídlovací oblasti bylo převážně zaměstnáno v zemědělství.¹⁵⁾ Hlavním kritériem pro výběr lokality v budějovické kotlině byla zejména poloha, která se nacistickým orgánům zdála výhodná právě tím, že byla „položena mezi hranicí s říší a budějovickým jazykovým ostrovem“. U osídlenců tím podle nich neměl být vyvolán pocit odloučenosti.

Byl zde jmenován a citován Ferdinand Fischer v pořadí třetí muž v čele pražského BA. Velký podíl na rozhodnutí, že pro osídlovací účely v okupovaných českých zemích mají být využiti mimo jiné právě jihotyrolští a tridentští Němci, měl však zejména jeho předchůdce SS-Oberführer Curt von Gottberg.¹⁶⁾ Právě on významnou měrou zasáhl do jejich dalšího osudu a do volby lokality pro jejich usídlení.

Himmler se z pozice říšského komisaře pro upevnění německví (Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums) obrátil s požadavkem na podání návrhu řešení problému jihotyrolských Němců právě na šéfa BA a zároveň šéfa osídlovacího úřadu v Praze. Gottberg navrhl dvě zásadní věci: první plánovala přesídlení něco kolem 2750 rolnických rodin do severních Tyrol jako „severního valu na Brenneru“, dalších 12 000 osob mělo být poté postupně usídleno v Protektorátu Čechy a Morava jako opora v tamějších „národnostním a hraničním boji“. Na rozdíl od severních Tyrol zde měly získat životní prostor odejmutý neněmeckému obyvatelstvu, a tím sehrát významného aktéra v germanizačním úsilí nacistů.

Gottberg však ve svých návrzích nezapřel významného představitele RuSHA a doporučoval rasové prozkoumání přesídlovaných Jihotyrolanů. V severních Tyrolích plánoval usadit na přibližně 1500 dvorech rasově hodnotné rodiny z jižních Tyrol. Kritériem pro výběr těchto dvorů byla jejich případná předluženost. Mezi předluženými zemědělci měl být následně uskutečněn rasový výběr, přičemž při zjištění „podřadné kvality“ měly být tyto rodiny vystěhovány. Přisun 2750 rasově vyvolených jihotyrolských rodin byl Gottbergem vnímán jako jedinečná příležitost přenést do severních Tyrol proud zdravé krve, což podle něj „musí být vnímáno zároveň jako zajištění ochranného valu severních Tyrol nejlepší německou krví“.¹⁷⁾

Gottberg byl radikální i ve způsobu organizace přesídlování jihotyrolských Němců, prosazoval např. vyloučení říšských ministerstev ve prospěch SS a jim podřízených osídlovacích úřadů, tyrolského gauleitera a říšského protektora. Kromě toho navrhnul vytvoření přesídlovací komise SS, přímého předchůdce později v Polsku realizovaného Osídlovacího a pracovního štábu. Gottberg také plánoval, že v rámci přesídlovací komise by pod jeho a Hoferovým dozorem měli být odborní znalci v oblasti rasového výběru, pro otázky udělení státního občanství, pro přemístění do průmyslu a pro otázky tradic a kultury.¹⁸⁾

Doposud v odborné literatuře převládal předpoklad, že volba osídlovací lokality v okolí Českých Budějovic se odehrávala plně v režii čelních představitelů nacistic-

ké výkonné moci v protektorátu. Na zásahy „konkurentů“ z vnějšku byli protektorátní nacističtí představitelé zvláště velmi citliví. Stačí připomenout s jak negativní reakcí se ze strany K. von Neuratha a K. H. Franka setkaly návrhy gauleitera župy Niederdonau Hugo Juryho na posunutí hranic i sídla župy hluboko do vnitrozemí Moravy, či přímo zrušení protektorátu a jeho „rozpuštění“ do okolních žup.¹⁹⁾ Doslova ve stejných intencích, i když v menším měřítku, se nesly záměry župního vedoucího Eigrubera z Lince na připojení Českých Budějovic a okolí k říšské župě Oberdonau.

Ferdinand Fischer na angažmá župního vedoucího Eigrubera vzpomínal následovně: „Zvláštním případem bylo osídlení skupiny sedláků z jižních Tyrol v budějovickém kraji. Pokud je mi známo, odehrál se případ následovně. Župní vedoucí Eigruber z Lince, kterému byl stranicky podřízen jihočeský kraj, sdělil jednoho dne Frankovi, že Himmler na jeho návrh rozhodl, že budějovický kraj má být odstoupen jeho župě. Na poukaz, že to vůbec není možné, žádal, aby část českého obyvatelstva jižně od Budějovic byla vysídlena do vnitřních Čech, aby tam mohla být osídlena část německého obyvatelstva z jižního Tyrolska a aby takto získal toto obyvatelstvo pro svoji župu. Když se to také odmítlo, žádal, aby alespoň několik rodin bylo osídleno. Dle mého názoru prováděl toto divadlo, aby skutečně osídlení několika rodin dosáhnul. Příslušné nařízení Frankovo bylo potom podle shora uvedených směrnic provedeno“.²⁰⁾

Angažmá hornodunajského župního vedoucího potvrzují i samotní přesídlenci: „1. dubna 1942 ukázal nějaký zástupce oblast jihovýchodně od Budějovic, výhradně osídlenou českým obyvatelstvem, přičemž byly mužem pocházejícím, předpokládám z Lince, vzbuzovány naděje, že tato část území případně k Hornímu Rakousku. Pravidelně chtěl do kraje osídleného Čechy, který se nacházel mezi budějovickým jazykovým ostrovem a uzavřeným německým osídlením v okolí Krumlova, proniknout prostřednictvím německých rolníků“.²¹⁾

Eigruber se ve své snaze o spojení hranic poblíž Krumlova s německými Budějovicemi vskutku opíral o rozhodnutí šéfa RKFDV Himmlera a SS-Gruppenführera Greifelta a z jejich strany byl pak činěn nátlak na říšského protektora a na K. H. Franka.

Ještě předtím vstoupil Eigruber v tomto smyslu v jednání se šéfem Amtliche Deutsche Ein- und Rückwandererestelle (dále jen ADEuRST) Luigem.²²⁾ Místodržitel Eigruber chtěl ve své župě přesídlenec z Lusernu a Fersentalu usídlit na stávajících či nově vytvořených dvorech. Po této předběžné úvaze a po vzájemných rozhovorech mezi Eigruberem a Luigem byl navázán kontakt se státním sekretářem Frankem. Jak vyplývá z jednání i pozdějšího vývoje, shodoval se tento návrh s Frankovými plány, které měl s Čechy, a beze všeho dal souhlas k usídlení ve třech blíže nespecifikovaných oblastech v okolí Českých Budějovic.²³⁾

Cestu bylo třeba důkladně připravit a do jednání se zapojil i SS-Obersturmbannführer Ing. Hugo Tribus, vedoucí pobočky ADEuRST v Bolzanu pověřený praktickým vedením přesídlení a znovuosídlení. Tribus vedl nejprve rozhovor s Dr. Burckertem v BA v Brně. Další rozhovor byl veden s SS-Obersturmbannführerem

Budějovický jazykový ostrov. Pramen: H. Rauchberg, Der nationale Besitzstand in Böhmen, Leipzig, 1905.

Fischerem. Oba uznávali naléhavost usídlení nových přesídlenců z řad obyvatel Fersentalu a Lusernu a Fischer oznámil, že v budějovickém kraji je k dispozici 80 dvorů a kromě toho je jisté, že v nejbližší době bude připraveno dalších 70 dvorů.²⁴⁾

Sám Himmler, dle zápisu Sturmbannführera Dr. Stiera (vedoucího úřadu I. „Umsiedlung und Volkstum“ StHA), předestřel ve věci přesídlení obyvatel Fersentalu a Lusernu v proslovu ze dne 6. 8. 1942 dva návrhy: usídlení v Protektorátu Čechy a Morava a konkrétně v budějovické kotlině a usazení v Sudetech či horním Kraňsku.

Od „hornokraňské“ varianty bylo z národněpolitických důvodů odrazováno, druhá cílová lokalita přesídlení v říšské župě Sudety vyžadovala dlouhý čas pro přípravu.²⁵⁾ 10. 8. 1942 měl Greifelt svou přednášku v Kommandostab Reichsführer SS (RFSS). Podpořil v ní první návrh a vyhověl přesídlení etnických Němců z Fersentalu a Lusernu do dlouho připravovaného prostoru v protektorátu, konkrétně na Budějovicku. 14. 8. 1942 oznámil toto rozhodnutí veřejným činitelům.²⁶⁾

Realizaci Eigruberova návrhu na připojení okolí západně od Budějovic a samotných Budějovic k župě Oberdonau zabránilo jako již několikrát předtím v podobných případech, rozhodnutí vůdce, podle něhož během války neměly být prováděny žádné korekce hranic z důvodu, aby nedošlo k nepokojům obyvatelstva.

Přibližně 150 rodinám přesídlenců mělo být přiděleno asi 110 životaschopných hospodářských dvorů, zatímco u zbytku se mělo jednat o podniky do velikosti 4 ha, tedy o dvory primárně určené zemědělsko-průmyslovým dělníkům. Tito přesídlenci mohli díky svému vyučení vykonávat profese jako byl zedník, kameník a další.²⁷⁾ Tato informace nám dává zároveň odpověď na otázku sociální struktury rodin určených k přesídlení a doplňuje údaje z příložených tabulek 1 až 3.

Tab. 1: Rodiny přesídlenců v osídlovací oblasti České Budějovice podle profesní skupiny (stav koncem roku 1942).

Selská hospodářství			Živnosti			celkově
„Einsatzbauern“ (nasazených hospodářů)	přesídlenců	dohromady	řemeslo	služby	dohromady	
–	53	53	2	2	4	57

Pramen: NA Praha, ÚŘP, dodatky II., inv. č. 38, k. 43.

Tab. 2: Původní majetkové poměry rodin určených k přesídlení do budějovické osídlovací oblasti.

	Počet osob	Počet velkorodin*	Pozemkový majetek (v ha)	Stav dobytka (v ks)
Fersentaler	480	125	1250	1000
Luserner	180	25	250	200
Celkem	660	150	1500	1200

* Velkorodiny, tzv. Herdstellen měly často 2–3 majetky. V rámci 150 velkorodin tak bylo např. zahrnuto 350 držitelů majetku. Kdysi v těchto oblastech vládl zvyk dědičné držby realit. Tato tradice přispěla velkou měrou k roztržitosti majetku a přelidněnosti. Nejmenší majetky neposkytovaly existencionální podmínky, ztěžovaly nebo někdy dokonce znemožňovaly založení rodiny. Proto bylo zvykem žít ve velkých rodinách, které se skládaly z několika generací a často i z neprovdaných sourozenců (či tetiček a strýců), kteří se svým podílem mohli skromně přispět na chod velké rodiny.

Pramen: H. Mirtes, Das Fersental und die Fersentaler: zur Geographie, Geschichte und Volkskunde einer deutschen Sprachinsel im Trentino (Norditalien), Regensburg 1996, s. 106.

Tab. 3: Velikostní struktura původních statků přesídlenců z řad obyvatel Fersentalu a Lusernu.

Velikost půdního majetku do (v ha)	Velkorodiny	Půdy celkem (v ha)
4	8	32
6	23	138
8	8	64
10	60	600
12	25	300
15	17	255
18	2	36
20	3	60
25	3	75
30	1	30
	150	1590

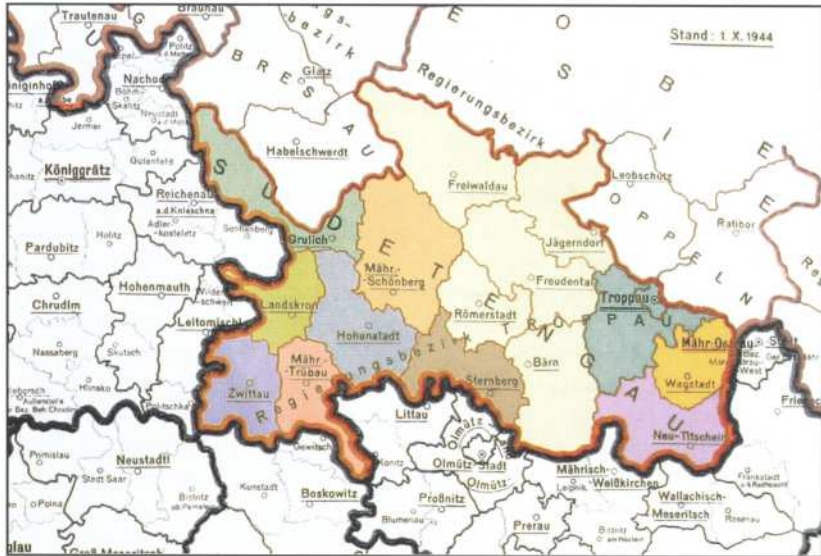
Pramen: H. Mirtes, Das Fersental und die Fersentaler: zur Geographie, Geschichte und Volkskunde einer deutschen Sprachinsel im Trentino (Norditalien), Regensburg 1996, s. 107.

Opavský vládní obvod

Podle smlouvy o nových hranicích mezi Československem a říší, podepsané 21. 11. 1938, bylo říši odstoupeno území o rozloze 28 680 km² s 3 653 292 obyvateli. Celkový počet Čechů připojených spolu s anektovaným územím k říši je nejistý. Podle československého sčítání z r. 1930 žilo na všech územích odstoupených říši 726 416 Čechů.²⁸⁾ Počet Čechů se však snížil o uprchlíky do vnitrozemí.²⁹⁾ Zákonem ze dne 14. 4. 1939 byla zřízena na převážné části odtrženého pohraničí říšská župa Sudety (Reichsgau Sudetenland).³⁰⁾ V Sudetské župě podle sčítání nacistických orgánů žilo k roku 1939 stále ještě kolem 300 000 obyvatel hlásících se k české národnosti. Z tohoto počtu pak více než polovina připadala na východní část župy.³¹⁾ Na Opavský vládní obvod, mající převážně agrární ráz, rovněž připadala největší koncentrace českého samostatně hospodařícího zemědělského obyvatelstva. To byly pochopitelně klíčové důvody, proč se pozornost nacistických organizátorů kolonizace upela právě sem. Vysoký počet Čechů byl zapříčiněn zejména připojením 66 obcí s více jak dvoutřetinovou českou většinou, rozkládajících se v severozápadní části Moravy na Zabřezsku, Šumpersku a Uničovsku. Tato oblast v podobě velkého českého ostrova byla spojena na jihu s moravským vnitrozemím u Stavenice a na západě s českou částí Lanškrounska v Čechách. V roce 1930 se zde k české národnosti hlásilo přes 63 500 obyvatel, v roce 1939 přes 47 500 obyvatel.³²⁾

V polovině roku 1942 převzal Henlein³³⁾ od Himmlera úkol na usazení přibližně 500 rodin jihotyrolských zemědělců na území Opavského vládního obvodu. Zadáání úkolu přímo souviselo se zhoršující se italskou vnitropolitickou situací, která donutila nacistické představitele hlavního štábu říšského komisaře pro upevnění německví k urychlenému řešení a splnění smluv sjednaných s italskou vládou.³⁴⁾ Henlein realizaci pověřil nejprve osídlovací štáb se sídlem ve Fulneku,³⁵⁾ do jehož čela v září povolal fulneckého starostu Franze Bergera.³⁶⁾ Ještě téhož měsíce však došlo ke změně na tomto postu a vedením štábu byl pověřen vedoucí štábu říšského komisaře pro upevnění německví pro Sudety SS-Obersturmbannführer (později SS-Standartenführer) Ernst Müller.³⁷⁾ Splnění úkolu nebylo přesněji termínováno, předpokládalo se, že se tak stane v nejkratší možné době již s ohledem na svízelnou vojenskou a vnitropolitickou situaci v Itálii a vzrůstající nespokojenost jihotyrolských přesídlenců v transportních táborech. Jihotyrolští zemědělci měli podle Henleinových směrnic zaujmout místa vypuzených českých zemědělců v souvislém pásu složeném z okresů: Opava (Troppau), Bílovec (Wagstadt), Nový Jičín (Neutitschein), Šternberk (Sternberg), Šumperk (Schönberg), Zábřeh (Hohenstadt), Moravská Třebová (Mähr.-Trübau), Svitavy (Zwittau), Lanškroun (Landskron) a Králíky (Grulich). Šlo tedy o okresy, v nichž tvořilo české obyvatelstvo i za okupace (kromě okresu králického) buď většinu obyvatelstva, nebo alespoň silnou menšinu.

Co se týká sociálního složení jihotyrolských přesídlenců umístěných v opavské vládní oblasti, jednalo se zejména o rolníky, převážně zemědělské dělníky, jenž ve své původní domovině nevladnili žádný pozemkový majetek, nebo o přesídlence, jenž byli k zemědělské kolonizaci direktivně určeni. Velkým pozemkovým vlast-

Mapka Opavského vládního obvodu s barevně zvýrazněnými okresy dotčenými jihotyrolskou kolonizací. Archiv autora.

nikům z řad jihotyrolských Němců byly „náhradní“ objekty o adekvátní rozloze vyhledávány po celé říši a v Opavském vládním obvodu se tyto téměř nevyskytovaly.³⁸⁾ Část přesídlenců tvořili řemeslníci a živnostníci rozmístění podle možností do městských lokalit.

Organizace usídlování jihotyrolských a tridentských Němců

Přechod české zemědělské a lesní půdy v Protektorátu Čechy a Morava i v okupovaném pohraničí do rukou německého sedláka nebyl nikterak jednoduchý, a to jak vzhledem k nacistickému pojetí jeho úlohy, tak i k trvající válce. Oba důvody byly takové povahy, že každý svým způsobem odsunoval definitivní řešení majetkoprávních otázek při přejímání české půdy na pozdější dobu. K tomu přistupoval i další důvod, zajištění dostatečné půdní rezervy především pro frontové bojovníky a válečné poškozence.³⁹⁾ Výrazem ohledů na potřeby vyplývající z válečných podmínek byl Hitlerův výnos z 28. července 1942, kterým byly pro válečné období podstatně omezeny majetkové převody pozemků. Všechny změny v držbě půdy, pokud nebyly nezbytně nutné, měly ustát. Za nezbytně nutné byly pak považovány takové změny, jejichž uskutečnění bylo ve veřejném zájmu. Takto se ovšem daly prakticky zdůvodnit všechny případy odejmutí půdy českým zemědělcům, a tak zábery české půdy pokračovaly dál.

Válečné poměry však znesnadňovaly převod majetku do „německých rukou“ i v jiném aspektu, který nebylo možno tak lehce obejít. Tímto problémem se stal nedostatek německých rolníků. „Hodnotní“ zájemci o půdu, kteří naplňovali na-

cistická kritéria kladená na nové selské osídlenec – tzv. Jungbauern,⁴⁰⁾ byli v mnoha případech na frontě. V řadě případů bylo na zabraných usedlostech využíváno „služeb“ tzv. Einsatzbauern, nasazených sedláků. Původem to byli říšští Němci, případně sudetští Němci, kteří se buď osvědčili v dobách zápasu nacistů o moc či se jednalo o poškozené účastníky bojů v první a ve druhé světové válce, poškozené vysloužilce z Freikorpsu a účastníky bojů ve Španělsku.⁴¹⁾ Převážná většina kolonistů usazovaná na uchvácené půdě však, přes četné výhrady, pocházela z řad do říše povolovaných etnických Němců.⁴²⁾

K důležité korekci muselo ze strany plánovačů kolonizace dojít i pokud jde o způsoby osídlování. Původní plán tzv. uzavřeného osídlování (geschlossene Ansiedlung) musel od druhé poloviny roku 1941 vzhledem k omezením vyplývajícím z válečného hospodářství a ze zákazu většiny stavebních prací ustoupit plánu tzv. rozptýleného osídlování (Streusiedlung).⁴³⁾ Plán spočíval v usazení vždy jen několika německých rodin ve vytipovaných vesnických lokalitách.⁴⁴⁾

V případě budějovické i opavské osídlovací oblasti můžeme sice hovořit o kolonizaci v rámci bývalých českých zemí, ale vzhledem k rozdílnému státovprávnímu vývoji v říšské župě Sudety a Protektorátu Čechy a Morava proces přesídlování, i přes četné společné prvky, nabýval jiných podob. Pro pochopení procesu zamýšlené kolonizace přesídlenci z řad obou italských lokalit je nezbytné analyzovat organizační stránku osídlovacího procesu, a to vzhledem k četným specifikům odděleně pro říšskou župu Sudety a pro protektorát.

Organizace osídlování v protektorátu

Po organizační stránce byl jakýmsi zastřešujícím orgánem osídlovacího procesu v Protektorátu Čechy a Morava **osídlovací štáb (Ansiedlungsstab)** se sídlem v Praze, který podléhal RuSHA SS v Berlíně, tedy v nejvyšší instanci říšskému vedoucímu SS Himmlerovi. Himmlerovým pověřencem pro upevnění německví v Čechách a na Moravě byl K. H. Frank.⁴⁵⁾ Osídlovací štáb měl značnou vlastní iniciativu, obzvláště v oblasti stanovení hlavních zásad kolonizace protektorátu, výběru osídlovacích oblastí a získávání půdy.⁴⁶⁾

Jako první byl vytvořen osídlovací obvod (Verfahrensgebiet) Košátky,⁴⁷⁾ později Praha-sever, který měl nacistům sloužit jako svým způsobem zkušební projekt. Postupně však byly zřízeny další osídlovací obvody v Olomouci, Brně i Českých Budějovicích.

Činnost osídlovacího štábu by nebyla možná bez spolupráce s **Pozemkovým úřadem (Bodenamt für Böhmen und Mähren)**, jehož činnost byla oficiálně obnovena vládním nařízením z 24. 4. 1942.⁴⁸⁾ BA měl nacistům posloužit k revizi československé pozemkové reformy, k „nápravě křivd“ a k postupnému převádění veškerého půdního fondu v protektorátu do německých rukou.⁴⁹⁾ Heydrich prosadil rozšíření působnosti BA o úkoly, jež byly svěřeny do pravomoci říšského komisaře pro upevnění německví (Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums) Himmlera, který úřad podřídil vyššímu veliteli SS a policie při Úřadu říšského proktora.⁵⁰⁾

Dalším nezbytným článkem v tomto pomyslném řetězci se stala **Českomoravská zemědělská společnost – Böhmis-Mährische Landgesellschaft** (dále jen BMLG).⁵¹⁾ Na území Protektorátu Čechy a Morava měla fungovat jako specifická pobočka berlínské Deutsche Ansiedlung Gesellschaft (dále jen DAG), i ona byla od počátku přímým nástrojem říšského komisaře pro upevnění německví (Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums) a RuSHA SS v Berlíně.⁵²⁾

Ve zmíněných osídlovacích oblastech si své pobočky zřídil BA i BMLG. Pobočky (Distriktstellen) BA v osídlovacích oblastech fungovaly zároveň coby lokální osídlovací štáby. Pobočky BA (osídlovacího štábu) byly spojnicí se služebnou NSDAP, nacistickou správou, wehrmactem, RAD, zaměstnaneckými a hospodářskými organizacemi. Zvláště stály v úzkém pracovním kontaktu s Bezirkstelle BMLG.⁵³⁾

Na plánované kolonizaci participovala nemalou měrou i organizace **Volksdeutsche Mittelstelle** (dále jen VoMi), která měla na starosti veškeré záležitosti s výběrem vhodných kolonistů, jejich přesunem a ubytováním před vlastním usa-

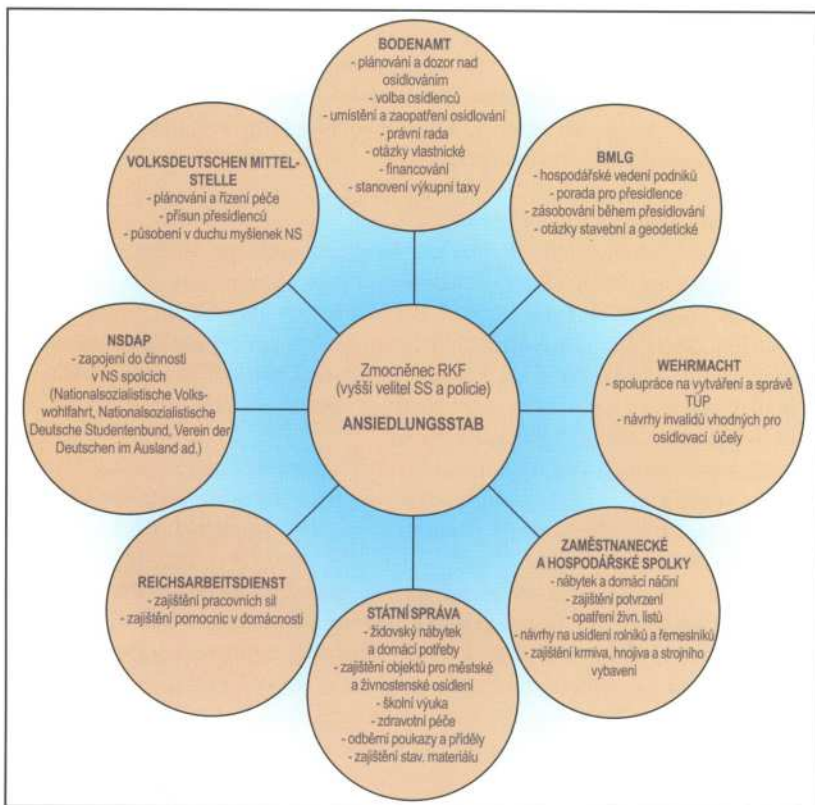
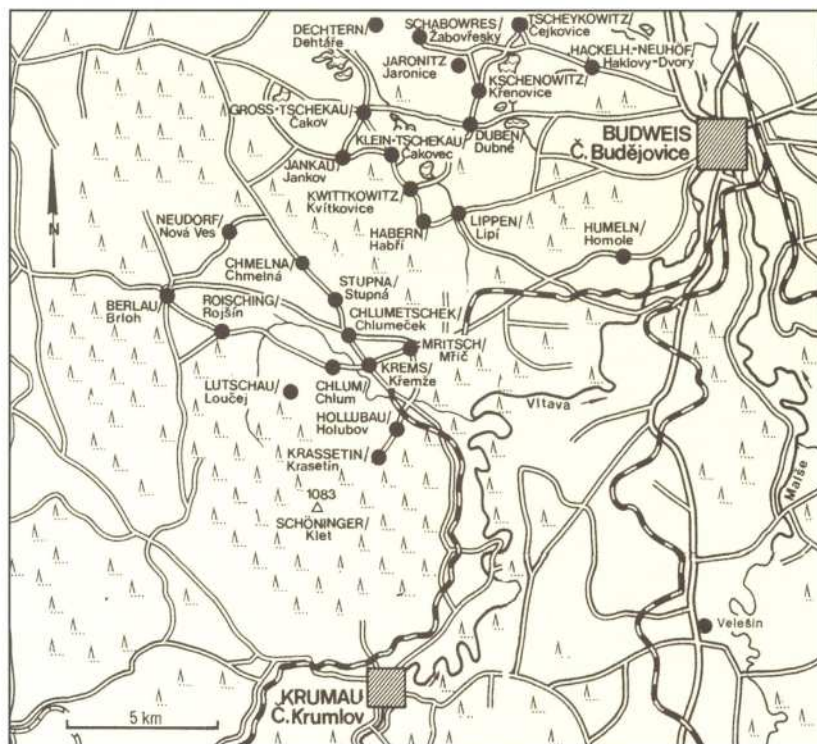

Schéma propojení nacistických organizací zapojených do osídlovacího procesu v protektorátu.

Mapka okolí Českých Budějovic s vyznačenými obcemi, kterých se dotkla osídlovací akce.

zením na připravených hospodářstvih. Pro tyto účely zřídila na území protektorátu několik ubytovacích táborů pro přesídlence.⁵⁴⁾ Další nacistickou organizací spojenou s nacistickými osídlovacími plány byl **Wirtschaftsring der Deutschen Siedler in Böhmen und Mähren (Hospodářský svaz německých osídlenců, dále jen WRDSBM)**, který plnil úlohu jakéhosi zájmového sdružení osídlenců, prostřednictvím něhož se němečtí přesídlenci dostávali do řídicích orgánů, zemědělských družstev a zájmových svazů, jakým byl protektorátní Svaz zemědělství a lesnictví.

Cesta, jakou se vyhlédnutý hospodářský objekt dostal do rukou příchozího kolonisty, byla následující. Osídlovací štáb vytyčil osídlovací oblasti a určil počty rodin osídlenců pro konkrétní oblast. Prostřednictvím své pražské centrály či svých obvodových poboček osídlovací štáb stanovoval požadavky na konkrétní zemědělské podniky.

K získávání vytipovaných zemědělských podniků používal BA v převážně většině uvalení tzv. vnučených správ (Zwangsverwaltungen). Vnučený správce byl ustanoven příslušnou obvodovou úřadovnou BA dle vládního nařízení o správě hospodářských podniků a dozoru nad nimi. Vnučených správ tak bylo využito

i při arizaci židovských zemědělských majetků, získávání majetků lidí vězňených a odsouzených a například i majetků lidí, kteří na vlastněné půdě nehosподаřili ve vlastní režii. Zároveň BA vykonával dozor nad hospodářstvím a financemi podniků pod vnučenou správou. Majitel obdržel výměr o konfiskaci majetku i jeho překnihování a zemědělskou usedlost musel v určeném termínu předat vnučenému správci. Vlastník podniku byl povinen se zdržet s okamžitou platností každého opatření ohledně podniku i všech věcí a práv náležejícím k němu.⁵⁵⁾ Vnučení správci požívali značných provozních výhod, a mohli pak se souhlasem BA nemovitosti propachtovat či rozprodávat, a to bez vědomí vlastníka, nutný byl pouze souhlas BA. Kupcem byla vždy Německá říše, nájemcem Němec.⁵⁶⁾ V případech, kdy byly objekty určeny k osídlovacím účelům, byl po zrušení vnučené správy BA jmenován vnučený správce BMLG.⁵⁷⁾ Živý i mrtvý inventář byl pečlivě oceněn úředníkem příslušné obvodové úřadovny BA a vlastníkovi byla odhadní cena následně složena na zvláštní osobní účet v peněžním ústavu v blízkém okolí. Příslušné částky uvolňovala buď DAG, potažmo BMLG, nebo přímo říšský komisař pro upevnění německví.

Majetky v Protektorátu Čechy a Morava určené k následné německé kolonizaci BA postupovala BMLG. Objekty zůstávaly v zatímní správě BMLG zpravidla po dobu jednoho až dvou let. Krátce před plánovaným příchodem nových německých majitelů byl původní vlastník vyzván k opuštění nemovitosti. BMLG v rámci svých úkolů následně prováděla četné úpravy budov (přestavby, přístavby, případně novostavby)⁵⁸⁾ a obstarávala pro přesídlence vše potřebné.⁵⁹⁾ Za zaopatření rodin a zároveň za praktickou realizaci osídlování v daném osídlovacím kraji byl zodpovědný tzv. Wirtschaftsberater,⁶⁰⁾ který podléhal tzv. Bezirkstellenleiter BMLG. Společně s pobočkami BA vyřizovala BMLG vyměření pozemků či prováděla slučování zemědělských ploch.

Organizace kolonizace v okupovaném pohraničí

Pozemková a kolonizační politika v okupovaném pohraničí byla v řadě aspektů odlišná. I když konečný cíl měl být obdobný, cesta, jakou ho mělo být dosaženo, byla různá a odvislá od specifik sudetoněmeckého prostředí. Odtržené oblasti českého pohraničí měly být v otázce germanizace nejen nástupištěm, ale také „průzkumným předvojem“ pro protektorát, případně i pro jiná dobytá území ve východní Evropě.⁶¹⁾ Přístup nacistické politiky v jednotlivých částech odtrženého pohraničí byl značně diverzifikovaný a vznikl již v důsledku jejich různého politickosprávního začlenění do říše. S jiným přístupem se setkáváme na k říši připojeném Hlučínsku, k Bavorsku a Rakousku připojeným územím jižních Čech a Moravy, na později k říši připojeném Těšínsku a jiný přístup se uplatňoval v říšské župě Sudety.

Již krátce po okupaci pohraničních oblastí českých zemí přikročili nacističtí okupanti k restriktivním krokům vůči českému obyvatelstvu a stranou represí nezůstali ani čeští zemědělci. O svůj majetek byli postupně připravováni čeští zemědělci, kteří získali svůj majetek z pozemkové reformy nebo byli funkcioná-

ři v českých spolicích. Počet repatriantů-zemědělců odhadovalo druhorepublikové ministerstvo zemědělství na 1600–2000 rodin.⁶²⁾ Podle údajů německé strany bylo českými a židovskými majiteli krátce před nebo po záboru opuštěno přibližně 30 000 ha.⁶³⁾ Vzhledem k tomu, že přiděly z československé pozemkové reformy připadly i německému obyvatelstvu, bylo jasné, že nacistické úřady nemohly likvidovat na anektovaném území pozemkovou reformu jako celek.

Stejně jako v Protektorátu Čechy a Morava měla na realizaci tzv. revize pozemkové reformy (v nacistické terminologii Wiedergutmachung der tschechischen Bodenreform) a na následnou osídlovací politiku vliv celá řada organizací a názorových skupin. V první řadě je nutno zmínit plány a názory vycházející z prostředí sudetoněmeckého hnutí. Z tohoto prostředí bývá v literatuře často citován dokument označovaný jako „Grundplanung O. A.“⁶⁴⁾ Zde se hovoří mimo jiné o plánovaném osídlení statků vyvlastněných za pozemkové reformy z roku 1920 německými osadníky. Zmínka je zde i o plánovaném vyvlastnění českého zemědělského fondu. Vzhledem k neznámému původci můžeme však jen těžko odhadnout skutečný politický dopad těchto návrhů.

Samotná Sudetoněmecká strana (SdP) však dlouho pokládala otázku pozemkové reformy za marginální záležitost a ve svém programu ji vůbec neakcentovala. Revizi požadovaly pouze určité kruhy německé šlechty v pohraničí, které byly nejvíce postiženy záborovým zákonem.⁶⁵⁾ Otázkou revize pozemkové reformy se sudetoněmečtí představitelé začali aktivně zabývat až v průběhu mnichovských a pomnichovských vyjednávání. Henleinův říšský komisariát předkládal už 13. 10. 1938 říšskému ministerstvu vnitra argumenty o tom, že reforma, která se vztahovala nejen na zemědělské a lesní pozemkové vlastnictví, ale také na mnoho průmyslových podniků a komunálních zařízení, byla jedním z nejdůležitějších důvodů hospodářských obtíží sudetských Němců v ČSR. Problémů spojených s pozemkovou reformou a rovněž i úkolů osídlovacích a přesídlovacích se měl ujmout nově zřízený orgán na způsob úřadu pro půdu a osídlování. Sudetoněmecké orgány požadovaly pro Henleina i právo vyvlastňovat a přiloženy byly i návrhy podkladů pro zákony, podle kterých se mělo postupovat.

Avšak říšskoněmecké orgány se nemínily opírat ani o kruhy německé šlechty ze zabraného území, ani o návrhy sudetoněmeckých představitelů. Neměly zájem na prosté restituci majetku šlechtě, ani o vrácení původním německým majitelům v rámci jakési „nápravy křivd“. Berlín hodlal provádět německou kolonizaci obdobně jako v protektorátu prostřednictvím rolnictva, případně se měly zdejší zabavené statky stát jakousi rezervou, z které by po skončení války měli být odměňováni zasloužilí funkcionáři NSDAP či SS.⁶⁶⁾ Germanizace sudetské župy mělo být dosaženo jak vypuzením části českého obyvatelstva, tak germanizací části zbylé. Zábory půdy pro plánovanou kolonizaci se však i zde nedotýkaly pouze českých zemědělců, ale i vlastníků půdy židovského původu, případně majitelů s cizí státní příslušností, označených za nepřátele státu.

Brzy se dostaly říšskoněmecké koncepty se sudetoněmeckými do konfliktu. Shoda mezi oběma tábory tak panovala pouze v tom, že je třeba obnovit „němec-

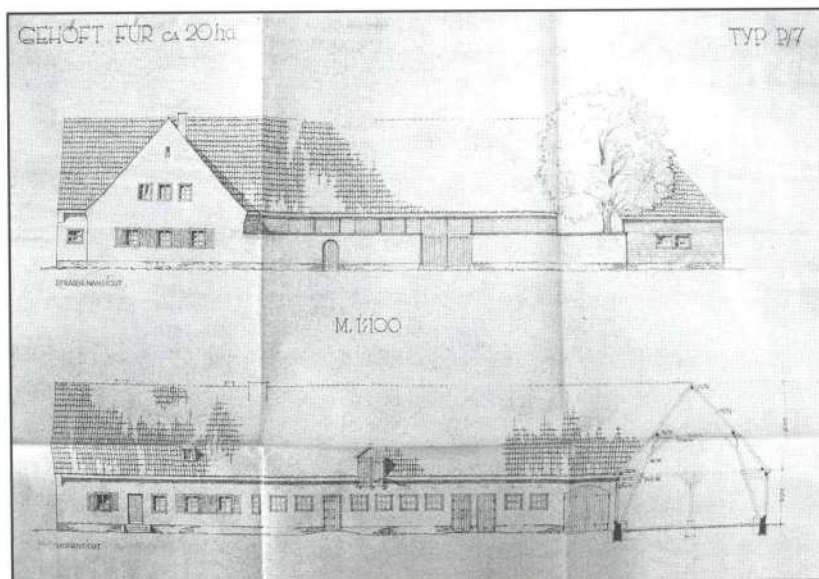
ký charakter“ „počeštěných území“. Vše nakonec skončilo tak, že na přelomu let 1942–1943 musel ustoupit do pozadí hlavní agrární ideolog sudetoněmeckých henleinovců zodpovědný za menšinovou politiku Franz Künzel⁶⁷⁾ a ve funkci vedoucího župního hraničního úřadu (Gaugrenzlandamt) ho nahradil příslušník SS, již zmiňovaný Ernst Müller.⁶⁸⁾ Kompetence příslušející funkci vedoucího župního hraničního úřadu doplnil Müller funkcí zplnomocněnce říšského komisaře pro upevnění německví (se sídlem na zámku ve Fulneku), zastávanou již od začátku roku 1942. Koncentroval tak ve svých rukou veškeré kompetentní orgány spojené se zabíráním české půdy v pohraničí a jejím následným osídlováním přesídlenci z řad etnických Němců.

S četnými rozdíly oproti protektorátu se v odstoupeném pohraničí setkáváme u „aktérů“ germanizační politiky. Zásadní odlišnost byla způsobena neexistencí ekvivalentu Pozemkového úřadu – Bodenamt. Návrhy představitelů sudetské župy na zřízení samostatného župního pozemkového a osídlovacího úřadu (Boden und Siedlungsamt) se nesesetaly ze strany říšských orgánů s pochopením. Hlavním důvodem, vedle již zmíněné rivality mezi sudetoněmeckými a říšskoněmeckými kruhy, byla neochota vydávat pro obsazená území jako součásti Velkoněmecké říše nějaké od říšského práva odlišné právní normy.⁶⁹⁾ Příslušné úkoly v tomto směru byly přiděleny místodržitelství.⁷⁰⁾ Dne 7. 6. 1939 bylo říšským ministrem výživy a zemědělství W. Darréem a říšským ministrem vnitra rozhodnuto o zřízení „**Vrchního osídlovacího úřadu při Úřadu říšského místodržitele**“.⁷¹⁾ Tento úřad se stal hlavním organizátorem a plánovačem nacistických osídlovacích akcí v odstoupeném pohraničí, podobně jako jím byl osídlovací štáb v protektorátu.

Jako nižší správní jednotky vystupovaly **osídlovací úřady (Kulturämter)** v Opavě, Teplicích-Šanově, Mariánských Lázních (později v Ústí nad Labem a Karlových Varech). Tyto pobočky rozhodovaly v obvodu své působnosti o uvalení pověřenecké správy na český majetek. Osídlovací agenda se objevovala i u úřadu **landrátů** v jednotlivých okresech. Při úřadu říšského místodržitele se i přes četné snahy nepodařilo zřídit samostatnou služebnu RuSHA a místní pobočka (Landesstelle) byla podřízena pražské venkovní služebně (Aussendienststelle).

V Opavském vládním obvodu, v oblasti s největší hustotou českého zemědělského obyvatelstva a zároveň v oblasti primárně určené k osídlování, byla navíc pro koordinaci osídlovacích akcí zřízena služebna pověřence říšského komisaře pro upevnění německví – **Osídlovací štáb Sudety (Ansiedlungsstab Sudetenland)** ve Fulneku.⁷²⁾

Nezpochybnitelným důležitým aktérem na poli německé kolonizace se v odstoupeném pohraničí stala již zmiňovaná berlínská **DAG**. Nařízením říšského komisaře pro sudetoněmecká území z ledna 1939 bylo rozhodnuto, že uvalené nucené správy na území vládních krajů říšské župy Sudety přecházejí na DAG se sídlem v Berlíně. DAG se tak stala v sudetské župě generálním nuceným správcem (Treuhänderem). Svou pobočku pro říšskou župu Sudety si zřídila v Karlových Varech. Do sféry její působnosti prvotně náležely oblasti podléhající správně

Nákres ideálního statku zamýšleného pro kolonisty v osídlovacích oblastech říšské župy Sudety. NA, fond NOS, inv. č. 206, k. 106.

vládnímu prezidentu v Chebu (dříve v Karlových Varech) a část území vládního prezidenta v Ústí nad Labem. Osídlovací záležitosti v tzv. východních Sudetech (Ostsudeten), zhruba v oblasti vládního prezidenta v Opavě, obstarávala pobočná úřadovna karlovarské DAG v Šumperku (Geschäftsstelle Mährisch Schönberg).

DAG se již před svým „angažmá“ v odstoupeném pohraničí plně řídila říšským osídlovacím zákonem a zákonem o vytváření německého selského stavu. Na území říšské župy Sudety se musela řídit i všemi právními předpisy vydávanými říšským komisařem pro sudetoněmecká území. Stála prakticky vždy na konci pomyslného řetězce úřadů a organizací podílejících se programově na germanizaci českého zemědělského majetku.

Vedle DAG jako hlavního aktéra na poli nacistických germanizačních a kolonizačních plánů působila v říšské župě Sudety i další společnost s právem pověřenecké správy nad českým zemědělským majetkem. Byla jí od října 1942 tzv. **Společnost pro majetkové převody a pověřeneckou správu Sudety se sídlem v Liberci (Grundstücksverkehrs und Treuhandgesellschaft Sudetenland m. b. H.**, dále jen GTS). Nová celožupní společnost měla zaplnit do té doby trvající mezeru v „zachycování“ českého majetku na úseku řemesel, živností a průmyslových podniků, na úseku bytovém a např. i českých pozemků a stavebních parcel ve městech.⁷³⁾

Vedle zmíněných společností operovala na území říšské župy Sudety i pološtátní **Německá přesídlovací a svěřenecká společnost (Deutsche Umsiedlungs**

– **Treuhand G.m.b.H. – DUT**) s centrálou v Berlíně a s pobočkou ve Fulneku.

Stejně jako v podmínkách protektorátu i zde zajišťovala přísun a péči o předsídlence organizace **VoMi** se správním sídlem (Verwaltungsdienststelle) v Liberci a služebnou v Mimoní.

Pokud budeme postupovat chronologicky, nejprve, jak již bylo zmíněno, došlo k zabavení zemědělských majetků po Čechách uprchlých z pohraničí před okupanty. Zabavení majetků setrvavších českých zemědělců, kteří půdu získali z československé pozemkové reformy, se nacistům jevilo jako nejsnáze dosažitelný úspěch v celé plánované osídlovací politice. Převedení českých zbytkových statků do pověřenecké správy nebylo žádným problémem a proběhlo poměrně rychle.⁷⁴⁾ Mnohem hůře se do německých rukou převáděly stovky drobných přídělů. Ty často velikostně neodpovídaly představám nacistů o ideálním statku pro německé kolonisty.⁷⁵⁾ Problémy činila i absence adekvátního zákona či nařízení, které by legalizovalo „nápravy“ pozemkové reformy. Bylo tedy zneužíváno nařízení „k ochraně ohroženého pozemkového majetku v Sudetech“ z 12. 11. 1938, podepsané samotným H. Göringem, jako pověřencem pro čtyřletý plán.⁷⁶⁾ V jeho pasážích se jasně hovoří o zákrocích proti nepřítomným hospodářům a špatně obhospodařovaným majetkům.

Záhy byly předeslané zákony využity i na ostatní české zemědělce. O tom, zda se vybraným českým usedlostem dostane přívlastku „špatně hospodářsky vedené“ či „ve špatném hospodářském stavu“ rozhodovali na návrh místních vedoucích NSDAP, či na vlastní podnět příslušní okresní vůdci selství.⁷⁷⁾ Takto postavený návrh podložený často nesmyslnými důvody byl předložen „kulturamtu“, který, rozhodl-li kladně, uvalil na danou usedlost pověřeneckou správu.⁷⁸⁾ Veškerý proces byl pod dohledem říšského komisaře pro upevnění německví.⁷⁹⁾ V pozadí aplikace označení zemědělských hospodářství za „špatně hospodářsky vedené“ či „ve špatném hospodářském stavu“ často stál úmysl použít takto zabrané objekty pro následné osídlovací akce.⁸⁰⁾

Dalším, velmi často se vyskytujícím zdůvodněním pro uvalení pověřenecké správy na české usedlosti, bylo plnění, respektive neplnění dodávek. Důvody byly opět jen zástupné a často neodpovídaly ani po stránce formální tzv. Göringovu nařízení. Tohoto nařízení bylo využito i v případech uvěznění hospodářů či jejich předání do koncentračních táborů, ať již z důvodu notorického neplnění předepsaných dodávek, černé porážky či za poslech zahraničního rozhlasu, „protistátních řečí“ a účasti v odboji. Tím byl naplněn jeden z bodů zmíněného nařízení, tj. nepřítomnost hospodáře na usedlosti, čímž bylo umožněno zabavení majetku a následné uvalení pověřenecké správy.

Židovský pozemkový majetek v odtrženém pohraničí přešel téměř všechen do vlastnictví Německé říše na základě kupních smluv, k jejichž uzavření s DAG byli židovští vlastníci násilím donucováni. Kupními smlouvami se nacisté pojišťovali proti případným nárokům dědiců v cizině, vytvářeli tím zdání legality.⁸¹⁾

Po vytlačení českých, případně židovských zemědělců z usedlostí tedy vznikalo určité mezidobí, které bylo nutné překlenout při zachování patřičné produk-

ce na této půdě. Toto přemostění měly zabezpečit právě různé osídlovací společnosti.⁸²⁾

Pověřenecké správy nad bývalým majetkem českých zemědělců končily často prodejem vhodným zájemcům z řad německých hospodářů, ale především měly být předány pro osídlovací účely. Vnucená či pověřenecká správa byla jen počátečním stádiem plánovaného kolonizačního procesu, jehož konečným cílem byl přechod zabraných usedlostí do vlastnictví říše nebo etnicky německých vlastníků. Tím se mělo naplnit hlavní poslání jak DAG, tak i zmiňované GTS.

Podobně jako u sesterské BMLG v protektorátu, tak i zde vládla snaha o provedení maximálně možných adaptačních prací na usedlostech určených pro přesídlence tak, aby co nejlépe odpovídaly potřebám německého zemědělce.⁸³⁾

Realizace osídlovacích projektů

V průběhu roku 1942 byli na území v okolí Českých Budějovic a v širokém pásmu Opavského vládního obvodu usídlováni první „kolonisté“ z řad jihotyrolských a tridentských Němců. S přesunem do vytipovaných vesnic západně od Budějovic se započalo v říjnu 1942. Téměř každý týden odjíždělo z tábora v Halleinu vlaky Deutsche Reichsbahn 8–10 rodnin. Cestu směrem na Budějovice na krátkou dobu přerušily zastávkami v obcích Poříčí (Poritsch) a Strážkovice (Straschkowitz), kde byly zřízeny tranzitní tábory (Durchgangslager) VoMi. Poté byly rozděleny na jednotlivé vytipované dvory mezi Budějovicemi a Šumavou, a to do obcí: Boršov nad Vltavou, Branišov, Brloh, Čakov, Čakovec, Čejkovice, Dehtáře, Dubné, Habří, Haklový Dvory, Holubov, Homole, Horní Nová Ves, Chlum, Chlumeček, Chmelná, Jankov, Jaronice, Koroseky, Krasetín, Křemže, Křenovice, Kvitkovice, Lhotka, Lipí, Loučeň, Mokré, Mříč, Nová Ves, Poříčí, Rojšín, Stupná, Šindlový Dvory, Vinná a Žabovřesky. Přesun z transportních táborů se následně uskutečnil pomocí lokálních drah, ale i koňskými potahy zajištěnými českými rolníky přilehlých obcí. 17. 3. 1943 opustil tábor v Halleinu směrem Budějovice poslední velký transport se 163 osobami. Do konce března 1943 byl tábor Hallein vyprázdněn.⁸⁴⁾ Přesun a následné usídlení přesídlenců byly prováděny urychleně, hlavně z důvodu, aby nedošlo k narušení jarních prací na polích.⁸⁵⁾

Kolem konce roku 1943 byla osídlovací akce ukončena. Ve výroční zprávě o činnosti RKFDV z konce roku 1942 se sice v úvodu objevuje zpráva, že „*Realizace vůdcových nařízení ze 7. 10. 1939 bude v následujících třech letech v podstatě vyřešena. (...) V protektorátu bude v této době usídleno 6000 osídlenců z jihovýchodu a 600 z Fersentalu a Lusernu.*“ K tomu však již v důsledku vývoje na bojištích druhé světové války a hlavně v důsledku vnitropolitických problémů v protektorátu nedošlo.⁸⁶⁾

Na podzim 1942 započaly osídlovat české usedlosti, připravené osídlovacím štábem ve Fulneku, i početné rodiny jihotyrolských zemědělců, přicházející ve skupinách z oblastí Bolzana, Merana, Cortiny d'Ampezzo, Traminu, Terlanu a dalších obcí. Největší skupiny byly umístěny na českých usedlostech v Polance n. Odrou,⁸⁷⁾ Klimkovicích, Louče (Novojičínsko), Příboře, Fulneku, Bernarticích

n. Odrou, Skřipově, Dolní Dlouhé Louče, Mladějovicích a Bludově. Menší skupiny o dvou až třech rodinách přišly i do dalších obcí.⁸⁸⁾

Do 30. dubna 1943 zde bylo, včetně 50 jihotyrolských rodin (238 osob) přestěhovaných do sudetské župy ještě před ustavením osídlovacího štábu, celkem 401 osob. Do konce července bylo v osídlovacím prostoru určeném pro jihotyrolské přesídlence usazeno 587 jihotyrolských Němců.⁸⁹⁾ Jak se postupně zhoršovaly pozice fašistů v Itálii i v souvislosti s postupem spojeneckých armád směrem na sever, měnila se i ochota Jihotyrolanů k přesídlení. Do konce roku 1943 se jihotyrolská přesídlovací akce takřka vytratila z úřední agendy osídlovacího štábu ve Fulneku. Přestože od podepsání německo-italské smlouvy uplynulo několik let, podařilo se přemístit do oblasti opavského vládního prezidenta necelou polovinu původně předpokládaného počtu (tj. asi 700–800 osob).

V případě přesídlenců z Tridentstva byla plánovači kolonizace pozitivně vnímána přítomnost původní německé komunity, navíc pro lepší přizpůsobení se novému prostředí ve vesnicích byli umísťováni v počtu 5–10 rodin na jednu obec. I jihotyrolští zemědělci měli být usazováni nikoliv osamoceně, ale vždy několik rodin najednou. Dbalo se rovněž o to, aby speciálně jihotyrolští Němci nepřicházeli do ryze českého prostředí. Předpokládalo se totiž, že by se u nich v opačném případě mohla objevit touha po návratu do původní domoviny (pověstný Südtiroler Heimweh). Usazení tridentských i jihotyrolských Němců mělo být prováděno terminologií organizátorů „v uzavřené formě“. „(...) tím můžeme dosáhnout také lepších životních podmínek, které umožní německým rolníkům životní existenci. Rolníci budou trvale školeni, takže nehrozí žádné nebezpečí, že zdejší hospodářské metody v nejkratší době dokonale neovládou,“ prohlásil šéf pražského BA Fischer.⁹⁰⁾ Hospodářské správy a řídicí statky osídlovacích společností detailně určovaly výši dodávek, ale i harmonogram hospodářských prací, osevňovací strukturu apod.⁹¹⁾ Identicky to lze vysledovat v obou osídlovacích oblastech. Přesídlenci se zároveň dostali nejen pod soustavný a bezprostřední odborný dohled, ale i pod dohled politický. To vše bylo opět zajišťováno osídlovacími společnostmi.

Rozloha zemědělských podniků pro nově příchozí jihotyrolské a tridentské Němce byla řešena velice důkladně. V případě Budějovicka měla být zemědělská plocha pro kolonisty nejdříve jen malé rozlohy, aby kolonista, který hospodařil doposud jen na malých plochách, nebyl přetížen. Po nutném zabydlení a po osvědčení měla být podle možností rozloha zvýšena.⁹²⁾

O rozlohách přidělených pozemků i o původním majetkovém rozvrstvení přesídlenců usazených v budějovické kotlině si můžeme učinit určitou představu prostřednictvím tabulky 4. V budějovickém případě můžeme navíc rekonstruovat podíl držené půdy německých přesídlenců na obhospodařované ploše ve vesnicích celé oblasti (tab. 5). Jihotyrolští zemědělci přicházeli v Opavském vládním obvodu na usedlosti s výměrou okolo 15–20 hektarů.⁹³⁾ I zde nám může pro ilustraci posloužit přiložená tabulka s údaji o rozloze pro účely kolonizace zabavených statků v Opavském vládním obvodu, kde ovšem není rozlišena země původu přesídlenců (tab. 6).

Tab. 4: Velikostní skupiny hospodářství přesídlenců z Tridentstva (stav koncem roku 1942).

Celkem	Velikostní skupina hospodářství v ha									
	5	10	15	20	25	30	40	70	100	nad 100
57	10	15	18	8	4	–	2	–	–	–

Pozn. Hospodářské objekty s výměrou do 5 ha a částečně i do 10 ha byly vyhrazeny pro rolníky vykonávající i nějaké řemeslo. Hospodářství o rozlohách mezi 5–25 ha mohly, jak bylo uváděno „pro pracovité rodiny“, při dobrých půdních poměrech a při užití vhodných hospodářských postupů prozatím poměrně úspěšně prospívat. Bylo však plánováno v budoucnu rozlohu těchto statků navýšit. Další čtyři skupiny 20 ha, 25 ha, 30 ha a 40 ha patřily rodinám, kterým v budoucnu měly zajistit plnou soběstačnost. Tyto rozlohy polnosti měly postačovat k obživě čtyřčlenné rodiny a měly být obhospodařovány bez cizí pomoci (Ackernahrung).

Pramen: NA Praha, ÚŘP, dodatky II., inv. č. 38, k. 43.

Tab. 5: Podíl Němci držené půdy na obhospodařované ploše ve vesnicích (stav koncem roku 1942).

Počet obcí	Průměrný německý podíl (v %)	Podíl na obhospodařované ploše (v %)									
		5	10	15	20	25	30	40	50	60	
10	11,5	3	1	5	1	–	–	–	–	–	

Pramen: NA Praha, ÚŘP, dodatky II., inv. č. 38, k. 43.

Tab. 6: Velikostní statistika hospodářských dvorů DAG určených k osídlovacím účelům ve východních Sudetech (stav k 31. 12. 1944).

Velikostní skupina podniků	Původní hospodářské dvory	Nově vytvořené hospodářské dvory
nad 100 ha	9	8
70–100 ha	5	5
40–70 ha	8	8
30–40 ha	7	7
25–50 ha	7	8
20–25 ha	15	18
15–20 ha	42	43
10–15 ha	74	71
5–10 ha	68	60
2–5 ha	32	22
0–2 ha	7	11
Celkem	274	261

Pramen: NA Praha, NOS, inv. č. 35, k. 22.

Skupina tridentských přesídlenců na přiděleném statku v budějovické osídlovací oblasti. Pramen: NA Praha, fond ÚŘP, dodatky II., inv. č. 38, k. 43.

Velkým problémem se ukázal zejména u přesídlených Němců z tridentských jazykových enkláv dialekt. Ten nejen, že znemožňoval komunikaci s Čechy mluvícími německy,⁹⁴⁾ ale často i s rodilými říšskými či sudetskými Němci a což je ještě víc zarážející i mezi tridentskými Němci navzájem.⁹⁵⁾ K tomu přistupovalo i pro organizátory kolonizace znepokojující používání italštiny pro „vnitřní“ komunikaci v rámci rodin (německého původu byl často jen otec a zbytek rodiny buď němčinu ovládal spoře, či vůbec).

K tomu přistupovala i skutečnost, že osídlenec z řad etnických Němců, přesídlenec z italských severních provincií nevyjímaje, organizátoři přesídlovacích akcí v protektorátu i v okupovaném pohraničí považovali z hlediska rasově politického za méně kvalitní. Nestáli příliš o „průměrného přesídlence, který bez vlastního rozhodnutí a třeba proti své původní vůli bude postaven do národně politické situace nového životního prostoru,“ který na předchozím místě mnohdy hospodařil pouze extenzivním způsobem.⁹⁶⁾ „Toto osídlení prokázalo se brzo – jak já jsem tenkrát předpovídal – jako katastrofální záležitost, protože tito lidé se žádným způsobem do zdejšího kraje nehodili,“ uvedl šéf pražského Bodenamtu Fischer na adresu přesídlenců z Fersentalu a Lusernu.⁹⁷⁾ Počáteční uspokojení fulneckého osídlovacího štábu nad pilí a rychlým sžíváním se s novým prostředím začalo být postupně střídáno skepsí nad jejich „úrovní“.⁹⁸⁾

Často bylo ve zprávách organizátorů kolonizace v obou oblastech konstatováno nepříznivé stanovisko českého obyvatelstva⁹⁹⁾ i značné části Němců z řad staro-

usedlíků vůči nim.¹⁰⁰⁾ Vzájemný poměr k českému obyvatelstvu měl řadu poloh a i za tak krátkou dobu prošel řadou proměn, a nedá se zjednodušit na pouhé anti-patie. Nicméně nedalo se ze strany českého obyvatelstva hovořit o nějakém nadšeném přivítání.¹⁰¹⁾ Více překvapujícím byl vztah k původní německé komunitě v dané oblasti. Jihotyrolští a tridentští Němci tvořili cizí prvek jak ve vztahu k zbylému českému obyvatelstvu, tak i ve vztahu k sudetoněmeckým „soukmenovcům“. Sami se zde necítili bezpochyby dobře a nepočítali v převážně většině s tím, že by se mohli na nově získané půdě trvale udržet. Na to ukazuje nejlépe konec roku 1944 a počátek roku 1945. Tridentské a jihotyrolské Němce totiž postihla totální mobilizace, i hospodáři museli odejít na frontu, která se navíc nezadržitelně přibližovala k našim hranicím. Za této situace se zbylé rodiny snažily skoncovat s nepříznivým provizoriem a často tajně prchaly zpět do své původní domoviny.

Vzájemné soužití obou etnik mělo jen krátkého trvání, přesto zanechalo v obou komunitách nesmazatelné stopy, ale to již bychom se pouštěli do další široké oblasti možného zkoumání.

* * *

Z řady zde nastíněných příčin nebyla kolonizace, realizovaná prostřednictvím pro německou národnost optujících obyvatel severních oblastí Itálie, shodně v obou zde nastíněných oblastech úspěšná. Stejně tak se nesetkal s úspěchem projekt přesídlení jako celek. Těch, kteří byli nakonec vystěhováni na sever od Brenneru, nebylo více jak 75 000. V budějovické osídlovací oblasti se podařilo přesídlit kolem 530 osob původem z tridentských jazykových ostrovů Fersental a Lusern. Do oblasti opavského vládního prezidenta se podařilo přemístit celou polovinu původně předpokládaného počtu, přibližně 720 osob.

■ **Miloš Hořejš** (1976), doktorand Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, vedoucí odboru vědy a výzkumu Národního technického muzea v Praze. Zabývá se problematikou česko-německých vztahů v hospodářské oblasti, problematikou nacistických přesídlovacích projektů a dějinami vědy a techniky, zejména dějinami strojírenství.

Poznámky

¹⁰⁾ Ani situace již usazených Jihotyrolanů v severním Tyrolsku a Vorarlbersku mnohdy neodpovídala očekávaním z roku 1939. Ne každý dostal práci a byt podle svých představ. Navíc se různé projevovaly nutností válečného hospodářství. Často bylo soužití s místními obyvateli značně napjaté, neboť tenčí se zemské zdroje v severním Tyrolsku a Vorarlbersku byly přidělovány převážně přistěhovalecům z jihu.

²¹⁾ V případě jihotyrolských přesídlenců a tridentenců z tridentské provincie docházelo k tomu, že muži, původně optující k německé národnosti, odvedení do wehrmachtu, na svých dovolených v původní domovině hojně přijímali zpět italskou státní příslušnost. V těchto případech byli plánováni osídlení postaveni před komplikovanou otázkou, co s rodinnými příslušníky těchto mužů. Rodiny se nacházely v transportních táborech či jim byla již dokonce určena nová hospodářství. Běžným postupem bylo takovou rodinu (kde v některých případech nikdo ze zbylých nehovořil německy) přesunout za trest do přesídlovacích táborů na Východě.

- ³⁾ Takto se např. vyjádřil vedoucí pobočky ADEuRST v Bolzanu Hugo Tribus: „*Chyba učiněná při přesídlení obyvatel Fersentalu a Lusernu způsobila, že váhající část jihotyrolských přesídlenců se obrací zpět. Luserňané a Fersentalci jsou poměrně nenáročni a já věřím, že objekty, které jim mohou být k dispozici, obecně naplní očekávání. Za těchto okolností je nejdůležitější otázkou urychlit přesídlovací proces, jak jen to bude možné tak, aby čas strávený v přesídlovacích táborech podle zkušenosti nespůsobil demoralizaci a nevyvolal u přesídlenců kritiku a nespokojenost.*“ H. Mirtes, *Das Fersental und die Fersentaler: zur Geographie, Geschichte und Volkskunde einer deutschen Sprachinsel im Trentino (Norditalien)*, Regensburg 1996, s. 115.
- ⁴⁾ Poněkud paradoxně to pro obyvatele jazykového ostrova Lusern nebyla první „zkušenost“ s českými zeměmi. Zdejší obyvatelstvo bylo po 23. květnu 1915 evakuováno před postupující frontou do Ústí nad Labem a okolí. Jednalo se o asi 900 lidí, pro jejichž zabezpečení ve městě vznikl i pomocný výbor pro uprchlíky. Zpět do svých domovů se Luserňané vrátili až v lednu 1919.
- ⁵⁾ Vedle nich zde své statky obdrželo nemnoho původem sudetských a maďarských Němců.
- ⁶⁾ Nacistický ideál pouta k půdě si však často protřečtil právě s nacistickými dobovačnými cíli. Ideál regionalismu byl v protikladu k centralizaci nacistické moci. A konečně důraz na tradiční zemědělské postupy byl v rozporu s touhou nacistů zvyšovat produkci prostřednictvím moderního technického vybavení. B. Sax, *Zvířata ve Třetí říši*, Praha 2003, s. 109. Úloha agrární otázky, v nacistické terminologii „Blut und Boden Politik“ bývá ne zcela docenovaná součástí nacistické politiky. Jeho teorie i praktická politika krve, rasy a půdy bývá převážně zkoumána a chápána spíše geneticky, s filozofickým aspektem, méně již funkcionálně, jako ryze praktická součást nacistického režimu, kterému sloužil složitý a rozsáhlý organismus a mechanismus jednoho z nejvyspělejších evropských států. Srv. J. Šprysl, *K problematice postavení českého rolnictva v l. 1939–1941, Historie a vojenství*, 1967, s. 597.
- ⁷⁾ I tehdy byly zemědělská kolonizace a boj o půdu brány jako jeden z prostředků k získání převahy nad druhým etnikem.
- ⁸⁾ Někteří se často zapojili i do nacistického hnutí, ale jejich pojetí bylo záhy ze strany říšských Němců upozaděno.
- ⁹⁾ J. Bartoš, *Zemědělství v okupovaném pohraničí českých zemí 1938–1945*. In: *České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války*. Studie Slovákckého muzea. Uherské Hradiště 1/1996, s. 94.
- ¹⁰⁾ Počet nezemědělsky činného obyvatelstva byl mezi přesídlenci z italských provincií mizivý. Řemeslníci, obchodníci či např. příslušníci svobodných povolání z řad těchto přesídlenců byli vesměs umísťováni do městských lokalit, tedy ne v přímé vazbě k rolnické kolonizaci.
- ¹¹⁾ Z německé strany byly tehdy významnými aktéry na poli nacionálního boje obranné spolky typu organizace „Deutscher Böhmerwaldbund“ a jeho nacionálního antipodu „Národní jednoty pošumavské“ (založena r. 1884) a školské obranné spolky „Deutscher Schulverein“, založený v roce 1880, a jeho český protějšek „Ústřední matice školská“, založená v tomtéž roce.
- ¹²⁾ Národní archiv (dále jen NA) Praha, Úřad říšského protektora (dále jen ÚŘP), dodatky II., inv. č. 38, k. 43.
- ¹³⁾ Zrovna tak nelze brát za seriózní údaj o německé jazykové komunitě v obci Homole (Hummeln) s podílem 70 % Němců.
- ¹⁴⁾ Vskutku zde byl vyvinut velký tlak na vybrané rodiny, aby změnilly svou národnost a dá se říci, že v řadě případů byl tlak opravdu úspěšný. K tomuto se např. v holubovské kronice dochoval záznam: „*Hned na počátku okupace zřídili Němci německou školu v budově naší školy a řídící německé školy v Křemži renegát Hašek postaral se o žactvo, kterého bylo velice málo tím, že všichni občané čeští s německými jmény jako Schuster, Haidler, Honetschläger, Melmer, Fischer, Schwarz, Pils a jiní byli předvoláni před velkou komisí v Křemži a tam přes zoufalý odpor mnohým byla určena národnost německá a děti jejich musely navštěvovati německou školu.*“ Pamětní kniha Holubov, s. 162.
- ¹⁵⁾ NA Praha, ÚŘP, dodatky II., inv. č. 38, k. 43.
- ¹⁶⁾ 17. 5. 1939 říšský protektor von Neurath pověřil Curta von Gottberga (* 11. 2. 1896 Preußisch-Wilten, Východní Prusko; † 31. 5. 1945 Flensburg), šéfa osídlovacího úřadu při RuSHA, komisařským vedením BA. Tím byl až do prosince téhož roku, kdy byl odvolán pro kompetenční spory mezi von Neurathem a W. Darré na straně jedné a mezi K. H. Frankem a šéfem RuSHA Panckem, potažmo Himmlerem, na straně druhé. Nermalou rolí v odvolání hrály i nestandardní finanční operace a z nich vyplývající milionové ztráty na jemu svěřených účtech. Uvnitř SS pro-

- pukl velký skandál a Gottberg měl být dokonce poslán do koncentračního tábora. Trest mu byl nakonec zmírněn na domácí vězení, z něhož byl na četné intervence 1. 10. 1940 propuštěn. Po atentátu na běloruského generálního komisaře Wilhelma Kubeho 23. 9. 1943 v Minsku se Gottberg stal jeho nástupcem. Zde a později i ve Francii se neblaze proslavil v protipartizánském boji. 31. 5. 1945 spáchal sebevraždu ve věznici ve Flensburgu.
- ¹⁷⁾ I. Heinemann, *Rasse, Siedlung, deutsches Blut*, Göttingen 2003, s. 144.
- ¹⁸⁾ Po finanční stránce kalkuloval šéf BA s 360 mil. RM pro přesun Jihotyrolanů do severních Tyrol a s dalšími 500 mil. RM pro přesídlení zbylých Tyrolanů. Finančně tyto položky měly být pokryty mimo jiné osídlovacím rozpočtem říšského ministerstva výživy, ale především „šikovným“ prodejem gestapem převzatých židovských majetků v protektorátu, majetkem příslušníků nepřátelských států, na který BA nasadil nvrucené správce, což, jak uvedl Gottberg, „vynesou značnou sumu ve prospěch naší národní práce (*Volkstumsarbeit*)“. Přichystání a sanaci náhradních dvorů pro Jihotyrolany měla provést organizaci SS vlastněná DAG. K. Stuhlpfarrer, Umsiedlung Südtirol 1939–1940, 2 Bde, Wien, München 1985, s. 270–272; I. Heinemann, c. d., s. 146.
- ¹⁹⁾ Blíže J. Bartoš, Projekty propojení okupovaného území severní Moravy a Slezska s Jižní Moravou a Rakouskem 1938–1945, in: *Historie okupovaného pohraničí*, sv. 3, Ústí nad Labem 1999, s. 7–27; Němec, Petr, Gauleiter Hugo Jury und sein Wirken im Protektorat Böhmen und Mähren, in: *Kontakte und Konflikte, Horn-Weidhofen a. d. Thaya 1993*, s. 469–478.
- ²⁰⁾ Archiv ministerstva vnitra (dále jen AMV), sign. 305-123-3, činnostní správa Ferdinanda Fischera z 20. 2. 1947.
- ²¹⁾ K. Gereuter, Aus und Rückwanderung einer Gemeinde – Ein Tiroler Sprachinsel-Dorf war 1942–1945, in: *Böhmen (1958)*, *Sudetendeutsche Zeitung*, 24. Mai 1958.
- ²²⁾ H. Mirtes, c. d., s. 113.
- ²³⁾ V první verzi řešení této otázky bylo zamýšleno vysídlení české sedláky rozmístit v nedostatek pracovních sil třpicím průmyslu župy Oberdonau. Tamtéž, s. 114.
- ²⁴⁾ Dříve, než bylo rozhodnuto přesídlení v okolí Budějovic, byla zvažována i jazykově smíšená oblast v okolí Brna, ale brzy tato varianta zapadla a nasazení osidlenců do okolí Budějovic bylo shledáno nejlepší variantou.
- ²⁵⁾ Tehdy bylo připraveno v Sudetech k dispozici přesídlencům 50 dvorů, jejichž právní podmínky však nebyly ujasněny. H. Mirtes, c. d., s. 115.
- ²⁶⁾ Tamtéž, s. 116.
- ²⁷⁾ NA, Německé státní ministerstvo (dále jen NSM), sign. 110-4-4, k. 12.
- ²⁸⁾ V. Zimmermann, *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada v říšské župě Sudety (1938–1945)*, Praha 2004, s. 241.
- ²⁹⁾ Do září 1939 se přestěhovalo na území protektorátu 219 216 osob, z čehož jen z německého záboru pocházelo 171 401 osob. Srov. P. Heumos, *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945. Politisch-soziale Struktur, Organisation und Asylbedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus. Darstellung und Dokumentation*, München 1989, s. 15.
- ³⁰⁾ Župa byla rozčleněna na tři vládní obvody se sídly v Karlových Varech (později v Chebu), Ústí nad Labem a v Opavě.
- ³¹⁾ Z. Antoš, *Blut und Boden – ke „konečnému řešení“ národnostní otázky v sudetské župě*, in: *Slezský sborník*, roč. 64, č. 1, Opava 1966, s. 35.
- ³²⁾ J. Bartoš, Český ostrůvek na Uničovsku v okupovaném pohraničí 1938–1945, in: J. Kouřil – J. Bartoš – J. Čajová, *Zapomenuté pohraničí, Šumvald u Uničova 1938–1945*, Praha 1999, s. 7.
- ³³⁾ Jinak zmocněnce (Beaufragte) RKF pro říšskou župu Sudety.
- ³⁴⁾ Na mrtvém bodě uvázlo především přesídlení většiny jihotyrolských Němců, kteří zanechávali v severní Itálii půdu a jiné nemovitosti. Z. Antoš, c. d., s. 52.
- ³⁵⁾ Ještě před zřízením sudetského osídlovacího štábu došlo k neorganizovanému přesunu 50 rodin Jihotyrolanů do říšské župy Sudety, přičemž došlo k jejich rozptýlení po celém prostoru župy. Teprve po ustavení osídlovacího štábu byli jihotyrolští Němci usídlováni zejména v Opavském vládním obvodu ve výše jmenovaných okresech. Tamtéž, s. 51n.
- ³⁶⁾ Jeho zástupcem byl hospodářský rada SS-Untersturmführer Dipl. Ing. Herbert Hawranek. Dalšími členy štábu byli krajský vůdce selství SS-Oberscharführer Kurt Janik, krajský vedoucí Hausmann, Oberregierungsrat Dr. Feike, Landrat Oberscharführer Dr. Chmel. NA Praha, Německá osídlovací společnost Karlovy Vary (dále jen NOS), k. 21.
- ³⁷⁾ Starosta Berger převzal funkci provozního vedoucího (Geschäftsführer) osídlovacího štábu.

- ³⁸⁾ NA, NOS, k. 26.
- ³⁹⁾ Z. Antoš, c. d., s. 44.
- ⁴⁰⁾ Termínem „Jungbauern“ či „Richtbauern“ byli označováni druhorození synové z německých selkých rodin, pro něž měla být kvůli nařízené nedělitelnosti tzv. dědičného statku nalezena nová půda a statky na Východě. Tito rolníci původem z říše či ze Sudet měli díky svým znalostem působil jako vzor a zároveň jako vedoucí pro přesídlence z řad etnických Němců.
- ⁴¹⁾ Tito osídlenci byli dosazováni na statky jako zvláštní druh nájemců s tím, že se od samého počátku počítalo, že obsazené usedlosti převezmou později do vlastnictví. Nasazenými sedláky se mohli stát i pozůstalí jmenovaných. NA Praha, NOS, k. 22; AMV, sign. 305-123-3/15.
- ⁴²⁾ Vzhledem k neuspokojivým hospodářským výsledkům přesídlenců z řad „Volksdeutsch“ se počítalo s tím, že Eisatzbauern“ pro ně budou sloužit jako určitý vzor. Tamtéž.
- ⁴³⁾ „S určitými obtížemi je nutné počítat,“ tvrdil Eigruber v jedné ze svých zpráv, že „oblasti pro uzavřeně osídlení tak, jak si je přáli přesídlenci, nejsou k dispozici.“ H. Mirtes, c. d., s. 114.
- ⁴⁴⁾ Blíže, M. Hořejš, Spolupráce Böhmisch-Mährische Landgesellschaft, Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939–1945), in: Tereziňské listy č. 34, Terezin 2006, s. 100.
- ⁴⁵⁾ Zastupující říšský protektor K. Daluaga jej 30. 6. 1942 pověřil zřízením služebny pro plnění úkolů z funkce pověření vyplývajících (Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Böhmen und Mähren). NA, ÚŘP, IIb 2000, k. 287.
- ⁴⁶⁾ S. Šisler, Německá kolonizace českých zemí v letech 1941–1942, in: Český lid 71, č. 4, 1984, s. 220.
- ⁴⁷⁾ Prvotně projekt Košátky (Vorhaben Koschatek), blíže M. Hořejš, Spolupráce Böhmisch-Mährische Landgesellschaft, c. d., s. 95n.
- ⁴⁸⁾ *Sbírka zákonů a nařízení*, roč. 1942, Praha 1942, s. 1091–1092.
- ⁴⁹⁾ Blíže: M. Hořejš, c. d., s. 89–124; týž, Zábory české půdy a její následná germanizace, Deutsche Ansiedlungsgesellschaft na Mělnicku (1942–1945), in: (Ed.) J. Hájek – D. Jančík – E. Kubů, O hospodářskou národní državu. Úvahy a statí o moderním českém a německém hospodářském nacionalismu v českých zemích, in: Acta universitatis Carolinae – Philosophica Et Historica I, Studia historica LIX, s. 247–263.
- ⁵⁰⁾ Po smrti Reinharda Heydricha pokračovali nacisté v germanizaci českých zemí pod označením „plnění odkazu velkého mrtvého“. V Praze byla zřízena služebna říšského komisaře pro upevnění německví (Dienststelle des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums). Jeho vedoucím se stal vyšší velitel SS a policie v protektorátu – K. H. Frank. Výnosem Heydrichova nástupce SS-Oberstgruppenführera Kurta Daluaga z 30. 6. 1942 se stal Frankovým náměstkem v záležitostech upevňování německví dosavadní komisařský vedoucí BA, SS-Obersturmbannführer Ferdinand Fischer. NA, ÚŘP, sig. I 1a-4600, Nr. 66, k. 287.
- ⁵¹⁾ Na první valné hromadě BMLG, tehdy ještě akciové společnosti s kmenovým jménem pouhých 20 000 RM, konané rovněž 24. 4. 1942, byl zvolen jednatelem BMLG Dr. Heinz Aengenheister, jinak člen představenstva DAG v Berlíně. Prokuristou a stálým zástupcem Aengenheistera se stal dipl. agronom Eugen Mangold. Druhá valná hromada, která se sešla 23. 9. 1942, zvolila šestičlennou dozorčí radu s K. H. Frankem jako předsedou. Bylo na ní usneseno, že společnost bude navěnek vystupovat samostatně, ve skutečnosti však bude jednou z poboček DAG v Berlíně.
- ⁵²⁾ Blíže M. Hořejš, c. d., s. 94–95.
- ⁵³⁾ NA Praha, ÚŘP, dodatky II., inv. č. 38, k. 43.
- ⁵⁴⁾ Blíže M. Hořejš, c. d., s. 112–117.
- ⁵⁵⁾ NA, Českomoravská zemědělská společnost 1942–1945 (dále jen ČMZS), k. 540. Za přesné dodržení lhůty vystěhování a za udržování vybraných stavení v bezvadném stavu ze strany vlastníků ručili představení dotýčených obcí.
- ⁵⁶⁾ NA Praha, Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942–1945 (dále jen PÚ), k. 16. V případě exekuce dražby nařízené BA se rozhodnutím německých soudů podle říšského osídlovacího zákona (Reichssiedlungsgesetz) stala novým vlastníkem Německá říše, prakticky tedy osídlovacích společností (v případě protektorátu BMLG).
- ⁵⁷⁾ NA, ČMZS, k. 569. Vnucené správy v budějovické osídlovací oblasti byly spravovány vnučeným správcem Willy Jüdenfeindem. Objekty, které byly vyčleněny pro účely německého osídlení (BMLG), byly spravovány vnučeným správcem Richardem Gutschem po předchozím zrušení vnučené správy W. Jüdenfeinda.

- Jüdenfeind měl většinou otevřené účty u Kreditanstalt der Deutschen, fil. Č. Budějovice (cca 150). Richard Gutsche měl účty u Česko-Budějovické záložny v Č. Budějovicích.
- ⁵⁸⁾ Blíže M. Hořejš, Aplikace nacionálněsocialistické architektury v českých zemích v l. 1938–1945 – Příklad politické instrumentalizace architektury, in: Rozpravy Národního technického muzea, Dějiny vědy a techniky 15, 2007, s. 45–71.
- ⁵⁹⁾ Blíže, M. Hořejš, c. d., s. 97.
- ⁶⁰⁾ Obvykle jejich počet odpovídal počtu menších správních celků, v budějovické osídlovací oblasti působily dva, v Holubově a v Dubném.
- ⁶¹⁾ J. Bartoš, Organizační zajištění a realizace tzv. posilování německví v říšskoněmecké župě Sudety 1938–1945, Historie okupovaného pohraničí 4, Ústí nad Labem 1999, s. 7.
- ⁶²⁾ NA, PÚ, k. 5.
- ⁶³⁾ V. Zimmermann, c. d., s. 265.
- ⁶⁴⁾ *Die Vergangenheit warnt*, dok. 1, s. 27–28; *Die Deutschen in Tschechoslowakei*, dok. 148, s. 221.
- ⁶⁵⁾ Srov. J. Rychlík, Změny v pozemkové držbě v českých zemích v letech 1938–1945, České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Studie Slovákého muzea 1, s. 21; V. Král, Chtěli nás vyhubit, Praha 1961, dok. 1., s. 38.
- ⁶⁶⁾ Blíže Z. Antoš, c. d., s. 43.
- ⁶⁷⁾ Dipl. Ing. Franz Künzel, zemědělský inženýr a učitel na zemědělské škole, byl dlouholetým aktivistou německých obranných spolků v ČSR a poslancem SdP. Patřil do okruhu tzv. Kameradschaftsbund a byl zastáncem stavovské ideologie Othmara Spanna. Vedle funkce vedoucího župního hraničního úřadu působil i jako župní svazový vedoucí Volksbund für das Deutschtum im Ausland (VDA, po jeho ovládnutí VoMí v roce 1936 se stal jejím zmocněncem v říšské župě Sudety). Politiku Franze Künzela podporovaly bývalé německé ochranné spolky (Deutscher Kulturverband a Bund der Deutschen) tvořící sudetské oddělení říšskoněmecké organizace Bund Deutscher Osten (BDO). V osobě Franze Künzela tedy došlo k personálnímu i obsahovému propojení BDO s VDA, jenž vyústilo ve faktické splnutí v roce 1942. V. Zimmermann, c. d., s. 249; blíže k F. Künzelovi V. Arndtová, c. d., s. 182–196; J. Bartoš, Organizační zajištění a realizace, c. d., s. 12; Biografický slovník Slezska a severní Moravy, sv. 5, Opava-Ostrava 1966, s. 67.
- ⁶⁸⁾ SS-Standartenführer Müller, ač původem Němec z Kravařska (do Německa emigroval pravděpodobně ve 30. letech), plně hájil linii prosazovanou SS oproti koncepcím sudetoněmeckých nacistů. Blíže k osobě E. Müllera J. Bartoš, Organizační zajištění a realizace, c. d., s. 15.
- ⁶⁹⁾ Zápis z porady v Berlíně za přítomnosti R. Heydricha 17. 12. 1940 svědčí o tom, že Henlein souhlasil i s tím, aby byl tento úřad veden SS a spojen personálně s pražským BA. Blíže, J. Bartoš, Organizační zajištění a realizace..., s. 12–13.
- ⁷⁰⁾ Konkrétně jeho III. oddělení a v rámci něj zejména pododdělení pro uspořádání prostoru a územní plánování (Raumordnung und Landesplanung).
- ⁷¹⁾ *Verordnungsblatt für den Reichsgau Sudetenland*, Reichenberg 1939, Nr. 14, s. 486. Konrád Henlein jako zmocněnec říšského komisaře pro upevnění německví v říšské župě Sudety zřídil u svého úřadu služebnu Hlavního štábního úřadu RKf. Vedle toho existoval pracovní štáb Východ v Novém Jičíně a zřejmě dočasně i štáb Západ v Žatci. J. Bartoš, Organizační zajištění a realizace, s. 18.
- ⁷²⁾ Své slovo v pozemkové a osídlovací politice měl i Župní pohraniční úřad NSDAP (Gaugrenzländamt Sudetengau), později nazývaný Župní úřad pro národnostní otázky (Gauamt für Volkstumfragen) v Jablonci n. Nisou.
- ⁷³⁾ GTS však působila i na poli zemědělství, do května 1942 vyvlastnila jen ve východních Sudech 355 zemědělských statků s 750 ha půdy. Blíže J. Bartoš, c. d., s. 14; Z. Antoš, c. d., s. 50–51; J. Orlik, Opavsko a severní Morava za okupace, Ostrava 1961, s. 125.
- ⁷⁴⁾ Často tyto zbytkové statky patřily politicky aktivním osobám či legionářům, kteří na svých majetcích, pokud na nich vůbec sídlili, se v době příchodu okupantů již nenacházeli. Srv. Z. Antoš, c. d., s. 42.
- ⁷⁵⁾ Drobnými přiděly tedy byly povětšinou rozšiřovány zbytkové statky.
- ⁷⁶⁾ Verordnung zum Schutze gefährdeten landwirtschaftlichen Grundbesitzes in den sudetendeutschen Gebieten. Reichsgesetzblatt, Band. I., s. 1581.
- ⁷⁷⁾ I do oblastí zemědělství byl z říše zaveden tzv. vůdcovský princip. Sídlo zemského selství a jeho vůdce (Landesbauerführer) bylo v Liberci. Jednotlivé zemské organizace včetně té v říšské župě

- Sudety podléhaly říšskému vůdci sedláků (Reichsbauernführer). Blíže A. Grobelný, Severočeská průmyslová oblast v hospodářském organismu třetí říše v letech 1938–1939, Slezský sborník, roč. 80, č. 1, 1982, s. 21n.
- ⁷⁸⁰ Kulturamt návrhy na místě neprověřoval a spokojil se obvykle s tím, proběhlo-li dostatečné odůvodnění, ať již skutečnými, nebo smyšlenými nedostatky, které se daly prakticky nalézt v každé usedlosti. Z. Antoš, c. d., s. 40.
- ⁷⁹⁰ V řadě případů pro začátek stačil zábor jedné usedlosti německým usedlíkem, který následně vytipoval v dané obci další vhodné usedlosti. Blíže Z. Antoš, c. d., s. 39–40.
- ⁸⁰⁰ Při takových příležitostech se obvykle našel v několika českých vesnicích větší počet špatně hospodařících zemědělců, kteří odpovídali pochopitelně i výměrou svých usedlostí sledovanému účelu. Z. Antoš, c. d., s. 40.
- ⁸¹⁰ Srov. L. Mrázková – L. Dědková – J. Honc, Německá osídlovací společnost, pobočka Karlovy Vary, inventář, Praha 1962, s. XV.
- ⁸²⁰ Jen pro ilustraci na konci roku 1940 se tak v pověřenecké správě karlovarské DAG nacházelo takměř 42 000 ha, z čehož bylo 8000 ha pronajato různým zájemcům a zbývající část obhospodařovala společnost ve vlastní režii. Z. Antoš, c. d., s. 48.
- ⁸³⁰ I zde ovšem osídlovací společnosti narážely na podobné obtíže vzhledem k omezení stavebních prací a omezeného přísunu stavebního materiálu. NA, NOS, k. 21, 26, 29, 105–108.
- ⁸⁴⁰ H. Mirtes, c. d., s. 119.
- ⁸⁵⁰ Přesunům na dvory během jarních polních prací mělo být zamezeno, jinak by „vyplacení“ čeští vlastníci zmíněné práce nadále nevykonávali a osidlenec, neznalí zdejších metod hospodaření na dvoře, by tyto práce nebyli schopni sami vykonávat. NA, Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942–1945, inv. č. 830, k. 1637.
- ⁸⁶⁰ V dopise z 28. 5. 1943 SS-Gruppenführer K. H. Frank adresovaném župnímu vedoucímu a místodržiteli župy Oberdonau Eigruberovi do Linze uvádí: „V otázce přesídlování jihotyrolských rolníků na Budějovicku odpovídám (...), že další přesídlování zmíněných v protektorátu je ze závažných politických důvodů zastaveno. Český rolník je v současnosti vyzývá k nejvyšším výkonům pro zajištění výživy ve čtvrtém válečném roce. Vyžadujeme po něm nadále dodržování přesně stanovených dodávkových povinností. Nejvyššího výkonu, ani dodržení dodávkových povinností nelze dosáhnout, když budou mít čeští rolníci pocit, že na jejich majetek může být sáhnuo, že jejich rodná hrouda nebude více chráněna. Každý zábor podporuje v českých zemědělcích víru, že jejich vlastnictví není nedotknutelné, a činí je přístupnými komunistické propagandě, která je právě v tomto okamžiku v protektorátu zvláště aktivní. V žádném případě nejde o teoretické úvahy, nýbrž o jednoznačně zjištění, které čerpáme z praktických „Tagesberichte“. Přesídlování je nepřátelským rozhlasem podáváno jako příznak zamýšlené germanizace v nejostřejší formě a domácí odbojová hnutí využívají zveřejnění s velkým úspěchem proti nám. (...) Protektorátní vláda se osudem českých zemědělců opakovaně zabývala, a také státní prezident Hácha se s touto záležitostí na mnohé příležitosti obrátil. Pokuste se těmito okolnostmi porozumět, že v tomto okamžiku nejsou pro další přesídlování německých rolníků do protektorátu vhodné podmínky a celkové politické předpoklady. Prosím Vás, abyste tuto záležitost dočasně odložil. Můžete být ujištěni, že celá akce se co nejdříve znovu rozběhne, jakmile pro to budou předpoklady.“ NA, NSM AMV-110, sign. 110-4-4, k. 12. Gauleiter Eigruber ve své odpovědi K. H. Frankovi ohledně přesídlování jihotyrolských rolníků v budějovické oblasti poznamenal: „(...) Váš názor sdílím. Momentální situace není vhodná k provádění dalšího přesídlování Němců, respektive k vysídlování českých zemědělců. Změna ovšem přijde brzy.“ Tamtéž. Frank v dalším z dopisů zdůraznil, že v otázce přesídlování na Budějovicku je výhradně kompetentní a že jeho rozhodnutí jsou určující, což mu v jednom z dopisů potvrdil i Gruppenführer Greifelt, který zároveň uznal důvody k zastavení osídlovacího procesu. Tamtéž.
- ⁸⁷⁰ Zde se nacházelo nejsilnější jihotyrolské osídlení, jihotyrolští zemědělci osídlili 17 usedlostí (vedle několika přesídlenců z Bukoviny a nových selských osidlenců z řad sudetských Němců). NA, NOS, k. 25; Z. Antoš, c. d., s. 55.
- ⁸⁸⁰ Např. na Lanskroutsku do obcí Bystřec, Horní Čermná, Jakubovice, Horní a Dolní Heřmanice, Herbortice a Výprachtice.
- ⁸⁹⁰ Z. Antoš, c. d., s. 55. Postup byl takový, že jihotyrolským Němcům byly nabídnuty jeden až dva objekty, na které se během podzimu jezdili po skupinách podívat. Tamtéž, s. 53. V Šumvaldu, v jedné z vesnic dotčené přesídlení jihotyrolských Němců, bylo zaznamenáno k výše uvedenému následující: „1. května (1943 – pozn. M. H.) přijeli první Tyroláci k prohlídce zabraných

gruntů. Bez vědomí majitelů si usedlosti prohlédli a ve dvoře podepsali přejímací listinu. Na druhý den přijeli znovu a dali se u „svého“ gruntu fotografovat. To již byli majitelé přesvědčeni, že se budou brzy stěhovat. U Hönigschmiedů se mezi sebou pohádalo více zájemců (pro pěkný obytný dům). Přesto, že měli zakázáno s našimi mluvit, přece po straně nějaká domluva byla. Oni, že pryč byli na několik let v lágru, že optovali z jižních Tyrol a teď jsou jim přidělovány statky Židů. Brzy že se přistěhují.“ J. Kouřil – J. Bartoš – J. Čajová, c. d., s. 34n.

⁹⁰⁾ NA, NSM AMV-110, sign. 110-4-4, k. 12.

⁹¹⁾ Podle vyjádření pamětníků bylo hospodaření řízené hospodářskými správami BMLG prakticky srovnatelné s pozdějšími jednotnými zemědělskými družstvy, případně státními statky. Němečtí přesídlenci měli velice omezené rozhodovací kompetence, takměř veškerou úrodu předávali osídlovací společnosti, prostřednictvím níž přijímali platy a různé další podpory. Rada nákupů se děla společně za zprostředkování BMLG a jejich orgánů.

⁹²⁾ H. Mirtes, c. d., s. 114.

⁹³⁾ Zde přistupovaly přesídlovací úřady k nově příchozím kolonistům diferencovaně. Říšští a sudetskí Němci, kteří přicházeli na české usedlosti jako noví selští osídlenci (prozatím vesměs nájemci), dostávali objekty od 20 ha výše. Přesídleným sedlákům z oblasti Gubenu v Braniborsku byly přidělovány usedlosti od 20 do 200 hektarů. Pro přesídlence z Jižní Bukoviny a Besarábie byly vyhrazeny objekty do 10 hektarů. Jen v zcela výjimečných případech nebylo toto rozlišení dodrženo. Zásadně však nebylo dodržováno v takových případech, jako byl např. vlastník jihotyrolského panství Theodor hrabě z Preysingu. Z. Antoš, c. d., s. 56.

⁹⁴⁾ I dobře německy hovořící nerodilí Němci měli ve vzájemné komunikaci s tridentskými Němci značné problémy a musel jim pomáhat rodilý Němec. Původ jejich archaické řeči musíme hledat v hloubi 11. a 12. století. Obyvatelé Fersentalu i Lusernu byly potomky středověkých kolonistů přišlých v tomto období ze západního Bavorska a z Tyrol, kteří hovořili a z části dodnes hovoří archaickou němčinou, nářečím užívaným kdysi na jihozápadě Bavorska, tzv. Südwestbayerische Neuhochdeutsche.

⁹⁵⁾ Rozdílné dialekty jazykových ostrovů Fersental a Lusern často způsobovaly, že jako dorozumívací jazyk sloužila oběma srozumitelná italština, výjimečně hornoněmčina (Hochdeutsch).

⁹⁶⁾ Srov. S. Šisler, c. d., s. 220.

⁹⁷⁾ AMV, sign. 305-123-3, Zpráva o činnosti Ferdinanda Fischera z 20. 2. 1947.

⁹⁸⁾ Z obou oblastí je doloženo množství zpráv dokládajících jejich problémy s adaptací na nové podmínky. Po stránce hospodářské byli zvyklí hospodařit na vysokohorské podmínky možná vhodným způsobem, ovšem značně extenzivní způsob hospodaření se ukázal být absolutně nepřenositelný do nových podmínek. V řadě případů šlo i o zemědělce, kteří předtím nikdy v zemědělství nepracovali nebo se zabývali výhradně vinařstvím nebo vysokohorským dobytkařstvím. Nespokojenost vládla i s jejich pracovní morálkou (ať již byla způsobena návyky z původní domoviny či nejasnou budoucností v nových lokalitách). Za takových okolností se zdálo málo účinným i odborné školení a poradenská činnost, kterou pro ně zprostředkovávaly osídlovací společnosti.

⁹⁹⁾ Nacistické orgány bedlivě sledovali mínění Čechů k přesídlovacím akcím na Budějovicku, zde jeden příklad za všechny: „V hostincích, při náhodných setkáních, v autobusech a ve vlaku se z vysídlení vytvořilo, zvláště pak na konci října 1942, hlavní téma hovorů mezi Čechy. Mohli jsme tak slyšet: „Proč máme být vysídleni, půda přece patří nám, my jsme tady doma, nebo: „My nemůžeme spát již celé noci kvůli vysídlení. Kdy to přijde na nás, kdy přijde další?“ Na jiném místě: „V Holubově, okr. Budějovice, spáchal jeden vysídlený rolník sebevraždu, dalšímu se sebevražda nepodařila. Šeptanda vystihla příležitost a byla rozšířena fáma, že osídlování západně od Budějovic není samostatné, nýbrž je to způsob, jak chtějí Němci vyprovokovat povstání, a po té vytvořit záminku pro drakonická opatření v celém protektorátu.“ NA, NSM AMV-110, sign. 110-4-4, k. 12.

¹⁰⁰⁾ Přestože organizátoři přesídlování rádi a často tvrdili, že se osídlování dostalo ze strany původních Němců budějovické oblasti živého přivítání jako vítaného posílení německví, našly se také zde známky „neuspokojivých postojů“ nebo „nevhodného soucitu“: „V německých kruzích venkovského obyvatelstva okolo Budějovic bylo slyšet hlasy, které vysídlení Čechů označovaly za nespravedlnost a nelidskost; to nebylo správné, že čeští rolníci byli ze svých statků a půdy, na kterých již po generace hospodařili, vyháňeni.“ Češi si také často našli přímluvce na německých úřadech, např. in pobožce BA v Budějovicích, u německých starostů, ošetřovatelek NSV či u německých farářů. I tyto případy „nepatřičné“ a hlavně v konečném důsledku neúspěšné intervence ze strany německých příslušníků nacisté zaznamenali. NA, NSM AMV-110, sign. 110-4-4, k. 12.

¹⁰⁰⁾ V budějovické oblasti se podle pamětníků dalo hovořit i o korektních až přátelských vztazích, na druhou stranu řada českých občanů se život přesídlencům snažila všemožně znepříjemnit. K různým škodolibostem byly často využívány jejich neznalosti způsobů hospodaření na tamější půdě apod. Ke zlepšení vztahů naopak přispěla zbožnost přesídlenců a z toho často vyplývající pocit viny (před samotným přesídlením jim bylo tvrzeno, že pro ně budou vybudovány nové vesnice, případně osídlí statky původně patřící židovským majitelům).

SOLUTION OF THE SOUTH TYROLEAN QUESTION IN THE COURSE OF THE SECOND WORLD WAR AND THE CZECH LANDS II

Miloš Hořejš
Summary

The second part of the article is devoted to the actual settlement of the two regions of the Czech lands specifically selected by the Nazis. The first target area for settlers from the North Italian provinces lay in the Protectorate of Bohemia and Moravia, south-west of the town of České Budějovice. The colonization of this region was to be carried out with the evident intention of interconnecting the German-speaking region around the city with the compact German settlements west and south-west of České Budějovice. The other target region for settlement was situated east of the Reich District of Sudetenland. South Tyrolean Germans were expected to find their new homes in several localities in North Moravia, Silesia and in the foothills of the Orlické Mountains. Areas inhabited by a mixed Czech-German population, which were in the past the focus of attention of nationalist organizations of both sides, were intentionally selected. In view of the different statutory developments in Sudetenland, a region of the German Reich, and in the Protectorate of Bohemia and Moravia, the process of settling the two areas assumed different proportions in organizational terms. However, the overall goal and, what is more important, the final consequences were the same. Settlers coming from the South Tyrolean and Trident regions were expected to be used in their new localities primarily for the purpose of the Nazis' peasant colonization experiment. A limiting factor of the planned colonization was the fact that – due to the war – the aspects of economic efficiency prevailed over the political and Germanizing aspects. As a result, even in the process of agricultural colonization the Nazis had to take greater heed of the project's economic results, directly affecting their ability to wage the war. More radical interventions in land-holding rights in both regions were planned only after the war. However, complications occurred in a different area. Already during the resettlement process it was beginning to be quite clear that settlers from those regions were not fit to live in the areas where they were being settled due to their mentality and farming methods. In actual fact, the South Tyrolean and Trident Germans were encountering negative responses not only from their Czech neighbours but often also from their fellow Germans – local denizens. Resettlement was also being hampered as a result of the advancing Allied forces and the battlefield drawing nearer. This applied to both their original home regions as well as the new "homeland". As a matter of record, "only" some 530 people coming from the Trident language pockets in Fersental and Lusern were settled in the České Budějovice region. Less than half of the originally envisaged population, approximately 720 persons, were actually moved into the region administered by the Opava Gubernatorial President.

DIE LÖSUNG DER SÜDTIROLER FRAGE WÄHREND DES ZWEITEN WELTKRIEGS UND DIE BÖHMISCHEN LÄNDER II.

Miloš Hořejš
Resümee

Der zweite Teil des Artikels ist direkt dem Prozess der Besiedlung in zwei von den Nazis ausgesuchten Gebieten der böhmischen Länder gewidmet. Das erste Gebiet, das für die Umsiedler aus der norditalienischen Provinz vorgesehen war, lag im Protektorat Böhmen und Mähren, südwestlich von České Budějovice (Böhmisch Budweis). Die Kolonisation sollte mit dem eindeutigen Ziel erfolgen, die Budweiser deutschsprachige Enklave mit der kompakten deutschen Besiedlung westlich und südwestlich von České Budějovice zu verbinden. Das zweite Zielgebiet der Umsiedlung war der östliche Teil des Reichsgaus Sudetenland. Die Südtiroler Deutschen sollten ihre neue Heimat an verschiedenen Orten in Nordmähren, Schlesien und dem Adlergebirgsvorland finden. Die Wahl war absichtlich auf Gebiete mit tschechisch-deutsch gemischter Bevölkerung gefallen, die schon in der Vergangenheit im Blickfeld der nationalen Organisationen beider Lager gelegen hatten. In Anbetracht der unterschiedlichen staatsrechtlichen Entwicklung des Reichsgaus Sudetenland und des Protektorats Böhmen und Mähren erforderte der Umsiedlungsprozess vor allem bezüglich der Organisation verschiedene Formen. Die Ziele und vor allem die Folgen waren jedoch gleich. Die Umsiedler aus den Südtiroler und Trentiner Gebieten sollten an den neuen Wohnorten vor allem für das nazistische Experiment der bäuerlichen Kolonisation ausgenutzt werden. Ein einschränkendes Element der geplanten Kolonisation war, dass infolge des Kriegszustands der Gesichtspunkt der ökonomischen Zweckmäßigkeit die politisch-germanisierenden Aspekte überwog. Die Nazis mussten somit auch beim Prozess der landwirtschaftlichen Kolonisation verstärkte Rücksicht auf die wirtschaftlichen Ergebnisse nehmen, die die Fähigkeit einen Krieg zu führen direkt beeinflussten. Zu radikaleren Eingriffen in den Grundbesitz sollte es in beiden Gebieten erst in der Nachkriegszeit kommen. Komplikationen traten auch in anderer Hinsicht auf. Schon während des Umsiedlungsprozesses wurde klar, dass die Menschen aus diesen Gegenden mit ihrem Lebensnaturell und ihrer Art und Weise zu wirtschaften nicht in die zu besiedelnden Gebiete passten. Die Südtiroler und Trentiner Deutschen stießen auf negative Reaktionen nicht nur vonseiten der tschechischen Nachbarn, sondern sehr oft auch vonseiten der alteingesessenen Volksgenossen. Die Umsiedlung komplizierte sich auch infolge der vorrückenden Armeen der Verbündeten und der sich nähernden Fronten, gleich ob es sich dabei um das Gebiet der ursprünglichen oder „neuen“ Heimat handelte. Im Budweiser Gebiet gelang es „nur“ um die 530 Personen aus dem Trentino von den Sprachinseln Fersental und Lusern anzusiedeln. Im Gebiet des Troppauer Regierungspräsidenten gelang es nur annähernd 720 Personen anzusiedeln, das war nicht ganz die Hälfte der ursprünglich beabsichtigten Anzahl.

PROJEVY ANTISEMITISMU V ČESKOSLOVENSKÝCH POZEMNÍCH A LETECKÝCH JEDNOTKÁCH ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY NA ZÁPADĚ

Ladislav Kudrna

V českých zemích, potažmo bývalém Rakousku-Uhersku, byl v devatenáctém, ale i na počátku dvacátého století patrný vliv nejen latentního, ale někdy i bouřlivého projevu antisemitismu katolické většiny české společnosti, jak například na přelomu století ukázala svým průběhem dramatická hilsneriáda.

Po vzniku samostatného Československa se sice nesetkáme s křiklavými projevy nenávnosti vůči židovskému obyvatelstvu, příčina jistě mnohdy spočívala v tom, že zejména pražští Židé byli z velké části asimilováni, ale po mnichovské krizi a vzniku tzv. druhé republiky se mnoho nejen sudetských, ale i pražských Židů stalo předmětem nevráživosti ze strany českého obyvatelstva, přičemž můžeme konstatovat, že hlavní roli nehráli náboženství, ale právě mateřská řeč, která byla ve velké většině případů německá. Projevy antisemitismu však měly mít poprvé v dějinách samostatného Československa reálný právní podklad.

V samotné československé prvorepublikové armádě však vedle sebe prakticky bez problému sloužili katolíci, evangelíci, Židé a do roku 1938 fakticky i sudetští Němci. Antisemitismus se nikdy nestal tak závažným problémem, jakým se o pár let později stal v československém zahraničním odboji.

Na tomto místě je však nutné zdůraznit, že například v řadách letectva, elitě armády, sloužil zlomek osob německé či židovské národnosti. Armádní velení dbalo na etnickou „čistotu“ letectva, která se podle něho vyplatila v roce 1940, kdy v československých leteckých jednotkách na Západě nesloužil jediný aktivní letec německé národnosti.¹⁾

Shodou okolností se však stal jednou z mála leteckých obětí v době branné pohotovosti státu československý občan židovského původu. Jednalo se o kapitána letectva Alfréda Löfflera z technické letky 6. leteckého pluku. Kapitán Löffler zahynul 28. listopadu 1938 při havárii vojenského letounu ve Vysokých Tatrách v Lomnické Probě. Při přeletu z kurýrní cesty ze Spišské Nové Vsi do Prahy letoun za mlhavého počasí narazil na zasněženou stráň. Jednalo se o hodnostně nejvyššího leteckého důstojníka, který zahynul v době branné pohotovosti.²⁾

Společnost, ale i armáda druhé republiky byly již něco zcela jiného než prvorepubliková. Beranova vláda připravovala po vzoru nacistického Německa protizidovské zákony³⁾ a antisemitismus se poprvé oficiálně projevil i v armádních jednotkách.

Počátkem března 1939 musel každý československý letec vyplnit formulář, který měl dva body: 1. Přislušíte nebo přislušel jste někdy, třeba jen po určitou dobu, k židovskému náboženství nebo k židovské národnosti?; 2. Přisluší nebo přislušel někdy, třeba jen po určitou dobu, k židovskému náboženství nebo židovské národnosti Váš otec, Vaše matka?⁴⁾

Jeden z československých občanů židovského náboženství, který se později ve Velké Británii připojil k našemu letectvu, uvedl, že někteří Češi se k němu po 15. březnu 1939 chovali hůře než Němci.⁵⁾

Toto tvrzení jistě nemůžeme kvantifikovat na celou českou společnost té doby. Pravdou však je, že poprvé od hilsneriády se v českých zemích v průběhu druhé republiky opět ve větší míře objevily projevy antisemitismu, jehož obětí byli paradoxně často právě němečtí Židé ze Sudet, kteří před Hitlerem utekli do českého vnitrozemí.

Dovolím si však tvrdit, že hlavní příčinou nenávistných projevů nebyla náboženská otázka, ale právě němečtí zmíněných. Češi v této době, ale ani později nerozlišovali mezi tzv. státoprávními sudetskými Němci a nacisty.⁶⁾ Němec se pro ně stal zosobněním zla a němčina příslušností k nepřátelskému táboru.⁷⁾

Polsko

Po okupaci českých zemí odešlo do zahraničí přibližně 1265 československých letců⁸⁾ a několik stovek příslušníků pozemní armády. Prvním cílem jejich cesty se stalo Polsko, kde se většina z nich ocitla v tíživé finanční situaci, kterou představitelé československého zahraničního odboje nebyli schopni řešit.

Smutnou skutečností se tak stalo, že vojáci museli po krátkém pobytu v Krakově prodávat části svého ošacení a jiné věci většinou právě místním Židům, kteří pochopitelně využili situace a odkupovali je hluboko pod cenou.⁹⁾ Čechoslováci se rovněž poprvé ve větším měřítku setkali s neasimilovaným židovským obyvatelstvem, které na ně nezanechalo zrovna nejpříznivější dojem, nehledě na to, že právě jim byli nuceni své věci prodat: „*Chodíme na obchůzky městem, při které jsme našli židovskou čtvrť, skutečně typické polské Židy, až se zvedá žaludek z té špíny. Jsme ovšem také již zanedbání, ale prádlo si přece vypereme, a nechápu, jak lidé mohou takto žít.*“¹⁰⁾

Výše uvedený text je nutné chápat v dobovém kontextu. Jistě nepatřil všem „typickým“ polským Židům, mezi kterými nechyběla pochopitelně inteligence ani umělci. Dále si je nutné uvědomit sociální rozdíly v životní úrovni předválečného Československa a Polska. Zatímco v Polsku byla obvyklá chudá židovská ghetta, která byla separována od většinové polské společnosti, tak v Československu se s tímto obrazem bída dalo setkat v daleko menším měřítku, prakticky pouze v několika vesnicích v Podkarpatské Rusi.

Poláci však nejevili o naše letce a vojáky z počátku velký zájem.¹¹⁾ Většina z nich se tedy přemístila v několika lodních transportech do Francie, která se měla stát pevnou základnou našeho zahraničního odboje.

Francie

V podobné situaci se českoslovenští letci ocitli i ve Francii, kde byli donuceni vstoupit do cizinecké legie. Před vyplutím do severní Afriky se museli zbavit svého civilního oblečení. Do pevnosti St. Jean v Marseille byli proto pozváni překupníci, často místní Židé, a ti odkupovali od letců jejich obleky většinou hluboko pod cenou. Nejvíce jim nabídli okolo 35 franků.¹²⁾

Celkem 110 českých stíhačů (byl mezi nimi jediný slovenský pilot) bylo po vypuknutí války nasazeno na francouzské frontě, kde sloužili roztroušeni ve francouzských jednotkách.¹³⁾ Většina našich letců však čekala na operační nasazení v táboře Agde. Zatímco na frontě se jednalo o homogenní skupinu jak z hlediska národnostního, tak náboženského, ve které se tedy ani nemohly projevit národnostní či náboženské rozpory, jiná situace panovala v Agde, kde byli kromě letců ubytováni i pěšáci.

Poručík letectva Stanislav Fejfar si rozhořčeně 10. ledna 1940 zapsal do deníku: „Obdržel jsem dopis z Agde, našeho vojenského tábora. Nevím, co si mám myslet, přiči se to mému logickému myšlení. Snad jsem byl mylně informován, neboť moje duše nepochopí, proč se v našem táboře mluví německy! Ano, německy, jsou prý tam ti státotvorní Němci [a proč] 40 % naší armády nosí ‚pejzy‘ a ohání se ‚růží jeruzalémskou‘. Že bychom zakládali nový židovský stát? Ostatně tyto úvahy nechám bez komentáře. Snad by byl zbytečný.“¹⁴⁾

Mnohem kritičtější situace, z hlediska projevů náboženské či národnostní nesnášenlivosti, ovšem panovala v československé pozemní armádě ve Francii. Ke 20. únoru 1940 měla zde československá armáda 8346 osob, z toho 445 důstojníků. Slováků bylo 3810 mužů, ale měli pouze 29 důstojníků. Slováci tvořili v této době téměř 46 % stavu armády. Také Češi poskytli 46 %, konkrétně 3854 mužů, z nichž však bylo plných 411 důstojníků. Ostatní byli Němci ze Sudet a Židé. Němců bylo 289 vojáků, z toho 3 důstojníci (3,5 %). Maďaři poskytli 167 vojáků a jednoho důstojníka (2 %). K židovské národnosti se hlásilo 224 vojáků a pouze jeden důstojník, ale k židovské víře se hlásilo plných 999 osob. Mnoho Židů bylo zřejmě i mezi 899 osobami bez vyznání. Židům, Němcům, ale i Maďarům bylo v československé armádě zakázáno používat svoji mateřštinu. Tento zákaz byl zrušen až v dubnu 1940.¹⁵⁾

V pozemních československých jednotkách tak sloužilo v této době minimálně 1224 Židů, kteří tak tvořili 15 % veškerého stavu (nikoliv tedy 40 %, jak se obával poručík Fejfar). To byl velmi vysoký podíl, kterého nikdy nedosáhli v československé předválečné armádě. Kamenem úrazu však bylo, že jejich mateřštinou byla často němčina, a na vše německé byli čeští vojáci doslova alergičtí. Právě ve Francii se objevil v řadách armády ne jeden případ křiklavého antisemitismu, který, jak si ukážeme, měl své hlavní vyústění na půdě Velké Británie.

Velká Británie

Od června do srpna 1940 bylo z Francie evakuováno celkem 932 osob z celkového počtu zhruba 1000 československých letců, kteří se ve Francii nacházeli v době její kapitulace. Ve francouzských nemocnicích zůstalo 7 letců zraněných či nemocných, většina se později dostala do Anglie. Dobrovolně zůstalo ve Francii 21 poddůstojníků a vojinů, z nichž někteří byli trpce zklamáni přístupem našeho odboje vůči vojákům. U jiných hrálo rozhodnutí zůstat jejich zázemí ve Francii, kde měli například rodinu. Třetina z těchto mužů později rovněž dorazila do Anglie.¹⁶⁾

Transport často proběhl za příšerných podmínek. Letci a pěšáci byli namačká-

ni na podlaze jeden vedle druhého. Výjimkou nebylo, že na některých „bárkách“ chybělo nejen lůžko, ale i voda a záchod. Hygienické podmínky tak byly více jak zoufalé.¹⁷⁾

Na několika lodích se přeplavovali vyšší důstojníci a movitější československá emigrace, což byli shodou okolností většinou Židé. Někteří letectví poddůstojníci, kteří měli za sebou tvrdou službu na frontě, kde si vylétali mnoho vyznamenání, pak byli nuceni obsluhovat dámy z vyšší společnosti v jídelnách pro generalitu a vybranou klientelu (došlo k tomu na lodi Neuralia). Vzbudilo to u letců nejen tvrdý odpor a rozhořčení, ale u některých to posílilo i antisemitské nálady. Bylo to z toho důvodu, že dámy, které museli letci obsluhovat, mezi sebou navíc často mluvily německy.

Jeden z letců si rozhořčeně zapsal do deníku: *„Jedou s námi gen. Ingr, Nižborský, Miroslav a ... civili. Mezi nimi samozřejmě většina Židů a hnusných Židovek, jež sice viditelně nosí naše barvy na šatech, ale mezi sebou hovoří francouzsky (alespoň ti, co umí). Dnes asi poddůstojníci báby nahoře při jídle („dobře“) obsloužili, a pak to všechno sprdli, šli tam (obsluhovat) takoví, kteří už mají tři válečné kříže. [...] Báby se daly do breku a že si prý to nepřály. Mnoho se omlouvalo, omlouvali se i jiní lidé, hodnostáři.“*¹⁸⁾

Zápis z deníku dalšího letce: *„Jinak cesta ubíhá dosti pomalu a je zpestřena jen nějakým vystoupením našich dam, jak se třeba mezi s sebou poperou a jiné věci, které jen ztěžují naše postavení, protože nás Angličané pozorují. Je zde hodně Židů a říkají, že jsou Češi, ale mluví více německy než česky.“*¹⁹⁾

Po vylodění byli letci ubytováni v provizorních vojenských táborech a kasárnách v Innsworthu, Bridgnorthu, Warringtonu a Cholmondeley.²⁰⁾ V posledně jmenovaném táboře, kde byla umístěna značná část zbytku československé pozemní armády z Francie, která z původních 10 530 mužů²¹⁾ činila nyní pouhých 3813 mužů,²²⁾ vypukla otevřená vzpoura proti velícím důstojníkům. Krizi nezažehnal ani Benešův příjezd do tábora 26. července 1940.²³⁾

Celkem 539 nespokojenců opustilo československou armádu, aby byli posléze internováni do britských Pioneer Corps. Z toho počtu bylo 120 bývalých interbrigadistů ze španělské občanské války, tzv. Španěláci, z nichž byli mnozí členové komunistické strany. Dále 115 převážně sudetských Židů. Zajímavé přitom je, že 115 vojáků se přihlásilo k židovské národnosti, ale plných 225 z nich k židovskému náboženství. Svoji roli jistě hrála zkušenost z Francie, kdy bylo nejednou Židům ukázáno, že nejsou v odboji vítáni. Sudetských Němců bylo 61, z nichž 40 patřilo mezi Jakschovi přívržence. Čechů bylo 223 (včetně Španěláků, to platí i o ostatních kategoriích), 105 Slováků, 25 Maďarů, šest Rusínů, tři Rumuni a jeden Francouz.²⁴⁾

Příčinou citelného oslabení pozemních jednotek o 16,5 % mělo jeden společný ukazatel – katastrofální průběh francouzské kampaně a z ní vyplývající osobní zkušenosti jednotlivců, ale i celých skupin. Pro bývalé interbrigadisty to byl zejména třídní úhel pohledu a šikana ze strany českých důstojníků. Totéž ve zjednodušeném pohledu platilo i pro ostatní, přičemž hlavním pojítkem byly události z Francie. Dále si je nutné uvědomit, že se v drtivé většině případů nejednalo o vojáky

z povolání, ale o dobrovolníky. Jinými slovy o jednotlivce, kteří si na věc dokázali udělat vlastní názor.

Mezi 539 vzbouřenci bylo 340 osob židovského vyznání, tedy plných 63 %. To již nebyla, ani nemohla být náhoda. Pro mnohé Židy to bylo jediné východisko, jak se dostat z řad armády, se kterou měli tak špatné zkušenosti z Francie, kde si mnozí, díky své němčině, užili svoje jak ze strany vojáků, tak důstojníků. Nelze však zapomínat na to, že ve všech skupinách nechyběli ani vojáci, kteří měli strach z dalšího bojového nasazení. Po 22. červnu 1941, kdy se do války zapojil Sovětský svaz, se část z těchto mužů vrátila do řad československé armády. Někteří židovští vojáci však dali přednost službě v britských či francouzských jednotkách.²⁵⁾

Ke dni 20. srpna 1940 byl stav 1. československé brigády 3274 mužů, z toho 2548 mužstva, 42 rotmistrů a plných 684 důstojníků. Národnostní složení bylo následující: k české národnosti se hlásilo 1927 osob z řad mužstva, dále 634 důstojníků a 34 rotmistrů. Češi tak úhrnem tvořili 2595 osob (téměř 80 % z celkového stavu). Ke slovenské národnosti se hlásilo 459 osob (39 důstojníků, 6 rotmistrů a 414 osob z řad mužstva), tedy 14 %. K německé 59 osob (z toho jeden důstojník), tedy 1,8 %. K maďarské národnosti se hlásily 4 osoby z řad mužstva (0,1 %); k židovské 109 osob (z toho 8 důstojníků), tedy 5 % a k jiné národnosti 48 osob (z toho 2 důstojníci a 2 rotmistři), tedy 1,5 %.

Zajímavějším než národnostní složení brigády bylo náboženské složení. K římsko-katolické církvi se hlásilo 1747 osob: 382 důstojníků, 30 rotmistrů a 1335 osob z řad mužstva. Katolíci tak tvořili téměř 53 %. K československé církvi husitské se hlásilo 249 osob: 53 důstojníků, 4 rotmistři a 192 osob z řad mužstva, tedy 7,6 %. Evangeliků bylo 180: 32 důstojníků a 148 osob z řad mužstva (5,5 %). K židovskému náboženství se hlásilo plných 514 osob: 104 důstojníků, 3 rotmistři a 407 osob z řad mužstva. K jinému náboženství se hlásilo 39 osob (z toho 5 důstojníků), tedy 1,2 %. Bez vyznání bylo 545 osob: 108 důstojníků, 5 rotmistrů a 432 osob z řad mužstva, tedy 17 %.²⁶⁾

Židé tak oficiálně tvořili 16 % veškerého stavu brigády. Ve skutečnosti však můžeme předpokládat, že mnoho osob bez vyznání bylo ve skutečnosti židovské víry, kterou dotyčný po zkušenostech z Francie a prvních dnů v Cholmondeley raději zatajil, aby si v budoucnu ušetřil nepříjemnosti pro své náboženství. Pokud hypoteticky připustíme, že nejméně polovina osob bez vyznání byli ve skutečnosti Židé, dosáhne počet židovských příslušníků brigády okolo 730 osob, tedy plných 22 %. To nebylo zrovna zanedbatelné číslo, což dobře věděli nejen samotní představitelé armády, ale i politické vedení odboje.

Ještě v Cholmondeley přijal Edvard Beneš 24. srpna 1940 zástupce Židů, aby vyslechl jejich prosby i stížnosti. Zástupci Židů, ppor. duch. Kraus a voj. Dr. Braun, konstatovali, že poměry v Cholmondeley se lepší a oni jsou velmi spokojeni s celkovým vývojem. Přesto poslali prezidentovi²⁷⁾ memorandum služebním postupem 23. srpna. Dále uvedli, že při dobré vůli se dá vše urovnat. Kritiku prováděli proto, aby se docílilo zlepšení. Přáli si, aby se na Židy u jednotek hledělo jako na spolupojovníky a aby nebyli podceňováni. Vojín Dr. Braun jménem vojáků židovského vy-

znání tlumočil prezidentu Benešovi díky za jeho zájem o ně. Židé chtěli pokračovat v boji za československou jednotu. Osobnost prezidenta jim měla být zárukou, že této jednoty bude dosaženo.

Novinářské útoky proti československé armádě přestaly.²⁸⁾ Bylo zásluhou Židů, že novinářské útoky proti armádě byly mírné. Informovali totiž vlivné britské parlamentní činitele a poukázali na to, že se vše zlepšilo. Ohradili se proti tomu, aby lidé, kteří doposud neměli nic společného s československým odbojem, za ně mluvili.

Braun dále uvedl, že Židé vědí, že je proti nim mnoho předsudků, které oni sami chtějí postupně odstraňovat a že přesto vše mají neomezenou víru a důvěru v prezidenta republiky. Ppor. duch. Alexander Kraus poté žádal, aby se všichni lidsky dívali na židovský problém a aby Židé byli zastoupeni v poradním parlamentním sboru²⁹⁾ voj. Dr. Braunem a ne lidmi, kteří doposud neoblékli vojenský kabát. Přitom poukázal na to, že armáda tam bude stejně již zastoupena mjr. gšt. Smetánkou a poslancem Laušmanem.

Beneš potom před svým odjezdem Židům v Cholmondeley sdělil, že oni musí pronásledování a nacistický útlak pociťovat dvakrát, a to jako Čechoslováci a jako Židé, a že židovský problém musí být principálně vyřešen. Na žádost, aby Židé byli zastoupeni v poradním parlamentním sboru vojínem Dr. Braunem, odpověděl Beneš, že jim nemůže dát jednoznačnou odpověď. Major Smetánka a poslanec Laušman budou v poradním parlamentním sboru ne za armádu, ale z titulu poslanců. Kdyby se měla řešit otázka zastoupení v poradním parlamentním sboru tak, jak si představoval ppor. duch. Kraus, pak zde bylo podle Beneše nebezpečí, že by se armáda zpolitizovala.³⁰⁾

Nutno zdůraznit, že prezident Beneš v Cholmondeley nevyslechl pouze zástupce Židů, ale i ostatních stavovských skupin (důstojníky, rotmistry, lékaře apod.).³¹⁾

Jak bylo uvedeno výše, dne 23. srpna 1940 poslali ppor. duch. Alexandr Kraus, voj. Dr. Rudolf Braun, špkt. pěch. Evžen Brichta a por. pěch. Fleischmann memorandum, respektive pamětní spis prezidentu republiky Benešovi. Při své návštěvě v Cholmondeley Beneš slíbil, že přijme vojáky židovského vyznání k rozmluvě. K usnadnění tohoto slyšení podali zástupci židovských vojáků pamětní spis a prosili, aby tento byl předán prezidentu republiky, aby bylo umožněno slyšení na něm podepsaných důstojníků a vojinů.

Na začátku memoranda vyjádřili naději, že se Beneš bude zabývat problémy židovských vojáků co nejdříve. Samotné memorandum mělo sedm bodů, a to nejdůležitější z nich se dá shrnout následujícím způsobem:

V prvním bodě židovští zástupci uvedli, že podávají tento pamětní spis na základě ústního slyšení před ministrem národní obrany gen. Ingrem, gen. Neumannem³²⁾ a gen. Čihákem,³³⁾ s nimiž jednali o některých palčivých otázkách, týkajících se židovských vojáků v československé armádě. Při chystané reorganizaci pozemní armády měly být odstraněny různé závady a nedostatky. Proto chtěli Židé v pamětním spise co nejstručněji vylíčit, jak se od začátku vyvíjel židovský problém v československé armádě.

Ubohé podmínky na evakuačních lodích na cestě z Francie do Velké Británie.

Memorandum začínalo konstatováním, že českoslovenští Židé se od samého počátku zapojili do řad zahraničního odboje. Jakmile došlo k vytvoření československé armády ve Francii, hlásili se českoslovenští Židé v řadě zemí hromadně do jejich šiků. Zástupci Židů přitom poukázali zejména na hromadné přihlášky v Palestině. Dále poukázali na to, že při mobilizaci ve Francii dosáhla účast Židů v československé armádě 13 až 15 % celkového počtu v armádě. Z této silné účasti jasně vyplynulo nadšení, s nímž se židovští vojáci postavili pod prapory druhého československého odboje. O to větší však bylo jejich rozčarování.

Od vstupu do československé armády se setkávali s činy a projevy, které v nich nutně musely vyvolat dojem, že nejsou vítáni. Například, když se židovští dobrovolníci, kteří se do Francie dostali nebezpečnými ilegálními cestami z protektorátu, dostavili k představiteli československého odboje na francouzském konzulátu v Budapešti a byli přijati velmi nevlídně. První starostí úřadujícího důstojníka bylo zjistit, zda jsou židovského náboženství, a pokud tomu tak bylo, poslal je na židovskou obec. Sdílel jim, že se o ně nemůže postarat, při tom nechyběly poznámky typu, že se netvoří legie židovská, ale československá.

Druhý bod memoranda pojednával o neutěšených poměrech v Agde. Ačkoliv prakticky ihned v počátku vytváření československých jednotek ve Francii přijela do Agde výprava téměř 400 židovských dobrovolníků z Palestiny, kteří společně s ostatními židovskými vojáky tvořili podstatnou část armády, množily se protižidovské projevy a výroky, a to dokonce z úst tamních nejvyšších velitelů (plk. Janouch).

F/Lt (kapitán) Stanislav Fejfar, letecké eso s šesti potvrzenými sestřely, velitel letky B 313. československé stíhací perutě. F/Lt Fejfar padl dne 17. května 1942 ve vzdušném souboji nad severní Francií (archiv autora).

W/Cdr (pplk.) Jan Čermák, od 1. května 1942 velitel 312. československé stíhací perutě a od 1. dubna 1944 spoluvatel No 134 (Czechoslovak) Airfield (archiv autora).

Sgt. (četař) Otto Hanzlíček zahynul 10. října 1940 ve Velké Británii jako příslušník 312. perutě (archiv autora).

Beztrčnost tohoto jednání měla za následek časté opakování jak u důstojníků, tak napodobování u mužstva. Velitel československých jednotek v Agde plk. Hájek správně odhadl zhoubnost tohoto stavu a zřídil komisi židovských důstojníků, kteří se měli zabývat těmito otázkami. Bohužel incidenty se stále opakovaly a nebyly potlačovány s náležitou přísností a rychlostí. Od počátečních nadávek se tyto projevy stupňovaly natolik, že se vyskytly i případy tělesného týrání (špkt. Brůcha) židovského vojáka.

Židé byli vylučováni také při výběru k letectvu. Našla se úřední žádanka, která při obsazení určitého místa výslovně žádala „árijského“ vojína (por. Šrámek). Ze strany pplk. Ungra byl učiněn pokus zavést numerus clausus, až nakonec špkt. Borkovec navrhl separo-

vání židovských vojáků ve zvláštních útvarech.

Rovněž při provádění náboženských úkonů setkávali se židovští vojáci se značnými obtížemi u jednotlivých rot a baterií, kde se nečetly rozkazy týkající se židovských svátků a bohoslužeb. Vrchnímu rabínovi v Toulouse bylo zakázáno navštěvovat Agde, ačkoliv tehdy ještě v československé armádě Židé vlastního rabína neměli. Ustanovení židovského vojenského duchovního bylo slíbeno začátkem ledna 1940, avšak přes mnohé urgencye k tomu došlo až v polovině června 1940, tedy v době zhroutení Francie. Skutečnost, že vojáci jiných náboženství měli již po řadu měsíců oporu svých duchovních, musela u židovských vojáků utvrdit dojem, že není u armádního vedení snaha vyhovět jejich nejzákladnějším požadavkům. Nutno však podotknout, že u 2. pěšího pluku v Agde byly zásluhou plk. Satorie zavedeny pravidelné bohoslužby a že také v jiném směru projevil pochopení pro náboženské potřeby židovských vojáků.

Další smutnou skutečností neznámou z prvorepublikové armády bylo, že při různých příležitostech nebylo židovským vojákům dovoleno hlásit se k židovské národnosti a vojenské osoby, které prováděly evidenční záznamy, se s nimi pouštěly do nemístných debat o neexistenci židovské národnosti apod. To samozřejmě zanechalo u těchto vojáků trvalou zatrpkllost.

K tomu všemu přistupovala častá nesnášenlivost v otázkách jazykových. Osobám, jejichž mateřským jazykem byla němčina, maďarština nebo jidiš, bylo hrubým způsobem a za doprovodu protižidovských poznámek vytýkáno používání těchto jazyků, které bylo zakázáno a trestáno až do dubna 1940. Je nasnadě, že pro mnohé židovské vojáky, kteří neovládali češtinu či slovenštinu, to bylo tvrdé opatření.

Pilot mjr. Josef Hanuš, DFC, eso s pěti sestřely (archív autora).

F/Lt (kapitán) Jan Robert Alexander, DFM, DFC. Statečný Čechoslovák židovského původu, který odlétal neuvěřitelných 101 bombardovacích akcí (archív autora).

Rovněž po sociální stránce nenašli židovští vojáci pochopení a pomoc, kterou očekávali. Jejich rodiny, které zanechali v Palestině a kterým byla slíbena tamnějšími československými úřady podpora od okamžiku vstoupení živitele rodiny do československého vojska ve Francii, zůstaly po dobu několika měsíců bez hmotné pomoci, a nacházely se proto ve velké bídě. Ani urgencye jednotlivých osob, ani zátky židovských organizací neměly úspěch. Vyskytovaly se dokonce případy, kdy některé rodiny neobdržely ani do konce srpna 1940 žádnou podporu (voj. Eisinger a mnoho jiných).

Ačkoliv českoslovenští Židé ve Francii i francouzští a američtí Židé dali k dispozici statisícové částky ve prospěch československých státních občanů (uprchlíků i vojáků) bez rozdílu náboženství a národnosti, nebyla tato dobrá vůle československými vojenskými místy náležitě oceněna. Naopak organizace československého Židovstva ve Francii, Svaz Židů z Československa ve Francii setkávaly se u československých vojenských úřadů s otevřenou i skrytou opozicí jednotlivých referentů, která měla zřejmý účel znemožnit a podkopávat práce této instituce. Činnost Svazu Židů byla například pod zpravodajským dohledem.

Třetí bod pojednával o trpkých zkušenostech z fronty. Židovští vojáci doufali, že nasazením československých jednotek do boje zmizí výše uvedené projevy. Příliš rychlý a nešťastný spád válečných událostí ve Francii však měl následky přímo opačné. Již na frontě a po návratu z ní byla židovským vojákům a Židům všeobecně dávána vina za porážku. Byla jim vyčítána zbabělost, dezerce apod. Dokonce se množily výroky, že Židé podporují anebo tvoří tzv. pátou kolonu. Tyto projevy se množily beztestně na lodích, na nichž byly přepravovány československé jednotky, a neustaly ani na půdě Velké Británie. Bylo použito výroků, že Židé mají být vyloučeni z armády, postřílení apod.

Kapitolu samu pro sebe tvořil postup několika důstojníků při nalodování do Anglie. Například u 3. pěšího pluku bylo vyloučeno u jedné rotě 14 vojáků, všichni židovského vyznání, a teprve po intervenci židovského duchovního ppor. Krause u plk. Ostravského bylo nakonec 11 vojákům povoleno nalodění. Zbylí tři byli ponecháni ve Francii bez udání náležitých důvodů (npor. Vápeník). U dělostřeleckého pluku byl vojn. Lichtig, dobrovolník z Palestiny, vyloučen z přepravy údajně ze služebních důvodů. Jiným židovským vojákům byly při nalodování činěny největší obtíže (jako např. škt. Brůcha rotnému Dr. Feigovi).

Prominentní židovské osoby nebyly důstojníky, konajícemi službu, vzaty na loď pod různými formálními záminkami, ačkoliv měly všechny doklady v pořádku (jednalo se například o Dr. Freunda, místopředsedu Svazu Židů z Československa, ppor. v zál. Donatha, generálního tajemníka Svazu Židů, a generálního tajemníka komitétu pro československé uprchlíky Goldschmidta).

Zvláštní nelibost a trapný dojem u židovských vojáků i u civilních institucí československých Židů v Anglii způsobilo, že vrchní rabín moravskoslezský Dr. Lewy nebyl vpuštěn na loď a byl ponechán v přístavu Sète. Toto jednání bylo o to více hodno odsouzení, že se jednak jednalo o osoby, které byly zapsány jako českoslovenští dobrovolníci, jednak o osoby, které veřejně vystupovaly pro českosloven-

skou věc. Jejich ponechání ve Francii podrobené Hitlerem bylo zcela nelidské.

Čtvrtý bod memoranda popisoval neutěšenou situaci na evakuačních lodích, špatný duševní stav vojáků způsobený katastrofální porážkou Francie, a také prvními zkušenostmi z fronty (nedostatečný výcvik, špatná výzbroj, málo nábojů apod.). Ještě více se zhoršil poměr mezi mužstvem a důstojníky, který byl beztak již velmi nepříznivý. Při tomto stavu měly jisté kruhy za to, že by bylo snadné odvrátit pozornost od sebe tím, že byla vina svalena na Židy. Tvrdilo se, že na pádu Francie jsou vinni Židé, že českoslovenští židovští vojáci byli první, kteří utekli z fronty, že Židé jsou pátá kolona, že jsou vinni na celém nepořádku apod. (por. Hanuš, por. Kvíčala). Na druhé straně pak byla armáda ze strany některých důstojníků posměšně označována jako „židovský spolek“, „jeruzalémská armáda“ a řada důstojníků se ostentativně distancovala od židovského mužstva (mjr. Šeda, por. Chlubna).

V dalším bodě se uvádělo, že takový byl morální stav židovských vojáků, když vstupovali na půdu Anglie. Dříve než dorazily hlavní transporty ze Sète, došlo již k různým incidentům v táborech, kde byly shromážděny skupiny vojáků. Byli to především letci, kteří opakovali tvrzení a urážky o vině Židů na rozkladu armády, o jejich příslušnosti k páté koloně, hrozili židovským vojákům vyloučením z armády, ba i postavením ke zdi apod.

Když se shromáždili českoslovenští vojáci přicházející z Francie ve společném táboře v Cholmondeley, stávalo se, následkem denně se opakujících incidentů, napětí mezi vojáky čím dál tím nesnesitelnějším. Změny ve složení zbytku československé armády ve Francii totiž způsobily, že účast židovských vojáků značně stoupla a že tvořili asi jednu pětinu všech vojáků. Byli proto pevně odhodláni bránit svá práva a čest do všech důsledků.

Následoval popis události, kdy mladí důstojníci v kantýně použili vůči židovským vojákům tak urážlivé výroky, že pouze na zásah ppor. duch. Krause nedošlo k nejhoršímu. Nakonec byl zatčen ppor. Kraus, který byl označen za iniciátora neposlušnosti židovských vojáků v armádě (jeden židovský voják pronesl výrok, že československá armáda byla ve Francii rozpuštěna). Zatčení duchovního vzbudilo bouři nevole mezi židovskými vojáky a jen stěží se je podařilo uklidnit a přimět k vyčkání výsledku vyšetřování.

Teprve příští den v poledne byl ppor. Kraus propuštěn, a to po výsledku dalších svědků a po intervenci gen. Čiháka. Ačkoliv se potom jasně prokázalo, že por. Hanák nepravdivě vinil ppor. Krause a později voj. Dr. Brauna z nečestného chování a byl dokonce svými vlastními svědky usvědčen, nebyl zatčen. Ani tresty udělené por. Šimandlovi a por. Gutovi za jejich hrubé a antisemitické výroky nepovažovali zástupci Židů za dostatečné.

Téhož dne se stal další politováníhodný případ, kdy polní četnictvo, pro své hrubé chování již v Agde u všech vojáků zvláště nenáviděné, před zraky shromážděných dvou pluků násilím vleklo zatčeného židovského vojína Schwarze do věznice, přičemž s ním velmi hrubě zacházeli. Nakonec byl Schwarz ještě téhož dne jako neviný propuštěn.

Šestý bod memoranda uvádí, že po výše uvedených incidentech, velitelství československých jednotek uznalo za žádoucí přímou rozmluvu ze zástupci židovských vojáků. Pozvalo proto delegaci, skládající se z výše podepsaných tří důstojníků a dvou vojinů, k divíznímu raportu na 12. července 1940. Členové delegace přednesli gen. Znamenáčkovi a shromážděným velitelům všech jednotek své stížnosti a vylíčili dle pravdy situaci. Gen. Čihák připustil, že ve Francii byly v armádě různé živly, které svým nerozumným jednáním vnášely do armádních řad antisemitismus. Po důkladném probrání všech otázek gen. Čihák prohlásil, že náboženské rozbroje bude trestat co nejrozhodněji a že se zasadí se všemi veliteli, aby v řadách důstojníků a mužstva přestaly štvavice vůči židovským vojákům. Delegace požádala, aby byla připuštěna ke slyšení u prezidenta Beneše, k němuž měli židovští vojáci plnou důvěru a od něhož si slibovali nápravu. Tato návštěva nebyla povolena s odůvodněním, že prezident Beneš v nejbližší době navštíví tábor a delegaci bude při této návštěvě dána příležitost s ním si promluvit. Zástupci židovských vojáků s tím vyslovili souhlas a prohlásili, že se vynasadí zdržet židovské muže od předčasných rozhodnutí a přimět je k vyčkání prezidentovy návštěvy. Skutečně se potom podařilo přesvědčit téměř všechny židovské vojáky o správnosti tohoto postupu.

Návštěva prezidenta byla odložena na neurčito a židovští vojáci byli netrpěliví. V táboře se nadále šířila štvavá propaganda plná antisemitismu a fašistických hesel. Jednotlivci i určité skupiny přemlouvali židovské vojáky k vystoupení z armády. Židovští vojáci žádali zákroky zvenčí, jednotlivě se obraceli na židovské instituce, anglické i československé organizace ve Velké Británii, které byly často mylně informovány o skutečném stavu věci. Židovští zástupci žádali od gen. Neumanna povolení k výjezdu do Londýna, kde chtěli objektivně informovat židovské kruhy v Londýně. Chtěli tím zvýšit respekt u svých mužů. Zájezd byl povolen až gen. Ingrem, který zástupcům rovněž slíbil přijetí u prezidenta při jeho návštěvě tábora.

Několik málo židovských vojáků nebylo s postupem svých zástupců spokojeno a vystoupili z armády. Rovněž k avizovanému setkání delegace s Benešem 26. července 1940 nedošlo. Pouze při osobní rozmluvě se škpt. Brychtou a ppor. Krausem prohlásil, že proti antisemitismu v armádě ostře zakročí a prohlásil, že delegaci židovských vojáků se dostane v nejbližší době příležitosti k obsírnému probrání zmíněných otázek.

V sedmém bodu memoranda zástupci židovských vojáků podali několik návrhů k reorganizaci armády, která měla v nejbližší době proběhnout. Chtěli dosáhnout toho, aby z armády byly vymýceny protižidovské projevy a zároveň, aby tato náprava nebyla jen dočasná. K docílení nápravy bylo zapotřebí vyšetření všech případů protižidovských incidentů, potrestání viníků, případně jejich odstranění z armády, zajištění spoluúčasti při vyšetřování protižidovské propagandy a agitace proti jednotlivým národnostem a náboženstvím. Protože měl antisemitismus často svou příčinu v neinformovanosti a nedostatku vzdělání, dalo se mu podle židovských zástupců čelit z valné části správně vedenou osvětovou a výchovnou činnos-

tí, při které by asistoval židovský pracovník. Pokud dojde k delegování vojáků do ústavních úřadů, prosili zástupci, aby byl brán patřičný zřetel na židovské vojáky. Dále bylo navrženo zřízení sociální komise pro vojenské osoby, ve které by spolupracovali duchovní všech náboženství.³⁴⁾

Dne 14. října 1940 poslal div. gen. Antonín Nižborský, přednosta vojenské kanceláře prezidenta republiky, ministerstvu národní obrany odpověď prezidenta Beneše na memorandum židovských zástupců. Beneš žádal ministra národní obrany gen. Ingra, aby odpověděl vhodnou formou mluvčím vojáků židovského vyznání a dal jednotlivé případy vyšetřit a případně zjednal nápravu. Zároveň však Nižborský zdůraznil, že prezident nemá zájem na tom, aby jednotlivci byli nyní pro staré poklesky bráni k zodpovědnosti. Dále Beneš žádal, aby mu bylo sděleno, jaké zásady byly uplatňovány při vylučování vojenských jednotlivců z lodních transportů a jak byla řešena otázka přepravy civilních osob (Dr. Freund, tajemník Donath, redaktor Goldschmidt, rabín Lewy).

V samotné prezidentově odpovědi na memorandum, která byla určena židovským zástupcům, bylo uvedeno, že v československé armádě nebude tolerováno rozlišení podle náboženství či podle národnosti. Žádné podobné jevy nebudou trpěny a každý konkrétní a doložený případ bude stíhán jako protizákonný. Prezident neměl v úmyslu zabývat se případy staršího data. Ponechal na ministru národní obrany, aby jednotlivé staré případy objasnil a aby je vzal v úvahu při celkových osobních změnách na velitelských místech.

Bylo nutné mít na zřeteli, že katastrofální průběh francouzské kampaně způsobil těžkou duševní krizi v armádě, ve které dostaly prostor některé nezodpovědné živly. Pokud šlo o účast židovských zástupců ve výše uvedených institucích, vyjádřil Beneš přesvědčení, že velitelská místa vyřeší vše ke spokojenosti z hlediska všem společného, tedy československého. Otázku zřízení sociální komise ponechal velitelství, případně ministerstvu národní obrany. Delegování do ústavních institucí mělo být řešeno z hlediska celku, nikoliv jednotlivých skupin a skupinek.³⁵⁾

Gen. Sergěj Ingr nakonec na židovské memorandum odpověděl. Než byla hotova finální verze odpovědi, popsali jeho spolupracovníci mnoho stran konceptu. Samotný začátek odpovědi mluví prakticky za vše, neboť Ingr konstatoval, že „*musím v zájmu pravdy důrazně odmítnout vše, co v memorandu vyslovuje nebo naznačuje podezření z antisemitismu buď z československého vedení, nebo u československého národa jako celku. Výstřelky nebo přehmaty jednotlivců nesmí být generalizovány a připisovány celku.*

Stejně nesmí být zaměňováno s antisemitismem, nebo dokonce s rasismem, co bývá příčinnou výtek našich vojáků proti Židům. Že Židé, ačkoliv žili a mnozí zbohatli v prostředí československého národa, hlásili se z velké části k německému národu; že přispěli k poněmčení některých krajů nebo k udržování jich německého nátěru; že podkladem k páté etapě při obsazování Československa po Mnichově bylo sčítání lidu z roku 1908, při němž se většina Židů hlásila k národnosti německé; že dokonce po 15. březnu 1939, přes známé stanovisko Němců vůči Židům, někteří Židé němčili dále, ba některé náboženské židovské obce vedly spory o to, má-li se úřadovat nadá-

*le německy či česky apod. [...] Při rozjitřenosti myslí, pátrání po vinicích katastrofy na všech stranách, při vypětí nacionálního citu a při zaujetí československého národa proti všemu německému je pochopitelné, že jednotlivci vystupovali i proti Židům. [...] Ba lze říci, že ani u převážné většiny jednotlivců zaujatých proti Židům, nepřýští tato zaujatost z důvodů antisemitských, nýbrž národně protiněmeckých.*³⁶⁾

V této první části Ingrovy odpovědi se skvěle zobrazil názor nejednoho příslušníka vojenského zahraničního odboje na západní frontě na židovské spolubojovníky. Židé, kteří zbohatli – obraz bohatého Žida rezonoval prakticky v každé době – v českém prostředí se přesto nikdy nevzdali svého skutečného či domnělého němečství. Proč by také měli?

Emancipační snahy o zařazení Židů do společnosti byly nastartovány josefinskými reformami v 18. století a Židé nikdy nezapomněli, z jakého prostředí vzešli. Habsburská monarchie druhé poloviny 18. století a posléze Rakousko-Uhersko 19. století umožnily vznik židovské inteligence, která se v českém prostředí, stejně jako ostatní inteligence, které chtěly něco dokázat a někam proniknout, musela orientovat převážně na německé kruhy. Přirozené potom pro mnohé Židy bylo přijetí německého jazyka a výchova dětí v německých školách (například nemalá část pražských Židů).

Zároveň měl Ingr i kus pravdy. Skutečně nešlo celou armádu označit za antisemitskou, nemluvě o národu, ale pravdou zůstává, že projevy antisemitismu nebyly v této době dílem několika jednotlivců, ale byly značně rozšířeny napříč mužstvem i důstojnickým sborem. Příčinou vypjatého nacionalismu byla právě němčina, kterou používala řada židovských vojáků.

V konkrétních bodech své odpovědi na memorandum Ingr popřel většinu tvrzení zástupců židovských vojáků, na některých místech jim dal naopak za pravdu.

To, že byli Židé v Budapešti odkázáni na židovskou obec, pokládal za přirozené, protože se odboji nedostávalo finančních prostředků, což byla pravda. Na druhé straně vyjádřil poděkování budapešťským Židům za služby, které pro československý odboj vykonali, neboť to byli v Budapešti převážně Židé, kteří se pro uprchlíky exponovali, ať již přechováváním nebo při transportu z Maďarska.

Jednání plukovníka Janoucha bylo posouzeno, ale Ingr vzápětí dodal, že mnoho „našich lidí“ nelibě neslo, když slyšeli Židy mluvit německy či maďarsky.

Vyšetřování proti škpt. Brůchovi bylo vedeno (obvinění z tělesného týrání židovských vojáků), ale nebylo prokázáno. Pokus o numerus clausus, který snad navrhol pplk. MUDr. Ungr, nebyl nikdy úředně přednesen. Ohledně žádanky, která požadovala árijského vojáka, Ingr uvedl, že tento způsob nebyl nikdy v intencích velitelství, ale šlo jej u jednotlivce do jisté míry vysvětlit častými výtkami z řad mužstva, že v kancelářích, u proviantury, v zátiších apod. byli zařazeni pouze Židé. Výtky, že speciálně Židé byli odmítáni při výběru k letectvu, pokládal Ingr za nesprávné, protože dle něho rozhodovaly především anglické letecké úřady a zdravotní stav.

Ingroví nebylo známo, že by vrchní rabín z Toulouse nemohl navštívit Agde. Naopak, když žádali Židé o vyslání rabína z Montpellier, bylo jim ihned vyhověno.

Ministerstvo národní obrany.

Londýn, 26. leden 1943.

Č.j. 5634- III/3 odd.čl.1943.

Věc: Náboženská a národnostní
nesnášenlivost-upozornění.

V poslední době se někteří jednotlivci pokoušejí zanést mezi příslušníky naší branné moci náboženskou a národnostní nesnášenlivost, případně šifit mezi nimi stranicko-politické tendence.

Každý, kdo takto jedná, nejen že se hrubě provinuje proti lítěře a duchu čs. vojenských předpisů, nýbrž je i nebezpečným škůdcem naší věci a ohrožuje zdar naší akce.

Čs. branná moc nikdy podobných zjevů ve svém středu netrpěla, trpět nebude a každé provinění v tomto směru bude stíháno.

Každý příslušník čs. branné moci, který zjistí agitaci nebo činy směřující proti náboženské a národnostní snášenlivosti v řadách vojska nebo stranicko-politickou agitaci, je povinen hlásit o tom svému veliteli.

Velitelům všech stupňů nařizují věnovat těmto zjevům zvýšenou pozornost, zakročít důrazně a zjednat nápravu, kde by toho bylo třeba a působit zejména vhodnou výchovou, poučením a především osobním příkladem.

Tento rozkaz vyhlase třikrát za sebou všem podřízeným.

Dostane: Velitelství čs. sam. brigády, - 2/ *

- ✓ Náhradní těleso,
 - ✓ Inspektorát čs. letectva - 1/3 *
 - ✓ Čs. nemocniční skupina
 - ✓ Vrchní polní soud
 - ✓ Polní prokurátor
 - ✓ Vrchní polní prokurátor
 - ✓ Polní soud I. stolice
 - ✓ Vojenská mise v Jerusalemě
 - ✓ Čs. voj. mise v SSSR
 - ✓ Vojenský attaché ČSR, Londýn
 - ✓ Voj. kancelář pres. republiky,
- ve stejném znění.

Ministr národní obrany:
div. generál S. INGR.

Rozkaz div. gen. Sergěje Ingra z 26. ledna 1943 (VÚA Praha, f. MNO, sign. MNO - Londýn 341/67, Spisy obyčejné 1943, č. j. 5016-5978).

Bylo pravdou, že židovští vojáci měli svého duchovního později než ostatní vojáci. Jmenování Dr. Krause však proběhlo dříve, než bylo uvedeno v memorandu. Rovněž nevěděl Ingr nic o tom, že by se Židé nemohli hlásit ke své národnosti.

Stížnost stran podpor rodinám narukovavších Židů měla své oprávnění. Ingr věděl, že došlo k několika trapným případům, ale to nebyl úmysl. Bylo mnoho Čechů a Slováků v podobné situaci. O peněžitých darech Židů odboji nevěděl Ingr nic, natož o statisícových částkách. Věřil, že nějaké dary byly, ať už v jakékoliv formě. Dále připustil, že po debaklu ve Francii mohlo dojít k incidentům vůči ži-

dovským vojákům, postrádal však i zde konkrétních údajů pro vyšetřování těchto případů.

Ingr naprosto popřel, že by Židé byli při naloďování z transportů úmyslně vyřazováni. Pokud se tak stalo, pak k tomu jistě vedly kázeňské nebo právní důvody. Vojín Swarz nebyl týrán, sám přiznal, že se bránil zatčení, a proto bylo použito i násilí. Dále opravil názor, že delegace Židů byla pozvána k debatě ke gen. Čihákovi. Byla povolána rozkazem k úřednímu projednání všech případů k odstranění rušivých příhod. Stížnost, že židovská deputace nedostala povolení návštěvy prezidenta, byla rovněž neopodstatněná, Ingr zdůraznil, že podobných žádostí bylo více a všechny byly zamítnuty, protože se prezident chystal na návštěvu tábora (to byla pravda).

Šíření propagandy proti Židům Ingr popřel. Podle něho byla namířena proti rozvracení armády nespokojenými a snad i nastrčenými lidmi, a že při tom bylo používáno i protizidovských hesel, bylo jisté. Ostatně to, že se samotní Židé obraceli na různé židovské instituce v Anglii bez vědomí velitelství, bylo nepřípustné v každé armádě a neposloužilo to celku. Na mravní výchově u jednotek měl spolupracovat židovský duchovní a bylo jeho povinností, aby vstoupil do styku s představiteli této služby. Ve zpravodajské skupině v Londýně byl důstojník židovského původu a na MNO jich bylo dokonce několik. Ohledně delegování do ústavních institucí přejal Ingr Benešův návrh.

V závěru své odpovědi Ingr zdůraznil, že v „dnešní době“ musí všichni přinášet především oběti společné věci. Vyzval, aby všichni v tomto boji stáli při sobě a odstranili ze svých srdcí vše, co by mohlo škodit „naši svaté a spravedlivé věci.“³⁷⁾

Přesto se projevy antisemitismu v československé armádě a letectvu ve Velké Británii objevovaly v celém průběhu války, ale nejmarkantnější byly především v prvních letech.

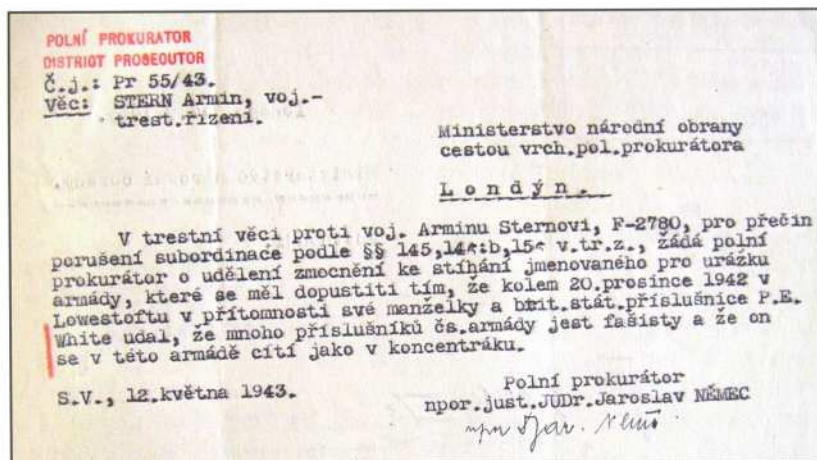
Konkrétní projevy antisemitismu v letectvu a armádě

Dne 2. listopadu 1940 podal brig. gen. Jaroslav Čihák (krycí jméno Znamenáček), náčelník štábu MNO, zprávu vojenské kanceláři prezidenta republiky. Uvedl v ní, že 21. září 1940 bylo od 1. československé brigády odesláno asi 50 osob, po výběru a příslušných zkouškách, k letecké skupině jako pomocný technický personál. V počtu odeslaných bylo 12 Židů a pravděpodobně 8 dalších (Čihák tak usoudil podle jmen a také proto, že v rubrice náboženství bylo uvedeno „bez vyznání“).

Již 27. září 1940 vrátilo velitelství letecké skupiny 5 vojáků, z toho byli 4 Židé, s odůvodněním, že jejich vojenské chování neodpovídalo požadavkům kladeným na nováčky RAF, a z tohoto důvodu bylo nutno pokládat jejich pobyt v táboře za nežádoucí.

Jmenovaní si na toto rozhodnutí stěžovali a pokládali tento čin za projev antisemitismu a fašismu. Celou záležitost využili k agitaci mezi židovskými vojáky. Gen. Čihák slíbil celou záležitost prošetřit a podat zprávu.

Major Karel Šifner z Inspektorátu československého letectva v Londýně k tomu uvedl, že do Cosfordu byly vráceny osoby, z nichž asi 21 bylo při lékařské pro-

Trestní řízení proti židovskému vojínovi Arminu Sternovi za jeho výroky o československé armádě (VÚA Praha, f. MNO, sign. MNO – Londýn 34/6/69, Spisy obyčejné 1943, č. j. 8896-9990).

hlídce britskými lékaři neuznáno schopnými pro leteckou službu a bylo vráceno. Byli mezi nimi lidé klasifikace B a C, lidé starší 50 let apod. Jiný důvod při výběru nebyl brán v úvahu.

Pět vojáků, kteří si stěžovali, bylo vráceno také britským velitelstvím ze Signal School, kde českoslovenští velitelé neměli žádný vliv.³⁸⁾

Dne 2. listopadu 1940 podal gen. Čihák zprávu o celém případě na III. letecký odbor MNO. Konstatoval v něm, že pět mužů: čet. asp. Julius Wolf, svob. Alexander Poláček, svob. Arnošt Grodecký, voj. Oskar Dietz a des. Ing. David Auerbach, nevyhovělo požadavkům kladeným na nováčky RAF, a proto byli 27. září 1940 vráceni z letecké skupiny z Hednesfordu zpět k brigádě.³⁹⁾

Zatímco přednáso (dočasně) III. leteckého odboru na MNO brig. gen. Josef Vicherek 21. listopadu 1940 konstatoval, že odpověď na dotaz MNO není dostatečně vyřízena, protože bylo podle něho třeba doložit konkrétním vyjádřením, čím se provinili proti požadavkům kladeným na nováčky RAF, tak brig. gen. Karel Janoušek, inspektor československého letectva, sdělil 25. listopadu, že Air Ministry nepokládalo za nutné dále se zabývat otázkou propuštěných osob. Jmenovaní nevyhověli podmínkám a na základě hlášení velitele RAF Station byli propuštěni. Z tohoto důvodu nemohl Inspektorát o své újmě naříditi další šetření.⁴⁰⁾

Brzy po odeslání 5. října 1940 hlásil velitel brigády, brig. gen. Bedřich Neumann (krycí jméno Bohuš Miroslav), že vrácení pěti Židů z letecké skupiny vyvolalo ohlas u jejich židovských spolubojovníků, kteří se na celou věc dívali jako na čin antisemitský. O celé záležitosti učinili prý hlášení Angličanům. Neklidu mezi Židy využili komunisté a skupina Jakschovců, kteří tento čin uvítali a agitovali pro vystoupení z armády. Tyto skupiny, každá odděleně bez nějakého dorozumění, působily hlavně v řadách nežidovských. Dále gen. Neumann uvedl, že případ působil

v táboře negativně na určitou část příslušníků brigády. Nešlo vyloučit, že započaté agitace pro vystoupení z armády mnohou mít následky.⁴¹⁾

V neprospěch vyloučených se rovněž jasně vyjádřila zpráva plk. gšt. Františka Moravce, přednosta zpravodajské ústředny, z 16. prosince 1940, která byla určena velitelství 1. československé brigády. Moravec poznamenal, že pět uvedených příslušníků nebylo odsunuto z RAF z důvodů náboženských (z pěti odsunutých byli tři náboženství židovského a dva bez vyznání, takže byla podle Moravce předem vyloučena domněnka, že šlo o nepřijetí z náboženských důvodů).

Čet. asp. Julius Wolf, náboženství židovského, se měl podle Moravce drzým, dryáčnickým a neprístojným způsobem dožadovat ponechání hodnosti četař aspirant, ač mu bylo právě tak jako ostatním oznámeno, že vstupem do RAF se stává nováčkem královského letectva s hodností AC 2 (vojín 2. třídy). Další tři vojáci (Poláček bez vyznání, Grodecký a Dietz židovského vyznání) se měli chovat neukázněně a nepřipustně kritizovali práce jim uložené. Des. Ing. David Auerbach, bez vyznání, měl potom projevit názor, že s ním nelze disponovat, protože není československým příslušníkem, a měl rovněž vznést dotaz, zda by mohl jít do civilu.⁴²⁾

Pět postižených vojáků potom sepsalo svoji verzi, ve které vše výše uvedené fakticky popřeli. Jeden z postižených svob. Grodecký v dopise píše: „Dne 21. září 1940 jsem byl poslán se skupinou leteckých mechaniků, čítající 100 osob, do anglického učiliště v Hednesfordu, kde jsem měl spolu s ostatními prodělat několikaměsíční kurs. V Hednesfordu byl velitelem československé letecké skupiny pan ppor. Proche, který mně a čtyřem jiným československým vojínům oznámil dne 27. září 1940, abychom si připravili zavazadla k odjezdu do Cholmondeley. Na moji otázku, proč nás posílá zpět, odpověděl ‚ze služebních důvodů‘. Jelikož skupina pěti zpět poslaných byla vesměs židovského původu, mám za to, že to nebylo ze služebních důvodů, ale jiných, neb mezi těmito zpět poslaných jest několik s odborným vzděláním a několik strojních inženýrů, a méně školené tam ponechali. Opustil jsem dobrovolně své staré rodiče a nemocného bratra v Praze pouze s tou ideou, abych, nač síly mé stačí, přispěl k obnovení československé samostatnosti. Dle mého názoru se má tato idea posilovat a ne podkopávat. Jsem Žid a dobrý Čech.“⁴³⁾

Také v Dietzově dopisu čteme: „byli jsme jednou lékařsky prohlédnuti a já uznán schopným. Přidělené mi práce konal jsem vždy svědomitě. [...] Dne 26. září 1940 byl jsem předvolán do kanceláře a ponechal mi pan ppor. Proche volbu, zda chci být drakařem či motorářem. Tím spíše překvapil mě 27. září 1940 v 15.30 rozkaz sbalit si věci a zavazadla a odcestovat s dalšími 4 kamarády. Na můj dotaz, kam a proč, řekl mi pan ppor. Proche stručně ‚vraťte se ze služebních důvodů do Cholmondeley‘. [...] Způsob, kterým s námi bylo nakládáno naším představeným, vzbuzoval v nás dojem, že jsme byli jako méněcenní odsunuti. Uposlechl jsem rozkazu jako voják. Podotýkám, že jsem byl 17. srpna 1940 podroben zkoušce před komisí, skládající se z československých důstojníků, s výborným prospěchem. Chodil jsem do poddůstojnické školy s výborným prospěchem a nebyl jsem po celou svou službu trestán. Právě, abych svými vědomostmi a silami přispěl k osvobození vlasti, hlásil jsem se k letectvu dobrovolně.“⁴⁴⁾

Máme tady naprosto rozdílná svědectví. Armádní velitelství tvrdí, že důvodem vyloučení nebyla příslušnost k židovskému náboženství, ale neschopnost prokázaná při výcviku. To ovšem velmi pádnými důvody popřeli sami postižení. Bohužel se nepodařilo vyhledat protokol s ppor. Proche, pokud byl vůbec sepsán.

Pravdou však je, že při různých incidentech s antisemitským podtextem, se snažilo MNO vyjít vždy s čistým štítem. Britové totiž velmi neradi viděli v armádách svých spojenců rasovou nesnášenlivost. K výše uvedenému skutečnému či neskutecnému projevu antisemitismu, který se projevil vyloučením pěti židovských vojáků od letectva (dva byli strojní inženýři), je namísto citovat z deníku jednoho z letců té doby: „*Při náboru k letectvu, jemuž jsme říkali ‚boření‘ (pěchota se tím doslova rozbouřila), jsme nebrali žádný zřetel na ‚urajšly‘ (tzn. Židy, pozn. aut.) a Španěláky, jež jsme zásadně nepřijímali. Ke komisaři Janu Čermákovi přišel skobatý chlap bez brejlí, zdánlivě student:*

‚Kolik máte dioptrií?‘

‚Co to je dioptrie?‘ student na to.

‚Vy nevíte, co to je dioptrie, a chcete k letectvu? Marš!‘

Odehrálo se celkem několik takových scén a při konečné čistce jsme vyhodili nemilosrdně všechno, co smrdělo jen trochu židovstvím.“⁴⁵⁾

V hlášeních velitelů československých perutí na Inspektorát československého letectva v Londýně se objevují informace o problémech antisemitismu, které měly různý charakter prakticky až do konce války.⁴⁶⁾ Velitel 312. československé perutě mjr. Jan Čermák pak ve svém hlášení z prosince 1942 uvedl, že počet antisemitsky smýšlejících příslušníků perutě činí asi 2 % z celkového stavu.⁴⁷⁾

Co vlastně příslušníkům letectva na židovských spolubojovnících v Anglii tak vadilo? Souhrnné hlášení Inspektorátu za leden 1942 uvedlo, že se všichni Židé, až na malé výjimky, snaží dostat do kanceláří, těžce ze svých jazykových znalostí, které ovšem získali tím, že uprchli většinou včas z Československa pohodlnou cestou,⁴⁸⁾ dokonce i s majetkem. Nepůsobilo to dobře na vojáky, kteří odešli z domova bez prostředků, cestou velmi svízelnou, po které byli ihned nasazeni do boje a ne do kanceláří.⁴⁹⁾

Dalším faktorem animozity vůči Židům byla jejich němčina, jak jeden z mála letců upřímně uvedl ve svých vzpomínkách: „*Židovští dobrovolníci byli vítáni, pokud se hlásili jako čeští vlastenci. Bohužel jejich mluva v německém a maďarském jazyce začala nečekaně vytvářet bolestivou židovskou otázku.“⁵⁰⁾*

Dále musíme připočíst špatnou osobní zkušenost letců se setkáním s židovskými obchodníky v Polsku a Francii, kterým prodávali své ošacení hluboko pod cenou. Jiní, zejména poddůstojníci, zažili negativní zkušenost s židovskou smetánkou na evakuačních lodích. Rovněž neurvalé chování mužstva v Cholmondeley, mezi kterými nechyběli ani židovští vojáci, zapůsobilo negativně na nejednoho československého důstojníka.⁵¹⁾

Židé však v československých leteckých jednotkách neseděli pouze v kancelářích, ale bojovali a umírali ve vzduchu při nebezpečných bojových akcích. Československým letectvem ve Velké Británii prošlo 2422 osob. Z tohoto počtu bylo

přes 200 Židů.⁵²⁾ Je pravděpodobné, že jejich počet byl ve skutečnosti vyšší, protože mnozí „bez vyznání“ byli ve skutečnosti Židé. Podle mého výzkumu padlo v řadách československého letectva v Anglii 34 Židů.⁵³⁾ Celkově ve službách královského letectva padlo 487 Čechoslováků, židovští spolubojovníci tak tvořili 7 % veškerých ztrát. Nutno zdůraznit, že při operačních letech se nikdy neobjevil ani náznak antisemitismu.⁵⁴⁾ Zejména bombardovací osádka musela být skvěle sehrána a nemohla si dovolit luxus být mezi s sebou rozhádána, protože by ji to stálo život. Nemálo židovských letců si vytvořilo skvělé renomé⁵⁵⁾ mezi svými „katolickými“ kolegy.

Jak se blížil konec války, přestával být antisemitismus v letectvu takovým problémem jako na jejím začátku. Inspektorát československého letectva s potěšením v květnu 1944 konstatoval, že „*židovská otázka v československé armádě není již problémem, kterým by se musel velitelský sbor zabývat v téměř rozsahu jako v roce 1940–1941.*“⁵⁶⁾

Problémy sice úplně nevymizely,⁵⁷⁾ ale pravdou zůstává, že se již nevyskytovaly v takovém měřítku jako v prvních válečných letech. Je možné, že zapůsobilo tolerantnější britské prostředí, a také zprávy o německých zvěrstvech vůči Židům, které probleskovaly na veřejnost. A také je možné, že obě konfesní skupiny si na sebe zvykly. Avšak nejpravděpodobnější se zdá, že působily všechny tyto faktory dohromady.

V zájmu objektivity musíme rovněž konstatovat, že vojenské velení se snažilo projevy antisemitismu nejen potírat, ale i je trestalo (zrovna tak je v zájmu objektivitě nutno podotknout, že někteří židovští vojáci svalovali oprávněnou kritiku své práce právě na antisemitismus a rovněž mezi nimi nechyběli muži odsouzení vojenským soudem).⁵⁸⁾ V podobném smyslu hovořil rozkaz ministra národní obrany gen. Ingra z února 1942, který byl určen velitelskému sboru.

Ingr začal tím, že v poslední době se spory vyhrtily zejména proti vojákům židovského vyznání, méně proti příslušníkům německé národnosti. Toto nepřístojné chování nebude trpěno v armádě, která má za hlavní úkol bojovat za svobodnou demokratickou Československou republiku a pokračoval: „*Vím, že se jedná o jednotlivé případy a že nedorozumění vznikají tím, že podle výkonu nebo špatného chování jednotlivce zcela neprávem bývají posuzováni ostatní příslušníci téhož původu nebo náboženství.*“

Na druhé straně je ovšem třeba, aby ti, kteří byli neodpovědným jedincem napadeni, neprohlašovali zase celek, armádu nebo její velitelský sbor za takový, jako by se ztotožňoval s podobným názorem. Krátce, je třeba korektnosti a úcty jednoho k druhému na obou stranách. [...]

Upozorníte na to vhodně své podřízené a mužstvo. Rozséváním nesvárů v armádě v zahraničí pracuje se proti odboji. Lidé šířící podobné falešné teze jsou vlastně vyznačiči hitlerovské nauky o čistotě rasy, o které všichni dobře víme, že je nesmyslem a politickým blůfem. Naše armáda byla, je a bude armádou demokratickou a její výchova musí jít v duchu Masarykově, a to je právě jeden z důvodů, proč není možno připustit a trpět v ní jakékoliv projevy nesnášenlivosti.“⁵⁹⁾

Dobře mířená rada se však poněkud minula účinkem, protože téměř přesně rok na to, 26. ledna 1943, vydal gen. Ingr nový rozkaz pro velitelský sbor, ve kterém se již poněkud ostřejším tónem pravilo, že každý příslušník československé branné moci je povinen hlásit jakékoliv projevy náboženské a národnostní nesnášenlivosti svému veliteli. Velitelský sbor měl potom důkladně zabránit podobným jevům ve svých jednotkách.⁶⁰⁾

Dne 1. května 1944 napadl rotný František Vršťala rotného Arthura Brauna, kterého uhodil se slovním doprovodem „kurvo židovská“. Následující den proběhlo vyšetřování a po dohodě s velitelem letecké stanice bylo na Vršťalu podáno trestní oznámení. Následně byl Vršťala potrestán přísnou důtkou a přeložen od stíhací skupiny (134. Czechoslovak Airfield – 134. československé polní letiště) do československého leteckého depa. Velitel 134. čs. polního letiště pplk. Jan Čermák konstatoval, že tento incident nezanechal mezi příslušníky jednotky žádného rušivého ohlasu.⁶¹⁾

Podobně napjatá situace jako v letectvu vůči židovským vojákům panovala i v řadách 1. československé smíšené brigády (vznikla 12. srpna 1940, od července 1941 československá samostatná brigáda, od 1. září 1943 československá samostatná obrněná brigáda),⁶²⁾ kde, jak její velitel gen. Neumann 9. září 1941 konstatoval, „otázka židovská“ neutuchá, i když se navenek neprojevila nějakým incidentem. Bylo to způsobeno hlavně tím, že Židé zaujímali značné procento ze všech vojáků brigády,⁶³⁾ což byl v československé předválečné armádě jev nevidaný (podobně tomu bylo v právě se tvořícím československém praporu na Středním východě).⁶⁴⁾

Gen. Neumann ve svém hlášení za březen 1942 uvedl: „*Stálý odchod vybraných lidí (k letectvu) a příliv nováčků německé národnosti nebo německého vychování, vzbuzuje čím dál větší napětí. Neustálé němčení těchto lidí, jež lze dnes slyšet v téměř každé budově, může být každou chvíli příčinou otevřeného konfliktu mezi českými a německými vojáky, které němčení přímo provokuje. Tito čeští vojáci nedělají rozdílu mezi Němci a nacisty, poukazují na smutné zkušenosti s našimi Němci a oprávněně namítají, že národnostní složení československé brigády neodpovídá dnes vůbec duchu skutečné československé armády. Mnozí uvádějí, že kdyby toto věděli, byli by zůstali doma, kde je národ ve vypjatém nacionalismu dnes zcela sjednocen.*“⁶⁵⁾

Příliv německých vojáků, československých státních občanů z pohraničí (Sudet), zesílil v roce 1943 a 1944, kdy se do zajetí dostalo mnoho sudetských Němců, z nichž se někteří posléze přihlásili do řad československé armády ve Velké Británii.⁶⁶⁾

V květnu 1944 sice gen. Ingr s uspokojením konstatoval, že „židovská otázka“ již není v československé armádě takovým problémem, kterým by se musel velitelský sbor zabývat v témže rozsahu jako v předchozích letech.⁶⁷⁾ Ve stejném smyslu vyzněla i zpráva gen. Janouška za letectvo, ale projevy antisemitismu tím nevymizely. Naopak můžeme konstatovat, že právě v této době antisemitské výroky gradovaly.

Snad nejbrutálnější projevy antisemitismu v řadách československé samostatné obrněné brigády měly pocházet právě od bývalých příslušníků německé armády, jejichž výroky zaslali židovští vojáci do redakce Nového Československa, která 28. října 1944 poslala na MNO několik konkrétních opisů z jejich dopisů: „*V naší armádě slouží vojn Václav Michal. Sloužil dříve v Rommelově armádě a ještě dříve sloužil v německé armádě na Ukrajině. Tam se zúčastnil hromadných vražd Židů, sovětských státních občanů, civilních osob. Dostal prý k tomu rozkaz. Tato činnost Michalova je mezi ostatními vojáky všeobecně známa. Michal se tím sám netají, naopak, před vojínem Beldengrundem se chlubil, že sám zabil 80 Židů. Je nyní zavřen proto, že zbil jiného československého vojáka, či „židovského“ vojáka Petra Roubička.*“⁶⁸⁾

Další dopis do redakce se týkal stejného případu. Jako další svědek, který slyšel, jak se Michal přiznal k hromadným vraždám Židů, byl četař Ingberg.

Úryvek z jiného dopisu: „*Jeden z bývalých německých vojáků, který nyní nosí stejnokroj československého vojáka, Müller prohlásil při cvičení s granáty: ‚Hod ten granát mezi ty Židy tam!‘ Čímž myslel skupinu československých vojáků, cvičících vedle jeho skupiny. Příklad se udál u pěší výcvikové roty v červenci 1944. Svědci, vojíni A. Hellinger, I. Swarz a M. Weiss, hlásili to veliteli roty, majoru jezdecktva J. Brůchovi (ano, je to tentýž Brůcha, který se měl dopustit násilí na židovském vojákovi v Agde, pozn. aut.), který vyřídil jejich hlášení poznámkou: ‚Židé nemají právo si stěžovat, sami nejsou bez chyb, mluvili doma neustále německy a nasmějí se divit, když je u nás antisemitismus.‘“⁶⁹⁾*

Další dopisy poukazovaly na rychlé povyšování vojáků, kteří přišli z německé armády. Vojín Neuberg byl v krátké době povýšen na svobodníka, a záhy poté na desátníka, zatímco vojínu Zentnerovi (Žid), který do československé armády přišel po tříleté službě v britské armádě, kde dosáhl hodnosti četaře, nebyla tato hodnost uznána.

Na případ s vojínem Michalem byla redakce rovněž upozorněna Dr. Ečerem, který působil jako československý delegát v mezinárodní komisi pro potrestání viníků války.

MNO pak pro „domo“ uvedlo, že záležitost s vojínem Michalem je vyšetřována vojenským prokurátorem a dopisy, získané od redakce Nového Československa nepodaly v tomto směru nic nového, pouze upozornily na dva nové svědky (Beldengrund a Ingberg). Záležitost s vojínem Müllerem již byla vyšetřena. V otázce rychlého povyšování branců, kteří přišli z německé armády, bylo nutné se přímo dotázat brigády po důvodech tak markantního rozdílu „ve věci“ Neuberg versus Zentner. MNO potom skutečně v listopadu 1944 zaslalo dotaz v tomto smyslu na velitelství československé samostatné brigády.⁷⁰⁾

Bohužel se mi v archivu nepodařilo najít následnou odpověď a ani výsledek vyšetřování s vojínem Michalem a Müllerem za jejich brutální protizidovské výroky. Zbývá snad dodat, že v této době byla brigáda již jeden měsíc nasazena u Dunkerque a židovští vojáci, stejně jako jejich kolegové v letectvu, dokázali, že jsou ochotni obětovat svůj život v boji za svobodné Československo. Z celkem 195 pad-

lých či zemřelých Čechoslováků u Dunkerque připadlo plných 46 obětí na židovské vojáky (24 %).⁷¹⁾ Stejně jako při operačních letech, tak ani při nasazení v poli se mezi vojáky brigády prakticky nevyskytovaly projevy antisemitismu.

Závěr

Projevy antisemitismu uvedené v textu jsem chápal jako otevřené nepřátelství nebo předpojatost vůči Židům jako představitelům Judaismu, etnické skupině nebo rase. Mnoho důstojníků, respektive poddůstojníků či mužstva z československých leteckých a pozemních jednotek by tvrdilo, že jejich negativní projevy vůči židovským spolubojovníkům nebyly projevem antisemitismu, potažmo rasovou nenávistí. Řekli by vám, že jim šlo pouze o to, poukázat na nedostatky židovských vojáků. To by však z nich již mluvila poválečná zkušenost, kdy byl celý svět šokován německými vyhlazovacími tábory a slovo Osvětim mělo trpkou příchut'. Ukázalo se, že krajním příkladem antisemitismu byla právě otevřeně nepřátelská nacistická ideologie, která vedla k samotné genocidě evropských Židů. Prvotní příčina projevů antisemitismu v československé armádě (letectvu) spočívala především v užívání německého jazyka mnoha židovskými vojáky. Dovolím si tvrdit, že až daleko na druhém místě byla rasová či náboženská nenávist.

Uvedli jsme řadu příkladů, které jednoznačně odkazovaly na projevy antisemitismu, rasovou nenávist. Ostatně, samotní židovští vojáci tyto projevy nepřátelství chápali právě jako projevy antisemitismu. V zájmu objektivitě však musíme konstatovat, že nelze automaticky celou československou armádu či letectvo označit za „antisemitský spolek“. Dovolím si tvrdit, že skutečně protižidovsky smýšlejících vojáků byla menšina (jedno z leteckých hlášení mluvilo o dvou procentech z celé perutě). Avšak tato menšina dovedla značně znepríjemnit život mnoha židovským vojákům v naší zahraniční armádě.

▣ **Ladislav Kudrna** (1975), vědecký pracovník Ústavu pro studium totalitních režimů. Zabývá se tematikou zahraničního a domácí odboje v letech 1938 až 1945 a československé armády 1945 až 1955, zejména destrukcí důstojnického sboru po únoru 1948 a represemi vůči důstojníkům ze západní a východní fronty.

- ¹⁾ Dne 11. prosince 1940 napsal ministr národní obrany gen. Sergěj Ingr vojenské kanceláři prezidenta republiky následující: „*V ČSR Němci do letectva nebyli vůbec přijímáni – situace ukázala, že toto nařízení bylo správné. I zde nutno pamatovat na to, že politická situace může se nepředvídatelným způsobem změnit a že právě pro takovou kritickou situaci nelze převzít za Němce žádnou zodpovědnost.*“ VÚA Praha, VKPR, sign.: 25/6/1/3, Spisy důvěrné a tajné 1941, č. j. 600–700, vstup československých příslušníků do britského letectva – ohrožení bezpečnosti. Ingr reagoval na žádost sudetského Němce K. Salze, pravděpodobně židovského vyznání, vstoupit do britského letectva. Salz svoji žádost odůvodnil tím, že chce bojovat proti nacistům, nikoliv ale v československé armádě, protože nebylo dosud dosaženo dohody mezi Benešem a Jakschem.
- ²⁾ VÚA Praha, MNO 1939, sign. 72 ½, seznam příslušníků armády, kteří padli nebo zemřeli v době branné pohotovosti státu. Mezi další letce, kteří zahynuli při haváriích v této době, patřili: ppor. let. v záloze Alexander Souhrada (23. 5. 1938), svob. let. Rudolf Ribola (23. 5. 1938), por. let. Jaromír Durdík (28. 9. 1938), svob. let. Karel Pták (17. 10. 1938), des. let. Josef Jaroš (17. 10. 1938), čet. let. František Heřman (29. 9. 1938), ppor. let. Josef Sirový (20. 11. 1938), des. let. Julius Lukačovic (20. 11. 1938). Zranění utrpěli: čet. let. Václav Váňa (22. 11. 1938) a des. let. Jan Doubek (22. 11. 1938). Pouze jediný letec padl ve vzdušném boji. Byl jím svob. asp. Jaromír Šotola, který byl 25. října 1938 sestřelen maďarským stíhačem při provádění průzkumného letu poblíž obce Lak u Vellederu. Viz tamtéž.
- ³⁾ MATES, Pavel: *Projevy fašizace v českých zemích za tzv. II. republiky*, in: Právněhistorické studie č. 29, Praha 1989, s. 157–184.
- ⁴⁾ VÚA Praha, Kvalifikační listiny Stanislava Fejřara (25. 11. 1912), zde prohlášení o židovské příslušnosti ze dne 3. března 1939.
- ⁵⁾ VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 100/CI-1/1/17, korespondence zpravodajská č. j. 9160, vyšetřování případu Richarda Frankla.
- ⁶⁾ Jeden z českých letců, por. Stanislav Fejřar, si 29. května 1940 v bitvě o Francii zapsal do svého deníku: „*Sedíš v mašince, letí nás devět na frontu. Pozoruješ, co se děje pod tebou, vidíš města, vesnice, vidíš požáry, vidíš, a je to hrozná! Neslyšíš, co se děje, to ti jenom mašinka zpívá [...]* Ale vidíš a v duchu si představuješ ty scény, ty zápasy, to umírání [...] Kolik matek, manželek, snoubenek a dětí bude oplakávat ty, kteří položili své životy na obranu práva a spravedlnosti, kolik lidí bude zase proklínat původce této hrozná války[...] Bij [...] zabij! Kdyby nebylo Němců, nebylo by Hitlera! A proto vyhlásíš neúprosný boj všemu, co je německé a nerozdělovat Němce na státotvorné a protistátní. Není a nebude rozdílu mezi Němci.“ FEJŘAR, Stanislav: *Deník stíhače*. Kruh, Hradec Králové 1970, s. 68–69.
- ⁷⁾ K této problematice v prostředí československých letců za druhé světové války viz KUDRNA, Ladislav: *Když nelétali. Život našich letců v Polsku, Francii a Británii za 2. světové války*. Libri, Praha 2003, s. 134–142. Nejnověji viz Týž: *Odhodláni bojovat. Vlastenectví československých letců v průběhu druhé světové války na pozadí válečných a politických událostí*. Naše vojsko, Praha 2008, s. 90–123.
- ⁸⁾ VÚA Praha, VKPR, sign.: 25/3/1/3, Spisy důvěrné a tajné 1941, č. j. 201–300, zpráva o předválečném československém letectvu.
- ⁹⁾ KUDRNA, Ladislav: *Když nelétali*, s. 22–23.
- ¹⁰⁾ HANZLÍČEK, Otto: *Osobní deník 1939–1940*. Kopie v držení autora, záznam ze dne 30. června 1939.
- ¹¹⁾ Nakonec se rozhodlo v Polsku zůstat 190 československých letců, z nichž tři zahynuli 2. září 1939 při bombardování Dębłina, čtvrtý byl omylem zastřelen polskými četníky a další čtyři utrpěli zranění. VÚA Praha, ČSL-VB I., sign. Inspektorát československého letectva 102/CI-1/4/20, korespondence zpravodajská č. j. 9931, přehled o činnosti československého letectva na Západě. Československá legie pod vedením gen. Prechaly se měla utvořit ihned, jakmile vypukne válka mezi Německem a Polskem. Polský prezident Mościcki potom skutečně 3. září 1939 vydal dekret o vytvoření Legiону Čechů a Poláků v Polsku, který měl 960 příslušníků. Beneš následně 5. září pověřil velením československých jednotek v Polsku gen. Prechalu, čímž byly dočasně zastaveny rozpory mezi ním a vedením zahraničního odboje. KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*. Karolinum, Praha 2004, s. 70, 76.
- ¹²⁾ Jeden z letců si k tomu poznamenal: „*Před každým transportem přijdou Židi a ti skupují vše od*

rekrutů. Šaty, boty, ale za pár franků. Buď to dá za několik franků, anebo to zde nechá ležet a nemít jistotu, zda ten kaprál nedá to Židovi sám, aby měl na .pinár.' " NA Praha, Svaz protifašistických bojovníků. PŘÍHODA, Bohumil: *Osobní deník 1939–1943*, s. 80–81.

- ¹³⁾ VÚA Praha, VKPR, sign.: 27/3/1/5, Spisy důvěrné a tajné 1942, č. j. 301-500, zde č. j. 356.
- ¹⁴⁾ FEJFAR, Stanislav: *Deník stíhače*, s. 43.
- ¹⁵⁾ BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně 1939–1943. Velká Británie a její spojení Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. Karolinum, Praha 2003, s. 62–63.
- ¹⁶⁾ VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 102/CI-1/4/20, korespondence zpravodajská č. j. 9931. Rovněž BROD, Toman – ČEJKA, Eduard: *Na západní frontě. Historie československých vojenských jednotek na Západě*. Naše vojsko, Praha 1963, s. 150.
- ¹⁷⁾ HANZLÍČEK, Otto: *Osobní deník 1939–1940*. Záznam ze dne 16. července 1940: „Přestěhová-li jsme se [...] na jednu nákladní loď společně s Belgičany a Polákama. Je to špatně, neboť nemáme ani misku, ni příbor na jídlo a musíme si vše půjčovat. Ubytování hmsně na prknech s jednou dekou. Myslím, že každý za cestu do Anglie zkusí dosti.“
- ¹⁸⁾ HANUŠ, Josef: *Osobní deníky 1939–1945*. Kopie v držení autora, záznam ze dne 3. července 1940. Stanislav Fejfar, který se plavil na stejné lodi, si k tomu do deníku poznamenal: „A ti poddůstojníci, kteří byli vyznamenáni válečnými kříži, medailemi, ti jsou vedeni k posluze, coby číšníci jídelny pro dámy! Pro dámy těch, kteří mají židovský punc a jsou nyní největšími 'Čechoslováky', přestože česky ani neumí. Jak to dopadlo? Kluci s tím uhodili, několik taliřů rozbili, dámám ta jejich plážová pyjamas polili, a potom řekli několik upřímých slov. Velké pobouření, ale do kuchyně více nemuseli. Zato ale drží na lodi stráž. Jsme přece vojáci, a tak je to správně! Ale do kuchyně ne, to kluci dělat nebudou! A tak to jde dál.“ FEJFAR, Stanislav: *Deník stíhače*, s. 78–79.
- ¹⁹⁾ ANDERLE, Leo: *Osobní deníky 1939–1940*. Kopie v držení autora, záznam ze dne 13. července 1940.
- ²⁰⁾ VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 102/CI-1/4/20, korespondence zpravodajská č. j. 9931.
- ²¹⁾ VÚA Praha, MNO, sign.: MNO – Londýn 26/9/7, Spisy tajné, důvěrné a obyčejné 1940, č. j. 1512 – 1797, zde č. j. 1671.
- ²²⁾ VÚA Praha, MNO, sign.: MNO – Londýn 26/3/5, Spisy tajné, důvěrné a obyčejné 1940, č. j. 404 – 589, zde č. j. 584.
- ²³⁾ VÚA Praha, VKPR, sign.: 23/1/2, Spisy tajné a důvěrné 1940, č. j. 71–433, zde č. j. 71.
- ²⁴⁾ VÚA Praha, MNO, sign.: MNO – Londýn 26/3/5, Spisy tajné, důvěrné a obyčejné 1940, č. j. 404 – 589, zde č. j. 584.
- ²⁵⁾ Ohledně vstupu Židů do cizích jednotek viz VÚA Praha, VKPR, sign.: 27/5/1/6, Spisy tajné a důvěrné 1942, č. j. 701-800, zde č. j. 704, seznam udělených povolení ke vstupu československých státních příslušníků do cizí armády prezidentem republiky v roce 1941. Seznam obsahoval 69 jmen převážně židovských vojáků.
- ²⁶⁾ VÚA Praha, MNO, sign.: MNO – Londýn 26/3/5, Spisy tajné, důvěrné a obyčejné 1940, č. j. 404–589, zde č. j. 584.
- ²⁷⁾ Dne 18. července 1940 došlo ze strany britské vlády k uznání zahraničního odboje za prozatímní československou vládu. V žádném případě však tento krok neznamenal uznání Československa v jeho předmnichovských hranicích. Na Beneše, kterého začali Britové označovat prezidentem až v listopadu 1940, čekala řada těžkých bitev. Ostatně, aby Britové demonstrovali, že neuznali Beneše za hlavu státu, jmenovali Bruce Lockharta „British Representative with the Czechoslovak Provisional Government“, nikoliv vyslancem u prezidenta a požádali Beneše, aby rezignoval na povolání nového československého vyslance do Londýna. Přinejmenším do července 1941 Britové považovali Beneše spíše za osobu postavenou na roveň premiéra zahraniční vlády a nikoliv hlavy státu. KUKLÍK, Jan: *Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940*. Karolinum, Praha 1997, s. 115; BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně 1939–1943*, s. 67–68; KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*. Karolinum, Praha 2004, s. 100. V textu však budu, v rámci určitého zjednodušení, nadále používat i pro rok 1940 termín prezident Beneš.
- ²⁸⁾ Britští novináři kousavě komentovali odchod 539 mužů z řad československé pozemní armády a dále smutnou skutečnost, že někteří českoslovenští vojáci umístění v Cholmondeley zneužili pohostinnosti místních lidí. Objevily se například krádeže v autech, kterými místní obyvatelé

- přepřavovali Čechoslováky. Dokonce se stal případ, že dva naši vojáci okradli kněze. Byli potom odsouzeni na těžké práce do křídových dolů. Viz VÚA Praha, MNO, sign.: MNO – Londýn 26/10/7, Spisy tajné, důvěrné a obyčejné 1940, č. j. 1808-2098; Dr. Ivo Ducháček pak předložil 3. října 1940 MNO zprávu podobného obsahu, v jejímž závěru uvedl: „*Můj informátor, omlouvaje se, že mně říká takové nepřijemnosti, které jsou jistě dilem několika nepoctivců, jakých je v každé armádě na světě dost, zároveň dodal, že arci z těchto ojedinělých případů by mohli někteří Angličané činit nesprávné závěry o všech Čechoslovácích. Připojil přirovnání: Jako, když udělá něco špatného Žid, řekne se, že to dělají všichni Židé. Aby pak Angličané nedělali podobně jednostranné závěry o Čechoslovácích.*“ Cit. tamtéž.
- ²⁹⁾ Ve Velké Británii vzniklo 21. července 1940 tzv. Prozatímní státní zřízení ČSR v emigraci. Jeho hlavním činitelem byl prezidentem Beneš, zatímco Státní rada, což měla být jakási náhrada parlamentu, byl ve své podstatě naprosto bezzubý a nekompetentní útvar zbavený fakticky jakéhokoliv rozhodování. Prakticky veškeré skupiny v zahraničním odboji (Židé, Podkarpatští Rusíni, sudetští Němci, ale i letci) chtěli mít zástupce v tomto „parlamentu“. Blíže viz KUKLÍK, Jan: *Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940*, s. 147–175.
- ³⁰⁾ Srv. zajímavý posun v této otázce u Beneše v roce 1932 a 1945. BENEŠ, Edvard: *Demokratická armáda, pacifism a zahraniční politika*. Orbis, Praha 1932. *Prezident letcům. Řeč presidenta Čs. republiky Dr. Edvarda Beneše k čs. letcům ze západu 21. srpna 1945*. Tiskové oddělení HŠVO při MNO, Praha 1945.
- ³¹⁾ VÚA Praha, MNO, sign.: MNO – Londýn 26/4/5, Spisy tajné, důvěrné a obyčejné 1940, č. j. 607-800, zde č. j. 654.
- ³²⁾ Brig. gen. Bedřich Neumann (krycí jméno Bohuš Miroslav), velitel 1. československé brigády.
- ³³⁾ Brig. gen. Jaroslav Čihák, náčelník štábu MNO.
- ³⁴⁾ VÚA Praha, MNO, sign.: MNO – Londýn 26/11/8, Spisy tajné, důvěrné a obyčejné 1940, č. j. 2102-2200, zde č. j. 2120, židovské memorandum z 23. srpna 1940.
- ³⁵⁾ Tamtéž; odpověď prezidenta Beneše na židovské memorandum ze dne 14. října 1940.
- ³⁶⁾ Cit. tamtéž; odpověď gen. Ingrá na židovské memorandum.
- ³⁷⁾ Tamtéž.
- ³⁸⁾ VÚA Praha, VKPR, sign.: 23/1/2, Spisy důvěrné a tajné 1940, č. j. 71–433, zde č. j. 351, agitace mezi příslušníky čs. armády – dodatek hlášení.
- ³⁹⁾ VÚA Praha, MNO, sign.: MNO – Londýn 26/12/8, Spisy tajné, důvěrné a obyčejné 1940, č. j. 2201 – 2493, zde č. j. 2292, agitace mezi příslušníky čs. armády – dodatek hlášení, zpráva gen. Čiháka ze dne 2. listopadu 1940.
- ⁴⁰⁾ Tamtéž, agitace mezi příslušníky čs. armády – dodatek hlášení, zpráva gen. Vicherka z 21. listopadu 1940 a gen. Janouška z 25. listopadu 1940.
- ⁴¹⁾ Tamtéž, agitace mezi příslušníky čs. armády – dodatek hlášení, zpráva gen. Neumanna z 5. října 1940.
- ⁴²⁾ Tamtéž, agitace mezi příslušníky čs. armády – dodatek hlášení, zpráva plk. Moravce z 16. prosince 1940.
- ⁴³⁾ Cit. tamtéž, dopis svob. Grodeckého z 30. září 1940.
- ⁴⁴⁾ Cit. tamtéž, dopis voj. Dietze z 30. září 1940.
- ⁴⁵⁾ HANUŠ, Josef: *Osobní deníky 1939–1945*. Záznam ze dne 24. července 1940.
- ⁴⁶⁾ V hlášení velitele 310. perutě ze 16. srpna 1941 se objevilo: „*Dva příslušníci židovského náboženství si přišli stěžovat na nevhodné poznámky příslušníků jiných náboženství. Židovská otázka je dnes jistě velmi závažným problémem, který se bude definitivně řešit až po válce. Úloha velitele je v tom směru obtížná, poněvadž problém židovské otázky se rozšířil dnes po celém světě. Velitel má pravomoc pouze kázeňskou, ne však na svobodu myšlení a přesvědčení.*“ VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 98/CI-1/2/14, korespondence zpravodajská, č. j. 8148. V dalším hlášení z 2. října 1942 uvedl velitel Třistadesítky, že: „*Objevily se zase stížnosti na antisemitismus některých příslušníků perutě. Mimo všeobecné zmínky v rozkazech perutě zjištěné jednotlivé případy jsou trestány v mezích předpisů.*“ VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 98/CI-1/2/14, korespondence zpravodajská, č. j. 8070. Dne 21. ledna 1943 došlo k incidentu v Národním domě v Londýně mezi příslušníky letectva a židovským dobrovolníkem z Jižní Ameriky Richardem Franklem, který byl surově zmlácen a vyhozen z místnosti poté, co prohlásil, že je Žid. Podle vyšetřování však nešlo o projev antisemitismu. Postižený Frankl měl letce vyprovokovat prohlášením, že z Prahy utíkal před Čechy, kteří byli

- často horší než Němci. Poté měl ještě údajně pronést, že deset Němců mu je milejších než jeden Čech. Kde je pravda, se nepodařilo zjistit. VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 100/CI-1/1/17, korespondence zpravodajská, č. j. 9160 a VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 100/CI-1/1/17, korespondence zpravodajská, č. j. 9182. Často se objevily vulgární výrazy proti židovským kolegům ve zbrani (smradlaví Židé, zasraní Židé, židovské kurvy apod.). VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 108/CI-2ab/20/35, korespondence tajná a důvěrná, č. j. 3935; VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 101/CI-1/2/19, korespondence zpravodajská, č. j. 9623. Nechyběly ani zajímavé glosy o tom, jak vypadá „typický Žid“. Z hlášení velitele československého leteckého depa: „Hlásím, že dne 17. března 1943 provedl jsem prohlídku ubikací a při této zjistil, že des. František Fleischman – od narození římský katolík, avšak vzhledem typický Žid – má v držení knihu: Dr. Štefan Osuský: Řízená demokracie při práci (zakázaná četba MNO, pozn. aut.)“ VÚA Praha, f. ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 99/CI-1/7/16, korespondence zpravodajská, č. j. 9021.
- ⁴⁷⁾ VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 99/CI-1/7/16, korespondence zpravodajská, č. j. 9095.
- ⁴⁸⁾ Jisté některým židovským spoluobčanům se podařilo ještě po Mnichovu vycestovat například do Velké Británie, aby v Sudetech unikli nacistické perzekuci. Ovšem generalizace typu, že všichni Židé odešli z Československa pohodlnou cestou a s majetkem je nesmyslná a scestná. Mnoho Židů uteklo z protektorátu naprosto bez prostředků a probíjeli se, jako jejich spoluobčané, trnitou cestou do Francie či Anglie. Viz např. WIENER, Jan: *Bojovník. Vždy proti proudu*. Lidové noviny, Praha 2007.
- ⁴⁹⁾ VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 99/CI-1/1/15, korespondence zpravodajská, č. j. 8566.
- ⁵⁰⁾ LIŠKUTÍN, Miroslav: *Letecká služba*. Svět křidel, Cheb 1991, s. 19.
- ⁵¹⁾ Stanislav Fejfar si do svého deníku 21. července 1940 rozhořčeně zapsal: „Dnes musím poopravit ten první dojem o dobrém stavu naší pěší armády. To, co jsem viděl první den, to byli naši kluci z Československa, ti mají naši tradice z domova. Ostatní? Škoda o tom psát. Vzpouřa, neurvalost, hrubost, urážky důstojníků, to jest první ukázka lidí, kteří prý přišli dobrovolně bojovat za naši republiku. Kdo je to? Němci ze Sudet, někteří Židé a hlavně bojovníci ze Španěl. To je výkvět pěšího vojska!“ FEJFAR, Stanislav: *Deník stíhače*, s. 80.
- ⁵²⁾ KUDRNA, Ladislav: *Když nelétali*, s. 187.
- ⁵³⁾ VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 102/CI-1/4/20, korespondence zpravodajská, č. j. 9931. Erich Kulka uvádí 37 padlých československých Židů, minimálně dva z nich jsou však ohledně svého židovského vyznání diskutabilní. KULKA, Erich: *Židé v československém vojsku na Západě*. Naše vojsko, Praha 1992, s. 147.
- ⁵⁴⁾ Viz např. KORDA, Václav: *Nad zeměmi a moři*. Nakladatelství studentské tiskárny, Praha 1946. Kordův navigátor, JUDr. Jan Gellner, byl židovského vyznání. Při prvním setkání Korda reagoval slovy: „Mladenci to bude katastrofa, říkám hloučku svých druhů, představte si, že je to Žid, advokát a ke všemu koktá!“ Cit. KORDA, Václav: *Nad zeměmi a moři*, s. 103. Posléze se však ukázalo, že Jan Gellner patřil vůbec mezi nejlepší navigátory 311. československé letecké perutě, o čemž, mimo jiné, svědčí i udělení Záslužného leteckého kříže (DFC).
- ⁵⁵⁾ Kromě uvedeného Jana Gellnera je nutné zmínit Jana Roberta Alexandra (DFM, DFC), který odlétal neuvěřitelných 101 bombardovacích akcí! Nejvíce ze všech československých bombardovacích letců. Jan Alexander však nesloužil v československém letectvu, ale přímo v britském. Přezil válku jako jeden z mála rodinných příslušníků, kteří byli pro svůj židovský původ zavražděni Němci v plynových komorách. Skvělým radarovým operátorem u 68. perutě byl Zbyšek Nečas, kterému Němci 5. května 1942 zavraždili matku v Terezíně. A řada dalších.
- ⁵⁶⁾ VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 101/CI-1/2/19, korespondence zpravodajská, č. j. 9621.
- ⁵⁷⁾ I nadále se čas od času objevily nadávky odkazující na židovskou příslušnost. Viz např. VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 101/CI-1/2/19, korespondence zpravodajská, č. j. 9623.
- ⁵⁸⁾ Jeden židovský příslušník československé perutě byl určen k raportu pro ledabylost ve službě. Stěžoval si veliteli na hrubé zacházení ze strany svých nadřízených. Jako důvod uvedl svoji židovskou příslušnost a prohlásil, že by si musel stěžovat u židovské obce v Londýně, pokud by se to opakovalo. Velitel mu doporučil, aby tak učinil, a jmenovaného potrestal, protože zjistil,

že skutečně ledabylý ve službě byl. Viz VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 98/CI-1/4/14, korespondence zpravodajská, č. j. 8271. Pochopitelně, že i mezi židovskými vojáky byli tací, kteří vykonávali svoji službu nedostatečně. Totéž platilo o vojácích katolického vyznání. To ovšem znamená generalizaci typu: Židé chtěli do kanceláří a kantýn, nechťeli bojovat, a pokud byli zařazeni do služby u pozemního personálu, konali svoji práci ledabyle.

K 10. listopadu 1942 bylo podáno 300 trestních oznámení na československé vojáky ve Velké Británii. Celkem 132 trestních oznámení připadlo na příslušníky československé národnosti křesťanského vyznání či bezkonfesionální příslušnosti, ostatních 168 pak na německou (26), maďarskou (20), polskou (1) a židovskou národnost (6). Zbýlých 115 případů se týkalo příslušníků hlásících se k národnosti československé s náboženstvím židovským. Podle náboženství tak na židovské vojáky připadalo 121 všech případů, tedy plných 40 %. VÚA Praha, VKPR, sign.: 27/6/1/6, Spisy tajné a důvěrné 1942, č. j. 801–900, zde č. j. 864, statistika soudních případů podle národnosti a náboženství k 10. listopadu 1942.

⁵⁹⁾ VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 99/CI-1/2/15, korespondence zpravodajská, č. j. 8602.

⁶⁰⁾ VÚA Praha, MNO, sign.: MNO – Londýn 34/12/67 Spisy obyčejné 1943, č. j. 5016-5978, zde č. j. 5634, národnostní a náboženská nesnášenlivost – upozornění, rozkaz gen. Ingra z 26. ledna 1943.

⁶¹⁾ VÚA Praha, ČSL-VB I., sign.: Inspektorát československého letectva 101/CI-1/2/19, korespondence zpravodajská, č. j. 9623.

⁶²⁾ V měsíčních hlášeních velitele brigády gen. Neumanna se často objevovaly zmínky o problémech soužití mezi židovskými vojáky a jejich kolegy nežidovského vyznání. Příčinou sporu byla jako obvykle mateřská řeč řady Židů, což byla němčina či maďarština. Zprávy z protektorátu o německé perzekuci českého obyvatelstva emotivně působily na vojáky brigády. Když poté zaslechli ve svém okolí mluvit příslušníka československého zahraničního odboje německy, viděli často rudě. V souhrnném hlášení za měsíc září 1941 gen. Neumann přímo uvedl: „Zprávy o perzekuci ve vlasti jsou sledovány s neutuchajícím zájmem a věří se, že tato těžká zkouška, byť i velmi bolestivá, nám po stránce zahraničně politické velmi prospěje a ukáže v pravém světle velikost našeho rozhodnutí po Mnichově. Současně stoupla nenávist vůči všemu německému a nelze vyloučit nějaký incident, budou-li v dnešní době Židé mezi sebou používat němčiny, kterou nyní čeští vojáci považují za provokaci. [...] Uvědomění národní stoupá. Pojmy hitlerismus, nacismus a podobně jsou nyní vesměs nahrazovány pouze slovy Němec a německý. Místo dřívějších úvah o potrestání nacistů, nastupuje nyní pomstychtivost vůči Němcům.“ VÚA Praha, VKPR, sign.: 25/5/1/3, Spisy tajné a důvěrné 1941, č. j. 401-600, zde č. j. 504, souhrnné hlášení o situaci v brigádě za září 1941. Rovněž již předtím si gen. Miroslav stěžoval na „němčení“ vojínů, o nichž bylo známo, že dostatečně nebo i dobře ovládají češtinu. Viz např. VÚA Praha, VKPR, sign.: 25/2/1/3, Spisy tajné a důvěrné 1941, č. j. 100-200, zde č. j. 167, souhrnné hlášení o situaci v brigádě za duben 1941. Rovněž se i nadále vyskytovaly stížnosti židovských vojáků, že nebyli vzhledem k původu přijati k letectvu. VÚA Praha, VKPR, sign.: 26/3/1, Spisy tajné a důvěrné 1940, č. j. 801–1000, zde č. j. 872, svob. Bernard Deutsch – žádost o přemístění k letectvu.

⁶³⁾ VÚA Praha, VKPR, sign.: 25/5/1/3, Spisy tajné a důvěrné 1941, č. j. 401–600, zde č. j. 411, souhrnné hlášení o situaci v brigádě za srpen 1941.

⁶⁴⁾ Dne 30. října 1940 dorazilo na velitelství I. československé brigády hlášení škt. gšt. Ladislava Zahrádky o poměrech v táboře Gедера v Palestině, kde vznikal samostatný československý prapor (pozdější Československý pěší 11. prapor – Východní). V obsáhlé zprávě se mimo jiné objevilo: „Početní stav asi 200 mužů a 55 důstojníků, z toho více jak třetina Židů, hlavně v důstojnickém sboru. Dalo dosti námahy uhladit rozpory mezi Židy a ostatními. Až na nepatrné výjimky Židé přihlásili se do palestinské jednotky ze ziskuchtivých důvodů (gáže, plat, jako emigranti nemohli najít v Palestině obživu). Rozhodně všichni Židé při sepisování osobních záznamů trvali na tom, aby jim národnost byla označována jako „židovská“. Podle mého názoru jsou Židé v palestinské jednotce živeli velmi nesourodí, nespolehliví, o čemž svědčí i jejich časté prohlášení, že chtějí bránit jen Palestinu.“ VÚA Praha, MNO, sign.: MNO – Londýn 26/14/9, Spisy tajné a důvěrné 1940, č. j. 2603-2789, zde č. j. 2335, poměry v campu Gедера v Palestině – hlášení. Bohužel jsem nikde nenalezl reakci na poměry v tomto táboře ze strany židovských důstojníků či mužstva. Pravdou však zůstává, že na Středním východě panoval vypjatý židovský

14. dubna 1942 bylo otevřeno v Kavalíru (E VII) psychiatrické oddělení a 30. dubna 1942 v E VI zřízeno chirurgické oddělení.¹⁸⁾

V době budování ghetta se pro práci v nově zřizované nemocnici přihlásily pouze dvě diplomované zdravotní sestry. V denních rozkazech se proto průběžně vyzývalo k přijetí práce pomocnice, zdravotní sestry či ošetřovatelky.

Další důležitou budovou v plánech zdravotnictví ghetta byl objekt E IIIa (Ženíjní kasárna), ve kterých byla otevřena plicní ambulance (i pro TBC), nacházela se zde také urologie. Pacienty této stanice zachytil ve svých kresbách dr. Moritz Müller.

Ze začátku byl v ghettu nedostatek lékařů, protože nebyli chráněni před transporty. V únoru 1942 bylo v ghettu 91 lékařů. Ne všichni lékaři, kteří přišli do Terezína, našli uplatnění ve svém oboru. Ve zprávě o činnosti z července 1942 se konstatuje, že v ghettu je 438 lékařů, z toho je 147 lékařů starších 65 let a pouze 260 jich vykonává své povolání. V září 1942 bylo v Terezíně 601 lékařů, z toho pouze 363 bylo činných na marodkách, v ambulanci nebo jako blokoví či pokojoví lékaři.¹⁹⁾ V té době pracovalo v nemocnici E VI celkem 29 lékařů a 299 ošetřovatelek.²⁰⁾ Erich Springer ve své významné práci k historii terezínského zdravotnictví vypovídá, že ze začátku pracovali lékaři a ošetřovatelé do vyčerpání. V létě 1942 pracovali ošetřovatelé v nemocnicích a na marodkách 75–85 hodin týdně. Na jednoho blokového lékaře, který měl pod patronátem zdravotní stav obyvatel domovního komplexu nebo kasáren, připadalo 1500–1600 terezínských vězňů.²¹⁾ V prosinci 1942, po odjezdu hromadných transportů přestárlých osob z Německa, Rakouska a protektorátu do vyhlazovacího tábora v Treblince (16 004 osob), připadalo na jednoho blokového lékaře již jen 500–600 vězňů.²²⁾

V první polovině roku 1943 pracovalo v ambulancích 180, na marodkách 162 a na ubikacích 174, tj. celkem 516 lékařů, kteří ošetřili za tento půlrok 2 124 511 pacientů. Na jednoho lékaře připadalo v té době 86 vězňů a denně ošetřili skoro 30 osob (k tomu se započítával jeden den volna).²³⁾ Z výroční zprávy terezínského zdravotnictví vyplývá, že na konci roku 1943 sloužilo v Terezíně 556 lékařů a 2981 osob pomocného personálu.²⁴⁾ Po odjezdu posledních transportů na podzim 1944 do Osvětimi II-Březinky bylo v Terezíně již jen 120 lékařů.²⁵⁾

Tab. 1) Statistika průměrného počtu lékařů a ošetřujícího personálu ve vztahu k počtu vězňů

rok	praktikující lékaři	na 1 lékaře připadá vězňů	ošetřovatelé	na 1 ošetřovatele připadá vězňů
1942	563	87,5	1583	31
1943	556	62,25	1306	26,6
1944	120	96,25	257	41

Lékařské kapacity, tedy ti, kteří byli staří a nemohli pracovat, byli bráni jako poradní sbor. Pro každý lékařský obor byla vytvořena konzilia a zřízen vědecký výbor zdravotnictví. Jeho předsedou se stal prof. dr. Hermann Strauß, pracující v nemocnici Charite v Berlíně, později vedl interní oddělení nemocnice židovské

ANTI-SEMITISM IN THE CZECHOSLOVAK GROUND FORCE AND AIR FORCE UNITS IN THE WEST IN WORLD WAR II

Ladislav Kudrna
Summary

Whereas the period of independent Czechoslovakia was free from anti-Semitic outrages, overt signs of hatred of the Sudeten Jews, who had fled from the Nazi-occupied border regions into the Czech hinterland, came out in the open after the Munich crisis. It may be claimed that the main cause of such animosities was not religion but rather the German language spoken by the Jewish inhabitants. However, it was for the first time in Czech history that anti-Semitism was to have its genuine legal footing. Taking a leaf out of the Nazi book, the Beran Government was drafting anti-Jewish laws, which could not come into force solely because of the Nazi occupation in March 1939. Shortly before that, each Czechoslovak aviator had received a form asking whether the respondent does or did profess Jewish religion or whether espousing Jewish nationality. Ironically enough, an end was to put to this moral quagmire by March 15, 1939 (the Nazi occupation of the Czech lands). Approximately 1,265 Czechoslovak airmen and several hundred Army servicemen left the country after the occupation. Their first destination was Poland, where most of them found themselves in a very pressing financial situation. A way out for them was to sell part of their clothing to Jews in Krakow, who bought clothes from them considerably below cost. While in Poland, Czech soldiers also got their first-hand experience of the poverty of the Jewish ghettos, encounters that left in them particularly unfavourable impressions. Under these circumstances, the leaders of the Czech resistance movement in exile did their best to move the Czech airmen and other servicemen to France, a country that was expected to become a bastion for waging war against Nazi Germany. And indeed, during the spring and summer of 1939, most airmen and soldiers were transported by ships to France. However, there was an unpleasant surprise in store for the Czech servicemen in France. They had to join the Foreign Legion. Before departure for North Africa they had to get rid of their civilian clothing, which was again bought well below cost by local Jews. After the outbreak of World War II, as many as 110 Czech fighter pilots were deployed in combat missions as part of the French Army. In nationality and religious terms, this was a homogeneous group where no nationality or religious problems could occur. A completely different situation prevailed in the Agde camp in France, where an overwhelming majority of Czechoslovak soldiers and airmen was based. As of February 20, 1940, the Czechoslovak Army had a total of 8,346 men in that camp, at least 1,224 of them Jewish. But there were probably many more Jews among the 899 men who had professed no confession (some preferred to deny their true religious belief to avoid problems with their commissioned officers and rank-and-file soldiers as well). In actual fact, the Jews accounted for at least 15 % of the total headcount. It was in the Agde camp where Jewish soldiers encountered particularly hateful behaviour on the part of their fellow combatants, conduct which had, in most cases, anti-Semitic overtones. But the key cause of this animosity was the German language, the mother tongue of most Jewish soldiers. After the quick and disastrous defeat of France, as many as 932 airmen were evacuated to Britain. Following their disembarkation, both the airmen and soldiers were accommodated in makeshift camps. A serious crisis broke out among the troops of the Czechoslovak ground forces in one of them, at Cholmondeley. The Army now had a mere 3,813 men out of its original contingent in France numbering 10,530. Following their experience in Agade, most of the Czechoslovak troops preferred to stay behind at the front in France, where, Slovak men in particular, they had their family and working backgrounds. As a result of the crisis, 539 men had left the Army ranks and were later incorporated into the British Pioneer Corps. As many as 340 of the "dissenters", hence a full 63 % of the total, were soldiers of Jewish confession. That was and could hardly be a coincidence. For many Jewish soldiers this was the only way out of the ranks of the Czechoslovak Army, where many of them had experienced really hard time from the rank-and-file soldiers and commissioned officers alike because of their use of the German language. As a result, on August 23, 1940, second lieutenant chaplain Alexandr Kraus, private Dr. Rudolf Braun, staff infantry captain Evžen Brichta, and infantry lieutenant Fleischmann, representing the Jewish servicemen, sent a memorandum to Edward Beneš. In seven points they summarized and evaluated the depressing experience of many Jewish soldiers during their stay in France. They gave many examples illustrating the anti-Semitic attitudes of many Czechoslovak commissioned officers and rank-and-file soldiers. In his reply, Na-

tional Defence Minister, Divisional General Sergěj Ingr rejected most of the complaints but in some points he bore the Jewish officials out. The study then goes on to present a number of examples illustrating types of anti-Semitic behaviour both in the Army and in the Air Force. It may be claimed that in an overwhelming majority of cases such hateful behaviour displayed by the "Catholic" majority against their Jewish fellow combatants had no religious but rather linguistic overtones. In fact, even in England most of the Jewish soldiers were still using German as their language of communication. But by that time, our troops were literally allergic to anything German, which was further intensified by reports from the Protectorate speaking of the brutality of the German occupation forces against the civilian population. Consequently, the "Jewish" question in the army turned out to be a burning issue indeed, especially in the years 1940–1942, as corroborated by reports from the Army and Air Force command. However, signs of anti-Semitism did not disappear. On the contrary, in 1944, anti-Semitic verbal attacks in the ground forces were said to have further escalated. This was caused by former prisoners from the Wehrmacht, Sudeten Germans, whose brutal invectives again stirred up the problem of anti-Semitism in the Army. At this point, it is fair to emphasize that the Czechoslovak Defence Ministry tried to solve this situation from the very onset, as illustrated by the orders General Ingr issued at the beginning of the years 1942 and 1943 where he sharply criticized religious and racial discord in the army. The article has shown that both Czechoslovak airmen and ground force troops accused their Jewish companions-in-arms primarily of what they called their Germanizing. Other accusations concerned alleged endeavours of Jewish soldiers to evade combat duty, and claims that most Jews worked in the warmth of offices and canteens. However, compared with hard facts, this particular generalization has no justification. A total of 2,422 people passed through the Czechoslovak air force in Britain. Out of them, more than 200 were Jewish. Moreover, it is highly likely that their actual numbers were higher, since many people who described themselves as "without confession" were, in fact, Jewish. Approximately 34 Jews died while serving in the Air Force. Since the total death toll among Czechoslovak citizens serving in the Royal Air Force was 487, the Jewish airmen accounted for 7 % of the overall casualties. In a similar vein, Jewish soldiers proved their courage at Dunkerque where an independent Czechoslovak armoured brigade had been deployed in action in October 1944. Out of the 195 Czechoslovaks who were killed in action or died, 46 victims were soldiers of Jewish origin (24 %).

ERSCHEINUNGEN VON ANTISEMITISMUS IN DEN TSCHECHOSLOWAKISCHEN EINHEITEN DER LUFT- UND BODENSTREITKRÄFTE WÄHREND DES ZWEITEN WELTKRIEGES IM WESTEN

Ladislav Kudrna
Resümee

Während die Zeit der selbständigen Tschechoslowakei frei von antisemitischen Exzessen war, traten nach der Münchener Krise Hasskundgebungen gegen die Juden des Sudetenlands, die vor den Nazis aus den besetzten Grenzgebieten in das tschechische Innenland geflohen waren, zutage. Wir können dabei feststellen, dass der Hauptgrund für die Antipathien nicht die Religion war, sondern die deutsche Sprache der jüdischen Bevölkerung. Zum ersten Mal in der tschechischen Geschichte sollte der Antisemitismus jedoch eine reale Rechtsgrundlage haben. Die Beran-Regierung bereitete nach Nazimuster antijüdische Gesetze vor, denen es dank der deutschen Okkupation im März nicht mehr gelang, in Kraft zu treten. Unmittelbar vor dieser Okkupation erhielt jeder tschechoslowakische Flieger ein Formular, in dem er anzugeben hatte, ob er der jüdischen Religion oder Nationalität angehört oder angehörte. Der 15. März 1939 setzte diesem moralischen Morast ein Ende. Nach der Besetzung der böhmischen Länder gingen annähernd 1265 tschechoslowakische Flieger und einige hundert Angehörige der Bodentruppen ins Ausland. Das erste Ziel ihrer Reise war Polen, wo die meisten von ihnen in eine schwierige finanzielle Lage gerieten. Ein Ausweg bestand darin, einen Teil der Kleidung an Krakauer Juden zu verkaufen, die die Situation ausnützten und die Dinge von den Soldaten weit unter dem Preis erwarben. In Polen begegneten unsere Soldaten auch erstmals der Armut jüdischer Ghettos, was bei ihnen einen überaus ungünstigen Eindruck hinterließ. Das Kommando des ausländischen Widerstandskampfes bemühte sich, die Flieger und Soldaten nach Frankreich zu verlegen, das eine feste Basis für die Führung des Kampfes gegen das nazistische Deutschland werden sollte. Die meisten Flieger und Soldaten wurden im Verlaufe des Frühlings und Sommers 1939 mit Schiffen tatsächlich nach Frankreich transportiert, wo sie eine unschöne Überraschung erwartete. Sie wurden gezwungen, der Fremdenlegion beizutreten. Vor der Abfahrt nach Nordafrika mussten sie sich ihrer gesamten Zivilkleidung entledigen, die ihnen wiederum weit unter dem Preis, ortsansässige Juden abkauften. Nach Kriegsausbruch wurden im Ganzen 110 tschechische Jäger in den Kämpfen an der französischen Front eingesetzt. Vom nationalen und religiösen Gesichtspunkt aus handelte es sich um eine homogene Gruppe, in der keine nationalistischen oder religiösen Zwiespältigkeiten auftreten konnten. Eine ganz andere Situation herrschte im Lager in Agde, wo die meisten tschechoslowakischen Flieger und Soldaten stationiert waren. Am 20. Februar 1940 war die tschechoslowakische Armee hier 8346 Mann stark. Davon waren wenigstens 1224 Soldaten Juden. Viele Juden gab es offenbar auch unter den 899 konfessionslosen Personen (der Betreffende verleugnete lieber seinen Glauben, als sich den Unannehmlichkeiten vonseiten sowohl der Offiziere als auch der Soldaten auszusetzen). Die Juden bildeten somit wenigstens 15 % der gesamten Mannschaft. Gerade in Agde begegneten die jüdischen Soldaten vonseiten ihrer Kampfgenossen Hasskundgebungen, die in den überwiegenden Fällen antisemitisch gefärbt waren. Ursache war meistens die Muttersprache – Deutsch, das ein großer Teil der Juden benutzte. Nach der raschen und katastrophalen Niederwerfung Frankreichs wurden im Ganzen 932 Flieger nach Großbritannien evakuiert. Nach der Ausschiffung wurden die Flieger und Soldaten in provisorischen Lagern untergebracht. In einem davon, in Cholmondeley, brach innerhalb der tschechoslowakischen Bodeneinheiten eine schwere Krise aus. Zur Armee gehörten jetzt nur noch 3813 Mann von den ursprünglichen 10 530 in Frankreich. Die meisten tschechoslowakischen Soldaten blieben nach den Erfahrungen in Agde und an der Front lieber in Frankreich, wo sie – vor allem die Slowaken – ihre Familien- und Arbeitsgrundlage hatten. Der Verlauf der Krise bewirkte, dass im Ganzen 539 Soldaten die Armee verließen, um dann nach und nach in die britischen Pioneer Corps integriert zu werden. Im Ganzen 340 Rebellen waren Soldaten jüdischen Glaubens, also volle 63 %. Das war kein Zufall mehr und konnte auch keiner sein. Für viele jüdische Soldaten war das der einzige Ausweg aus den Reihen der tschechoslowakischen Armee, wo viele dank ihrer deutschen Sprache sowohl von Seiten der Soldaten als auch der Offiziere ein schweres Los ertrugen. Die Vertreter der jüdischen Soldaten, Unterleutnant Alexander Kraus, Soldat Dr. Rudolf Braun, Stabskapitän der Infanterie Evžen Brichta und Infanterieleutnant Fleischmann schickten am 23. August ein Memorandum an Edvard Beneš, in dem sie in sieben Punkten die erschütternden Erfahrungen zahlreicher jüdischer Soldaten von ihrem Aufenthalt in Frankreich

auswerteten. Sie zeigten an vielen Beispielen die antisemitische Haltung einer ganzen Reihe tschechoslowakischer Offiziere und Soldaten. In der Antwort des Ministers für nationale Verteidigung, des Divisionsgenerals Sergěj Ingr, wurden die meisten Punkte abgestritten, an einigen Stellen gab er den jüdischen Vertretern jedoch Recht. Wir haben sowohl beim Heer als auch bei der Luftwaffe eine ganze Reihe Äußerungen von Antisemitismus aufgezeigt, wobei festzustellen ist, dass in den meisten Fällen die Hassausfälle der „katholischen“ Mehrheit gegen ihre jüdischen Kampfgenossen nicht religiös begründet waren, sondern sprachbedingte Ursachen hatten. Viele Juden sprachen auch in England untereinander deutsch. Die tschechischen Soldaten waren jedoch auf alles Deutsche nachgerade allergisch, was die Nachrichten aus dem Protektorat über das brutale Verhalten der Okkupationsverwaltung gegenüber der Zivilbevölkerung noch verstärkten. Die „jüdische“ Frage war in der Armee, wie aus Heeres- und Luftwaffenberichten hervorgeht, vor allem in den Jahren 1940–1942 ein brisantes Thema. Die antisemitischen Äußerungen nahmen jedoch kein Ende. Ganz im Gegenteil, im Jahr 1944 gradierten bei den Bodentruppen die antisemitischen Tendenzen. Ursache waren einige ehemalige Gefangene aus den Reihen der Wehrmacht, Sudetendeutsche, die mit ihren brutalen verbalen Ausfällen das Problem des Antisemitismus in der Armee erneut aufwirbelten. Hier muss gesagt werden, dass das tschechoslowakische Verteidigungsministerium bemüht war, die Situation zu lösen. Davon zeugen die Befehle General Ingrs vom Anfang der Jahre 1942 und 1943, in denen er gegen religiöse und rassistische Zwistigkeiten in der Armee scharf Stellung nahm. Wir haben aufgezeigt, dass die Flieger und Soldaten den Juden vor allem ihr Deutschtum vorwarfen und auch ihren Hang, Kampfeinsätzen dadurch auszuweichen, dass sie meistens in warmen Büros und Kantinen arbeiteten. Diese Generalisierung verliert jedoch im Licht der Tatsachen ihre Stichhaltigkeit. In Britannien durchliefen 2422 Personen die tschechoslowakische Luftwaffe, davon waren über 200 Juden. Es ist sehr wahrscheinlich, dass diese Zahl höher war, denn viele „Konfessionslose“ waren in Wirklichkeit Juden. In den Reihen der Luftwaffe fielen dann 34 Juden. Insgesamt fielen im Dienst der Königlichen Luftwaffe 487 Tschechoslowaken, die jüdischen Kampfgenossen bildeten somit 7 % aller Verluste. Auf gleiche Weise bewiesen die jüdischen Soldaten bei Dunkerque (Dünkirchen) ihre Tapferkeit, wo ab Oktober 1944 eine selbständige tschechoslowakische Panzerbrigade im Einsatz war. Von den insgesamt 195 gefallenen oder verstorbenen Tschechoslowaken entfielen ganze 46 Opfer auf Kämpfer jüdischer Herkunft (24 %).

ZÁNIK A POVÁLEČNÁ LIKVIDACE KONCENTRAČNÍHO TÁBORA V LITOMĚŘICÍCH.¹⁾ ZAPOMENUTÝ HROB

Miroslava Langhamerová

V posledních válečných letech, kdy byl německý průmysl stále více ohrožován leteckými nálety spojenců, nacisté rozhodli o decentralizaci a přemístění části zbrojní výroby do podzemí. Také u Litoměřic měl být využit bývalý vápencový důl pod planinou Bídnice pro válečnou výrobu.

Na jaře roku 1944 se zde začaly budovat podzemní továrny pro koncerny Auto-Union a Osram. Projekt a stavba dostaly krycí označení Richard I (továrna Elsa-be) a Richard II (továrna Kalkspat). Kvůli této vojensky strategické stavbě byly do Litoměřic přivezeny tisíce vězňů, především občané tehdejšího Sovětského svazu, Jugoslávie a Československa, dále z Polska, Francie, Belgie, Itálie, Německa, Nizozemska a dalších zemí. Početnou skupinu vězňů tvořilo rovněž na čtyři tisíce Židů z různých evropských států.

V blízkosti budovaných továren zřídili nacisté koncentrační tábor, pobočku hlavního tábora (Hauptlager) ve Flossenbürgu. Tábořem, označovaným rovněž „SS Kommando B 5“, prošlo v letech 1944–1945 na 18 300 vězňů. Za pouhý rok zemřel každý čtvrtý z nich v důsledku otrocké práce a krutých životních podmínek.²⁾

Polohopisný plán tábora

Dohledem nad realizací projektu Richard byla pověřena organizace SS. Tuto úlohu měl v Litoměřicích splnit SS Führungsstab B 5, jehož velení požadovalo nasazení značného počtu pracovních sil. Vedle zahraničních dělníků počítal SS Führungsstab B 5 především s využitím několika tisíc vězňů, kteří byli levnou pracovní silou. K ubytování vězňů i totálně nasazených dělníků se nabízel v těsném sousedství stavby areál tzv. dělostřeleckých kasáren, opuštěný československou armádou po okupaci českého pohraničí nacistickým Německem v roce 1938.

V kasárnách byly pro koncentrační tábor vyčleněny vojenské hospodářské budovy (jízárna, stáje a sklady), naopak bývalé ubikace československých vojáků obsadil personál SS z koncentračního tábora, strážní jednotka SS a částečně i příslušníci SS Führungsstabu B 5. V dalších budovách ubytovali německé a totálně nasazené české i zahraniční dělníky.

Současně se zahájením prací na stavbě Richard přijel 24. března 1944 z koncentračního tábora Dachau transport 500 vězňů určený pro tzv. Arbeitseinsatz v Litoměřicích. Tábor v Litoměřicích ještě nebyl připraven, a proto vězně ubytovali (až do června 1944) v prostorách policejní věznice gestapa v Malé pevnosti Terezín.³⁾ Již 27. března vězně poprvé nasadili na stavbě Richard,⁴⁾ současně menší počet jich byl přidělen firmám, které zahájily přestavbu vojenských hospodářských objektů na vězeňské ubikace. Tímto dnem vzniklo v Litoměřicích venkovní vězeňské pracovní komando označované „SS Kommando B 5“.

Z Dachau přijel i Jože Neuman a popisuje, že: „Jedna skupina začala s úpravou tábora. Zjistili jsme, že na dotyčném místě se nachází velká konírna, která dříve sloužila vojenské artilerii, a kde mimo ubikací pro vojáky se nacházela ještě ohromná hala, která sloužila jako ohromná stodola. Upravili jsme ji, jak se dalo. Vyčistili a připravili pro ubytování dalších vězňů. Montovali jsme i z dřevěných prken palandy, šestiposchodové.“⁴⁵⁾

Následné transporty již směřovaly do Litoměřic. Datum úředního zřízení tábora neznáme, ale za jeho počátek je považován příjezd velkého transportu s 1202 vězni 31. května 1944 z Gross-Rosenu do Litoměřic.⁶⁾ Také pro tyto vězně muselo být v prvních dnech zvoleno nouzové řešení. Část gross-rosenských vězňů byla nahnána do zděného objektu (pozdější blok č. 1) a část zůstala na volném prostranství za dozoru strážných, neboť vězeňské ubikace nebyly dosud oploceny. Teprve následující den přivezli dráty a sloupy a vězni sami po několik dní stavěli táborové oplocení, do něhož byl v noci pouštěn elektrický proud. Výstavbu zajišťovali pracovníci litoměřické firmy Krause-Walter, přidělení pracovním úřadem ke stavební firmě Bauunternehmung sudetendeutsche Arbeitsgemeinschaft Leitmeritz (dále BSA). K dispozici měli skupinu 105 vězňů (pozdější stálé táborové stavební komando), s kterou postavili na 6000 betonových sloupů s izolátory nejen kolem vězeňských ubikací, ale též kolem celého staveniště Richard.⁷⁾ Podle českého dělníka Adolfa Sekaniny bylo „oplocení prováděno jednorázově, zřízeny byly dvojí strážní okruhy – vnitřní s palebnými věžemi uvnitř tábora a s vnitřní táborovou ostrahou. Kromě toho byl venku vybudován účinný systém tzv. Postenkette, což znamenalo, že vně oplocení procházely zesílené stráže okruhem kolem tábora“.⁸⁾ V prvních týdnech táborové stavební komando vystavělo také vězeňskou kuchyni, ošetřovnu a adaptovalo objekty vyhrazené pro příslušníky SS.

Záměrem SS Führungsstabu B 5 bylo v budoucnu nasadit na stavbě 10,5 tisíce vězňů ve třisměnném provozu, a proto byl tábor pro vězně rozšiřován o typizované dřevěné baráky známé z velkých koncentračních táborů. První etapa výstavby začala v létě 1944 a stavební projekt byl vypracován firmou Architekt Naumann.⁹⁾ Na leteckém snímku německé Luftwaffe z 12. listopadu 1944 je zřetelně vidět nový úsek tábora se sedmi baráky.¹⁰⁾ Zpočátku v nich byli dočasně ubytováni totálně nasazení čeští i zahraniční dělníci,¹¹⁾ ale s přibývajícím vězni přičlenili baráky natrvalo k táboru. Oba táborové úseky pak byly spojeny oplocením a stráženy šesti strážními věžemi, na nichž byly umístěny vždy dva reflektory a strážný SS s kulometem.¹²⁾

V roce 1945 ubytovali v dřevěných barácích také vězeňkyně.¹³⁾ Podařilo se doložit, že v průběhu března a dubna 1945 dopravili do Litoměřic kolem 900 žen, které měly pracovat v továrně Kalkspat budované pro koncern Osram.¹⁴⁾

Zajímavým dokumentem je situační plán litoměřických kasáren, zachycující předpokládanou ubytovací kapacitu v táboře a v dalších kasárenských objektech k 1. dubnu 1945.¹⁵⁾ Bohužel v minulosti byl tento dokument interpretován nepřesně, protože byl chápán tak, že dokládá k danému datu skutečné stavy vězňů v jednotlivých ubikacích.¹⁶⁾

Situační plán byl vypracován firmou Architekt Naumann, která projektovala a zajišťovala výstavbu v táboře. Její kancelář (Bauleitung Naumann) se nacházela v jednom z kasárenských objektů.

Zmíněný plán současně nese dataci „20. červenec 1944“, kdy vznikla pravděpodobně jeho první verze, do níž pak byly postupně zakreslovány stavební změny. Podle verze z 1. dubna 1945 měly litoměřický tábor tvořit dva úseky – tzv. Häftlingslager s předpokládaným umístěním 4300 vězňů a tzv. Barackenlager určený pro 1000 vězeňkyň. Z plánu se dále dovidáme, že další budovy v areálu kasáren mohly pojmout až 2510 dělníků, z toho 1860 zahraničních a 650 německých.¹⁷⁾

V úseku pojmenovaném Häftlingslager je uvedena rovněž předpokládaná ubytovací kapacita jednotlivých zděných vězeňských ubikací: blok č. 1 – 520 vězňů, č. 2 – 520 vězňů, č. 3 – 720 vězňů, č. 4 – tzv. Wirtschaftsräume, č. 5 – 2100 vězňů. Postupem času se původní určení některých táborových objektů změnilo. Pro vysokou nemocnost se blok č. 1 stal již koncem léta 1944 natrvalo táborovou nemocnicí (Krankenrevier), v jehož sklepení se nacházela táborová márnice. Po příjezdu evakuačního transportu v polovině února 1945 z Gross-Rosenu, ve kterém byla řada polských lékařů, došlo teprve k vytvoření organizační struktury nemocnice. Vedení vězňů-lékařů převzali Dr. Jan Böhm a Dr. Jan Nowak. Od té doby se v ní nacházela evidenční kancelář (Schreibstube), ambulance, lékárna a sedmáct menších nemocničních sálů o 10 až 20 lůžkách, celkově pro 250 až 300 nemocných.¹⁸⁾ Vysoká nemocnost vedla v roce 1945 k přeměně bloku č. 2 na tzv. Schonungsblock¹⁹⁾ pro rekonvalescenty, takže táborový revír od té doby tvořily dvě budovy.

Blok č. 3 nesl od léta 1944 stále označení „židovský blok“, protože v něm byli soustředováni převážně židovští vězni. K bloku č. 4, který byl zvolen pro hospodářské zázemí tábora (sklady šatstva a potravin), připojili dřevěný přístavek, v němž byla vězeňská kuchyně. Blok č. 5 (bývalá posádková jízdárna) pojal nejvyšší počet vězňů, rozdělen byl dřevěnou podlahou na dvě podlaží a vtěsnáno v něm bylo přes dva tisíce vězňů. Bývalá kovárna poblíž táborové brány sloužila jako strážnice (podle plánu tzv. Entlassungsanstalt), v roce 1945 byla v její části zřízena také dezinfekční stanice. Pro kanceláře, prádelnu (Wäscherei), ševcovskou dílnu (Schuhmacherei) a tzv. šijárnu (Nähstube) postavili železobetonový objekt. V táborovém úseku Häftlingslager se nacházely také dva podzemní sklady brambor (Kartoffelkeller a Kartoffellager). Naopak táborová komandantura SS se nacházela v budově mimo areál tábora.²⁰⁾

V roce 1945 byly postaveny naproti velkým zděným blokům pravděpodobně až čtyři dřevěné baráky. Dva baráky byly později také přeměněny na nemocniční bloky a v jednom z nich bylo zřízeno tzv. Infektionsabteilung pro nemocné tyfem.²¹⁾

V souvislosti s vysokou nemocností a úmrtností komanda Elsabe nasazeného ve výrobě provedlo táborové velení SS na počátku února 1945 na nátlak SS Führungsstabu B 5 jeho přemístění do izolovaného baráku, který se nacházel mimo území koncentračního tábora.²²⁾ Vlastimil Všíanský byl evakuován 14. února 1945 z Gross-Rosenu a vzpomíná, že „[...] hned po příjezdu do Litoměřic jsem se přihlásil do komanda Elsabe a byl jsem přemístěn do zvláštního dřevěného bará-

ku, odděleného plotem, kde sídlilo komando Elsabe.²⁴³⁾ Barák Elsabe byl oplocen a strážěn jednou strážní věží, nacházel se pod cestou protínající kasárenský areál. Vězni chodili do hlavního tábora jen na velké apely; na kontrolu „tábora Elsabe“ přijížděl na koni Lagerführer Kurt Panicke.²⁴⁾

Stavy vězňů

Litoměřický tábor byl soustavně přeplněn nad původní kapacitu čtyři a půl tisíce vězňů. V období od 15. listopadu 1944 do 14. dubna 1945 se stavy vězňů pohybovaly v rozpětí od 4717 do 7046 osob. Do 31. března 1945 bylo v táboře přijato 11 821 vězňů deportovaných převážně z velkých koncentračních táborů Dachau, Gross-Rosen, Flossenbürg a Auschwitz II-Birkenau.²⁵⁾ Za stejné období z Litoměřic odvezli 3755 vězňů do koncentračních táborů Dachau, Flossenbürg, Mauthausen a Bergen-Belsen.²⁶⁾ Jednalo se povětšinou o tzv. nepotřebné vězně, kteří byli nemocní a práceneschopní. Můžeme doložit, že k těmž datu zemřelo v litoměřickém táboře nejméně 3024 vězňů.²⁷⁾

Poslední březnový den roku 1945 se mělo v táboře nacházet 5037 vězňů,²⁸⁾ avšak táborová evidence k těmž dni vykazovala vyšší počet – 5250 vězňů.²⁹⁾ Není obtížné zjistit, proč se počty liší. Důvodem byl především nepořádek v evidenci vězňů, současně můžeme doložit, že některé méně početné transporty táborové písaři do knihy stavu vězňů (tzv. Lagerstärke) v roce 1945 vůbec nezaznamenali.³⁰⁾ O způsobu vedení táborové evidence se zmiňuje slovinský vězeň Ing. Anton Matko: „V kancelářích koncentračního tábora v Litoměřicích se vedla kartotéka podle transportních seznamů. Zaznamenávali se zemřelí i přemístění. Seznamy každého transportu byly ve dvojím vyhotovení. Tajně se psal ještě třetí seznam. Při likvidaci tábora se musela kartotéka s oběma seznamy, originálem a kopií spálit. Třetí, tajný seznam zůstal. Protože bylo v Litoměřicích nejvíce Poláků, dali ho Leonu Mackiewiczovi. Mimo seznamů byla ještě knížka mrtvých – bylo v ní zaznamenáno 3100 mrtvých.“³¹⁾

Pak tu byl ještě jeden důvod, který údaje mohl ovlivnit. Bývalý táborový písař Anton Matko také popisuje, jak se prováděly záměny ohrožených vězňů, které byly usnadněny liknavostí táborového velení SS k administrativě: „Poněvadž se stávalo, že bylo ve štolách zabito nebo zasypano deset nebo i více lidí a poněvadž se ani po několikadenním zjišťování nemohlo stanovit, odkud ti lidé jsou, byly pak ovšem v kartotéce nesprávné údaje, jiná jména a čísla, což se vše hlásilo v kanceláři SS. Německému puntičkářství bylo tím vyhověno. Kancelář musela totiž pod hrozbou smrti uvést identifikaci. [...] Tímto způsobem se vedli v seznamu živých již zemřelí vězňové a opačně. Štěstí bylo, že se to všechno neprozradilo, poněvadž se nikdy nestalo, že by se byla na apelplacu kontrolovala skutečná přítomnost podle kartotéky. Kdyby se tak stalo, byli by písaře pro vzniklé rozdíly oběsili.“³²⁾

Během dubna a začátkem května roku 1945 zaplnilo litoměřický tábor na 6,5 tisíce nových vězňů. Přicházeli zcela vyčerpaní a často nemocní. Mnozí prodělali mnohadenní pochody a transporty smrti. Jenom z komplexu koncentračního tábora Flossenbürg evakovali v tomto období do Litoměřic vězně z venkovních ko-

mand Zwickau, Dresden, Zschachwitz, Chemnitz, Schlackenwerth, Gröditz, Nossen, Flöha a Mülsen-St.Micheln. Přímo z koncentračního tábora Buchenwald přijel 9. dubna 1945 velký transport čítající 1473 vězňů. Další byli přesunuti z jeho venkovních komand Berga/Elster, Colditz, Weimar, Jena, Aschersleben a Nordhausen.³³⁾

Příjezd tak velkého počtu nových vězňů způsobil ve všech oblastech táborového života značný chaos. Po 14. dubnu 1945 přestala být vedena kniha stavu vězňů a evidence zemřelých, což značně ovlivnilo život v táboře.³⁴⁾ Podle SS-Unterscharführera Franze Mattausche, zásobovače a vedoucího vězeňské kuchyně, tento stav způsobil vážné nedostatky i ve stravování, protože nebyly známy přesné stavy vězňů.³⁵⁾ Současně vznikal vážný problém s jejich ubytováním, nově příchozí vězně již nebylo kam umístit, a tak přespávali venku mezi bloky, v různých objektech mimo tábor a v posledních dnech, jak potvrzuje vězeň Alois Vohánka, i ve štolách.³⁶⁾

Smrtící epidemie

V zimních měsících 1944–1945 se v táboře rozšířily epidemické nemoci a k těm velmi nebezpečným patřily úplavice a později skvrnitý tyfus. Jen za období prosinec 1944 až únor 1945 zemřelo 2512 vězňů, což bylo v průměru až 30 mrtvých denně.³⁷⁾ Na jedné poradě v únoru 1945 SS-Sturmbannführer Alfons Kraft, druhý šéf SS Führungsstabu B 5, označil zdravotní situaci vězňů za „stejně jako dříve velmi špatnou“ a obával se šíření epidemie.³⁸⁾ Vysokou nemocností bylo postiženo i 700 vězňů komanda Elsabe, v němž již během prosince 1944 zemřelo 103, v lednu následujícího roku 149 a v únoru 81 vězňů. Jen za tři zimní měsíce zemřelo z původních vězňů komanda Elsabe 333 vězňů (47,5 %). Z toho důvodu muselo být komando neustále doplňováno novými nezpracovanými vězni, což způsobovalo ve výrobě nemalé obtíže. Za pět měsíců jeho existence se v něm vystřídal přes jeden tisíc vězňů.³⁹⁾

Velitelé tzv. pracovních táborů měli v případě vypuknutí epidemie nebo závažných infekčních onemocnění povinnost podat do 24 hodin hlášení příslušnému úřednímu lékaři, který měl učinit nezbytná hygienická opatření. Avšak litoměřické táborové velení SS i přes tlak SS Führungsstabu B 5 veškerá zdravotní nařízení zcela ignorovalo a snažilo se naopak dramatické zdravotní poměry v táboře zamlčet. V Litoměřicích působil ve funkci úředního lékaře Dr. Benno Krönert, který uvedl, že již koncem roku 1944 byl znepokojen zdravotní situací a velkým počtem úmrtí v táboře a snažil se odhalit příčinu. Přes nesouhlas velení koncentračního tábora provedl pitvy zemřelých vězňů v pitevně terezínského krematoria, při kterých mu pomáhal vězeň terezínského ghetta MUDr. Erich Springer.⁴⁰⁾ Ty prokázaly, že vysokou úmrtnost litoměřických vězňů způsobuje epidemie úplavice. Nakonec k zastavení epidemie úplavice použilo táborové velení SS osvědčené opatření. Ve dvou transportech 7. a 12. března 1945 odeslalo 1200 nemocných a práceneschopných vězňů do koncentračního tábora Bergen-Belsen, který byl na konci války prakticky táborem likvidačním.

Když se objevil první případ skvrnitého tyfu u civilního dělníka, dotazoval se Dr. Krönert opět táborového lékaře SS-Obersturmführera Dr. Hanse Helda na

Strážní věž koncentračního tábora v Litoměřicích, Květen 1945. Zdroj Památník Terezín (dále PT).

zdravotní situaci vězňů a dostal zamítavou odpověď: „Im Lager sind überhaupt keine Infektionskrankheiten“.⁴¹⁾ Dr. Krönert v roce 1946 vypověděl před mimořádným lidovým soudem, že se snažil prosadit alespoň základní karanténní opatření, ale bez úspěchu, a tvrdil také, že mu Dr. Held vyhrožoval, bude-li ve věci cokoli podnikat.⁴²⁾ Dr. Held byl opilec, zdravotní péči o vězně zcela ignoroval, stejně se jako jeho podřízený SS-Hauptsturmführer Dr. Willi Jobst.⁴³⁾

První případy tyfové nákazy se začaly prokazatelně objevovat v březnu 1945. Důkazem je dochovaný chorobopis bývalého vězně Otty Wildmanna, kterému již 11. března 1945 diagnostikovali v táborové nemocnici skvrnitý tyfus (Fleckfieber).⁴⁴⁾ Poválečný okresní lékař MUDr. František Šrám k tomu uvedl: „O začátkách epidemie skvrnitého tyfu v Litoměřicích bezpečně nevíme. Podle záznamů německých zdravotních dozorců bylo koncem března a začátkem dubna zachyceno pět případů skvrnivky, avšak v německých úředních dokladech tyto případy vedeny nejsou. Zda to byly náhodně zavlečené případy a nebo byla-li to vlna začínající epidemie, nám není známo.“⁴⁵⁾ Zřejmě významným faktorem šíření epidemických onemocnění byly katastrofální životní a hygienické podmínky v táboře a příjezd tisíců vyčerpaných a nemocných vězňů v závěru války. Vlastimil Všianský k tomu poznamenává: „[...] za celou dobu nám nevyměnili prádlo, na ubikacích Elsabe tekla jen studená voda. Šířily se proto nakažlivé nemoci, tyfus dostalo i sedm příslušníků strážního oddílu SS.“⁴⁶⁾

Jak jsme již uvedli, šíření tyfových onemocnění přimělo táborové velení SS vyčlenit pro nemocné i dva dřevěné baráky.⁴⁷⁾ Řešení to bylo nedostačující, protože

Letecký snímek litoměřického koncentračního tábora pořízený německou Luftwaffe 12. 11. 1944. Zdroj National Archives Washington.

Situční plán litoměřického koncentračního tábora z 1. 4. 1945. Zdroj PT.

v tzv. tyfovém bloku (Infektionsabteilung) leželi nemocní jen na rozházené slámě na podlaze a kromě zájmu vězňů-lékařů se jim nedostávalo žádné péče.⁴⁸⁾ Celková nemocnost v táboře opět stoupla, k 26. dubnu bylo v táborové nemocnici evidováno 963 nemocných.⁴⁹⁾ Táborové nemocniční objekty nemohly všechny nemocné vězně pojmout, a proto řada z nich zůstávala v blocích a mnozí byli nuceni do posledních chvil pracovat. Počet pracovních sil, požadovaný SS Führungsstabem B 5, musel být pokaždé naplněn.

Hromadné hroby

V litoměřickém táboře bylo zvykem, že každé ráno vynášeli mrtvé před bloky. Běžně se také stávalo, že pracovní komanda přinášela mrtvé spoluvězně po skončení směny do tábora v bednách na chleba. Mrtvoly pak shromažďovali v márnici, kde jim z příkazu SS vězni z tzv. Totenkommanda vytrhávali zlaté zuby.⁵⁰⁾

Od léta 1944 byli zemřelí odváženi ke zpopelnění do krematoria v Terezíně. Ota Krňák byl v Litoměřicích totálně nasazen na odvoz mrtvol u firmy BSA a vzpomíná: „Vozil jsem nákladákem mrtvé do bohušovického (terezínského – pozn. M. L.) krematoria. Nebožtíkům dělali zpočátku rakve-bedny. Do jedné se museli vejít čtyři, někdy je tam museli našlapat.“⁵¹⁾

Evidenci zemřelých popisuje Theodorus G. Weetink: „Každému mrtvému byla ihned přípevněna cedulka, kde bylo napsáno číslo, jméno a národnost. V krematoriu se cedulky shromažďovaly a odevzdávaly ve Schreibstube, čímž byla celá věc administrativně ukončena. Když se v květnu 1945 přiblížila ruská fronta, SS tuto administrativu zničili.“⁵²⁾

V době epidemie úplavice bylo táborové velení SS přinuceno začít pohřbívat zemřelé do hromadných hrobů. Dodnes není zcela zřejmé, kdy se tak přesně stalo a co bylo hlavním důvodem tohoto rozhodnutí. Zdá se, že k prvním pohřbům do hromadného hrobu došlo koncem roku 1944, protože tehdy již nastávaly situace, kdy nebylo kam mrtvé odvážet. Podle terezínského vězně Waltra Rubinsteina přestali v této době přivážet zemřelé z Litoměřic do terezínského krematoria, protože nezvládalo zároveň spalovat také zemřelé z terezínského ghetta a policejní vězňice gestapa v Malé pevnosti, v níž ve stejné době umíraly denně na úplavici desítky vězňů.⁵³⁾ Terezínské krematorium navíc od konce roku 1944 nemělo na spalování dostatek nafty, a proto v jeho činnosti docházelo k prodlevám. Roli mohla hrát i skutečnost, že povozy s infikovanými mrtvolami musely do Terezína překročit protektorátní hranici. Zřejmě je, že se v té době táborové velení SS dostalo do složité situace, a proto prověřovalo různé varianty řešení. Například příslušník litoměřického gestapa, jistý Nerad, se dotazoval hrobníka na možnost pohřbívat mrtvé vězně na městském hřbitově v Litoměřicích.⁵⁴⁾ Přes veškerou nevšímavost personálu SS ke zdravotní situaci v táboře sehrála bezpochyby jistou roli také obava z možnosti nákazy. To popisuje vězeň Max Kasner: „Nemocniční (tyfový) barák v Litoměřicích byl držen v izolaci od ostatního tábora, nemuseli jsme nastupovat na apely, vyhýbali se nám i esesáci, měli strach z nákazy.“⁵⁵⁾ Na jiný důvod poukazuje Karel Šrůt: „Pamatuji si na případ, že jednou byl vezen valník mrtvol přes

náměstí v Litoměřicích do Terezína, valník se na náměstí rozbil a mrtvolky se vysypaly na zem. Toto vzbudilo pohoršení mezi (německými – pozn. M. L.) občany ve městě [...]“⁵⁶⁾ Ačkoliv se přímé důkazy nezachovaly, je nepravděpodobné, že by německé, zejména správní orgány nedaly najevo obavu z možného rozšíření epidemie mezi civilní obyvatelstvo, či příslušníky ve městě ubytovaných německých ozbrojených složek.

Postupem času společné hroby vznikly uvnitř i vně litoměřického tábora. Nejříve pohřbívali mrtvé do šesti menších hrobů poblíž táborové nemocnice, ale nakonec byl k pohřbívání využit cvičný zákop vybudovaný v dolní části kasárenského areálu nedaleko železniční trati do Lovosic. Obtížnou práci „pohřebního“ komanda líčí vězněný Ivan Hrovat: „Po nějaký čas jsem byl přidělen i do tzv. Totenkommando, kde mým úkolem bylo nakládat mrtvé vězňe na vůz, kterým je transportovali k vykopané jámě, do které jsme mrtvolky nasypali, a pak jsme je posypali chlorovým vápnem.“⁵⁷⁾

Po rozboru exhumačních protokolů můžeme ohraničit období, kdy probíhalo pohřbívání do hromadných hrobů, daty 21. prosinec 1944 a 29. duben 1945. K tomu je nutné dodat, že mrtví, kteří po útěku táborového personálu SS zůstali v táboře, byli z příkazu zdravotního personálu České pomocné akce (dále ČPA) také pohřbeni do otevřeného hromadného hrobu.⁵⁸⁾

Táborové krematorium

Dalším řešením bylo vybudování táborového krematoria. Toto rozhodnutí padlo v prosinci 1944, v době působení posledního velitele litoměřického tábora SS-Untersturmführera Benno Brücknera. Projekt zajistil SS Führungsstab B 5, který k jeho realizaci využil budovu sušárny cihel, která patřila akciové společnosti Leitmeritzer Kalk- und Ziegelwerke. Přestavbu objektu prováděla firma Architekt Naumann, která zaměstnala české totálně nasazené dělníky a skupinu vězňů.⁵⁹⁾ V objektu o rozměrech 20 x 8 metrů byly instalovány dvě pece, v nichž mohlo být najednou zpopelněno šest těl. Kouř z krematoria byl sveden do nedaleko stojícího komínu a celý prostor obehnan vysokým oplocením. Přibližně po dva týdny před zprovozněním v březnu 1945 byly obě pece vysušovány a rozehrívány. První kremace proběhla až po Velikonocích 1945 (2. dubna bylo velikonoční pondělí – pozn. M. L.) a zpopelněno při ní bylo šest zemřelých vězňů. Po tomto „zkušebním“ spalování mělo krematorium převzít táborové velení SS, které to ale odmítlo, protože nebylo zcela dostavěno.⁶⁰⁾

Pece krematoria se vytápěly koksem, který byl přivážen ve vagonech po vlečce vedoucí ke staveništi podzemních továren a skladován na prostranství poblíž krematoria. Jako topič v krematoriu nastoupil z příkazu pracovního úřadu litoměřický občan Václav Pritzl. Stal se zaměstnancem firmy BSA Leitmeritz, která mu platila 75 feniků za hodinu. Při spalování mu pomáhalo komando 5–7 vězňů, kteří vždy dvě mrtvolky svázali k sobě, a pak vložili do pece. Zpopelněné ostatky pak byly sypány do jámy za krematoriem. Podle poválečné Pritzlovky výpovědi bylo v krematoriu zpopelněno celkem 405 těl.⁶¹⁾

Odvoz mrtvol do krematoria prováděli civilisté koňským povozem za doprovodu strážných. Byli to opět zaměstnanci firmy BSA Leitmeritz, která kromě toho zajišťovala pro stavbu Richard pomocné dělníky, zedníky a řidiče důlních lokomotiv.⁶²⁾

Přístup do areálu krematoria byl přísně zakázán a ostrahu zde konali příslušníci strážní jednotky SS. Pravidelně jeho kontrolu prováděl Lagerführer Kurt Panicke.⁶³⁾ V provozu bylo naposledy 3. května 1945, kdy narychlo zpopelnili 52 vězňů popravených předchozí den v policejní věznici gestapa v terezínské Malé pevnosti.

Po skončení války byl v blízkosti táborového krematoria nalezen lidský popel, jehož vyzvednutí zajistili František Tichý a Emanuel Topinka, majitelé pohřebního ústavu v Litoměřicích.⁶⁴⁾ Slavnostní pohřeb vyzvednutých ostatků, včetně ostatků 52 popravených v policejní věznici gestapa v Malé pevnosti 2. května 1945, se konal 1. listopadu na Národním hřbitově v Terezíně. Akci zorganizovala pobočka Svazu osvobozených politických vězňů (dále SOPV) v Litoměřicích společně s pozůstalými. Aktu se zúčastnilo asi 2,5 tisíce osob, za Zemský národní výbor (dále ZNV) v Praze byl přítomen aktu i jeho bývalý předseda Josef Smrkovský.⁶⁵⁾

Po roce 1945 se obyvatelstvo v Litoměřicích zcela vyměnilo, město ovládl český živel, který nebyl spojen s válečnou minulostí města. O táborové krematorium, které se nacházelo na pozemku Litoměřické akciové společnosti pro pálení vápna a cihel v národní správě (bývalá Leitmeritzer Kalk- und Ziegelwerke), přestal být s odstupem času zájem. Objekt chátral a byl devastován. Nezájem o tuto památku se projevil již v prosinci 1947, kdy se tehdejší Městský národní výbor (dále MNV) v Litoměřicích snažil přenést odpovědnost za její nevalný stav na Správu Národního hřbitova v Terezíně.⁶⁶⁾

Evakuace vězňů a rozpuštění tábora

Pod vlivem válečných událostí, jež měly za následek přeplnění tábora novými vězni, se táborové velení SS rozhodlo koncem dubna 1945 pro jeho evakuaci. Tomuto úsilí předcházela snaha zbavit se židovských vězňů přesunem do terezínské ghetta. V období od 21. dubna do začátku května probíhalo jejich přemísťování do Terezína.⁶⁷⁾ Podle Maxe Kasnera k tomu došlo z iniciativy Mezinárodního výboru Červeného kříže (dále MV ČK), jehož zástupci v tu dobu již působili v Terezíně.⁶⁸⁾ Vězeň-lékař MUDr. Jan Hanycz vzpomíná, že „v táboře byla návštěvou delegace MČK, vedl ji nějaký Švéd, všechno se muselo před jejím příchodem dát ‚do glancu‘, delegaci tvořilo několik lidí, byli na krankenrevíru a v kuchyni.“⁶⁹⁾

Přesun Židů do Terezína probíhal tak, že byli vyzváni táborovým rozhlasem k nástupu, pak byly vytvořeny skupiny a sepsány jmenné listiny po sto věznicích. Jejich doprovod prováděli strážní SS a ozbrojení vězňové (Lagerpolizei).⁷⁰⁾ S příchodem do Terezína se Židé dostali pod ochranu MV ČK. Příjímým účastníkem byl István Herczog: „V posledních dnech dubna 1945 museli všichni Židé nastoupit na Apelplatz. Bylo nás 700–800. Všichni jsme mysleli, že je s námi konec, že nás zabijí. Odvedli nás do Terezína pěšky přes Litoměřice.“⁷¹⁾

Koncem dubna začalo táborové velení SS organizovat celkovou evakuaci tábora. Po několik dní byli odváděni především nově příchozí vězni, a také nemocní z táborové nemocnice, a dopravováni postupně do Lovosic, odkud měli údajně odjet do jiného tábora. Někteří z nich až týden čekali v otevřených vagoncích na vedlejší koleji, než byly vagony připojeny k velké vlakové soupravě s evakuovanými vězni z území Německa. V okolí lovosické cihelny a podél železniční vlečky, kde byly vagony s vězni odstaveny, bylo ve dnech 9.–11. dubna 1946 exhumováno z devíti hromadných hrobů 79 povětšinou zastřelených vězňů, jejichž ostatky pak byly přemístěny na Národní hřbitov v Terezíně.

Souprava tvořená 77 otevřenými vagonci vyjela 28. dubna z Lovosic směrem na Prahu, po celé její trase docházelo k útokům často za pomoci místních občanů. Například v Roztokách u Prahy uprchlo za pomoci českého obyvatelstva přes 300 vězňů, při zastávce v Praze-Bubnech 29. dubna bylo dalších 700 osob osvobozeno a dopraveno do pražských nemocnic. Z Prahy vlak pokračoval do jižních Čech. Tragickou byla zastávka v Olbramovicích, kde byli někteří vyčerpaní vězni postřílení. Teprve 8. května byla vlaková souprava zastavena nedaleko Českých Budějovic a vězni osvobozeni.⁷²⁾ Pozoruhodná jsou v této souvislosti svědectví bývalých vězňů z koncentračního tábora v Litoměřicích, v nichž je popisována pomoc poskytnutá českými lidmi. Litoměřický vězeň Wladyslaw Domaradzki popisuje okamžik osvobození: „V mžiku se otevřely dveře (vagonu – pozn. M. L.) a uslyšeli jsme slova: ‚Chlapci, jste svobodni!‘ Ukázalo se, že jsme byli osvobozeni českými partyzány, kteří očekávali transport oblečení do uniform SS.“⁷³⁾

Další evakuační transport měl být vypraven počátkem května 1945. Vězni byli 1. května napěchováni do vagonů, ale situace na železnici neumožnila vlakovou soupravu vyjet, a proto byli všichni následující den vráceni do Litoměřic.⁷⁴⁾

Záhy poté, ještě před Pražským povstáním, odjel velitel tábora Brückner do Prahy a již se nevrátil. V táboře zůstal jeho zástupce Lagerführer Panicke a táborový personál SS, který začal ničit vězeňskou dokumentaci.⁷⁵⁾

V následujících dnech zvolil táborový personál SS neobvyklý postup – rozhodl o rozpuštění tábora. Jako první byli 6. května propuštěni němečtí a někteří čeští vězni. Ve dnech 7. a 8. května byla propuštěna s písemným potvrzením většina vězňů, při odchodu dokonce obdrželi balíčky s jídlem (jeden kilogram chleba a půl kostky margarínu).⁷⁷⁾ Th. G. Weetink se způsobu zrušení tábora podivuje: „Sám (Lagerführer Kurt Panicke) diktoval text a žádal vězně, aby to přepsali, potom to podepsal a orazítkoval německým razítkem. Teď se člověk ptá, k čemu vlastně takový ‚Entlassungschein‘ byl. Vždyť se po tom přece nikdo neptal. Asi to byla jenom německá ‚Gründlichkeit‘.“⁷⁸⁾ Na dokladu mimo jiné stálo, že SS Kommando B 5 na příkaz bezpečnostní policie v Litoměřicích vězně propouští s doporučením, aby se nejrychlejší cestou dopravil do svého domova.⁷⁹⁾

Na poslední chvíli v táboře vzpomíná Jaroslav Gersdorf: „Na stole nám na Apelplatzu Lagerführer oznámil, že budeme propuštěni, nastal velký kravál, ve vzduchu litaly čepice, SS ale měli stále kulometry, vrhli jsme se na bránu, byla nám dána výstraha, že se bude střílet, všichni se hrnuli zpátky na krechy s brambora-

mi, na apelplatzu vznikaly ohně, pálily se palandy, pekly brambory. 6. května byl nástup Čechů, dostali jsme půlku chleba a kousek margarínu, odvedli nás k mostu a opustili, bylo nás asi 40–50 Čechů, celý tábor byl zdemolovaný, Němci měli do posledka zaujatou sestavu kolem tábora.⁸⁰⁾

Děni v následujících dnech v litoměřickém táboře popisuje i Vlastimil Všianský: „6. května 1945 se nic nedělo. Lagerführer řekl, že včera pustil 150 vězňů a že začali ve městě rabovat. A další zatím nepustí, protože v Praze je povstání a že by se všichni přidali k povstalcům. Psali se Entlasungy. K jídlu nic, zhola nic. 7. května byli vězni ve skupinách po 50 lidech odváděni na litoměřický most a propouštění.“⁸¹⁾ Většina z nich došla do Terezína, kde byla zadržena na příkaz představitelů ČPA.

V těchto dramatických dnech se vězni-lékaři radili, jak zajistit péči o nemocné po skončení války, a odvážili se přejmenovat tzv. Krankenrevier na „Nemocnici bývalých válečných vězňů v Litoměřicích“ a dokonce plánovali jejich přemístění do dobře vybavené nemocnice pro příslušníky SS. Současně byl vytvořen výbor lékařů ve složení – Dr. Böhm, Dr. Jan Nowak a Dr. Stanislaw Konopka, který vydal 6. května oběžník, v němž se mimo jiné říká: „Nemocnice stala se samostatnou jednotkou, nad kterou provádí dozor představitel Mezinárodního červeného kříže. [...] Lékaři ze sálů podají dnes večer v kanceláři nemocnice seznam se jmény lékařů a ošetřovatelů, kteří zamýšlí zůstat u nemocných.“⁸²⁾ Ten nakonec obsahoval 150 jmen.

Pravděpodobně až 8. května vjely do litoměřického tábora dva džípy se zástupci MV ČK z Terezína, kteří převzali ochranu nad vězni.⁸³⁾ Poslední nacistický koncentrační tábor přestal existovat.

Obnovení správních orgánů města a konec války

Po přijetí mnichovského diktátu byly Litoměřice obsazeny německým vojskem a spolu s dalšími českými pohraničními oblastmi připojeny k Německu. Pro hrstku českých občanů žijících v Litoměřicích a blízkém okolí začalo krušné období. Jejich ilegálním aktivitám a styku s občany v českém vnitrozemí bránila protektorátní hranice, za níž ležel Terezín, kde se nacházela dvě nacistická represivní zařízení – koncentrační tábor pro Židy (tzv. ghetto), řízený komandanturou SS, a policejní věznice gestapa v Malé pevnosti se 4. strážní rotou SS.⁸⁴⁾ Strategickou byla silnice na Prahu na levém břehu Labe, kterou nacisté střežili do posledních chvil.

5. května opustil personál SS věznici i ghetto v Terezíně. Téhož dne po dvacáté hodině připochoďovala do Litoměřic 4. strážní rota SS z terezínské Malé pevnosti a ubytovala se v areálu dělostřeleckých kasáren.⁸⁵⁾

Stavba podzemních továren (Bauvorhaben Richard) u Litoměřic pokračovala do květnových dnů roku 1945. Dokončit a nakonec využít pro výrobu se podařilo jen několik hal v úseku Richard I, do nichž přemístil koncern Auto-Union po bombardování výrobních provozů v Siegmaru dvě výrobní linky – výrobu hlav válců a klikových skříní.⁸⁶⁾ Italští, francouzští, holandsí a belgičtí dělníci, kteří byli v podniku Elsabe nasazeni, byli 28. února 1945 propuštěni domů. Nahradili je němečtí dělníci, kteří naposledy nastoupili do práce 2. května.⁸⁶⁾ Postupně odjížděli

rovněž rodinní příslušníci zaměstnanců dodavatelských firem a představitelů SS Führungsstabu B 5. Pouze vězni z komanda Elsabe pracovali do poslední chvíle, ještě 5. května nastoupila do práce ranní směna.

S blížícím se koncem války ustavili čeští občané 27. dubna 1945 v nedalekých Žitenicích tzv. revoluční (dočasné) správní orgány, připravili postup převzetí litoměřického okresu a města Litoměřice z rukou německé okupační správy.⁸⁷⁾ Prvním předsedou okresního národního výboru (dále ONV) byl zvolen Ing. Jan Homolka a předsedou MNV se stal Josef Klaban ml.⁸⁸⁾ 8. května se MNV přemístil ze Žitenic do Litoměřic, kde bylo v Mostecké ulici čp. 8 zřízeno jeho prozatímní sídlo. 30. května se konala ustavující schůze MNV, na níž byla zvolena rada a jejím předsedou se stal František Klaus.⁸⁹⁾

Od 5. května byla situace ve městě velmi napjatá. V souvislosti s Pražským povstáním postupovaly z litoměřického prostoru ve směru na Prahu oddíly 2. SS Panzer Division Das Reich. Její tanky vjely do Prahy před půlnocí z 6. na 7. května (zde musíme podotknout, že popis vojenských událostí v Litoměřicích a okolí není obsahem této stati).⁹⁰⁾ Do Litoměřic stále proudili němečtí uprchlíci ze Slezska, nacházelo se tu asi 3,5 tisíce ozbrojených mužů, z toho asi dva tisíce vojáků wehrmachtu a několik set příslušníků organizace SS (např. také frekventanti SS Nachrichtenschule) a dalších německých ozbrojených složek.

V úterý 8. května převratné události ve městě vrcholily, na německých domech zaválaly první bílé prapory. Odpoledne zástupci ONV obsadili opuštěnou budovu gestapa a vyjednávali s německou ostrahou mostu přes Labe, který byl zaminován, o jeho zachování.⁹¹⁾ Po 16. hodině zástupci německého landrátu písemně předali litoměřický okres do rukou představitelů ONV, rovněž zástupci wehrmachtu v Litoměřicích kapitulovali a předali pod tlakem blížící se Rudé armády všechny vojenské budovy ve městě. Kolem 20. hodiny předseda MNV Josef Klaban ml. shromáždil 22 českých dobrovolníků s červenobílými páskami na rukávech, kteří obsadili opuštěnou policejní stanici. Jedním z úkolů této pořádkové složky bylo rozestavení hlídek kolem koncentračního tábora, který se stal potenciálním zdrojem nebezpečné nákazy pro celý okres.⁹²⁾

Z tohoto důvodu předseda ONV Ing. J. Homolka ještě 8. května požádal dosud působícího německého úředního lékaře a vedoucího litoměřického zdravotního úřadu Dr. Benno Krönerta o povolení vstoupit do koncentračního tábora.⁹³⁾ Zástupci ONV Ing. Františku Tůmovi se skutečně podařilo promluvit k vězňům a vyzvat je, „že mají vyčkat příchodu armády na místě, že Litoměřice přejdou během několika hodin do české správy“.⁹⁴⁾

Přes Litoměřice probíhal 8. května také útěk štábu velitele skupiny armád Mitte polního maršála Ferdinanda Schörnera. Sám Schörner se ve městě zastavil kolem 16. hodiny. Po celý den ze směru Děčín–Ústí nad Labem–Teplice duněla dělostřelecká palba. Blízkost Rudé armády byla signálem, že současně se Schörnerovou skupinou opustili stavbu Richard a koncentrační tábor i příslušníci strážní jednotky SS v počtu asi 100 mužů. Odešli ozbrojeni do Lovosic, kde nastoupili do nákladních aut, a odjeli směrem na Louny.⁹⁵⁾

Někteří vězni využili situace a rozutekli se do okolí. V koncentračním táboře zůstalo jen asi 1200–1500 většinou těžce nemocných vězňů, kterým mohla být poskytnuta účinná pomoc teprve po odchodu personálu SS.⁹⁶⁾

První obrněná vozidla Rudé armády dosáhla terezínské křižovatky 8. května v půl deváté večer, ale snaha litoměřické delegace, aby část jejich oddílů obsadila Litoměřice, byla marná. Rudoarmějci pouze doplnili vodu a spěchali dál na Prahu. V té době opouštěly Litoměřice i jednotky wehrmachtu předtím ubytované v kasárnách na českolipské silnici.⁹⁷⁾

Po odchodu německých ozbrojených složek z Litoměřic se další vězni z koncentračního tábora rozprchli po městě, drancovali a snažili se všemožným způsobem dostat domů.⁹⁸⁾ Týž den po útěku stráží se rozuteklo z ostrova u Lovosic asi 1900 vězňů zavšivených a nemocných tyfem a úplavicí, kteří se tam nacházeli na lodích. Jednalo se o vězně evakuované z koncentračních táborů v Německu.⁹⁹⁾ Ve městě a jeho okolí (na březích Labe) se v následných dnech „povoľovala“ odhozená munice, součásti německých uniforem, zavšivené vězeňské oblečení a někdy i mrtvoly vězňů.

V posledních měsících války byly Litoměřice opevňovány, na přístupových cestách se objevily zátarasy, zákopy a protitankové příkopy, na levém břehu Labe dokonce vzniklo minové pole. Na budování opevnění se podíleli i vězni z policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti, kteří například v prostoru litoměřické kotliny hloubili v dubnu 1945 protitankový příkop o ploše 1,5 hektaru.¹⁰⁰⁾ Kolem deváté hodiny dopoledne 9. května byly Litoměřice bombardovány pravděpo-

Po zrušení pomocné nemocnice ČPA Sověti přikázali koncem června 1945 zapálit z hygienických důvodů tzv. remizu pro vozy (bývalý blok č. 3). Zdroj PT.

Bývalí vězni v pomocné nemocnici ČPA v Litoměřicích v květnu 1945. Zdroj PT.

dobně sovětskými letadly. Jejich útok se soustředil především na zátarasu na mostě a v blízkosti řeky Labe. V 11.30 hodin se nálet opakoval. Bombardováním byla poškozena řada obytných budov, z nichž mnohé náležely ke stavebním památkám města, při náletu přišli o život i někteří bývalí vězni pohybující se v tu dobu v centru města.¹⁰¹⁾

S převzetím správní moci bylo nutné začít budovat také české bezpečnostní složky, proto již večer 9. května přišlo do Litoměřic sedm četníků pod velením vrch. stržm. Jana Kříčky. Ještě týž den při pokusu přejít most přes Labe a navázat kontakt s blízkým Terezínem, Bohušovicemi nad Ohří a především Roudnicí nad Labem přišel o život příslušník četnického oddílu št. stržm. Stanislav Janovský, který byl rozdrčen autem stále jej ještě střežící německé hlídky.

Litoměřičtí četníci zatklí do 25. května celkem 33 podezřelých osob, včetně příslušníků SS, které eskortovali do internačního střediska pro německé obyvatelstvo v terezínské Malé pevnosti. Zabavovali také zbraně a jiný vojenský materiál.¹⁰²⁾

Protože převážná většina obyvatel v Litoměřicích byla německá, byl ONV přeměněn z příkazu Zemského národního výboru (ZNV) v Praze od 1. června 1945 na okresní správní komisi (dále OSK). Její sídlo se nacházelo v Krajské ul. čp. 1 (dnes Státní oblastní archiv).

11. června 1945 byl zahájen odsun německého obyvatelstva z Litoměřic. Nejprve se jednalo o přistěhovalce z říše po roce 1938 (celkem 3600 tzv. říšských Němců). Poslední transport s Němci byl z Litoměřic vypraven 29. září 1946.

Nastal také čas potrestat válečné zločiny, které byly v litoměřickém okrese bě-

hem okupace spáchány. 24. srpna 1945 byl usnesením československé vlády ustanoven Mimořádný lidový soud v Litoměřicích.¹⁰³⁾ Zahájil činnost jako první v českém pohraničí procesem konaným 26. října 1945 proti říšskoněmeckému příslušníkovi Richardu Handke, který byl jako vrchní zednický mistr firmy Polensky-Zöllner zaměstnán na stavbě Richard v Litoměřicích. Handke byl usvědčen, že při práci utýral k smrti tři vězně z litoměřického tábora. Za tyto zločiny byl odsouzen k trestu smrti provazem a týž den popraven.¹⁰⁴⁾

Příchod Rudé armády

10. května se po druhé hodině ranní po silnici od Kamýku přiblížila k Litoměřicím hlídka Rudé armády, která patřila ke 33. gardovému střeleckému sboru (součást 5. gardové armády), jehož hlavní síly projely městem během dopoledne ve směru od Úštěka.

Odpoledne proběhlo jednání mezi zástupci města a sovětskými důstojníky o spolupráci. Plk. Komarov uznal představitele nové správní moci a ustanovil prvním posádkovým velitelem Litoměřic gardového majora F. N. Ševljudčenka.¹⁰⁵⁾ Při tomto jednání sovětsí zástupci slibili, že pro koncentrační tábor obstarají zdravotní pomoc. Poté představitel české správy města vydali rozkaz č. 1, v němž se mimo jiné říká, že „koncentrační tábor musí být co nejdříve rozpuštěn“ a zdůrazňuje se nutnost „navázat styk s Mezinárodním červeným křížem“.¹⁰⁶⁾ Téhož dne přijela do Litoměřic také československá posádka s velitelem mjr. Josefem Škobisem a zahájila přípravu obnovení litoměřických vojenských útvarů.

Major Ševljudčenko opustil Litoměřice 25. května.¹⁰⁷⁾ Trvalé obsazení Litoměřic a Terezína provedla teprve vojska 32. gardového oderského střeleckého sboru, jemuž velel gen. Alexander Ilja Rodimcev, náčelníkem štábu sboru byl gardový plk. Ivan Anikijevič Samčuk. Tento sbor byl tvořen 13., 95. a 97. divizí.¹⁰⁸⁾

Česká pomocná akce

Jak jsme již uvedli, zástupci ČPA působící od 4. května v Terezíně, mohli teprve 9. května začít organizovat záchranné práce v Litoměřicích. Přes 1200 vězňů nemocných tyfem a úplavicí a neschopných chůze, kteří zůstali v táboře po jeho rozpuštění, prošlo v následných dnech dezinfekcí a lékařskou prohlídkou.¹⁰⁹⁾ V bývalých ubikacích příslušníků SS byla zřízena provizorní nemocnice. Lékařská záchranná akce probíhala pod hlavičkou „Československá státní pomocná nemocnice – oddělení 8 – Litoměřice“.¹¹⁰⁾ Pomocná nemocnice byla v prvním období vedena primářem kpt. v záloze MUDr. Václavem Rychetníkem za spolupráce MUDr. Mandla. Koncem května 1945 bylo v bývalém táboře ještě kolem jednoho tisíce osob, z toho asi 70 nemocných skvrnivkou.¹¹¹⁾ Počátkem června 1945 dojednala OSK s velitelstvím Rudé armády definitivní likvidaci koncentračního tábora.¹¹²⁾ Současně s tím byla ukončena 14. června i činnost provizorní nemocnice ČPA, jejíž likvidaci provedl pověřený správce tohoto majetku Petr Slamka.¹¹³⁾

Repatriace bývalých vězňů litoměřického tábora probíhala v součinnosti s repatriační komisí v Terezíně. Sice již 11. května bylo snahou polských orgánů repatriovat

polské vězně z Litoměřic, ale kvůli karanténním opatřením byla akce zastavena.

Protože se v Litoměřicích i mezi německým obyvatelstvem objevovaly v květnu a červnu 1945 nové případy skvrnitého tyfu, byla zřízena pomocná nemocnice též v Ústavu pro hluchoněmé (tzv. biskupský mariánský špitál), jehož ředitelem byl Jindřich Rychlý a lékařem infekčního oddělení rakouský lékař Dr. Gottlob.¹¹⁴⁾

Nakonec 22. června 1945 byla v Litoměřicích vyhlášena částečná karanténa, neboť tyfová epidemie stále ohrožovala město. Na návrh epidemiologa prof. Františka Patočky bylo obyvatelstvo českých zemí vyzváno československým rozhlasem k omezení „zbytečných návštěv města Litoměřice“.¹¹⁵⁾ Následně se 27. června konala porada lékařů, zástupců veřejné správy a místních národních výborů, armády, policie a četnictva, která projednávala možná opatření v případě zvýšení nových případů skvrnivky. Mezi připravenými zdravotnickými opatřeními byla i úvaha o úplném uzavření města Litoměřice.¹¹⁶⁾

Richard – sovětská válečná kořist

V této souvislosti je namístě zmínit zápisky rozvědčice mjr. Marie Alexandrovny Fortusové, která se po skončení války stala náčelnicí operativního oddělení při Střední skupině vojsk v Rakousku, jimž velel maršál P. S. Koněv. Toto operativní oddělení zajišťovalo nacistické zbrojní závody na území východního Rakouska. Současně byla jmenována také náčelnicí 7. oddílu Správy sovětského majetku ve východním Rakousku (USIVA). Teprve dva měsíce po skončení války, jak v knize uvádí, dostala „odpovědný“ úkol – objevit nacistickou podzemní továrnu v severních Čechách. Svě pátrání popisuje jako náročné, protože znala pouze krycí označení „Richard“. Na konci července 1945 se jí podařilo dostat do Litoměřic.¹¹⁷⁾ V té době byla nacistická stavba Richard již válečnou kořistí Rudé armády. Její zápisky jsou proto úsměvným výmyslem, což věděli i představitelé města Litoměřice v roce 1973, kdy jí udělovali čestné občanství.

Ale vraťme se do května 1945. V prvních dnech svobody střežila bývalou nacistickou továrnu československá stráž a škt. Ing. Josef Růžička byl jmenován jejím československým velitelem a správcem objektu.¹¹⁸⁾ Avšak již 16. května převzali ostrahu Rudoarmějci a továrna se stala sovětskou válečnou kořistí.

Za souhlasu sovětského velitele města mjr. Ševljudčenka provedla 18. května československá vojenská komise ve složení mjr. Josef Škobis, mjr. František Slípka, mjr. Josef Tomeček a škt. Ing. Josef Růžička první důkladnou bezpečnostní prohlídku nacistické továrny, při níž si ověřila, že vstupy do výrobních hal jsou skutečně zaminovány. Komise v podzemí našla několik vagonů různých výbušnin a důlních trhavin.¹¹⁹⁾ V následujících týdnech pak československá armáda prováděla ve spolupráci s Rudou armádou odstraňování náloží a odvoz výbušnin. Současně byl zahájen průzkum výrobních provozů Elsabe a přilehlých podzemních prostor a prováděn soupis tam Němci uskladněného materiálu.¹²⁰⁾

Také v Litoměřicích byla snaha ze strany SS Führungsstabu B 5 naplnit nařízení z Berlína, podle kterého měly být všechny závody zbrojní výroby v případě nebezpečí obsazení nepřítelem zničeny. SS Führungsstab B 5 a táborové vele-

ní SS uvažovali současně i o likvidaci vězňů v podzemních prostorách.¹²³⁾ Zprávy o tomto nebezpečí se dostaly mezi některé vězně, kteří přemýšleli o případné vzpouře.¹²²⁾

Zničení výrobních provozů podniku Elsabe (Auto-Union), mostu přes Labe a jiných strategických objektů (železniční most Lovosice–Litoměřice, splav v Lovosicích) nebylo 8. května nakonec provedeno, protože musel proběhnout průjezd německých jednotek skupiny armád „Mitte“ Litoměřicemi.¹²³⁾

Po skončení války pomohli podzemní prostory zbavit výbušnin tři němečtí inženýři, kteří byli v letech 1944–1945 nasazeni jako odborníci na stavbě Richard (Ing. Paul Spojda, Ing. Blümmel, Ing. Robert Volk).¹²⁴⁾ Každý z nich znal svůj úsek podzemních prostor a pod vedením ženijního odborníka škpt. Ing. Josefa Růžičky byly založené trhaviny postupně odstraněny.

Podle Ing. Paula Spojdy, zástupce hlavní dodavatelské firmy Mineralöl-Baugesellschaft m.b.H. z Oberleutensdorfu na stavbě Richard I, působila přímo v Litoměřicích k tomu určená speciální jednotka SS, která ve shodě s tímto nařízením prováděla několik týdnů opatření ke zničení továrny Elsabe. Přiváženy byly proto trhaviny a ukládány v podzemí, od nich pak vedlo roznětové zařízení ven přes větrací šachty. 7. května specialisté SS instalaci výbušnin dokončili.¹²⁵⁾ Jeho výpověď potvrdil před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích SS-Oberscharführer Karl Opitz, člen táborového personálu SS a přechodně dokonce zástupce velitele tábora.¹²⁶⁾

Prvním velitelem litoměřické trofejní skupiny Rudé armády, která převzala v květnu 1945 strojní zařízení a některé písemné materiály (technické výkresy), byl gardový mjr. Lukašov.¹²⁷⁾ Její členové byli ubytováni v budově bývalého SS Führungsstabu B 5 a v dalších barácích v okolí stavby. V prvním období skupina zajišťovala odvoz skladovaného materiálu. Např. z úseku Richard II, kde se nacházel sklad radiosoučástek, Sověti odvezli různé dráty, telefonní sluchátka, součástky k různým přístrojům, a také linku na výrobu elektronek (nepochybně zařízení koncernu Osram – pozn. M. L.), která nebyla instalována, ale pouze uskladněna.¹²⁸⁾

27. května sovětské jednotky opustily Litoměřice a přesunuly se do Dolánek, Doksan a dalších obcí. V Litoměřicích zůstal jen malý oddíl ke střežení trofejního materiálu.¹²⁹⁾

Ve dnech 28.–29. května působila v Litoměřicích skupina sovětských důstojníků a čtyř vojnů z Drážďan. Jednalo se o vojenské odborníky, kteří si prohlédli závod Elsabe v úseku Richard I, ale zajímali se také o úsek Richard III, kde se nacházely ještě sklady příkrývek, stolů a dalšího materiálu.

Teprve 19. srpna přijeli do Litoměřic další sovětské důstojníky – pplk. Jegorov a por. Michalskij, a stavbu Richard znovu obsadili sovětské vojáky a pracovníky sovětské zpravodajské služby. Než Sověti zahájili demontážní práce, vše fotografovali a filmovali, zakreslovali rozestavění strojů výrobní linky v továrně Elsabe, jako trofejní materiál odváželi nářadí, vybavení kanceláří, kantýny, šaten atd. Por. Michalskij byl určen jako vedoucí inženýr Sověty obsazeného nacistického závodu. Pokoušel se zachovat tam umístěné stroje v dobrém stavu a požadoval proto naj-

mutí německých žen na jejich čištění a udržování. Jeho požadavek však nemohl být realizován, protože Sověti neměli prostředky na mzdy.¹³⁰⁾

Na podzim 1945 si sbor gen. Rodimceva vynutil na litoměřické posádce uvolnění litoměřických kasáren pro zimní pobyt jednotek Rudé armády, které se 9. listopadu ubytovaly nejen v kasárnách na českolipské silnici, ale i v dělostřeleckých kasárnách.¹³¹⁾ Když 7. ledna 1946 sovětské jednotky ukončily své dočasné ubytování v Litoměřicích, byla zrušena i sovětská stráž v bývalé nacistické továrně Elsa-be, přestože sovětská válečná kořist nebyla zcela odvezena. Továrna Elsa-be se tak dostala pod správu československého štábu pro soustředění válečného materiálu v Děčíně. Teprve koncem května 1946 zažádali sovětské zástupci československé orgány o odeslání trofejního materiálu do Rakouska.¹³²⁾ Demontáž strojního zařízení pak těsně před odvozem provedlo asi sto Němců.¹³³⁾

V létě 1946 byly prostory v podzemí téměř vystěhovány, přesto důl s bývalými nacistickými továrnami střežili a spravovali až do roku 1948 zástupci československé armády, kteří pokračovali v soupisu zbývajících zařízení a materiálu, dohlíželi na úplné odminování podzemí a odvoz všech trhavin.¹³⁴⁾

Je nesporné, že Sověti nedokázali a nemohli odvézt veškeré strojní vybavení. Řada strojů a přístrojů záhy podlehla korozi a byla znehodnocena. Například ještě na jaře 1948 se zástupci národohospodářské komise při ONV v Litoměřicích pokoušeli u sovětského velvyslanectví v Praze získat povolení, aby mohli volně disponovat s dosud tam uloženými součástmi strojů, armaturním a profilovým železem, trubkami, kolejnicemi, odlitky motorových hřídelí a hlav válců o celkové váze 1200 tun.¹³⁵⁾

Ve druhé polovině roku 1946 zahájila Čížkovická cementárna a vápenice v zadních prostorách dolu přípravné práce k obnovení těžby vápence. V letech 1946 až 1949 provádělo stavební družstvo Solidarita konečnou likvidaci stavby Richard. V roce 1948 byl vchod do objektu Richard II z bezpečnostních důvodů zavalen. O nacistickou továrnu přestal být u státních orgánů a veřejnosti zájem. Jen když někdo potřeboval nějakou součástku, šel ji hledat. Nastalo vlastně rozkrádání. Podle svědectví vedoucího čížkovické těžby i nadále v chodbách ležely „papíry“, kterým nikdo nevěnoval pozornost.¹³⁶⁾

Po skončení války různé československé podniky usilovaly o vrácení zařízení a vybavení, které v letech 1944–1945 poskytly pro stavbu Richard, či dokonce o uhrazení dodané zakázky. Zaplacení účtu za vykonané práce na stavbě Richard se dožadovala firma AEG z Teplíc-Šanova.¹³⁷⁾ Naopak Teplická strojírna již v červnu 1945 žádala naléhavě ONV v Litoměřicích o sdělení informací o firmě „Stavební vedení Richardu“: „Máme celou řadu zakázek pro tuto firmu, avšak korespondence jest nám vrácena litoměřickým poštovním úřadem s poznámkou adresát neznámý. V případě, že snad se jednalo o německou firmu, eventuálně její pobočný závod na českém území, prosíme Vás jako jedinou instanci, na níž se můžeme obrátit o sdělení, kdo firmu „Stavební vedení Richard“ převzal a vede.“¹³⁸⁾ Také zahraniční dodavatelé požadovali vrácení majetku. Např. podnik Górnoslaşka Spółka Budowlana v Katovicích se snažil o navrácení transportérů, michaček betonu, kolej-

nic, lokomotiv, vozíků a automobilů.¹³⁹⁾ Nedokončenou kotelnu před vchodem do Richardu I (pára se pro podnik Elsabe vyráběla provizorně lokomotivou) po válce demontovali zaměstnanci Strojírenských a metalurgických závodů z Dubnice nad Váhem. Instalované kotle chránily plachty a maskovací sítě, na komíně budované kotelny bylo falešně čapí hnízdo.¹⁴⁰⁾

Likvidace koncentračního tábora

Majitelem kasárenského areálu (tzv. dělostřeleckých kasáren) pod Radobýlem bylo v období první republiky město Litoměřice a československé armádě byl areál pronajímán. Za německé okupace je do roku 1943 užívala německá branná moc. V roce 1944 byl areál kasáren uvolněn pro umístění vězňů a nasazených dělníků na stavbě Richard. Některé vojenské objekty (zejména určené pro vězně) byly v letech 1944–1945 stavebně upravovány.¹⁴¹⁾ Po skončení války byly dělostřelecké kasárny využity k léčení bývalých vězňů. Současně zde působila Rudá armáda, která pomáhala také s péčí o nemocné a s likvidací bývalého koncentračního tábora.¹⁴²⁾ Po zrušení pomocné nemocnice koncem června 1945 Sověti přikázali z hygienických důvodů zapálit tzv. remízu pro vozy (bývalý blok č. 3), jejíž zdivo pak bylo v roce 1948 zcela odstraněno a objekt tak srovnán se zemí.¹⁴³⁾

12. července 1945 převzala celý areál dělostřeleckých kasáren do své správy opět Československá armáda, která na představitelích města požadovala uvést všechny objekty do předválečného stavu. Ve dnech 12. až 25. července prováděla stavební firma Krause-Walter, v té době v národní správě, příkázané práce pro MNV v Litoměřicích. Kromě oprav budov postižených leteckými nálety ve městě realizovala také stavební úpravy v areálu dělostřeleckých kasáren.¹⁴⁴⁾ Na žádost Posádkového velitelství v Litoměřicích byly veškeré válečné stavební změny (přístavky, přepážky a dřevěné věžeňské baráky) zbourány; v roce 1946 byla například z takto získaného materiálu postavena městská plovárna na Labi.¹⁴⁵⁾

Do nově upravených, vyčištěných a vydezinfikovaných kasárenských objektů se v listopadu 1945 nastěhovala Rudá armáda. Bohužel po jejím odchodu byly vojenské objekty v dělostřeleckých kasárnách zcela zdevastovány. Rozkradeno bylo veškeré zařízení a vybavení, včetně elektrických vypínačů, okapových rour, umyvadel a okenních tabulí.¹⁴⁶⁾

Do roku 1948 probíhalo v dělostřeleckých kasárnách odstraňování válečných a poválečných škod, například byl také zbourán v roce 1944 postavený železobetonový barák, odstraněno bylo oplocení bývalého koncentračního tábora a odvezena táborová dezinfekční souprava.¹⁴⁷⁾

Exhumace

Od skončení války silily požadavky na provedení exhumace hromadných hrobů v areálu dělostřeleckých kasáren, a to nejen ze strany zástupců československé armády, ale i ze strany pozůstalých, zejména z Polska.¹⁴⁸⁾

V polovině června 1945 v souvislosti s likvidací Československé státní pomocné nemocnice v dělostřeleckých kasárnách informoval úřední lékař OSK v Lito-

měřících MUDr. František Šrám MNV v Litoměřicích, že „pod společným hrobem neznámých vězňů, nacházejícím se v parčíku za hlavní bránou (do tábora) vede vodovodní potrubí. Pro nedostatek času a množství práce spojené s izolací a léčebným bývalých vězňů, nemohla být tato závada (na potrubí) odstraněna [...] Společné hroby bývalých vězňů, zemřelých v době od příchodu českého personálu až do likvidace tábora nejsou ještě dostatečně upravené (chybí kříže a nápisy), a proto se současně žádá vojenská správa dělostřeleckých kasáren, aby úpravu tuto dokončila a převzala v budoucnosti péči o toto památné místo.“¹⁴⁹⁾ Dr. Šrám žádal exhumaci hromadného hrobu z hygienických důvodů, doporučoval ji provést neodkladně a v ranních hodinách, žádal připravit vhodné hroby nebo společný hrob na městském hřbitově a zajistit dostatek chlorového vápna, rakví a pracovních sil.¹⁵⁰⁾

K této nutné exhumaci došlo 12. července 1945. V hlášení Místního velitelství SNB v Litoměřicích čteme: „Z čestného hrobu na nádvoří kasáren (v blízkosti bývalé táborové nemocnice) bylo vyzvednuto 14 rakví se 37 mrtvými. Rakve byly v hloubce asi 1,5 metru a jelikož byly zpuchřelé, přendávaly se mrtví do nových rakví po třech a po dvou tak, jak leželi ve starých rakvích, a pak odvezeni na zdejší hřbitov.“¹⁵¹⁾ Tuto první exhumaci provedlo 44 Němců, vězňů Krajského soudu v Litoměřicích.¹⁵²⁾ Odvoz mrtvol zajišťovalo pět zaměstnanců stavebního úřadu MNV.¹⁵³⁾ Přítomna byla exhumáčnická komise ve složení: divizní lékař pplk. MUDr. E. Zítek, epidemiolog Dr. Feldmann a okresní lékař Dr. Fr. Šrám.¹⁵⁴⁾ Exhumované ostatky byly uloženy do hromadného hrobu č. IV, pole 22/V na městském hřbitově v Litoměřicích. Časem byl „příběh“ hrobu litoměřických obětí zcela zapomenut. Dnes se nachází v nedůstojném prostředí za hřbitovní zdí, od roku 1945 na hrobě vyrostly keře a mohutné stromy.

V souvislosti s odchodem Rudé armády z dělostřeleckých kasáren v lednu 1946 proběhlo nové jednání o zjištění stavu vojenského areálu. Mimo jiné byla opět projednávána otázka tam se nacházejících hromadných hrobů. Komise dospěla k závěru, že o další exhumaci je možné uvažovat teprve po 8 až 10 letech. Dále doporučila, aby pohřebiště byla zabezpečena novým násypem zeminy a aby tzv. východní pohřebiště (dlouhý hromadný hrob v blízkosti železniční trati) bylo upraveno, ohrazeno a zpřístupněno veřejnosti. Pietní úpravu měl provést na své náklady MNV.¹⁵⁵⁾ Záhy poté byl u velkého hromadného hrobu vztyčen dřevěný kříž.¹⁵⁶⁾

Nakonec z rozhodnutí ZNV v Praze došlo k exhumacím nečekaně brzy. První proběhla v Lovosicích a ve dnech 15.–17. dubna a 24.–25. dubna 1946 se uskutečnila v areálu dělostřeleckých kasáren v Litoměřicích. Exhumáčnická komise při ZNV v Praze tvořili: MUDr. Eduard Knobloch (policejní lékař a soudní znalec), JUDr. Josef Anděl (přednosta Zemské kriminální úřadovny v Praze), Otta Filip (zástupce SOPV v Praze), dr. Rudolf Bautz (komisař politické správy ZNV v Praze) a MUDr. Bohumil Novák (soudní znalec a policejní lékař). Pod jejich dohledem bylo ze všech hromadných hrobů vyzvednuto a ohledáno 789 mrtvol. Bohužel identifikovat se podařilo jen několik jednotlivců. V šesti menších hrobech přímo v prostoru bývalého koncentračního tábora byly objeveny ostatky 66 obětí, z nichž některé byly uloženy v primitivních rakvích. Druhá exhumace byla provedena v blízkosti

Exhumace v Lovosicích v dubnu 1946. Zdroj PT.

Exhumace hromadného hrobu v blízkosti tábo-
rové nemocnice 12. 7. 1945. Zdroj PT.

Protitankový zákop, jež byl využit jako hromad-
ný hrob. Exhumace z dubna 1946. Zdroj PT.

Pietní shromáždění bývalých vězňů, zdravotníků ČPA a Rudoarmějců (vpravo major F. N. Ševljudčenko) u hromadného hrobu v areálu dělostřeleckých kasáren v květnu 1945. Zdroj PT.

bývalého jezdeckého cvičiště v areálu dělostřeleckých kasáren, kde bylo v přibližně čtyřicet metrů dlouhém cvičném zákopu doslova naházeno v několika vrstvách 723 těl.¹⁵⁷⁾ Všechny vyzvednuté ostatky byly pak uloženy do rakví a pietně pohřbeny na Národním hřbitově Terezíně.

Je až s podivem, že koncentrační tábor a nacistická podzemní stavba Richard v Litoměřicích nevyšly hned po válce ve známost širší veřejnosti a zůstaly ještě po dlouhá desetiletí jen v paměti přímých účastníků a svědků událostí.

▮ **Miroslava Langhamerová** (1953), pracovnice historického oddělení Památníku Terezín. Zabývá se perzekucí českých občanů v nacistických represivních zařízeních v letech 1938 až 1945 a problematikou německé okupační správy v Protektorátu Čechy a Morava.

Poznámky a vysvětlivky:

- ¹⁾ Podrobněji o historii koncentračního tábora v Litoměřicích viz: Marie Trhlinová, *Tábor smrti pod Radobylem*, Praha 1975; Miroslav Kárný, *Úloha řídicích štábů SS v mechanismu válečného hospodářství: případ Litoměřice*, in: *Sborník historický* 30 (1984), s. 145–186; Miroslava Langhamerová, *Leitmeritz (Litoměřice)*, in: *Der Ort des Terrors, Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4., Verlag C. H. Beck, München 2006, s. 175–185; *Koncentrační tábor Litoměřice 1944–1945, Příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15.–17. listopadu 1994, Památník Terezín 1995.*
- ²⁾ *Památník Terezín (dále PT)*, databáze bývalých vězňů koncentračního tábora Litoměřice (1944 až 1945).
- ³⁾ Podrobněji viz: Miroslava Benešová, *První transport vězňů pro stavbu Richard v Litoměřicích*, in: *Terezínské listy* 22/1994, s. 102–107.
- ⁴⁾ *PT, KT Litoměřice*, k. 5, A 41/2008, *Forderungsnachweis Nr. Flo. 362 über den Häftlingseinsatz*, 1. 4. 1944.
- ⁵⁾ *Archiv ministrestva vnitra (dále AMV) Praha*, 325-89-5, *Protokol o výslechu svědka Jože Neumana.*
- ⁶⁾ *PT, KT Litoměřice*, k. 6, A 49/2008, *Transportní listina 1202 vězňů 31. 5. 1944 z KT Gross-Rosen.*
- ⁷⁾ *PT, Sb. vzpomínek č. 191 (Karel Křížek)*, 756 (Josef Zeman). Firmu BSA v Litoměřicích řídil Ing. Karel Frank.
- ⁸⁾ *PT, Sb. vzpomínek č. 536 (Adolf Sekanina).*
- ⁹⁾ *PT, KT Litoměřice*, *Mapy a plány*, A 34/2006, R I u. R II *Unterkünfte*, *Baustand am 1. 4. 1945.*
- ¹⁰⁾ *National Archives Washington*, *Letecký snímek německé Luftwaffe z 12. listopadu 1944.* (Kopie viz *PT, Fotobírka*, 6086.)
- ¹¹⁾ *PT, Sb. vzpomínek č. 2195 (Bohumil Jonák).*
- ¹²⁾ *PT, Sb. vzpomínek č. 191 (Karel Křížek).*
- ¹³⁾ *PT, databáze bývalých vězňů koncentračního tábora Litoměřice (1944–1945).* Dne 11. 3. 1945 přišlo do Litoměřic 92 žen původně evakuovaných z Osvětimi, před 6. 4. 1945 z koncentračního tábora Ravensbrück 300 žen a více jak 500 žen bylo přemístěno 16. 4. 1945 z Chemnitz. Viz Andrej Strzelecki, *Transporty z Osvětimi do Litoměřic*, in: *Koncentrační tábor Litoměřice 1944 až 1945. Příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15.–17. listopadu 1994, Památník Terezín 1995*, s. 28.
- ¹⁴⁾ *PT, databáze bývalých vězňů koncentračního tábora Litoměřice (1944–1945); PT, Sb. vzpomínek č. 289 (Rudolf Tůma)*, 455 (Antonín Plicka), 511 (Tadeusz Holuj), 756 (Josef Zeman).
- ¹⁵⁾ *PT, KT Litoměřice*, A 34/2006, R I u. R II *Unterkünfte*, *Baustand am 1. 4. 1945.* *Srovnaj: Státní okresní archiv (dále SOKA) Litoměřice se sídlem v Lovosicích, MNV Litoměřice*, k. 57, *Situáční plán dělostřeleckých kasáren v Litoměřicích z 12. července 1945.*
- ¹⁶⁾ Viz např. Marie Trhlinová, *Tábor smrti pod Radobylem*, Praha 1975, s. 35.
- ¹⁷⁾ *PT, KT Litoměřice*, A 34/2006, R I u. R II *Unterkünfte*, *Baustand am 1. 4. 1945.*
- ¹⁸⁾ *AMV Praha*, 325-24-4, *Svědectví Dr. Stanisława Konopky.*
- ¹⁹⁾ *PT, Sb. vzpomínek č. 451 (Dr. Karlo Benulič).*
- ²⁰⁾ *PT, Sb. pozůstalostí*, k. 23, A 7721 (Vlastimil Všianský); *PT, Sb. vzpomínek č. 511 (Tadeusz Holuj); PT, KT Litoměřice*, *Akce Richard (Ota Krňák).*
- ²¹⁾ *PT, KT Litoměřice*, A 34/2006, R I u. R II *Unterkünfte*, *Baustand am 1. 4. 1945; PT, Sb. pozůstalostí*, k. 23, A 7721 (Vlastimil Všianský).
- ²²⁾ *PT, Sb. pozůstalostí*, k. 23, A 7721 (Vlastimil Všianský); *PT, KT Litoměřice*, k. 1, A 68/84, *dopis Jana Michalaka ze 7. 6. 1984; PT, Sb. vzpomínek č. 191 (Karel Křížek)*, 198 (Robert Novotný).
- ²³⁾ *PT, Sb. pozůstalostí*, k. 23, A 7721 (Vlastimil Všianský).
- ²⁴⁾ *PT, Sb. vzpomínek č. 191 (Karel Křížek)*, 198 (Robert Novotný).
- ²⁵⁾ *PT, databáze bývalých vězňů koncentračního tábora Litoměřice (1944–1945); Miroslava Benešová*, *Koncentrační tábor v Litoměřicích a jeho vězňové*, in: *Koncentrační tábor Litoměřice 1944 až 1945, Příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15.–17. listopadu 1994, Památník Terezín 1995*, s. 3–23.
- ²⁶⁾ *Tamtéž.*
- ²⁷⁾ *PT, databáze bývalých vězňů koncentračního tábora Litoměřice (1944–1945).*
- ²⁸⁾ *Tamtéž.*

- ²⁹⁾ Národní archiv (dále NA) Praha, KT-OVS, Litoměřice, k. 26, Kommando B5 Lobositz 2 Lagerstärke (kniha stavu vězňů).
- ³⁰⁾ Tamtéž.
- ³¹⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 743 (Ing. Anton Matko). Kopie seznamů, které odvezl do Polska Leon Maciekiewicz, jsou dnes uloženy viz: Instytut Pamięci Narodowej Warszawa, KL Flossenbürg-Leitmeritz, sygn. 10, 253, 346, 357.
- ³²⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 743 (Ing. Anton Matko).
- ³³⁾ PT, databáze bývalých vězňů koncentračního tábora Litoměřice (1944–1945).
- ³⁴⁾ NA Praha, KT-OVS, Litoměřice, k. 26, Kommando B5 Lobositz 2 Lagerstärke (kniha stavu vězňů).
- ³⁵⁾ AMV Praha, 325-23-2, Protokol výslechu Franze Mattausche. Mattausch patřil k táborovému personálu SS, zpočátku zajišťoval potraviny pro vězeňskou kuchyni a koncem války se stal jejím vedoucím.
- ³⁶⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 524 (Alois Vohánka).
- ³⁷⁾ PT, databáze bývalých vězňů koncentračního tábora Litoměřice (1944–1945).
- ³⁸⁾ Miroslav Kárný, Úloha fidicích štábů SS v mechanismu válečného hospodářství: případ Litoměřice, in: Sborník historický č. 30, Praha 1984, s. 172.
- ³⁹⁾ PT, databáze bývalých vězňů koncentračního tábora Litoměřice (1944–1945). Z původních 700 vězňů komanda Elsy nepřežilo pobyt v litoměřickém táboře 50,4 %. Jmenovitě můžeme doložit 993 vězňů zařazených do tohoto komanda.
- ⁴⁰⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 123 (MUDr. Erich Springer).
- ⁴¹⁾ AMV Praha, 325-23-2, TK IX 354/46, Dr. Benno Krönert.
- ⁴²⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 963/46, proces s Dr. Benno Krönertem.
- ⁴³⁾ AMV Praha, 325-23-2, Protokol výslechu Franze Mattausche; PT, Sb. vzpomínek č. 199 (MUDr. Jan Hanycz).
- ⁴⁴⁾ NA Praha, KT-OVS, Litoměřice, k. 26, Chorobopis Otty Wildmanna.
- ⁴⁵⁾ PT, Sb. pozůstalostí, k. 1, A 41, rukopis MUDr. Františka Šráma; Skvrnivková epidemie na Litoměřicku, datováno 12. 7. 1945.
- ⁴⁶⁾ PT, Sb. pozůstalostí, k. 23, A 7721, rukopis Vlastimila Všianského, s. 136.
- ⁴⁷⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 516 (Dr. Jan Nowak).
- ⁴⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 504 (Zdzislaw Kowal).
- ⁴⁹⁾ NA Praha, KT-OVS, Litoměřice, k. 26, Stav nemocných k 26. 4. 1945.
- ⁵⁰⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 175 (Vasilij Pavlovič Degťjarev), 185 (Václav Pařizek), 451 (Dr. Karlo Benulič), 908 (Jaroslav Pytloun).
- ⁵¹⁾ PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965, Svědectví Oty Krňáka.
- ⁵²⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 1346 (Theodorus G. Weetink).
- ⁵³⁾ PT, Spolek pro udržování Národního hřbitova (dále SPUNH), k. 4, sl. 15, Zápis o výpovědi s Waltrem Rubinsteinem z 27. 5. 1958. V areálu dělostřeleckých kasáren byly exhumovány ostatky shodou okolností českého vězně Karla Kuny, narozeného 10. 8. 1900 (flossenbürgské číslo 37969), který prokazatelně v Litoměřicích zemřel 21. 12. 1944. Dále viz Václav Novák a kol.: Malá pevnost Terezín, Naše vojsko 1988, s. 197–198.
- ⁵⁴⁾ PT, SPUNH, k. 4, sl. 15, Zápis o výpovědi s Františkem Vítkem z 23. 5. 1958. Nerad zjišťoval možnosti pohřbení asi 300 osob, kteří zemřeli na nakažlivou nemoc.
- ⁵⁵⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 176 (Max Kasner).
- ⁵⁶⁾ PT, SPUNH, k. 4, sl. 15, Zápis o výpovědi s Karlem Šrútem z 2. 6. 1958.
- ⁵⁷⁾ AMV Praha, 325-89-5, Protokol o výslechu svědka Ivana Hrovata.
- ⁵⁸⁾ PT, Sb. Malá pevnost, k. 13, A 103/86, Dopis Hlavní správě Veřejné bezpečnosti Ministerstva vnitra v Praze z 1. 3. 1963.
- ⁵⁹⁾ PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965, Protokol Ing. Ericha Knie, Protokol Václava Pritzla; SOA Litoměřice, Horní úřad Teplice, k. 19, Žádosti firm o potravinové přídělky ze 14. 4. 1945; PT, Sb. vzpomínek č. 756 (Josef Zeman).
- ⁶⁰⁾ PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965, Protokol Václava Pritzla; PT, Sb. vzpomínek č. 756 (Josef Zeman).
- ⁶¹⁾ PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965, Protokol Václava Pritzla; PT, SPUNH, k. 4, sl. 15, Zápis o výpovědi Ing. Františka Túmy z 2. 6. 1958; PT, SPUNH, k. 4, sl. 15, Zápis o výpovědi s Karlem Šrútem z 2. 6. 1958.
- ⁶²⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 196 (František Novák), 198 (Robert Novotný), 285 (Josef Sova), 451 (Dr. Karlo Benulič), 908 (Jaroslav Pytloun); PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965, Protokol Vác-

- lava Pritzla; SOKA Litoměřice, Horní úřad Teplice, k. 19, Žádosti firem o potravinové příděly ze 14. 4. 1945
- ⁶³⁾ PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965, Protokol Václava Pritzla; SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 2, Zpráva o spalování mrtvol vězňů v krematoriu v Litoměřicích za německého režimu z 8. srpna 1945.
- ⁶⁴⁾ PT, SPUNH, k. 4, sl. 15, Zápis o výpovědi s Františkem Vítkem z 23. 5. 1958; SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 3, Dopis odbočky SOPV v Litoměřicích OSK v Litoměřicích z 24. října 1945.
- ⁶⁵⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 3, Hlášení Úřadu Národní bezpečnosti v Litoměřicích z 2. listopadu 1945 OSK v Litoměřicích.
- ⁶⁶⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 53, Dopis Spolku pro udržování Národního hřbitova u Malé pevnosti v Terezíně se sídlem v Litoměřicích z 31. ledna 1948; Tamtéž, Dopis přednosty technického oddělení ze 13. prosince 1947; Tamtéž, dopis Litoměřické akciové společnosti pro pálení vápna a cihel v n. s. v Litoměřicích ze 4. prosince 1947.
- ⁶⁷⁾ NA Praha, KT-OVS, Litoměřice, k. 26, Seznam propuštěných vězňů z revíru 21. 4. 1945; NA Praha, KT-OVS, Litoměřice, k. 26, Seznam propuštěných vězňů z táborové nemocnice 1. 5. 1945; PT, Sb. vzpomínek č. 24 (Dr. Mátyás Farkas), 200 (Jaroslav Gersdorf), 444 (Václav Pacák) a 549 (Bernát Fišer); AMV Praha, 325-45-1, Tihamér Erdős (výpověď).
- ⁶⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 176 (Max Kasner).
- ⁶⁹⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 199 (MUDr. Jan Hanycz).
- ⁷⁰⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 200 (Jaroslav Gersdorf).
- ⁷¹⁾ AMV Praha, 325-89-6, Výpověď Istvána Herczoga.
- ⁷²⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 207 (Zdeněk Přibík), 228 (Josef de Abren), 271 (Oldřich Binar), 274 (Antonín Dostál), 453 (František Heřmánek), 993 (Dr. Jan Beran), 1663 (Josef Šimek); PT, Koncentrační tábory, Seznam repatriantů, kteří prošli zotavovnou v Roztokách u Prahy (1945); AMV Praha, 325-24-5, M. J. van der Ven (protokol).
- ⁷³⁾ Andrej Strzelecki, Transporty z Osvětimi do Litoměřic, in: Koncentrační tábor Litoměřice 1944 až 1945. Příspěvky z mezinárodní konference v Terezíně, konané 15.–17. listopadu 1994, Památník Terezín 1995, s. 30, pozn. 15.
- ⁷⁴⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 200 (Jaroslav Gersdorf), 202 (Zdeněk Karlík), 451 (Dr. Karlo Benulič), 452 (Jože Jakopič), 752 (Ljubo Podpac), 915 (Anton Legiša), 916 (Edo Glušič); AMV Praha, 325-89-7, Svědectví Anatola Adamczyka.
- ⁷⁵⁾ AMV Praha, 325-89-8, Svědectví Leona Mackiewiczze; PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965, Záznam výpovědi Josefa Sovy.
- ⁷⁶⁾ AMV Praha, 325-24-4, Svědectví Dr. Stanisława Konopky.
- ⁷⁷⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 231 (Kazimierz Wrycza); AMV Praha, 325-24-4, Svědectví Dr. Stanisława Konopky.
- ⁷⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 1346 (Theodorus G. Weetink)
- ⁷⁹⁾ AMV Praha, 325-24-5, Výpověď Theodoruse G. Weetinka; PT, KT Litoměřice, k. 1, A 74/1989, Bescheinigung (Stefan Bienert) a k. 1, A 27/2008 (Theodorus G. Weetink).
- ⁸⁰⁾ APT, Sb. vzpomínek č. 200 (Jaroslav Gersdorf).
- ⁸¹⁾ PT, Sb. pozůstalostí, k. 23, A 7721, rukopis Vlastimila Všianského, s. 137.
- ⁸²⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 1346 (Theodorus G. Weetink), 231 (Kazimierz Wrycza).
- ⁸³⁾ Jan Vajskebr, Strážní prapory SS v Protektorátu Čechy a Morava, in: Terezínské listy, 34/2006, s. 68–69; Jaroslav Macek, Osvobození Litoměřic, Vlastivědný sborník Litoměřicko 1–4, 1965, s. 17–23.
- ⁸⁴⁾ Václav Novák a kol., Malá pevnost Terezín, Naše vojsko 1988, s. 239; Jaroslav Macek, Osvobození Litoměřic, in: Vlastivědný sborník Litoměřicko, 1–4/1965, s. 2; SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 947/46. Proces s E. R. Rickerem.
- ⁸⁵⁾ Miroslav Kárný, Úloha řídicích štábů SS v mechanismu válečného hospodářství: případ Litoměřice, in: Sborník historický 30 (1984), s. 145–186. Dne 11. září 1944 letecké bombardování zasáhlo siegmarský závod a přitom bylo poškozeno 478 strojů. Výroba tankových motorů se v Německu téměř zhroutila.
- ⁸⁶⁾ Marie Trhlinová, Tábor smrti pod Radobylem, Praha 1975, s. 27.
- ⁸⁷⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 1, Zpráva Okresního národního výboru v Litoměřicích vládě republiky Československé o obsazení okresu a města Litoměřice z 25. 5. 1945.
- ⁸⁸⁾ Jaroslav Macek, Osvobození Litoměřic, in: Vlastivědný sborník Litoměřicko, 1–4/1965, s. 21;

- Osvobození Litoměřic, in: Svobodný Máchův kraj, 3. května 1946, roč. I, č. 5, s. 1.
- ⁸⁹⁾ Blíže viz: SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice 1945–1960 (1964).
- ⁹⁰⁾ Jaroslav Macek: Osvobození Litoměřic, in: Vlastivědný sborník Litoměřicko 1–4, 1965, s. 23.
- ⁹¹⁾ Podrobněji tamtéž, s. 19–23.
- ⁹²⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 1, Zpráva ONV v Litoměřicích vládě republiky Československé o obsazení okresu a města Litoměřic z 25. května 1945. Ke zprávě je připojen též text předávacího dokumentu.
- ⁹³⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 963/46, proces s Dr. Benno Krönertem. Krönert působil v letech 1942–1945 ve funkci úředního lékaře v Litoměřicích. Měl na starosti zdravotní situaci v litoměřickém okrese a působil též jako policejní lékař v ghettu Terezín, v policejní věznici gestapa v terezínském Malé pevnosti a v koncentračním táboře v Litoměřicích.
- ⁹⁴⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 127, Žádost adresovaná Dr. Benno Krönertovi dne 8. 5. 1945.
- ⁹⁵⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 471/47, Heinrich Jordan.
- ⁹⁶⁾ Jaroslav Macek, Osvobození Litoměřic, in: Vlastivědný sborník Litoměřicko 1–4, 1965, s. 29.
- ⁹⁷⁾ Tamtéž, s. 28–30.
- ⁹⁸⁾ Osvobození Litoměřic, in: Svobodný Máchův kraj, 3. května 1946, roč. I, č. 5, s. 1.
- ⁹⁹⁾ Tyfová epidemie, in: Litoměřický kraj, 27. července 1945, roč. I, č. 1, s. 4.
- ¹⁰⁰⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 53, Rekultivace zemědělské půdy poškozené válkou z 9. dubna 1947; tamtéž, Žádost o zadělání zákupu na pozemku firmy František Schindler v národné správě z 15. července 1946.
- ¹⁰¹⁾ Jaroslav Macek, Osvobození Litoměřic, in: Vlastivědný sborník Litoměřicko, 1–4/1965, s. 34 až 35; SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 205, Správa městského hřbitova v Litoměřicích, Soupis pohřbených cizinců a říšských příslušníků z 23. dubna 1946.
- ¹⁰²⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 126, Zpráva velitele Četnického soustředěného oddílu v Litoměřicích z 25. 5. 1945.
- ¹⁰³⁾ Lidový soud v Litoměřicích, in: Litoměřický kraj, 5. října 1945, roč. I, č. 11, s. 1.
- ¹⁰⁴⁾ Smrt provazem, in: Litoměřický kraj, 31. října 1945, roč. I, č. 15, s. 2.
- ¹⁰⁵⁾ Jaroslav Macek, Osvobození Litoměřic, in: Vlastivědný sborník Litoměřicko, 1–4/1965, s. 35–36.
- ¹⁰⁶⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 127, Kniha rozkazů č. 1.
- ¹⁰⁷⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 1, Zpráva ONV v Litoměřicích vládě republiky Československé o obsazení okresu a města Litoměřic z 25. 5. 1945.
- ¹⁰⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 2086 (I. A. Samčuk).
- ¹⁰⁹⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 963/46, proces s Dr. Benno Krönertem.
- ¹¹⁰⁾ PT, Sb. pozůstalostí, k. 1, A 41, MUDr. František Šrám; PT, Sb. vzpomínek č. 740 (MUDr. Jindřich Karpíšek); SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 74, Žádost Marie Kosové.
- ¹¹¹⁾ PT, Sb. pozůstalostí, k. 1, A 41, rukopis MUDr. Františka Šráma „Skvrnivková epidemie na Litoměřicku“, datovaný 12. 7. 1945.
- ¹¹²⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 11, Zpráva o činnosti OSK v Litoměřicích z 8. 6. 1945.
- ¹¹³⁾ PT, Sb. pozůstalostí, k. 1, A 41, MUDr. František Šrám.
- ¹¹⁴⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 217, Zaměstnanci pomocné nemocnice.
- ¹¹⁵⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 11, Zpráva o činnosti OSK v Litoměřicích z 15. června 1945.
- ¹¹⁶⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 11, Zpráva o činnosti OSK v Litoměřicích ze 30. června 1945.
- ¹¹⁷⁾ M. A. Fortusová, Zápisky rozevředice, Praha 1980, s. 194.
- ¹¹⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 736 (Ing. Josef Růžička).
- ¹¹⁹⁾ AMV Praha, 325-23-1, sl. Litoměřice.
- ¹²⁰⁾ PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965 (Ing. Josef Růžička).
- ¹²¹⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 418/48, Proces s Karlem Opitzem; SOA Litoměřice, Protokol sepsaný s Ing. Erichem Knie z 27. 9. 1946.
- ¹²²⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 335 (Adolf Cejpek), 231 (Kazimierz Wrycza), 147 (Jan Stasiński). Tvzení o roli Hanse Alberta Cohena (nar. 10. srpna 1916 Kötzig) při zaminování podzemní továrny nelze jednoznačně doložit. Německý státní příslušník Cohen byl degradován důstojník Luftwaffe, vězněn za protirežimní postoje. V závěru války se dostal jako vězeň do koncentračního tábora Gross-Rosen, odkud byl posléze evakuován 14. února 1945 do koncentračního tábora v Litoměřicích. Cohen po skončení války zůstal v Litoměřicích, 11. května 1945 byl zatčen a umístěn

- do věznice Krajského soudu v Litoměřicích. Později byl přidělen na práci v uhelném dole Union u Křížanova, odkud 31. prosince 1945 uprchl. Viz SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 134, složka Hans Albert Cohen.
- ¹²³⁾ PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965 (Ing. Josef Růžička).
- ¹²⁴⁾ PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965, Záznam výpovědi mjr. Jaroslava Škobise.
- ¹²⁵⁾ PT, KT Litoměřice, k. 1, A 56/85, Svědectví Ing. Paula Spojdy.
- ¹²⁶⁾ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 418/48, Proces s Karlem Opitzem.
- ¹²⁷⁾ AMV Praha, 325-23-1, sl. Litoměřice.
- ¹²⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 736 (Ing. Josef Růžička).
- ¹²⁹⁾ Viz rukopis „Podzemní továrna Richard“ (archiv autora). Tento rukopis není podepsán, ani datován. Události v něm uvedené mohl popsat pouze jejich přímý účastník, který měl k dispozici dobové dokumenty. Domnívám se, že autorem záznamů je s největší pravděpodobností důstojník Československé armády. Také SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 1, Zpráva ONV v Litoměřicích vládě republiky Československé o obsazení okresu a města Litoměřic z 25. května 1945.
- ¹³⁰⁾ Viz rukopis „Podzemní továrna Richard“ (archiv autora).
- ¹³¹⁾ Tamtéž; SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 143, Protokol sepsaný 1. února 1946 na posádkovém velitelství v Litoměřicích.
- ¹³²⁾ Viz rukopis „Podzemní továrna Richard“ (archiv autora).
- ¹³³⁾ PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965 (Ing. Josef Růžička).
- ¹³⁴⁾ PT, KT Litoměřice, Akce Richard 1965 (Antonín Hájek).
- ¹³⁵⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, kniha 8, Zápisy o schůzích rad ONV, 1948, 1. část, 10. května 1948.
- ¹³⁶⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 187 (Pospišil).
- ¹³⁷⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 53, Žádost firmy AEG z Teplíc-Sanova ze 17. května 1946.
- ¹³⁸⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 4, Dopis Teplické strojírny z 22. 6. 1945.
- ¹³⁹⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 53, Delegát vlády republiky Československé pro revindikaci polského majetku v ČSR z 2. června 1946.
- ¹⁴⁰⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 233 (Josef Štastný).
- ¹⁴¹⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 57, Protokol sepsaný 1. února 1946 na posádkovém velitelství v Litoměřicích.
- ¹⁴²⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 1, Návrh věnovací listiny a daru por. N. T. Ovčínikovi, zástupci I. ukrajinského frontu z 12. července 1945.
- ¹⁴³⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 57, Protokol sepsaný 1. února 1946 na posádkovém velitelství v Litoměřicích; tamtéž, k. 53, Zbourání objektu XXVI. Stálá vojenská správa budov 2/5 Litoměřice. Dopis z 26. listopadu 1947; Viz rukopis „Podzemní továrna Richard“ (archiv autora).
- ¹⁴⁴⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 51, Vyúčtování stavebních prací firmy Krause-Walter datovaný 27. srpna 1945.
- ¹⁴⁵⁾ PT, Sb. vzpomínek č. 196 (František Novák).
- ¹⁴⁶⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 57, Protokol sepsaný 1. února 1946 na posádkovém velitelství v Litoměřicích.
- ¹⁴⁷⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 53, Předání železobetonového baráku v kasárnách pod Radobylem vojenské správě, 3. ledna 1948.
- ¹⁴⁸⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 1, Dopis adresovaný ZNV v Praze z 2. listopadu 1945.
- ¹⁴⁹⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 217, Sdělení úředního lékaře OKS MUDr. Františka Šrámka, č. j. 79/45.
- ¹⁵⁰⁾ Tamtéž.
- ¹⁵¹⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 1, Hlášení místního velitelství SNB v Litoměřicích z 12. července 1945.
- ¹⁵²⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 51, Seznam osob k práci na hřbitově; SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 1, Hlášení místního velitelství SNB v Litoměřicích z 12. července 1945.
- ¹⁵³⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 51, Seznam osob k odvážení mrtvol.
- ¹⁵⁴⁾ SOKA Litoměřice, ONV Litoměřice, k. 1, Hlášení místního velitelství SNB v Litoměřicích z 12. července 1945.
- ¹⁵⁵⁾ SOKA Litoměřice, MNV Litoměřice, k. 4, Protokol sepsaný 17. prosince 1945 v dělostřeleckých kasárnách v Litoměřicích.

¹⁵⁶⁾ PT, Fotosbírka, Album z exhumace v Litoměřicích v roce 1946.

¹⁵⁷⁾ PT, SPUNH, k. 4, sl. 15, Zápis o exhumaci v Litoměřicích z 15.–17. dubna 1946 (opis); AMV Praha, 325-46-5, Protokol o výslechu svědka JUDr. Josefa Anděla.

**THE END AND POSTWAR LIQUIDATION
OF THE CONCENTRATION CAMP IN LITOMĚŘICE (LEITMERITZ).
A FORGOTTEN GRAVE**

Miroslava Langhamerová
Summary

This article is devoted to the foundation and development of the concentration camp in Litoměřice as well as to the reasons for its postwar liquidation. It traces the individual stages of its construction and extension, caused by the need to employ sufficiently large numbers of prisoners in building the underground project Richard where inmates and slave labourers constructed premises for Germany's war production (Auto-Union and Osram). The study deals with the consequences of a dysentery epidemic which hit the Litoměřice camp in the winter months of 1944–1945. Discussing the camp's high death-rate, it analyzes the problem facing the local SS command in burying the dead, and describes its selected options, such as the decision to bury the dead into mass graves and launch the construction of a camp crematorium. The article goes on to portray the developments in the camp in the last weeks of the war, especially the reasons for its overcrowding, and discusses the decision taken in Litoměřice to start evacuation transports and death marches. It also focuses on the issue of a typhoid epidemic that broke out among the inmates in March 1945. Furthermore, it describes the efforts of the SS staff to evacuate the camp at the turn of April and May 1945 as well as the events which led up to the release of its prisoners on May 6–8, 1945.

In the context of the approaching Red Army troops, the study portrays preparations for the escape of the members of the SS Führungsstab B 5 who were in charge of the Richard building project, of the employees of the individual companies involved in the project, workers in the Nazi underground factory Elsabe and also the camp personnel and SS guard units on May 8, 1945 from Litoměřice.

It also describes the situation prevailing during the last days of World War II in Litoměřice, still a predominantly German town, highlighting the courage of a handful of Czech citizens in taking over power from the German administrative and military authorities on May 8, 1945. It goes on to emphasize the activities and efforts of the volunteers, associated in the Czech Help Action, in saving the wretched and diseased prisoners.

The article also discusses the arrival of the Red Army units in Litoměřice on May 10, 1945 and their activities in the town until January 1946. It describes efforts on the part of the Red Army trophy experts aimed at identifying and carrying off Soviet spoils of war from the building site of the Nazi Richard factory and the underground factory Elsabe, endeavours which were completed as late as in the middle of 1946.

In conclusion, the article discusses the exhumations of the mass graves in April 1946 at the order of the Land National Committee in Prague and the transfer of the remains of the former inmates to the emerging National Cemetery in Terezín. It goes on to shed light on the circumstances of the very first exhumation carried out already on July 12, 1945 in the compound of the former concentration camp, where the mortal remains of 37 prisoners had been unearthed due to hygienic reasons. These were later reburied into today's forgotten mass grave in the premises of what was then the municipal cemetery in Litoměřice.

DAS ENDE UND DIE NACH KRIEGSENDE ERFOLGTE LIQUIDIERUNG DES KONZENTRATIONSLAGERS IN LITOMĚŘICE (LEITMERITZ). EIN VERGESSENES GRAB

Miroslava Langhamerová
Resümee

Dieser Artikel befasst sich mit der Entstehung und der Entwicklung des Konzentrationslagers in Litoměřice und auch mit den Gründen seiner Liquidierung nach Kriegsende. Er beschreibt die einzelnen Etappen seines Aufbaus und der Erweiterung, die durch die Notwendigkeit bedingt war, eine ausreichende Anzahl von Häftlingen auf der Untertagebaustelle Richard einzusetzen, in deren Innerem die Gefangenen und die im Totaleinsatz tätigen Arbeiter Räume für die Waffenherstellung schufen (Auto-Union und Osram). Er widmet sich auch den Folgen der Ruhrepidemie, die das Lager in Litoměřice während der Wintermonate 1944–1945 heimsuchte. In Zusammenhang mit der hohen Sterblichkeit wird auch das Problem erörtert, das die SS-Lagerkommandantur mit der Beisetzung der Toten hatte, und die gewählte Lösungsvariante beschrieben, die die Beerdigung in Massengräbern und den Baubeginn eines Krematoriums vorsah. Des Weiteren werden dann die Begebenheiten im Lager während der letzten Kriegswochen beurteilt, insbesondere die Gründe für die Überbelegung des Lagers in Zusammenhang mit den Evakuationstransporten und Todesmärschen, die in Litoměřice aufgenommen wurden. Der Artikel beschäftigt sich auch mit dem Problem der Typhusepidemie, die im März 1945 unter den Häftlingen ausbrach. Gleichzeitig verzeichnet er die Bemühungen des SS-Personals an der Monatswende April–Mai 1945, das Lager zu evakuieren, und auch die Geschehnisse, die an den Tagen vom 6. bis 8. Mai 1945 zur Entlassung der Häftlinge führten.

In Zusammenhang mit dem Vorrücken der Roten Armee werden die Vorbereitungen zur Flucht der Angehörigen des SS Führungsstabes B 5, der den Bau Richard geleitet hatte, der Beschäftigten der einzelnen Firmen, die sich am Bau beteiligt hatten, der Angestellten der nazistischen unterirdischen Firma Elsabe und auch des Lagerpersonals und der Wacheinheit SS am 8. Mai 1945 aus Litoměřice geschildert.

Der Beitrag beschreibt auch die Verhältnisse in den letzten Tagen des Krieges im damals noch deutschen Leitmeritz und den Mut der Handvoll tschechischer Bürger bei der Übernahme der Macht in der Stadt am 8. Mai 1945 aus den Händen der deutschen Verwaltungs- und Militärorgane. Anschließend hebt er die Tätigkeit und die Bemühungen von Freiwilligen der Tschechischen Hilfsaktion bei der Rettung der verletzten und kranken Häftlinge hervor.

Er befasst sich ebenfalls mit der Ankunft der Roten Armee am 10. Mai 1945 in Litoměřice und ihrer Tätigkeit in der Stadt bis zum Januar 1946. Auch die Bemühungen der sowjetischen Trophäenexperten, die sowjetische Kriegsbeute vom Nazibau Richard und dem unterirdischen Werk Elsa-be sicherzustellen und abzutransportieren, die erst Mitte 1946 ihren Abschluss erreichten, werden festgehalten.

Am Schluss widmet sich der Artikel den Exhumationen der Massengräber, die im April 1946 auf Anordnung des Landesnationalausschusses Prag durchgeführt wurden, und der Überführung der Überreste der ehemaligen Häftlinge auf den entstehenden Nationalfriedhof in Terezín (Theresienstadt). Dabei werden die Umstände der überhaupt ersten Exhumation beleuchtet, die schon am 12. Juli 1945 im Areal des ehemaligen Konzentrationslagers stattfand, als aus hygienischen Gründen die Gebeine von 37 ehemaligen Häftlingen ausgehoben und dann in einem heute schon vergessenen Massengrab auf dem damaligen Gelände des städtischen Friedhofs in Litoměřice beigesetzt wurden.

pravomocích, které v rámci svého poslání měl. Mezi ně patřila zejména možnost rychlého soustředění a volného pohybu, což byla činnost pro jiné skupiny protektorátního obyvatelstva přísně zapovězená. K tomu disponoval odpovídajícími dopravními prostředky, a také nedostatkovými pohonnými hmotami. Své výlučné postavení si uvědomovali i samotní hasiči: „Byli jsme si vědomi toho, že jsme jednou z mála organizací, které nelze administrativním zásahem odstranit, rozpustit [...] Snažili jsme se z toho vymáčkout všechno. Např. vyzbrojit všechny sbory ocelovými přílbami, abychom měli někoho aspoň částečně vyzbrojeného. Prosadili jsme khaki uniformy a další drobnosti v hodnotném označení, aby to mělo vojenskou organizovanost aspoň z části. Využívali jsme toho, že jsme se mohli shromažďovat, stýkat se. Byly okresní, dokonce meziokresní svazy lidí.“⁵⁵

Přesné datum vzniku ilegální organizace ve svazu hasičů je obtížné určit. Na místních úrovních se členové dobrovolného hasičstva zapojovali do sítí různých odbojových organizací, nebo vytvářeli vlastní buňky od počátku okupace. Hierarchicky řízená skupina v hasičské organizaci však vznikla až později. Podle zprávy gestapa ji měli vytvořit v březnu 1942 vedoucí členové svazu František Procházka, Emil Karpaš, Josef Dědek a Václav Dřevo. Ve vzpomínkách bývalých příslušníků hasičského odboje se však objevují i dřívější data. Zmiňována je například krajská škola pro hasičské činovníky v Kouřimi 15. až 19. března 1941, které se zúčastnila stovka vybraných hasičských funkcionářů z východočeských jednot. Na její závěr měl pronést Josef Dědek vlastenecký projev, kterým vybízel k odporu proti okupantům.⁶ Postupně ilegální síť prorůstala po organizační linii svazu z centra do regionů a nabývala značného rozsahu. Členům vedení se rovněž podařilo navázat kontakty s důležitými zaměstnanci v úřadech Generálního velitele neuniformované i uniformované protektorátní policie, ministerstva vnitra a Zemského úřadu v Praze.⁷

Zpočátku se ilegální hasičská organizace zaměřovala pouze na organizační a zaopatřovací činnost, což ji ochránilo před zásahy gestapa. Jednalo se zejména o vyreklamování spolehlivých hasičů, kterým hrozilo totální nasazení na práci, podporu rodin zatčených, tajně shromažďování finančních prostředků a pohonných hmot a další drobné rezistenční aktivity. Později se k nim přidalo i provádění skrytých sabotáží, zejména pasivní chování při likvidaci požárů vojensky a hospodářsky významných objektů. Jak vzpomíná jeden z bývalých hasičů: „Na jaře 1943 jsme provedli sabotáž, a to při požáru německého letadla, které bylo uloženo na vagoně, chytlo od lokomotivy a shořelo i s vagonem. Stříkačka měla poruchu [...] (která byla) provedena po cestě, než bylo dojeté na požářiště.“⁸ K jedné z nejvýznamnějších obstrukcí došlo při náletu na Vacuum Oil Company v Kolíně 24. srpna 1944, při kterém záměrné vypuštění mnoha cisteren připravených k odbavení způsobilo eskalaci požáru.⁹

Význam ilegální sítě hasičů vzrostl po napojení na odbojovou skupinu Modrý kruh – Avala, která se v červnu 1944 stala součástí Rady tří (R 3). Po vzájemné dohodě se funkcionáři svazu dali plně k dispozici vedoucímu Avaly Josefu Císařovi.¹⁰ Oběma stranám přineslo navázání spolupráce nemalé výhody. Hasiči získali

spojení k R 3, coby jedné z nejvýznamnějších odbojových organizací druhé poloviny války s uceleným programem, dobrou konspirací a relativně stabilním kádrem zkušených odbojářů. Sami jí mohli naopak poskytnout svoji mohutnou organizaci, která disponovala vlastním rozpočtem, množstvím dopravních prostředků, volností pohybu a v neposlední řadě i velkou prestiží mezi obyvatelstvem.

Výsledky součinnosti na sebe nenechaly dlouho čekat. Z rozpočtu svazu byly tajně uvolněny na odbojovou činnost čtyři miliony protektorátních korun. V souladu s optimistickou situací na bojištích v polovině roku 1944, kterou charakterizovalo otevření západní fronty, úspěchy Rudé armády a intenzivní bombardování Německa, se začalo s přípravou ozbrojeného povstání proti německým okupantům v českých zemích. Podnětem se bezesporu staly i události na jiných okupovaných územích, zejména povstání ve Varšavě a na Slovensku. Situace se na sklonku léta 1944 zdála už tak příhodná, že došlo k přesunu vojenského velitele R 3 gen. Vojtěcha Borise Luží z Českomoravské vrchoviny na Říčansko, tedy do bezprostředního okolí hlavního města. Připraven byl i mobilizační rozkaz. V rámci přípravy povstání probíhal také intenzivní výcvik hasičských sborů, který měl vojenský charakter. Jeho koordinaci měl obstarávat náčelník Lužova štábu škt. František Jiříkovský. Cvičení probíhala ve dne i v noci a docházelo při nich k soustředování velkého množství lidí a hasičských i soukromých vozidel. Hlavním problémem zůstával nedostatek zbraní, které byly zatím bez úspěchu požadovány ze zahraničí.

Nácvik bojového vystoupení paradoxně usnadnily i okupační orgány, které nařídily na jaře 1944 hasičskému sboru jednotný výcvik podle německého vzoru. K předávání informací pak byla využívána i oficiální setkání funkcionářů svazu, jako byla pravidelná hlášení u německého okresního hasičského velitele na příslušném oberlandrátu apod. Představu o schopnostech dobrovolného hasičstva si lze udělat i z poplachových cvičení, která probíhala na úřední příkaz podle jednotlivých okresů ve dnech 26. května až 5. června 1944. Ze 113 007 povoláných hasičů jich bylo po vyhlášení poplachu k dispozici 61 334. V okresech Roudnice nad Labem, Libochovice, Kralupy nad Vltavou a Velvary nastoupilo ze 4542 dobrovolných hasičů v pouhých patnácti minutách 1469. Obavy okupační moci z této síly tedy nebyly nikterak neopodstatněné.¹¹⁾ Že se jednalo o skutečné přípravy k povstání totiž potvrzují i vzpomínky pamětníků: „V roce 1944 jsme se zúčastnili kurzu v Sušici. Hasičstvo pod vedením zkušených instruktorů mělo za úkol obsadit všechny pošty, nádraží, všechny úřady, které měly státní důležitost, a postavit se na odpor každému, kdo by chtěl ničit náš majetek.“¹²⁾

Zatýkáni

Zintenzivnění odbojové činnosti však vyvolalo nežádoucí pozornost německých bezpečnostních složek. Částečně na svoje rezistenční aktivity bohužel zbytečně upozorňovali samotní hasiči, kteří podlehli optimistickým prognózám a přestali dbát na zásady konspirace: „Tento spolek v Berouně (Okresní hasičská jednota v Berouně – pozn. J. V.) se choval dost provokativně. Čtyřikrát denně se pochodovalo po městě za zpěvu českých písní.“¹³⁾ Svědčí o tom i hlášení vedoucího jedné

z místních skupin NSDAP, ve kterém označuje činnost dobrovolných hasičů za ryze vojenské cvičení, při němž se dokonce maskovali větvemi!¹⁴⁾ Rozsáhlé ilegální aktivity ve Svazu českého hasičstva tak nemohly dlouho unikat pátravým zrakům německé tajné státní policie (gestapa).

Konkrétní informace o existenci odbojového proudu v hasičském svazu byly získány pomocí konfidentů referátu IV-N pražské řídicí úřadovny gestapa. Podle poválečné výpovědi konfidenta gestapa Fibicha-Příbyla však přišlo gestapo na existenci ilegální sítě ve Svazu českého hasičstva víceméně náhodně, když byl zatčen jeden z předních funkcionářů Emil Karpaš.¹⁵⁾ Poté, co podezření potvrdila i zpráva venkovní pobočky gestapa v Kolíně, stal se zásah této nechvalně proslulé instituce jen otázkou času. Nakonec přišel v září 1944 a postihnul takřka současně Modrý kruh – Avalu i hasiče. Skupina Modrý kruh – Avala byla gestapem v podstatě rozbita. Policii se podařilo zadržet Františka Jiřikovského a smrtelně zranit dalšího významného člena skupiny Josefa Ouřenika. Vedoucí Avaly Josef Císař musel přejít do ilegality, ale zatčení tím pouze o dva měsíce oddálil. Při přechodu na Moravu byl protektorátními četníky zastřelen také vojenský velitel R 3 gen. Luža se svým pobočníkem Josefem Korešem.

Dvanáctého září 1944 začalo zatýkání také v řadách hasičů. Probíhalo směrem shora dolů, což svědčí o dobrém přehledu, který si gestapo o struktuře ilegální hasičské organizace vytvořilo. Ta se bohužel víceméně překrývala s oficiálními funkcemi jednotlivých členů svazu.¹⁶⁾ Nejprve byli gestapem zatčeni František Procházka s Bohdanem Wegnerem, členové ústředí Bohuslav Ludmila, Václav Dřevo a Josef Dědek a řada vedoucích ilegálních hasičů v regionálních jednotách. Na zatčení zpravidla bezprostředně navazoval výslech, při kterém se úředníci gestapa pokoušeli z hasičů vymátlit jména dalších spolupracovníků. Výsledky byly mimořádně tvrdé. Ve věznici venkovní úřadovny gestapa v Kladně byl například ubit velitel krajské hasičské jednoty Karel Rezek, řada hasičů si pak odnesla trvalá postižení. Použití brutálních metod bohužel slavilo úspěch. Poté, co byli zatčeni vedoucí činovníci dobrovolného hasičstva, začal se zásah rozšiřovat i do nižších struktur a regionů. Klatovské gestapo zatkló místostarostu zemského hasičského svazu Václava Kloudu, zástupce okresního velitele z Klatov Františka Šperla, velitele krajských spolků v Klatovech a Strakonících, jakož i čtyři oblastní velitele okresu. Na Pardubicku mělo tragický dopad zadržení velitele obvodu Nasavrky a výcvikového tajemníka obvodu Chotěboř Václava Hegera, u něhož byl nalezen mobilizační rozkaz. Kladenské gestapo si přišlo i pro velitele dobrovolných hasičů rakovnického okresu řídicího učitele Bohumila Matějku.¹⁷⁾

V říjnu 1944 již bylo na základě výpovědí zatčených usvědčeno na 60 osob a zatýkání pokračovala i v následujícím měsíci, kdy bylo na celém území Čech zadrženo dalších 70 hasičů. Na konci roku se již nacházela celá ilegální organizace dobrovolných hasičů v troskách a gestapo mohlo nahlásit svůj úspěch do Berlína.¹⁸⁾ Výsledek byl skutečně zdrcující. Jen pražská řídicí úřadovna gestapa zatkla v období od září do prosince 1944 pro činnost v odbojové organizaci „Feuerwehr“ 320 osob. Vedle Procházky, Wegnera a dalších členů ústředí svazu to byla také většina

krajských, okresních a okrskových starostů, velitelů a jejich zástupců. Zatčena byla i celá skupina zainteresovaných úředníků z velitelství uniformované a neuniformované protektorátní policie a ministerstva vnitra.¹⁹⁾ K dalším zásahům došlo hned začátkem následujícího roku a skončily až na jaře 1945.²⁰⁾

Jak těžký úder gestapo odbojové organizaci dobrovolných hasičů uštědřilo, můžeme ukázat na příkladu kolínského krajského hasičského jednoty. Jako první byl 13. září 1944 zatčen krajský velitel a člen představenstva ČZHZ Josef Dědek. Zásah proti regionálním funkcionářům přišel o měsíc a půl později. Dne 27. října se na kolínském gestapu ocitlo čtrnáct okresních, okrskových a obvodových starostů a velitelů, kteří byli převezeni do bývalé krajské věznice v Kutné Hoře. V polovině prosince k nim přibýli ještě další tři hasiči z kolínského okresu. Z 21 předních členů hasičské odbojové organizace na Kolínsku bylo nakonec zatčeno 17.²¹⁾

Německému policejnímu aparátu se tak dokonale podařilo rozbit celou ilegální síť ve Svazu dobrovolného hasičstva v Čechách a na Moravě. Jednalo o jednu z nejrozsáhlejších zatýkacích akcí gestapa v řadách českých odbojářů na sklonku druhé světové války, která se navíc přenesla i do dalších ilegálních organizací.

Malá pevnost Terezín

Přiliv zatčených hasičů naplnil kapacitu místních věznic gestapa zvláště, když zároveň probíhaly zásahy v dalších odbojových skupinách. Vhod tedy opět přišla velká policejní věznice pražské řídicí úřadovny gestapa v Terezíně.²²⁾ Většina hasičů přicházela přímo z venkovních služeben, další z věznic na Pankráci. Transporty, ve kterých se nacházeli i členové ilegální organizace hasičů, lze doložit už na podzim 1944. Jedním z prvních byl již zmíněný Bohumil Matějka, který dorazil poslední říjnový den. Jiný funkcionář Jan Heinz byl do věznice dopraven 28. 11. 1944 a zůstal zde až do Vánoc, kdy byl převezen k novým výslechům do Plzně. Do konce roku 1944 se v Malé pevnosti objevila řada dalších hasičů v souvislosti s tím, jak probíhalo zatýkání a následné výslechy.

Největší příliv ovšem nastal od konce ledna 1945, kdy gestapo zřejmě uzavřelo vyšetřování. Stačí se jen letmo podívat do dokumentace, abychom se přesvědčili o vlně transportů, kterými byli přiváženi do Malé pevnosti. Hasiči se objevili v transportu z 23. 1. z Kolína a 24. 1. z Kladna. Nápor pokračoval na počátku února, kdy členové hasičské odbojové skupiny tvořili podstatnou část vězňů v transportech vypravených venkovními služebnami gestapa 1. 2. z Kolína, Hradce Králové a Pardubic, 5. 2. z Českých Budějovic, 6. 2. z Jičína a 7. 2. z Klatov. Další dorazili první březnový den z Mladé Boleslavi a Hradce Králové a poslední přišli ještě v polovině dubna 1945. V celách Malé pevnosti se tak nakonec sešla naprostá většina hasičských funkcionářů z Čech i mnoho řadových členů.

Vězeňské transporty přijížděly na bohušovické nádraží, odkud byli vězni pěšky eskortováni do Malé pevnosti. Menší skupiny byly dopravovány i přímo. Po příchodu se zpravidla dostalo hasičům hrubého přijetí: „čteme ARBEIT MACHT FREI, soupis prezence, předání svršků na kamru, utvořena asi z 10 esesáků v čele s Rojkem dvojřadová ulička, opatření holemi, na pokyn museli jsme uličkou proběh-

Většina zatčených dobrovolných hasičů byla v Malé pevnosti Terezín vězněna v celách IV. dvora. Snímek z doby osvobození. Zdroj PT.

V přeplněných celách IV. dvora žili vězni v otřesných podmínkách. Zdroj PT.

nout, každý dostal několik ran do hlavy a zad, několik proražených hlav, krvácení a modřin, na druhé straně se seřadit a nehnutě stát, rozdělení transportu do cel.⁴²³⁾ Ti z pohledu gestapa nebezpeční, dostali označení „xyz“, „KA“, případně obojí.²⁴⁾ Po přechodném pobytu na I. dvoře, kde probíhala evidence, byli umísťováni do malých i velkých cel IV. dvora. Zde tvořili na jaře 1945 podstatnou část osazenstva. Jedna z velkých cel č. 44 byla dokonce pro jejich značný podíl nazývána „hasičská“.²⁵⁾

Ve IV. dvoře došlo k vyvrcholení tragédie příslušníků hasičského odboje. V dubnu 1945 se zde početní stav vězňů pohyboval okolo neuvěřitelných tří tisíc a jednotlivé cely byly neustále přeplněny. Katastrofální poměry v celách IV. dvo-

Dobrovolní hasiči byli nasazeni i na budování protitankového příkopu v litoměřické kotlině. Zdroj PT.

ra výstižně charakterizuje bývalý vězeň, dobrovolný hasič Josef Felkl: „Na příkaz německého táborového komanda (velení policejní věznice – poz. J. V.) byli všichni vězni s označením xyz a KA ze IV. dvora přemístěni do společné velké cely s číslem 44 [...], takže nás tam bylo 419. Tato cela o rozměru 20 x 20 metrů byla čerstvě omítnuta s betonovou podlahou, takže ze stropu kapala voda, obzvláště když byla tímto množstvím spoluvězňů zadýchána. Opatřena byla dvěma klozety, což na počet vězňů naprosto neodpovídalo a dále jedním žlabem na mytí 3 metry dlouhým. Jinak tam ničeho jiného po strážce vybavení nebylo, a proto nezbylo nic jiného než ležet na holém betonu, což mělo za následek mnoho těžkých onemocnění všech vězňů. Ale ani místa na ležení nebylo a museli jsme lehat pouze na bok natěsnáni jeden na druhém, což mělo jedinou výhodu, že jsme se tak teplem svých těl mohli zahřívát, poněvadž cela nebyla vytápěna.“²⁶⁾ Vězni dostávali jen mizernou nevýživnou stravu: „tzv. Piňdatopf – polévka, jak se zelenina nabrala se zemí, tuřín, mrkev, nahnilé brambory, nebo řídký guláš ze špatného masa, hořká černá káva, plátek chleba, pracujícím kousek umělého másla velikosti kostky cukru.“²⁷⁾

Už tak těžké podmínky ještě zhoršovala nucená práce. Z vězňů IV. dvora se formovala obávaná komanda „Richard I“ a „Richard II“, která razila prostory podzemních továren nedaleko Litoměřic: „Vstávali jsme po čtvrté hodině ráno, v pět už jsme byli nastoupeni na dvoře a mnohdy jsme stáli víc než hodinu na mraze, než jsme odešli. Chodili jsme v pětistupech, vojenským krokem, kolem nás na vzdálenost dvacet metrů jeden esesák. Když se porušil krok, museli jsme dát ruce na ramena vězňů z předcházející řady, a tak pochodovat. Byla to vyčerpávající cesta, takže na Richard jsme dorazili už značně unavení. Na Richardu nás rozdělili na práci podle komand; 3–4 dny jsme kladli koleje, pak jsem byl přiřazen k „bergekomandu“, které razilo štoly v opuce. K práci jsme měli sbíječky [...] Prostředí bylo nedýchatelné; výpary z lokomotiv, prach z kamene [...] Opuka se lámala a padala.“²⁸⁾ Velmi

Okresní velitel dobrovolných hasičů v Brandýse nad Labem Bohumil Volf podlehl v Terezíně epidemii skvrnitého tyfu 7. 5. 1945. Zdroj PT.

náročné bylo i komando „Reichsbahn“, které vykonávalo práce na železnici. Vedle těchto největších komand byli hasiči zařazováni snad do všech pracovních oddílů, ať už vně Malé pevnosti nebo v jejím areálu. Jen některým hasičům se podařilo získat lepší práci v kuchyni nebo administrativě, a mohli tak podporovat své kamarády.²⁹⁾

Mimořádnou záležitostí se pak stalo kopání protitankového příkopu, který se měl táhnout mezi Terezínem a Litoměřicemi.³⁰⁾ Lopat a krumpáčů byl nedostatek, proto musela značná část vězňů pracovat na výkopu s jídelními miskami, nebo dokonce jen holýma rukama. Namáhavou práci ještě zhoršovalo chování mladistvích příslušníků spojařské školy SS z Litoměřic, kteří na výkop dohlíželi a vězně fyzicky týrali: „Udělal asi 20 metrů dlouhý kordón okolo (příkopu). Byli jsme od nich bití za každou maličkost. Jestliže někdo běžel, do-

stal za to, že běží, když šel vězeň pomalu, dostal za to, že nepracuje v poklusu.“³¹⁾

Není proto divu, že přes relativně krátkou dobu pobytu v Malé pevnosti se začal fyzický stav vězňů rychle zhoršovat. Většina uvězněných hasičů už nepatřila mezi mladíky a svým věkem mezi 40 až 60 lety náležela v Malé pevnosti mezi starší ročníky. Fyzické strádání s sebou přineslo řadu nemocí. Vězni trpěli zejména kožními vyrážkami, růží, časté byly nemoci z podchlazení jako hnisavá angína, zápal plic, revmatismus. Nejhorší však mělo teprve přijít. Všudypřítomný bodavý hmyz, zejména šatní vši, vězňům nejen znepríjemňoval pobyt, ale přenášel i obávanou infekční chorobu – skvrnitý tyfus.³²⁾ Oslabený organismus vězňů nedokázal nemoci dlouho odolávat a zakrátko došlo k jejímu epidemickému šíření: „Dostal jsem střevní i skvrnitý tyf a 23. dubna mne převedli na izolační celu 39. Tady se leželo na holých prknech [...] lékařský dozor žádný. Báli se sem přijít i dozorcí. Leželo tu asi 80 lidí, vesměs případy skvrnitého tyfu. Jídlo přinášeli vězňové – pouze polévku, chleba a černé kafe. Jen ráno otevřel dveře celý esesák a zakřičel: „Kdo je mrtvý?“ Nešťastník byl vytažen ven, stáhli z něj šaty, zemřelého odtáhli a šaty spálili na dvoře. Poměry na cele byly nepopsatelné. Pouze jeden záchod na tak těžké případy tyfu. Výkaly tekly po zemi a tvořily asi pěticentimetrovou vrstvu.“³³⁾

Přes vzájemnou solidaritu podlehlo týrání, epidemii tyfu a dalším chorobám i mnoho dobrovolných hasičů. Už 12. února 1945 byl při ranním nástupu ubit Karel Topinka, ve věku 76 let nejstarší hasič vězněný v Malé pevnosti.³⁴⁾ Se zhoršo-

váním životních podmínek začala úmrtí v řadách vězňených hasičů přibývat. Dne 2. března 1945 zemřel ve vězeňské nemocnici náčelník dobrovolného hasičstva František Procházka. Rozměr rodinné tragédie měla smrt Karla Helbrandta, který zemřel 16. března 1945 ve vězeňské nemocnici na zánět mozkových blan. V téže době zde ležel i jeho syn, rovněž příslušník hasičského odboje.³⁵⁾ Nejvíce hasičů však zemřelo s diagnózou skvrnitého tyfu (tyf.-ex.) a patřili tak mezi přibližně 735 osob, které podle výpovědi lékařů zemřeli v Malé pevnosti na tyfovou nákazu od března do poloviny května 1945.³⁶⁾

Konec války se však blížil a s ním i naděje na přežití. Několik šťastlivců se dokonce dostalo do skupiny tzv. tuberkulózních vězňů, která byla propuštěna v prvním květnovém dni z Malé pevnosti domů. Dne 5. května 1945 opustili Malou pevnost dozorcí a strážní rota SS. Pro většinu vězňů policejní vězňice

to byl nejšťastnější den v jejich životě: „kápo Průša vystoupil na ochoz IV. dvora a oznámil, že jsme svobodní [...] bylo po dešti, na dvoře byly kaluže vody, my všichni jsme stáli, plakali jako malé děti.“³⁷⁾ Vyhráno bohužel nemělo mnoho hasičů ani po odchodu dozorců. Ačkoliv lékaři a zdravotní sestry České pomocné akce začali svůj nesnadný boj s tyfovou epidemií v Malé pevnosti už 4. května 1945, umírali zde příslušníci hasičského odboje ještě několik dní po osvobození.³⁸⁾ Další nepřežili cestu domů nebo zemřeli v nemocnici.³⁹⁾

Většině vězňených hasičů se přes špatný zdravotní stav podařilo dostat ke svým rodinám. Poté, co dozor SS opustil vězňice, vydali se vězňi nacházející se v lepší kondici na cestu domů. Někteří museli podstoupit komplikovanou cestu, pro jiné přijeli příbuzní nebo kamarádi z hasičských jednot. Mnoho dalších zůstalo prozatím v péči lékařů v provizorních nemocnicích v Terezíně. Velká skupina pacientů, včetně několika hasičů, pak byla odtud převezena 28. května 1945 do Masarykových domovů v Krči na rekonvalescenci. Řada „uzdravených“ však odnesla kruté výslechy gestapa a následně věznění podloměným zdravím.

Závěr

Odbojová činnost příslušníků dobrovolného hasičstva je jednou z neprávem opomíjených kapitol české domácí rezistence proti nacistické okupaci. Svým rozsahem

Funkcionář dobrovolného hasičstva Václav Heger na kresbě Josefa Klyiese. Zdroj PT.

i možnostmi patřila mezi klíčové faktory při organizaci připravovaného protiněmeckého povstání v létě 1944. Na tomto faktu nic nemění rozbití organizace gestapem na podzim 1944 a následné zatčení většiny hlavních protagonistů.

Po skončení tvrdých výslechnů na gestapu byli hasiči přemístěni z Pankráce a věznic venkovních úřadoven tajné státní policie do policejní věznice v Malé pevnosti Terezín. Zcela přesný počet dobrovolných hasičů, kteří sem byli převezeni, lze zjistit jen obtížně. Je však jisté, že zde byla vězněna podstatná část hasičů zatčených pražskou řídicí úřadovnou gestapa. Pro řadu z nich se věznění v Terezíně stalo osudným a zemřeli na následky týrání a nemoci. Bez ohledu na tragické vyústění však patří statečný odpor dobrovolných hasičů proti německé okupaci k významným kapitolám domácího odbojového hnutí za druhé světové války.

▣ **Jan Vajskebr** (1977), vědecký pracovník historického oddělení Památníku Terezín. Zabývá se represivním aparátem nacistického Německa s důrazem na historii policejní věznice v Terezíně. Dále se věnuje organizaci německých uniformovaných složek v Protektorátu Čechy a Morava, zejména *Waffen-SS*, pořádkové policie a wehrmachtu.

PŘÍLOHA:

Osoby zatčené za velezradu pro činnost v ilegální hasičské skupině k 31. 12. 1944 (někteří již dříve zatčení funkcionáři nejsou uvedeni):

Oblast Velké Prahy:

Ústředí Svazu hasičských jednot v Čechách a na Moravě:

Josef Zoha, ředitel kanceláře Zemské hasičské jednoty v Čechách

dr. Rudolf Till, úředník Zemské hasičské jednoty v Čechách

Úřad Generálního velitele neuniformované protektorátní policie v Praze:

dr. Viktor Haas, ministerský rada

dr. Karel Matějka, sekční rada

dr. František Vaníček, sekční rada

dr. Bedřich Vošahlík, vrchní ministerský komisař

dr. Josef Fiala, vrchní ministerský komisař

Úřad Generálního velitele uniformované protektorátní policie:

dr. Jan Červený, vrchní ministerský rada, major policie

dr. Václav Dočkal, podplukovník policie

Zemský úřad v Praze:

dr. Václav Drdek, rada politické správy

Ministerstvo vnitra:

Dr. Jaromír Krejčí, vrchní sekční rada

dalších 13 funkcionářů hasičské jednoty v okresech Praha-město a Praha-venkov

Obvod venkovní úřadovny gestapa v Benešově:

Václav Vojta, řídící učitel, velitel pro okresy Sedlčany a Sedlec
velitelé obvodů Benešov, Jankov, Sedlec, Sedlčany a Vlašim a dalších čtyři
funkcionáři

Obvod venkovní úřadovny gestapa v Českých Budějovicích:

Vojtěch Trost, učitel, krajský velitel
Václav Sepp, listonoš, zástupce krajského velitele
velitelé okresů České Budějovice a Třeboň, velitelé obvodů České Budějovice,
Třeboň a Týn nad Vltavou (dohromady 10 funkcionářů)

Obvod venkovní úřadovny gestapa v Jičíně:

Ing. Vít Švandrlík, krajský požární velitel
zástupce krajského požárního ředitele, velitelé okresů Semily a Turnov, obvodů
Jičín, Semily a dalších 22 funkcionářů

Obvod venkovní úřadovny gestapa v Mladé Boleslavi:

Lubomír Slavík, inspektor pojišťovny, starosta okresu Mělník
Václav Prokeš, zemědělec, velitel okresu Mělník
velitel okresu Brandýs nad Labem, velitelé obvodů Brandýs nad Labem, Mni-
chovo Hradiště a Benátky nad Jizerou a další tři funkcionáři

Obvod venkovní úřadovny gestapa v Kladně:

Karel Rezek, požární ředitel kraje Kladno a jeho zástupce
Bohumil Matějka, řídící učitel, velitel kraje Kladno a jeho zástupce
velitelé okresů Kladno, Roudnice nad Labem, Louny, Slaný, Rakovník a Be-
roun, velitelé obvodů Kladno, Roudnice nad Labem, Louny, Slaný, Rakovník
a Beroun (dohromady 27 funkcionářů)

Obvod venkovní úřadovny gestapa v Klatovech:

Čeněk Prokop, stavební mistr, starosta okresu Strakonice a všichni obvodovi
starostové a velitelé
František Hálek, kominický mistr, velitel okresu Sušice
Karel Gosler, řídící učitel, velitel okresu Domažlice
Bohumil Havlík, řídící učitel a starosta, velitel okresu Písek (dohromady 41
funkcionářů)

Obvod venkovní úřadovny gestapa v Kolíně:

Otto Willinger, ředitel školy, starosta okresu Kolín
Josef Felkl, elektromechanik, velitel okresu Kolín
Jaroslav Ptáček, řídící učitel v penzi, starosta okresu Kutná Hora
Antonín Horáček, polír, velitel okresu Kutná Hora
Emanuel Hlavatý, zemědělec, velitel okresu Český Brod

Čeněk Roubíček, řídicí učitel, velitel okresu Čáslav
Valdemar Doubrava, spolkový tajemník, zástupce zemského požárního ředitele
obvodová, okrsková a místní vedoucí funkcionáři (dohromady 51 osob)

Obvod venkovní úřadovny gestapa v Hradci Králové:

Jaroslav Janáček, státní zaměstnanec, zástupce krajského požárního velitele
v Hradci Králové
Václav Brett, lakýrnický mistr, zástupce velitele kraje Hradec Králové
Zdeněk Beneš, řídicí učitel, zástupce velitele kraje Hradec Králové
Václav Svoboda, kolářský mistr, velitel okresu Hradec Králové
Jan Mottl, úředník v továrně, velitel okresu Dvůr Králové
Karel Rydl, obchodní cestující, starosta okresu Náchod
Bedřich Petira, zemědělec, velitel okresu Náchod
František Kapal, zemědělec, velitel okresu Rychnov nad Kněžnou
velitelé obvodů zmiňovaných okresů (dohromady 21 osob)

Obvod venkovní úřadovny gestapa v Pardubicích

zatčení velitele kraje Pardubice (odborný učitel Václav Heger) již hlášeno dříve
František Kadlec, sedlářský mistr, zástupce krajského velitele
Josef Skála, hostinský, velitel okresu Pardubice
velitelé obvodů Pardubice, Nasavrky, Skuteč, Vysoké Mýto, Přelouč, Litomyšl,
Holice a další funkcionáři (dohromady 15 osob), kromě toho dalších 14 uprch-
lých funkcionářů z odbojových skupin „Nationalausschuss“ a „Feuerwehr“

Obvod venkovní úřadovny gestapa v Plzni

Václav Zeman, úředník Skoda-Werken, krajský velitel
Jan Heinz, člen technické komise zemské hasičské jednoty v Čechách, zastupu-
jící krajský velitel
velitelé obvodů Plzeň, Rokycany, Blovice, Zbiroh a Kralovice (dohromady
8 funkcionářů)

Obvod venkovní úřadovny gestapa v Táboře

Josef Červenka, řídicí učitel, zástupce zemského velitele Čechy
Josef Mika, železničář, zemský požární ředitel
zástupce krajského požárního ředitele a krajského velitele, velitelé okresů Pel-
hřimov, Ledec, obvodů Tábor, Milevsko, Bechyně, Soběslav, Pelhřimov, Kame-
nice nad Lipou (dohromady 27 funkcionářů)

V Čechách bylo pro činnost v ilegální odbojové skupině „Hasiči“ doposud (tj. do
konce prosince 1944 – pozn. J. V.) zatčeno 320 osob, přičemž je nutné si všimnout,
že se jedná převážně o funkcionáře legálního svazu.

Zpracováno na základě měsíčního hlášení velitele bezpečnostní policie za prosinec 1944. ABS, sign.
52-1-23, Der Kommandeur der Sicherheitspolizei in Prag, B.Nr.: 23/43g-Gst.IV-: Lagebericht für Monat
Dezember (31. 12. 1944).

Poznámky:

- ¹⁾ Po vyhlášení samostatného Slovenského štátu a vzniku Protektorátu Čechy a Morava se název organizace logicky změnil ze „Svaz česko-slovenského hasičstva“ na „Svaz českého hasičstva v Čechách a na Moravě“.
- ²⁾ Památník Terezín (dále PT), A 30/80, Stanovy hasičského sboru, Praha 1939.
- ³⁾ Národní archiv (dále NA), Německé státní ministerstvo (NSM), sign. 110-5-31, Geheime Staatspolizei, Staatspolizeileitstelle Prag-Gst.IV-: Lagebericht für Monat Oktober 1944 (2. 11. 1944).
- ⁴⁾ Archiv bezpečnostní složek ministerstva vnitra (dále ABS), sign. 52-1-23, Der Kommandeur der Sicherheitspolizei in Prag, B.Nr.: 23/43g-Gst.IV-: Lagebericht für Monat Dezember (31. 12. 1944); *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, I. sv., Praha 1970, s. 138–139.
- ⁵⁾ PT, Sbirka vzpomínek (Sb. vzp.), č. 532 (Karel Hellebrandt).
- ⁶⁾ PT, Sb. vzp., č. 1833 (Josef Felkl).
- ⁷⁾ PT, Sb. vzp., č. 1209 (Václav Drdek).
- ⁸⁾ PT, Sb. vzp., č. 1391 (Karel Gosler).
- ⁹⁾ PT, Sb. vzp., č. 1833 (Josef Felkl).
- ¹⁰⁾ V literatuře lze často nalézt zmínku o tom, že Josef Císař byl vedoucím ilegální sítě v organizaci dobrovolných hasičů. Procházka a Wegner se sice podřídili Císařovi (a Avale), ale síť odbojových pracovníků ve svazu nadále obstarávali sami.
- ¹¹⁾ *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, I. sv., s. 99, 100, 139.
- ¹²⁾ PT, Sb. vzp., č. 1391 (Karel Gosler).
- ¹³⁾ PT, Sb. vzp., č. 532 (Karel Hellebrandt).
- ¹⁴⁾ *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, I. sv., s. 99.
- ¹⁵⁾ PT, Sb. vzp., č. 1833 (Josef Felkl), výtah ze zápisu o provedeném výslechu konfidenta J. Fibicha-Příbyla ve věznici krajského soudu v Kutné Hoře.
- ¹⁶⁾ Řada hasičů byla za odbojové aktivity perzekvována už před rozbitím hasičské ilegální organizace. Například František Polák, řídící učitel v Hluboké u Kdyně, který zastával funkci okresního a krajského hasičského velitele, byl v říjnu 1943 zatčen za spolupráci se skupinou Roppa, navázanou na velkou Burdovu ilegální organizaci v plzeňské Škodovce. PT, Sb. vzp., č. 1414 (František Polák).
- ¹⁷⁾ NA, 110-5-31, Geheime Staatspolizei, Staatspolizeileitstelle Prag B.Nr.23/43g-Gst.IV-: Lagebericht für November 1944 (30. 11. 1944); *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, I. sv., s. 115 a 117.
- ¹⁸⁾ Přehled zatčených gestapem viz příloha.
- ¹⁹⁾ ABS, sign. 52-1-23, Der Kommandeur der Sicherheitspolizei in Prag, B.Nr.: 23/43g-Gst.IV-: Lagebericht für Monat Dezember (31. 12. 1944); *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*, I. sv., s. 144; PT, Sb. vzp., č. 1209 (Václav Drdek).
- ²⁰⁾ Například ještě l. 3. 1945 byli za činnost v dobrovolném hasičstvu zatčeni František Vojta z Nahořan a Antonín Tvrdek z Boubské v jižních Čechách. Oldřich SLÁDEK, *Krycí heslo: Svoboda. Hnutí odporu v jižních Čechách*, České Budějovice 1967, s. 232.
- ²¹⁾ APT, Sb. vzp., č. 1833 (Josef Felkl).
- ²²⁾ Do tzv. malé kartotéky policejní věznice v Terezíně byli členové hasičského odboje zapisováni s poznámkou „N/ational. A/uschuß/. Feuerwehr“, „ileg. Tätigkeit in Feuerwehr“, „Widerstandsbewegung Feuerwehr“ nebo „Widerstandsgruppe Feuerwehr“. Radě z nich však důvod zatčení na kartě chybí.
- ²³⁾ PT, Sb. vzp., č. 1052 (Josef Buřič).
- ²⁴⁾ KA (keine Arbeit) – zákaz práce mimo pevnost; xyz – označení používané na sklonku války v Terezíně pro vězně, u nichž se předpokládal v případě soudního řízení trest smrti. Více *Malá pevnost Terezín*, Praha 1988, s. 39.
- ²⁵⁾ Právě v cele č. 44 byli později soustředováni vězni s označením „xyz“ a „KA“. Bezprostředně po válce sepsal jeden z bývalých vězňů její historii. Viz Václav DŘEVO, *Terezín. Malá pevnost. Dějiny cely č. 44 – cely smrti a seznam těch, kteří v ní byli jako nejtěžší vězni umístěni*, Havlíčkův Brod 1945.
- ²⁶⁾ PT, Sb. vzp., č. 1833 (Josef Felkl).
- ²⁷⁾ PT, Sb. vzp., č. 1052 (Josef Buřič).

- ²⁸⁾ PT, Sb. vzp., č. 1045 (Vojtěch Trost).
- ²⁹⁾ Například František Ešner a Alois Marek, kteří získali práci v bramborárně, pašovali do cel tajně jídlo. V tzv. táborové samosprávě IV. dvora pracoval i Václav Dřevo, který dokonce spoluorganizoval v cele přednášky. Velké uznání si mezi spoluvězni vysloužil i František Polák, který vykonával funkci velitele cely (cimerky), nejprve v cele č. 35 a později č. 42.
- ³⁰⁾ Více Marek POLONCARZ, *Protitankový příkop a vězni Malé pevnosti*, Terezinské listy (TL) 28/2000, s. 41–50.
- ³¹⁾ PT, Sb. vzp., č. 1045 (Vojtěch Trost).
- ³²⁾ K tyfové epidemii a její likvidaci více Miroslava BENEŠOVÁ, *Situace v Terezíně po skončení války*, TL 18/1990, s. 7–32.
- ³³⁾ Tamtéž.
- ³⁴⁾ PT, Sb.vzp., č. 1228 (Jaroslav Volák); č. A10173, Černý sešit – zemřelí.
- ³⁵⁾ PT, Sb.vzp., č. 532 (Josef Hellebrandt); č. A10173, Černý sešit – zemřelí.
- ³⁶⁾ Miroslava BENEŠOVÁ, c. d., s. 13.
- ³⁷⁾ PT, Sb. vzp., č. 1829 (Alois Lippert).
- ³⁸⁾ Například ještě 6. 5. zemřel Stanislav Růžička, 7. 5. Josef Vodička, 8. 5. Jan Ulrich a další.
- ³⁹⁾ Josef Drahoš zemřel doma v Proseči deset dní po odchodu z Malé pevnosti. Karel Pašek skonal 20. května 1945 v Plzni, Josef Kubový v hořické nemocnici.

FIREMEN IN TEREZÍN

Jan Vajskebr

Summary

The Union of Czech Firemen in Bohemia and Moravia is a voluntary organization still playing an irreplaceable role in extinguishing fires and liquidating consequences of other natural disasters. At the same time, it did and still does discharge a no less important social function, maintaining its considerable prestige in the country, particularly in its rural areas. During the Nazi occupation of the Czech lands, an illegal network, more or less overlapping with the Union's official structure, was active within the framework of this legally operating institution at least from late 1941 onwards. Initially, the network had been involved only in supporting activities which gradually developed into sabotages. In the middle of 1944, the firemen succeeded – thanks to contacts with the resistance group *Modrý kruh – Avala* (Blue Circle – Avala) – in linking up with one of the country's most important domestic resistance organizations, known as *Rada tří* (R 3 – Council of Three). In response to the developments on the battlefield and the prevailing situation in the Nazi-occupied territories, which seemed to be particular favourable for the Allies, preparations got under way for a general uprising in the Czech lands. A substantial role was also ascribed to the Union of Czech Firemen whose members were allowed to assemble legally, who had at their disposal motor vehicles and fuels, otherwise in short supply, and who enjoyed considerable authority among the population.

However, since the preparations for the uprising proceeded under an inadequate cover of conspiracy, they could and did not escape the notice of the German state secret police (Gestapo). In September 1944, the Gestapo launched widespread arrests in the ranks of the Czech resistance groups. As a result, the illegal network within the firemen's organization was also smashed. Arrests continued until the end of 1944 by which time as many as 320 firemen were arrested in Bohemia alone. Further crackdowns came in the following year – 1945. Brutal interrogations at the Gestapo awaited the arrested firemen, after which most of them were transported to the Prague Gestapo Police Prison in Terezín's Small Fortress. At the end of the war, the conditions in that prison may be described as appalling. Many firemen perished in the prison and others returned with their health sapped as a result of torture by wardens and due to contagious diseases that spread in the Small Fortress at the end of the war. In spite of its tragic end, the courageous resistance by Czech voluntary firemen against the German occupation forces figures prominently as an important and hitherto neglected chapter of the domestic resistance movement in World War II.

DIE FEUERWEHRLEUTE IN THERESIENSTADT

Jan Vajskebr

Resümee

Der Verband der tschechischen Feuerwehren in Böhmen und Mähren war eine Freiwilligenorganisation, die bisher bei der Bekämpfung von Feuer und anderen Naturkatastrophen eine unersetzliche Rolle spielte und noch spielt. Gleichzeitig erfüllte sie und erfüllt bis heute eine nicht weniger wichtige gesellschaftliche Funktion und bewahrt vor allem auf dem Lande ein erhebliches Ansehen. Zur Zeit der nazistischen Okkupation der böhmischen Länder agierte im Rahmen des legal tätigen Verbandes ein illegales Netz, das sich mehr oder weniger mit der offiziellen Struktur der Organisation deckte. Die anfangs nur subsidiarische Tätigkeit ging allmählich in Sabotageakte über. Mitte 1944 gelang es den Feuerwehrleuten, sich über die Widerstandsgruppe Modrý kruh – Avala (Blauer Kreis – Avala) einer der bedeutendsten einheimischen Widerstandsorganisationen, dem Rada tří (R 3) anzuschließen. In Zusammenhang mit der Entwicklung der Situation auf den Schlachtfeldern und in den okkupierten Gebieten, die für die Verbündeten außerordentlich günstig zu sein schien, kam es auch zur Vorbereitung eines allgemeinen Aufstands in den böhmischen Ländern. Dabei sollte der Verband der tschechischen Feuerwehren eine wesentliche Rolle spielen, denn seine Mitglieder konnten sich legal versammeln und verfügten über Motorfahrzeuge und knappen Treibstoff und besaßen bei der Bevölkerung Autorität.

Die Vorbereitungen für den Aufstand verliefen aber unter mangelhafter Geheimhaltung und entgingen somit nicht der Aufmerksamkeit der deutschen geheimen Staatspolizei. Im September 1944 begann die Gestapo in den Reihen der Widerstandsgruppen umfangreiche Verhaftungen vorzunehmen. Auch das illegale Netz der Feuerwehrorganisation wurde zerschlagen. Die Verhaftungen zogen sich bis Ende 1944 hin. Allein in Böhmen waren 320 Feuerwehrmänner abgeführt worden. Zu weiteren Festnahmen kam es auch im folgenden Jahr 1945. Die verhafteten Feuerwehrleute erwarteten grausame Verhöre bei der Gestapo, nach Abschluss der Untersuchungen wurden die meisten von ihnen in das Polizeigefängnis der Prager leitenden Dienststelle der Gestapo in der Kleinen Festung Theresienstadt überführt. Die Verhältnisse im Gefängnis gegen Kriegsende können als katastrophal bezeichnet werden. Durch Willkür der Aufseher und durch ansteckende Krankheiten, die sich am Ende des Krieges in der Kleinen Festung epidemisch ausbreiteten, kam eine ganze Reihe Feuerwehrleute ums Leben, andere überlebten mit ruiniertes Gesundheit. Trotz des tragischen Ausgangs gehört der tapfere Widerstand der Angehörigen der freiwilligen Feuerwehr gegen die deutschen Okkupanten zu den wichtigen, bisher jedoch übersehenen Kapiteln der vaterländischen Widerstandsbewegung während des zweiten Weltkrieges.

ŽIDOVSKÉ EVIDENČNÍ KARTY – OPOMÍJENÝ PRAMEN K HISTORII PERZEKUCE ŽIDOVSKÉHO OBYVATELSTVA

Tomáš Fedorovič

„Židovské karty jsou zčásti pro všechny případy, zčásti pro okamžitou potřebu opatření jezdcí.¹⁾ Je beze všeho jisté, že je potřeba mít o nich (o Židech – pozn. T. F.) a jejich bytových skutečnostech přehled. Protože nejsou povinni vojenskou službou, ale schopni pracovního nasazení a téměř vždy nasazování v uzavřených pracovních skupinách, úřady musí být schopny na ně vždy dosáhnout. V důsledku toho musí mít obce, státní policejní správy a zemští radové přehled o tom, zda a kde v jejich obvodu Židé žijí, a kdo jsou.“²⁾

Pro tento příspěvek je signifikantní především poslední věta z citace Artura Kääba, jednoho z organizátorů Říšské kartotéky Židů³⁾ a židovských míšenců (součást tzv. Volkstumkartei), kde se zdůrazňoval přehled nižších správních celků v říši nad aktuálním stavem židovstva v daném obvodu.⁴⁾ Podobné snahy „mít přehled“ samozřejmě existovaly u nás již před okupací,⁵⁾ ale účel evidence židovského obyvatelstva po okupaci pod vlivem stále nových protizhidských opatření směřoval k jedinému cíli, totiž k zajištění všech budoucích obětí „konečného řešení židovské otázky“. Je důležité si uvědomit, že bez veškerého statistického a evidenčního servisu jak ze strany státních (protektorátních), tak i samotných židovských institucí by k holokaustu židovského obyvatelstva v takovém rozsahu nejspíše nikdy nedošlo.⁶⁾

Tento příspěvek je v první řadě o podílu protektorátních okresních úřadů a o jejich kooperaci s německými úřady ve snaze podchytit židovské obyvatelstvo v rámci své územní působnosti; jejichž finálním výsledkem se staly ucelené kartotéky židovského obyvatelstva jednotlivých okresních úřadů v protektorátu.

Již na začátku můžeme konstatovat, že evidenční činnost okresních úřadů byla jedním z dalších styčných míst, odkud mohl okupační aparát nezávisle získávat, kontrolovat a srovnávat informace s údaji dodanými samotnými židovskými náboženskými obcemi. Výsledek židovské evidence prováděné okresními úřady představoval v první řadě základní platformu pro vlastní provádění všech protizhidských opatření na území okresu. Celistvost a „dokonalé“ evidenční postižení všech Židů žijících trvale nebo jen přechodně v jednotlivých okresech by nemohlo vzniknout bez úzké součinnosti s jednotlivými četnickými stanicemi. Veškeré poznatky takto získané byly archivovány a aktualizovány a ve většině případů předány zemským radům k dodatečnému schválení a rozhodnutí. Ústředně pro židovské vystěhovalce, popř. místním uskupením NSDAP „zur Kenntnisnahme“ nebo-li k vzetí na vědomí.

Na základě dokumentů můžeme konstatovat, že je potřeba poopravit zažité stereotypy v chápání viníků a aktérů při židovském pronásledování, kdy je veškerá vina připisována pouze německému aparátu a protektorátní úřady byly podle tohoto

vidění pouze jednou z dalších obětí, které nedobrovolně vykonávaly příkazy z nadřízených německých míst.⁷⁾ Právě při mikrosondě do poměrů v jednotlivých okresech je patrné, že tomu tak vůbec není. Samozřejmě, že můžeme sledovat vydávání příkazů shora po ose vrchní zemský rada (zemský úřad) – okresní úřad – četnické stanice, ale neměl by nás překvapit i opačný sled zdola nahoru, kdy okresní úřady navrhuji aktivisticky zpřísnění stávajících protižidovských opatření.

Netvrším, že by snad jednotlivé okresní úřady mohly jednat mimo zákonné mantinely, neboť jejich dozorujícím orgánem byli zemští vrchní radové (dále jen OLR) a jejich činnost byla vázána tzv. předkládací povinností, tj. právní úpravou platnou v protektorátu pro protektorátní (okresní) úřady, které mohly vydávat nařízení a vyhlášky, ale které musely být nejprve schváleny vrchním zemským radou,⁸⁾ ale do určité omezené míry mohly ovlivňovat dynamiku protižidovských opatření na příslušném konkrétním území a případná spolehlivost a pečlivost židovských referátů nutně ztěžovala místně příslušnému židovskému obyvatelstvu život. Platnou formou pro jejich aktivistickou činnost se jim stal oběžník Prezidia Zemského úřadu v Praze ze srpna 1939, o kterém bude později ještě podrobněji pojednáno.

Zcela bez povšimnutí tak doposud zůstala činnost tzv. židovských referentů při jednotlivých okresních úřadech. Ve Státním okresním archivu v Mělníku se zachoval ojedinělý dokument – zápis ze schůze referentů židovských záležitostí čtyř okresních úřadů podléhajících vrchnímu zemskému radovi v Mělníce ze dne 16. září 1940. Tento dokument nám umožňuje nahlédnout za oponu činnosti těchto referátů. Důležité jsou pro nás především body č. 4 a 5, k němuž se vrátím později na jiném místě.⁹⁾ V bodě č. 4 se referenti usnesli, že musí společně „*učinití návrh oberlandrátu na zákaz zdržování se Židů na náměstích, příp. frekventovanějších ulicích*“.¹⁰⁾ Celkovou snahou těchto setkání bylo zjednodušení celého systému a jeho optimalizace.

Většinu badatelů i veřejnosti, kteří se zabývají židovskou problematikou za protektorátu, jsou všeobecně známy soubory dokumentů jako jsou registrace židovského obyvatelstva na konci roku 1941 nebo transportní listiny vzniklé při sestavování transportů do ghetta Terezín ze shromažďovacích středisek. Tyto soubory dokumentů mající povahu jmenných seznamů obsahují cenné, i když velmi strohé informace. Oba dva prameny k židovské perzekuci vypovídají především o bytových poměrech a bytovém fondu židovského obyvatelstva na konci roku 1941 a před vlastní deportací.

Tyto dokumenty mají svou povahou celoprotektorátní dosah a navazují na dlouhou řadu evidenčních snah nacistického okupačního aparátu podchytit těmito soupisy veškeré židovské obyvatelstvo. První soupis Židů v protektorátu je ve zprávě židovské náboženské obce datován již k 22. září 1939.¹¹⁾

Tento první soupis Židů navazuje a je doplňován na úrovni okresních úřadů protektorátní správy vlastní registrací a evidencí. Alena Hájková ve svém příspěvku k evidenci protektorátního židovského obyvatelstva na základě vzpomínky R. Federa konstatuje, že evidování Židů proběhlo prostřednictvím okresních úřadů již v březnu 1939, ale dále tuto evidenční a kartotéční činnost okresních úřadů ne-

BEZIRKSBEHÖRDE BRANDEIS a. d. Elbe.	
JUDEN-EVIDENZKARTE.	
Vor- und Zuname des Juden:	Paul H Ü B S C H
geboren am - in - Bezirk:	1.2.1897 in Hostowitz, Bezirk Bilina.
heimatzuständig nach - Bezirk:	in Dobrotschowitz, Bezirk Böhmisches Brod.
wohnhaft in: seit welcher Zeit?	in Neartowitz Str. C. 180, Bezirk Brandeis a. d. E. seit 8.10.1940.
früher wohnhaft in: seit welcher Zeit?	in Bischofowitz, Bezirk Melnik seit 30.1.1939 bis 8.10.1940.
Stand (ledig, verheiratet, gesch.)	verheiratet
Jetzige Religion:	Jüdisch
Beschäftigung:	Haus Verwalter, derzeit ohne beschäftigung
Eigentum (Haus, Geschäft):	keines
Kapital in einer Geldanstalt: in Kronen:	keines
Kapital in K (geborgt an wem?)	keines
Anderes Eigentum (Kapital, Bauschaft)	keines
Bemerkung:	<i>1940/1941 Notizen 1941/42 E. S.</i>
	<i>Paul Hübsch</i> Unterschrift des Juden.

Brandýs nad Labem – židovská evidenční karta Pavla Hübsche (SOKA Praha-východ).

sleduje, ačkoliv se toto registrační úsilí nepochybně rozvíjelo a vyústilo ve svého druhu ojedinělou evidenční akci – ve vznik tzv. Juden-Evidenzkarten (židovské evidenční karty), které se zachovaly v několika okresních archivech.¹²⁾

Zatímco se jednotného vedení v roce 1940 dočkaly pod kuratelou Ústředny pro židovské vystěhovalce pouze samotné židovské náboženské obce, na úrovni státně správní se ukazuje jistá roztržičnost a nejednotnost v provádění protizidovské politiky na území protektorátu.

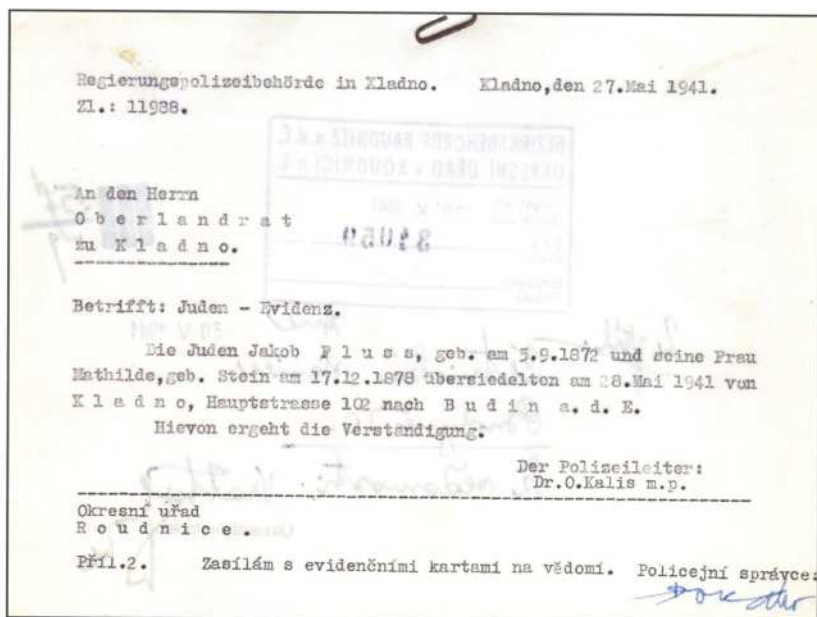
A právě pokus o optimalizaci a jednotnost v přípravě a provádění protizidovských opatření byl jednou z hlavních náplní činnosti referentů židovských záležitostí okresních úřadů v obvodu vrchního zemského rady v Mělníku a založení židovských evidenčních karet.¹³⁾

Tato koordinace a kooperace, která byla vyžadována a samozřejmě podporována i ze strany úřadu zemského vrchního rady, byla výsledkem reakce Zemského úřadu v Praze na nepřátelské chování některých skupin obyvatelstva v protektorátu vůči židovskému obyvatelstvu v létě a na podzim 1939. Postupná evidenční agenda jednotlivých okresních úřadů byla tedy jednou z mnoha reakcí na oběžník Prezidia Zemského úřadu v Praze z 5. srpna 1939, kde se konstatuje, že: „*V zájmu bezpečnosti všeho obyvatelstva nelze takové [násilné – pozn. T. F.] počiny trpěti a je z důvodu prevence žádoucí odnít jim včas každý podnět. Některé úřady, pokládající patrně za nutné vyhověti smýšlení určitých kruhů, a tím snad i zameziti včas různé samovolné akce, učinily podle došlých sem zpráv, pokud jde o soužití nežidovského obyvatelstva s obyvatelstvem židovským, různá opatření policejního rázu. Takovéto obsahově, místně i časově nejednotné řešení otázky nelze připustit, neboť jednak některé způsoby řešení neshodují se zcela s platným právním řádem, jednak jest se obávat, že některé úřady – chtějíce zmíněným směřím co nejvíce vyhověti – šly by ve svých opatřeních dále, než vyžaduje skutečná potřeba a veřejný zájem.*“ Aby vydávání vhodných opatření byla „*co do rámce a rozsahu stejná*“, byly tímto oběžníkem pověřeny okresní úřady.¹⁴⁾

O tom, že se v oblasti protizidovských aktivit dostávala státní správa na hranu zákonných norem, svědčí i ten fakt, že tímto oběžníkem byla dána okresním úřadům při provádění protizidovské politiky ojedinělá možnost nekonzultovat vydané vyhlášky se svým nadřízeným úřadem, tj. zemským úřadem, neboť okresním úřadům bylo doporučeno, aby se v těchto případech aplikoval institut „*nařízení nutných a neodkladných v zájmu veřejném*“, tj. „*bez vyžadování předchozího schválení zemského úřadu a nesmí se také v nich býti odvoláváno na pokyny nadřízených úřadů*“¹⁵⁾ neboť „*schválení jinak potřebné může býti jen předchozí; dodatečné schválení zákon nezná.*“¹⁶⁾

Založení židovských evidenčních karet byla autonomní akce samotného bezpečnostního odboru roudnického okresního oddělení, jak je patrné nejen z dopisu tiskárny Hynek Jirka v Roudnici nad Labem dne 2. prosince 1939 na okresní úřad v Kralupech nad Vltavou: „*Okresním úřadem v Roudnici mi byl svěřen tisk blanketu pro evidenci Židů (Juden-Evidenzkart), kterýžto tiskopis byl pak p. vrchním zemským radou v Mělnice uznán za správný a doporučen ku všeobecnému používání*“¹⁷⁾ ale především z dopisu vrchního zemského rady okresnímu hejtmanovi v Brandýse nad Labem ze dne 23. listopadu 1939, kde se píše: „*An Anregung des Bezirkshauptmannes in Raudnitz zufolge wurde in den Bezirken Raudnitz, Kralup und Melnik einen Judenevidenz entsprechend dem anliegenden Muster aufgestellt. Ich gebe Ihnen hiervon Kenntnis mit dem Anheimgeben dem begrüßenswerten Beispiele zu folgen und mir über das Veranlaßte baldigst Mitteilung zukommen zu lassen.*“¹⁸⁾

Nyní se podívejme na důsledky již výše zmíněného bodu č. 5 ze schůze židovských referentů ze 16. září 1940. „*Opisy veškerých opatření proti Židům jest dávatí na vědomí zúčastněným okresním úřadům, i po eventuálním přiřazení k jiným oberlandrátům za účelem udržení stejné praxe v určitém kraji.*“¹⁹⁾ Tato věta osvět-

Manžele Flussovi doprovázely do nového bydliště i jejich evidenční karty (SOKA Litoměřice).

luje rozšíření těchto karet z jednoho obvodu zemského rady do druhého a přijímání této praxe nově přibývajících okresy po reorganizaci politické správy.²⁰⁾ Jednalo se tedy o „přelévání“ dosažených výsledků v evidenci židovského obyvatelstva z jednoho okresu do druhého. Toto „přelévání“ a snaha po ujednocení protizidovských opatření je patrna i na úrovni vrchních zemských radů, kdy OLR v Jičíně vyzval okresní úřad v Mělníku, aby se inspiroval protizidovskými opatřeními okresního úřadu v Klatovech otištěnými v článku Der Neue Tag ze dne 31. července 1941 „Judenmassnahmen in Klattau“ a prosil „den obenangeführten Zeitungsartikel zur Kenntnis zu nehmen, eine Kundmachung ähnlichen Inhalts zu entwerfen und mir diese vor Aushängung zur Genehmigung vorzulegen“.²¹⁾ Je tedy pravděpodobné, že se jednotlivé okresní úřady od sebe při zakládání židovských evidenčních karet inspirovaly a nadřizovanými úřady byly tyto jejich aktivity dodatečně schváleny.

Tuto tezi potvrzují i okolnosti zavedení židovských evidenčních karet v obvodu úřadu vrchního zemského rady v Táboře. Podobně jako dopis z 23. listopadu 1939 OLR v Mělníku podřízeným okresním úřadům i dopis z července 1940 okresním hejtnanům v Písku, Příbrami, Benešově, Sedlčanech a Milevsku konstatuje, že „Die Karteikarte ist von der Bezirksbehörde Tabor entworfen und kann zur gleichmässigen Anlage einer Judenkartei allen Bezirksbehörden empfohlen werden. Ich ersuche deshalb die Kartei nach dem beiliegenden Muster auch dort anzulegen.“²²⁾ Součástí dopisu úřadu vrchního zemského rady v Táboře je i příložený tiskopis návrhu, jak má tato židovská evidenční karta vypadat.²³⁾ Je hodno zmínky,

že tento návrh se až na jednu výjimku nelišil od židovské evidenční karty okresního úřadu v Roudnici nad Labem, který byl od října 1940 součástí sousedního kladenského obvodu vrchního zemského rady.

Ve vzoru podaném okresním úřadem v Táboře byla vložena mezi body týkající se oprávnění k živnosti a vlastnictví nemovitosti (domu) kolonka ohledně zastávání veřejného úřadu. Nejspíše tak okresní úřad reagoval na v dubnu 1940 vydané vládní nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě ze 4. července 1939.²⁴⁾ V roudnických židovských evidenčních kartách tato kolonka o zastávaných úřadech ve veřejném životě není ani pro rok 1940 a ani pro rok 1941.²⁵⁾

Tato skutečnost mě vede k domněnce, že zhotovené karty v jednotlivých letech reagují svým obsahem na doposud vydaná protizhidská opatření, především pak na jednotlivé prováděcí výnosy k nařízení říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939.

Zatímco židovské evidenční karty z Roudnice nad Labem ze září roku 1939 obsahují pouze 13 oddílů k vyplnění, z toho se majetkem židovské osoby zabývalo pouze pět z nich, pak karty z února 1940 obsahují již celkem 23 oddílů a majetkem se zabývalo již deset z nich. V době vydání těchto karet už byly v platnosti první čtyři prováděcí výnosy k nařízení o židovském majetku (nařízení a první prováděcí výnos z 21. 6. 1939, druhý prováděcí výnos z 8. 12. 1939, třetí prováděcí výnos z 29. 1. 1940 a čtvrtý výnos ze 7. 2. 1940), což se jistě odrazilo i na rozsahu požadovaných informací. Podle čtvrtého prováděcího výnosu měli Židé a nežidovští manželé povinnost nahlásit pozemkový majetek a práva na pozemkovém majetku, akcie, podílnická práva a účastenství všeho druhu na židovských podnikcích.²⁶⁾ V kartě z roku 1940 byla všeobecná položka Eigentum (majetek) z karty z roku 1939 rozdělena na několik dalších blíže specifikovaných oddílů, tj. na Hausbesitz (nemovitost), Grundparzellen (pozemkový díl), Zimmereinrichtung (vybavení pokoje), Auto (automobil), Schmuck (šperky). Všeobecný oddíl Anderes Eigentum – Kapital, Barschaft (jiný majetek – kapitál, hotovost) byl doplněn o další položky – Lebensversicherungen (životní pojištění), Aktien (akcie) a Wertpapiere (cenné papíry). Je samozřejmé, že u jednotlivých položek se musela uvést přibližná hodnota.

V roce 1941 se karty znovu obsahově změnily a v konečném znění měly pouze 21 oddílů. V majetkových aspektech se znovu kvalitativně rozšířily. Přibýly otázky ohledně ustanovení komisního vedení (Kom. Leitung), přihlásit se musely napříště kromě automobilu i psací a počítačací stroje, a také výše měsíčního nájemného, naopak vypadly informace ohledně příbuzných v cizině a dětech.

Další významnou změnu pak doznal také oddíl týkající se náboženství. Zatímco v roce 1939 se okresní úřady dotazovaly na současné náboženství (Jetzige Religion), v dalších letech se tento oddíl rozšířil i o otázku dřívější náboženské příslušnosti (Frühere Religionszugehörigkeit) a v případě kolonky současné náboženství se muselo doplnit i datum případného přestupu k tomuto náboženství.

Samotný proces zavádění evidenčních karet v okrese Roudnice nad Labem lze rekonstruovat na základě informací obsažených ve stížnostech státního policejního

JUDEN-MISCHLINGEVIDENZKARTE.

1	Zusame und sämtliche Vornamen (Rufnamen unterstrichen) bei Frauen: geborene:	<u>Jelias Jacobsohn</u>
2	geboren am — in - Bezirk	<u>2.11.1882, Golitz, Bez. Raudnitz</u>
3	heimatzuständigkeit nach - Bezirk	<u>Brandeis, Bez. Tschlow</u>
4	wohnhaft in — Strasse — Nr. seit welcher Zeit?	<u>Brandeis, P. 27, Bez. Raudnitz a. E., seit 19. Juli 1939</u>
5	früher Wohnhaft in? von wann bis wann?	<u>Brandeis, Bez. Tschlow seit seiner Geburt</u>
6	Stand (ledig, verheiratet, geschieden, getrennt)	<u>ledig</u>
7	Frühere Religionszugehörigkeit: jetzige Religion (von wann an?)	<u>evangelisch seit seiner Geburt</u>
8	Beschäftigung seit - als - bei wem - in - Monatseinkommen	<u>im Mutterpflege</u>
9	Selbständiger Gewerbetreibender? als was?	/
10	Gewerbeberechtigung ausgestellt am Nr. — von	/
11	Hausbesitz — wo? (Schätzwert)	/
12	Grundparzellen - wo? (Schätzwert)	/
13	Zimmereinrichtung (Schätzwert)	/
14	Auto. Art, Nr. (Schätzwert)	/
15	Schmuck	/
16	Anderes Eigentum (Lebensversicherung, Aktien, Wertpapiere u. s. w.)	/
17	Kapital in bar und in Geldanstalten	/
18	Kapital in Kronen (schuldig an wem?)	/
19	Schulden in Kronen (schuldig an wem?)	/
20	Vermögen im Auslande:	/
21	Verwandte im Auslande:	/
22	Bei verheirateten: Vorname des Ehemannes, bzw. Ehefrau, sein - ihr Aufenthalt und seine - ihre Beschäftigung.	/
23	Kinder	/
24	War Mitglied der jüdischen Kulturgemeinde? in welcher Zeit?	/

Roudnice nad Labem – evidenční karta židovského mišence Jaroslava Sáluse, avers (SOKA Litoměřice).

úřadu v Terezíně okresnímu úřadu v Roudnici nad Labem ohledně porušení úřední příslušnosti.

V tomto dopise policejní správce sděluje, že dne 25. září 1939 dal městský úřad v Terezíně „roznést všem Židům zelené dotazníkové karty, vydané okresním úřadem v Roudnici n. L., které mají sloužiti za kartotekální přehled všech Židů v okrese Roudnice n. L.“, aby je po vyplnění zaslaly do tří dnů přímo okresnímu úřadu. Policejní správce pak níže v dopise poznamenal, že karty politicky nespolehlivých osob, „tedy i Židů“, státní policejní úřad v Terezíně vede ve vlastní kompetenci a rozeslané karty okresního úřadu byl nucen nevyplněné sebrat a uložit.²⁷⁾

Shodou okolností ve stejný den, kdy se roznášely evidenční karty okresního úřadu po Terezíně, prováděla podobnou evidenční akci spojenou i s vydáváním

<div style="border: 1px solid black; width: 30px; margin: 0 auto; padding: 2px;">1</div> <p style="text-align: center;"><u>Sálus Jaroslav</u> Name des Mischlings,</p>			
<div style="border: 1px solid black; width: 30px; margin: 0 auto; padding: 2px;">2</div> <p style="text-align: center;"><u>Sálus Heinrich</u> dessen Vater,</p>		<div style="border: 1px solid black; width: 30px; margin: 0 auto; padding: 2px;">3</div> <p style="text-align: center;"><u>Sálus Anna</u> dessen Mutter,</p>	
<div style="border: 1px solid black; width: 30px; margin: 0 auto; padding: 2px;">4</div> <p style="text-align: center;"><u>Sálus Josef</u> Grossvater,</p>	<div style="border: 1px solid black; width: 30px; margin: 0 auto; padding: 2px;">5</div> <p style="text-align: center;"><u>Sálus Anna</u> Grossmutter,</p>	<div style="border: 1px solid black; width: 30px; margin: 0 auto; padding: 2px;">6</div> <p style="text-align: center;"><u>Wenz Josef</u> Grossvater,</p>	<div style="border: 1px solid black; width: 30px; margin: 0 auto; padding: 2px;">7</div> <p style="text-align: center;"><u>Wenz Anna</u> Grossmutter,</p>
Wer von den angeführten 1-7 war jüdischer Abstammung? <u>Personen mit der Zahl 2, 4 und 5 waren</u> <u>jüdischer Abstammung</u>			
Ich versichere, obige Angaben nach bestem Wissen gemacht zu haben. Es ist mir bekannt, dass diese Angaben überprüft und unrichtige Angaben bestraft werden.			
<u>Lebchito</u> den <u>28. Juli</u> 1940.			
Ex. Nr.: <u>1460/40.</u> Geprüft Gendarmeriestation in <u>Oba Běschkowitz</u> am <u>29. Juli 1940</u>		<u>Sálus Anna</u> eigenhändige Unterschrift.	
Gendarmerie <u>Oba</u> - Wachmeister: <u>Oskar Josef Kravitz</u>		 	

Roudnice nad Labem – evidenční karta židovského míšence Jaroslava Sáluse, revers (SOKA Litoměřice).

kartotéčních listků ŽNO v Praze. Akci řídili JUDr. Vilém Katz v Terezíně a rabín dr. Wolf v Roudnici nad Labem. Jejich evidenční karty však byly těmto osobám znovu vydány.²⁸⁾ Prezidium Zemského úřadu v Praze do celé akce ze září 1939 vstoupilo pouze návrhem, aby se vrchnímu zemskému radovi v Mělníku zaslal dotaz, kde bude tato kartotéka centrálně uložena.²⁹⁾

Kusé informace máme i o procesu podchycení a uchovávání aktuálních dat na jednotlivých židovských evidenčních kartách. I přes torzovitost informací můžeme konstatovat, že po vytisknutí formulářů si museli všichni Židé tyto prázdné karty vyzvednout a na kartě uvedené kolonky podle pravdy vyplnit. Všechny uvedené údaje na evidenční kartě byly ze strany některého z četníků překontrolovány. Za každý jeden tiskopis vybíral okresní úřad jednu korunu. Po přezkoušení zaslala do-

Karel Vrba, Ober-Bezirksgew.
 (Name und Wohnort)
 Änderung in der Judenviduenskarte, Raudnitz am 3. April 1940.

An die Bezirksbehörde
in Raudnitz a. d. E.

Ich berufe mich auf die Kundmachung der Bezirksbehörde in Raudnitz a. d. E. vom 29. Juli 1940 Nr. 41571/40-K. und erlaube mir folgende Änderung in meiner Judenviduenskarte zu melden:

Ich arbeide wieder beim Bauer Josef Braunschweig im Ober-Bezirksgew. 109. In vier Teil umschickte ich nichtlärische Kunden in Raudnitz, ich wohne im Ober-Bezirksgew. 10 9.

Jede weitere Änderung in den Personal- und Vermögensverhältnissen werde ich sofort bekannt geben.

Ich versichere, obige Angaben nach bestem Wissen gemacht zu haben. Es ist mir bekannt, dass diese Angaben überprüft und unrichtige Angaben bestraft werden.

Karel Vrba
 eigenhändige Unterschrift.

Vyplněný tiskopis s údaji o změně v židovské evidenci – Karel Vrba (SOKA Litoměřice).

tyčná četnická stanice jeden vyplněný tiskopis zpět k uchování na příslušný okresní úřad. Druhý tiskopis byl uložen na četnické stanici. Jakékoliv další změny v původní přihlášce bylo nutno sdělit prostřednictvím příslušných četnických stanic okresnímu úřadu, a tímto způsobem se měly všechny údaje stále aktualizovat.³⁰⁾

Po jejich rozdělení Židům v okrese Sedlčany se na tamní okresní úřad obrátila židovská náboženská obec ve Voticích s dotazem jak správně vyplnit karty. Z toho je patrné, že obce nebyly o této evidenční akci informovány předem a vstupovaly do celého procesu pouze dílčím způsobem. V odpovědi okresního úřadu obci ve Voticích se dočteme, že karty mají vyplnit všichni zletilí členové rodiny, nezletilí děti mají být uvedeny na kartě rodičů, každá karta má být opatřena fotografií co nejmladšího data. Všechny evidenční karty měly být vyplněny německy.³¹⁾

Nejsem si jist, zda lze událost v Borotíně v červenci 1940 považovat za sabotáž nebo nedbalost příkazů okresního úřadu v Sedlčanech. Jak totiž z hlášení borotínské četnické stanice vyplývá, karty, které obdrželi a po vyplnění měli zaslat zpět, nemohly být zpět odeslány, neboť byly špatně tamními Židy vyplněny a další neměla četnická stanice k dispozici, jelikož již na okresním úřadě žádné další tiskopisy neměli.³²⁾

Datace vzniku jednotlivých karet je snadná, neboť na většině z nich je i předtištěno místo a datum vyplnění. Pro rok 1939 se zachovaly karty z roudnického okresu. Karty vzniklé z činnosti okresního úřadu v Brandýse nad Labem, Mělníku a Kralupech nad Vltavou nemají uvedeno žádné datum, ale z úředních záznamů je patrné, že vznikly až v roce 1940.³³⁾

Jak již bylo naznačeno z výše uvedené korespondence nacházející se v Státním okresním archivu v Příbrami, jsou evidenční karty z roku 1940 zachovány od okresních úřadů v Sedlčanech, Táboře, Písku a Benešově. Data vyplnění nám dávají také přehled, jak iniciativně nebo laxně přistupovaly jednotlivé okresní úřady ke zhotovení židovské kartotéky pod jurisdikcí tábořského oberlandrátu. Zatímco v sedlčanském okrese vyplňování karet probíhalo již od 18. do 25. července, tak v tábořském od 24. do 31. července a v píseckém od 27. července až do 10. srpna 1940. Nejvíce času potřeboval benešovský okresní úřad, který provedl evidenci Židů v době od 1. do 15. srpna 1940. Pro rok 1940 se ještě zachovaly evidenční karty pro berounský a roudnický okres. Nejpilnější byl okresní úřad v Roudnici nad Labem, který vydal nové tiskopisy karet i pro rok 1941.

Než se budeme věnovat obsahu jednotlivých karet a otázce, co na nich uvedeného můžeme použít pro pochopení života židovské komunity v prvních letech protektorátu, rád bych se zmínil ještě o jedné unikátní zvláštnosti. Zatímco karty vzešlé z činnosti okresních úřadů v mělnickém a tábořském oberlandrátu jsou si formátem A 4 podobné, zachované karty z okresů Beroun a Kladno (tedy z kladenského oberlandrátu) mají formát A 5. Ještě pozoruhodnější je však u devíti dochovaných kladenských židovských evidenčních karet zjištění původce. Nebyl jím jako u všech zbývajících okresní úřad, ale vládní policejní úřad v Kladně (Regierungs-polizeibehörde Kladno). Obě karty jak z Berouna, tak i z Kladna mají shodný text a členění otázek. Těchto devět kladenských evidenčních židovských karet se zachovalo ve fondu vzniklých činností referenta pro židovské záležitosti při okresním úřadu v Roudnici nad Labem, vrchního oficianta Jindřicha (Heinricha) Kozáka, horlivého vykonavatele protizidovských opatření v roudnickém okrese.³⁴⁾

Evidenci nepodléhali pouze Židé, ale evidenční karty byly zhotovovány i pro židovské míšence. Tyto karty nesly oficiální název Juden-Mischlingevidenzkarte.³⁵⁾

Jak vyplývá z korespondence, oznámil vládní policejní úřad 30. května 1941 úřadu OLR v Kladně, že se Židovka Anna Běhavá (nar. 1885, Vysoké Veselí) odstěhovala předešlého dne do Budyně nad Ohří. Až 3. června hlásí četnická stanice z Budyně nad Ohří pod heslem „Judenevidenz“ v dopise okresnímu úřadu v Roudnici nad Labem přítomnost této osoby v obci. Dne 5. června 1941 se obrací správce kartotéky Jindřich Kozák na židovskou náboženskou obec v Budyni nad

Protokol

sepsaný dne 16. září 1940 u okresního úřadu v Kralupách
n.Vlt.

P ř e d m ě t e m

jest na dnešní den ustanovená porada referentů
Židovských záležitostí okresního úřadů Braněže n.L.,
Kralupy n.Vlt., Mělník a Roudnice n.L.

Při poradě, jíž se zúčastnili podepsaní,
byl dohodnut ve shora uvedených záležitostech tento
postup:

1.) Prodej realit : vyzvati majitele Židovských
domů, pozemků, zda jsou ochotni dobrovolně prodati
arijeům a udati podmínky .

2.) Poříditi seznamy židů pro potřebu četnických
stanic, aby se říšské úřady při různých četnických
nemusely obraceti přímo na okresní úřad (každá čet-
nická stanice obdrží po jednom exempláři seznamu ,
který bude doplňovati a změny i doplňky hlásiti
okresnímu úřadu).

3.) Ustanovení plnomocníků z řad židů : V zájmu
sjednocení jednání se židy ustanoví se zmocněnci,
kterých budou sdělovány zásadní pokyny neb opatření
všeoobecného rázu, týkající se židů.

Zápis z porady židovských referentů okresních úřadů dne 16. září 1940 v Kra-
lupech nad Vltavou, avers (SOkA Mělník).

Ohří a přeposílá jí tiskopisy evidenčních karet k předání a vyplnění. Ta odpovídá 8. června 1941, že všichni přistěhovavší se z Kladna do Budyně nad Ohří (mezi nimi i Anna Běhavá) byli upozorněni, že všech 5 kusů karet pro jednu osobu musí být s fotografií zasláno na okresní úřad.³⁶⁾

Protože se v souboru židovských karet jednotlivých okresů zachovaly i karty z jiných okresů, lze z toho usuzovat, že evidenční karty si v případě přestěhování některého židovského občana z okresu do okresu mezi sebou jednotlivé okresní úřady předávaly. Ve sbírce evidenčních karet z benešovského okresu se tak zachovaly i karty ze sedlčanského okresu, mezi roudnickými kartami jsou i židovské evidenční karty z Kladna. Následně museli Židé, kteří se přestěhovali z kladenského do roudnického okresu, vyplnit i evidenční kartu roudnickou.³⁷⁾

Tito budou mít povinnost sdělit to židům, pro jejichž obvod byli plněnomocní ustanoveni.

4.) Učiníti návrh Oberlandratu na zákus zadržování se židů na uličkách, příp. třokvantových uličkách.

5.) Úpisy volkerých opatření proti židům jest dávat na vědomí náčelníkům okresních úřadů, i po event. příkazech k jiným Oberlandratům za účelem udržení stejné praxe v určitých kraji.

6.) Příští konference bude konána u okresního úřadu v Brandýse n.L. pravděpodobně ve čtvrtek dne 26. září 1940.

Poradu svolá se souhlasem Oberlandrata okresní úřad v Mělníku.

Shromážděno a podepsáno .

Stelcner
Komisár f. 1.

Karel Jgr.
ad. kom. f. 1.

Stelcner U 4
Komisár f. 1.

Chudomil
na 2. a 3. pod. f. 1.

Opinský
na 2. a 3. pod. f. 1.

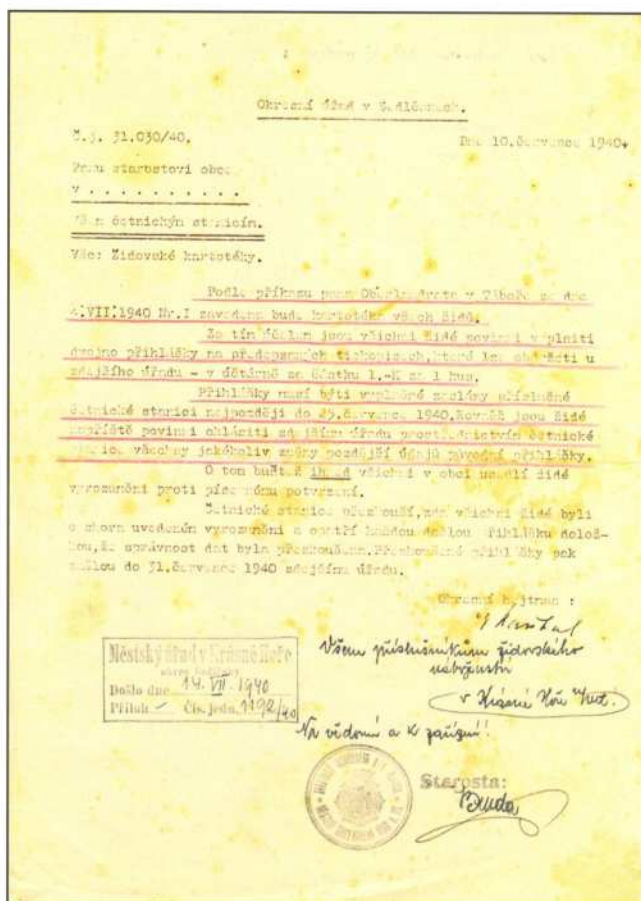
Petrov
ad. kom. f. 1.

Okresní úřad v Mělníku.		II
Podáno 16. 2. 1940	Přil:	59
Čís. 44534	ret Pa	55
Příloha č. 1/1		

Zápis z porady židovských referentů okresních úřadů dne 16. září 1940 v Kraľupech nad Vltavou, revers (SOKA Mělník).

Naopak roudnickou židovskou evidenční kartu Markéty Maasové (nar. 1923, Litoměřice) z roku 1941 najdeme ve sbírce židovských evidenčních karet okresu Brandýs nad Labem.³⁸⁾

O tom, jak snadno se jednotlivce mohl dostat do hledáčku okresních úřadů a jak snadno se mohla pro jednotlivce založit židovská evidenční karta a nakonec skončit v ghettu Terezín, svědčí i případ dr. Ing. Jana Zinkera, který se v dubnu 1941 dožadoval na okresním úřadě v Roudnici nad Labem vymazání svého jména z židovské evidence. V popisu události píše, že v létě nebo na podzim 1939 byl v jednotlivých závodech zjišťován počet židovských zaměstnanců a při té příležitosti se měl správce jedné firmy³⁹⁾ Jaroslav Havlík před četníky vyjádřit, že se domnívá, že dotyčný dr. Zinker je možná židovského původu. Ve své obhajobě tvrdil dr. Zinker, že to

Proces zavedení židovských evidenčních karet v obvodu OLR Tábor (SOKA Příbram).

pravda není, že je jen podle tvrzení svého poručníka žijícího ve Spojených státech amerických nemanželským synem árijské matky a židovského otce, tedy árijec. Problém byl ovšem v tom, že všechny nutné dokumenty byly na území tehdejšího Sovětského svazu a tedy obtížně dostupné. To nakonec „zlomilo“ dr. Zinkovi vaz. Jindřich Kozák, referent pro židovské záležitosti roudnického okresního úřadu, sice jeho výpovědi uvěřil, a proto dal podnět k vyjmutí jeho karet z židovské evidence, ovšem s dodatkem, že jeho žádost bude přezkoumána kladenským oberlandrátem a potvrzení o árijském původu mu bude vydáno až po předložení všech dokumentů.⁴⁰⁾ Toto potvrzení nikdy nedostal, neboť na základě platné právní úpravy byl při nemožnosti zjištění rodového původu z důvodu, že se matriční úřady s potřebnými dokumenty nacházely v nepřístupném zahraničí, považován, pokud by neprokázal

opak, za Žida.⁴¹⁾ Dle zachovaných dokumentů se snažil vyhnout nucené koncentraci Židů před deportací v Kladně a od 20. února 1942 byl úřady hlášen jako nezvěstný. Již o čtyři dny později se však sám dobrovolně přihlásil v Kladně na gestapu.⁴²⁾ Dr. Ing. Zinker byl 26. února odtransportován do Terezína a dne 25. srpna 1942 odejel z ghetta transportem Bc do Malého Trostince v Bělorusku, kde zahynul.

Založení židovských karet se nevyhnulo ani sedmi chovancům Zemského ústavu pro choromyslné v Horních Beřkovicích. Jejich evidence proběhla až v červnu 1941.⁴³⁾ Dne 23. listopadu 1941, tedy den předtím, než do budoucího ghetta dorazilo komando výstavby (Aufbaukommando), byli tito pacienti-Židé transferováni do Zemského ústavu pro choromyslné v Praze-Bohnicích. Do Terezína byli deportováni až transporty v létě roku 1942.

Evidenční činnost okresních úřadů by nebyla nikdy tak úspěšná bez bezchybné a často aktivistické pomoci četnických stanic. Ty mimo jiné zhotovovaly a zasílaly okresním úřadům seznamy židovského obyvatelstva, na základě kterých byly zhotovovány evidenční karty. Po zaslání duplikátů těchto evidenčních karet na četnickou stanicí byl jejich počet znovu zkontrolován s dříve zasláným seznamem. Tak se přišlo i na to, že četnické stanici v Třebívlicích nebyla zaslána židovská evidenční karta Roberta Löwyho (nar. 1873, Netluky), ačkoliv byl zapsán v seznamu Židů z 19. 12. 1940.⁴⁴⁾ Duplikáty židovských evidenčních karet svého „majitele“ doprovázely a byly při případném stěhování Židů v rámci okresu vždy zasílány četnické stanici, kde se dotyčný přihlásil k novému pobytu.⁴⁵⁾

Prvním příkladem aktivistické snahy četnických stanic je příběh Olgy Klicperové (nar. 1905, Lovosice), matky čtyř dětí, ročníky narození 1929–1939. Vrchní strážmistr Hynčil informoval, že se v Bohušovicích nad Ohří nachází výše jmenovaná Židovka s dětmi, a protože záležitosti židovské evidence vládní policie v Terezíně přebralo okresní ředitelství v Roudnici nad Labem a „není vyloučeno, že Krylicperová (správně Klicperová) není vedena na okresním úřadě v Roudnici nad Labem v evidenci, činím o tom dodatečné hlášení.“⁴⁶⁾ Všechno nakonec dopadlo pro rodinu dobře, neboť děti nepodléhaly norimberským zákonům a ochránily svou matku před deportací do ghetta Terezín.

Druhým příkladem je činnost četnické stanice v Terezíně, která v dopise okresnímu úřadu v Roudnici nad Labem oznámila, že sice byly zdejší stanici doručeny duplikáty evidenčních karet Židů, ale „ve zdejších staničním obvodech bydlejí další osoby židovského původu, jejichž duplikáty evidenčních karet nebyly zdejší stanici doručeny“. Následuje seznam devíti židovských osob z Terezína a Českých Kopist.⁴⁷⁾ K dokreslení důsledků takovéto činnosti dodávám, že z další korespondence vyplývá, že o těchto osobách neměly doposud v Roudnici nad Labem žádný přehled. Tyto osoby mají na rozdíl od ostatních Židů žijících v Terezíně evidenční karty pouze pro rok 1941.

Dochované karty rozšiřují náš pohled na život židovské komunity a jsou jedinečné z několika důvodů. Prvním z nich je, že každé osobě postižené perzekucí je možno přiřadit tvář. Ojedinelé jsou v tomto ohledu židovské evidenční karty roudnického okresu z roku 1939, u kterých se zachovalo i potvrzení příslušných

obecních úřadů, že nalepená fotografie představuje osobu, které evidenční karta patří.⁴⁸⁾ Pouze u karet z okresu Kralupy nad Vltavou nejsou přiloženy žádné fotografie evidovaných osob.

Druhým důvodem je, zjednodušeně řečeno, že tato evidenční činnost okresních úřadů zahrnuje do svého operativního okruhu i osoby, které se do ghetta v Terezíně nikdy nedostaly. Jedná se především o osoby, které byly spřízněny se svými árijskými příbuznými. Dále jsou mezi nimi také osoby, které zemřely nebo vycestovaly před začátkem deportací do ghetta, popřípadě byly zatčeny německou státní policií a slouží jako důležitý doplněk k údajům pozdější registrace ze strany židovské náboženské obce z podzimu 1941. U osob, které zemřely ještě před začátkem deportací, se jejich karty vracely z četnických stanic zpět do hlavní evidence vedené na okresním úřadě.⁴⁹⁾ Evidenční karty byly zakládány i pro osoby, které se jen na přechodnou dobu zdržovaly v příslušném okrese. Ojedinelý je záznam na kartě Johanny Seidemannové o deportaci do ghetta Terezín (10. 1. 1943 – Judenverziehungslager Theresienstadt).⁵⁰⁾

Jen na okraj bych rád poznamenal, že evidenční karty nebyly vyhotovovány pouze pro židovské obyvatelstvo, ale i pro domy, v nichž bydlely nebo je vlastnily. Tato evidence probíhala v únoru 1941 mimo jiné v městech Roudnice nad Labem, Terezíně, v Budyni nad Ohří či Libochovicích, a také v okresu Kralupy nad Vltavou.⁵¹⁾ K těmto vyplněným kartám, vždy na každý byt jedna karta v červené a modré barvě,⁵²⁾ byl přikládán i situační plán s polohou domu. Na plánu obce byly židovské domy obývané Židy vybarveny červeně, židovské domy obývané árijci hnědě, árijské domy obývané nebo pronajaté Židům žlutě, židovské domy pod správou komisařského vedoucího zeleně a domy patřící smíšeným manželstvím modře.⁵³⁾

V následující tabulce jsem zaznamenal celkový počet evidenčních karet v jednotlivých okresech a jejich poměr k počtu osob, které neprošly Terezínem.

Okres	Osoby deportované do Terezína	Osoby do Terezína nedeportované	Celkový počet osob
Benešov	202	54	256
Beroun	124	18	142
Brandýs nad Labem	279	79	358
Kladno	9		9
Kralupy nad Vltavou	206	35	241
Mělník	134	33	167
Písek	177	37	214
Roudnice nad Labem	202	44	246
Sedlčany	289	51	340
Tábor	384	74	458
Terezín	35	1	36
Celkem	2041	426	2467

Srovnáme-li počet karet s dostupnými údaji o počtu Židů žijících v jednotlivých okresech, zjistíme, že počty zachovaných evidenčních karet jsou téměř vždy nižší než udávaný počet židovského obyvatelstva v jednotlivých okresech. To mohlo být způsobeno jednak nevyplňováním karet pro nezletilé židovské osoby, které byly vedeny na kartách svých rodičů, dále přichází v úvahu vystěhování Židů z okresu, popř. i možná ztráta při předávání těchto evidenčních karet mezi jednotlivými úřady v rámci reorganizace politické správy v protektorátu.⁵⁴⁾

V Kralupech nad Vltavou je poměr počtu evidenčních karet k počtu Židů 241:279 (údaj za červenec 1940),⁵⁵⁾ v Roudnici nad Labem můžeme uvést poměr 288:375, v Brandýse byl pak v prosinci 1939 tento poměr 358:294.⁵⁶⁾

Údaje na židovských evidenčních kartách, vyplněné „nach bestem Wissens“,⁵⁷⁾ následně kontrolované pod hrozbou potrestání v případě nepravdivých údajů,⁵⁸⁾ nám přináší částečný vzhled do oblasti týkající se problematiky arizovaného majetku.

Dříve, než se budeme věnovat údajům získaným z dochovaných židovských evidenčních karet, rád bych připomenul, že strážlivý odhad celkových příjmů Německé říše z okupace Protektorátu Čechy a Morava činil nejméně 5 miliard RM, což v přepočtu okupanty znevýhodněným kurzem znamenalo částku okolo 50 miliard protektorátních korun.⁵⁹⁾ Kolik z celkové sumy připadlo na židovský arizovaný majetek, se dá pouze odhadnout. Miroslav Kárný její hodnotu vyčíslil na nejméně 20 miliard korun, Livie Rothkirchenová udává celkovou hodnotu židovského majetku vyvlastněného v protektorátu Němci nejméně za půl miliardy dolarů, což činilo v přepočtu asi 12,5 miliardy korun.⁶⁰⁾

Tab. 1: Úřední německé směnné kurzy 1939–1945⁶¹⁾

	Měna	RM	
Protektorát Čechy a Morava	100 korun	10,00 RM	(10:1)
USA	100 dolarů	250,00 RM	(1:2,5)
Zlato	1 kg	2784,00 RM	
Přibližný současný kurz	100 euro	10,00 RM	(10:1)

Z tabulek je patrné, že celková vyčíslitelná výše přihlášeného majetku činila v deseti okresech tábořského, kladenského a mělnického (jičínského) vrchního zemského rady přibližně 190 mil. protektorátních korun⁶²⁾ (viz tab. 2) a nyní nerozlišují, zda se k němu okupační správa dostala prostřednictvím gestapa (jako zabavený nepřítelům říše) nebo přes Vystěhovalecký fond Ústředny pro židovské vystěhovalectví (na základě nařízení z 12. října 1941 vydané R. Heydrichem, popř. pomocí 11. prováděcího nařízení k zákonu o říšském občanství).⁶³⁾

Jedná se samozřejmě o minimální sumu, neboť na mnoha evidenčních kartách se především v položkách nemovitost, pozemková držba, cennosti a jiný majetek (akcie, životní pojištění) vypisovaly uvedené položky bez udání jejich peněžní hodnoty. Celkem byl přiznán vlastnický podíl k dalším 253 nemovitostem, dále držba 9 bytových zařízení, 2 dopravních prostředků a minimálně 36 podílů na akciích nebo vlastnictví životních pojištění. U 88 osob bylo přiznáno vlastnictví šperků a cenností, to vše neznámé peněžní hodnoty.

Z 2487 židovských evidenčních karet není přibližně u jedné čtvrtiny (560 osob) uvedena žádná hodnota vlastněného majetku. Na jednu osobu pak přichází v průměru přiznaných 77 293 K.

Zajímavým údajem je hodnota přihlášených šperků a drahocenností, celkem přes 900 000 korun, přičemž čtyři Židé uvedli na svých evidenčních kartách, že své drahocennosti podstoupili společnosti Hadege.⁶⁴⁾

Tab. 2: Přehled výše přiznaného majetku na základě židovských evidenčních karet

	Osoby deportované do Terezína	Osoby do Terezína nedeportované	Celkový počet osob
Nemovitost	84 646 114 K 20 625 RM	13 870 946 K	98 517 060 K 20 625 RM
Bytové zařízení	6 007 518 K	516 666 K	6 524 184 K
Drahocennosti	835 104 K	70 604 K	905 260 K
Auta a jiné movité předměty	739 677 K	66 000 K	805 677 K
Akcie a životní pojištění	19 627 072 K	2 812 310 K	22 439 382 K
Hotovost (i v bance na vázaném účtu)	53 597 704 K 8 551 RM 200 £	9 098 755 K 3 000 RM	62 696 459 K 11 551 RM 200 £
Celkem	165 453 189 K 29 176 RM 200 £	26 435 281 K 3 000 RM	191 888 470 K 32 176 RM 200 £

Abychom si učinili představu, kolik toho vlastně Německá říše arizací v deseti okresech protektorátu získala, uvádíme, že za minimální vyčíslenou částku přibližně 192 mil. korun (19,2 mil. RM) by si německá armáda mohla pořídit 76 kusů jedných z nejlepších těžkých tanků druhé světové války – Tiger II (cena jednoho byla necelých 251 tisíc říšských marek), 58 715 kulometů vzor 34, popřípadě 76 800 výkonnějších a moderních kulometů vzor 42.⁶⁵⁾

Židovské evidenční karty byly doposud přehlíženým pramenem k poznání historie židovského obyvatelstva v protektorátu. Ačkoliv jejich výpovědní hodnota je dosti značná, jejich zpracování v odborné literatuře ke genocidě Židů z českých zemí doposavad zcela chybí. Geneze a průběh zavádění židovských evidenčních karet v jednotlivých okresech protektorátu a činnost židovských referátů okresních úřadů nám názorně ilustruje aktivní podíl protektorátních úřadů na protizidovské politice, přičemž důsledky této činnosti jsou zcela zřejmé.

Jak naznačují díle získané poznatky z dalších státních okresních archivů, bude nutné ve výzkumu rozsahu zakládání židovských evidenčních karet i v budoucnu pokračovat. Domníváme se například, že zakládání židovských evidenčních karet proběhlo v srpnu 1940 i na územní působnosti vrchního zemského rady v Pardubicích (konkrétně okresního úřadu v Pardubicích). Ačkoliv se dokument okresního úřadu ohledně zakládání těchto karet a ani samotné evidenční karty fyzicky nedochovaly, a přestože ani nevíme, jak tyto karty vypadaly, dovídáme se ze zacho-

vaných odpovědi jednotlivých četnických stanic okresnímu úřadu v Pardubicích o existenci evidenčních karet malého a velkého formátu.

☞ **Tomáš Fedorovič** (1976), vědecký pracovník historického oddělení Památníku Tereziín. Zabývá se dějinami terezínského ghetta a perzekucí Židů v českých zemích v letech 1938 až 1945.

Poznámky:

- ¹¹ Tzv. jezdec byla kovová část čtvercového tvaru s dírou uprostřed několika barev. Ty se nasazovaly na karty pro snadnější identifikaci jedince. Kovoví jezdci nad číslem 41 měli v lidové kartotéce (Volkskartei) u židovského obyvatele černou barvu. Viz.: Aly GÖTZ – Karl Heinz ROTH, Die restlose Erfassung, Volkszählen, Identifizieren, Aussondern im Nationalsozialismus, Berlin, Rothbuch Verlag 1984, s. 62.
- ¹² Aly GÖTZ – Karl Heinz ROTH, Die restlose Erfassung, Volkszählen, Identifizieren, Aussondern im Nationalsozialismus, Berlin, Rothbuch Verlag 1984, s. 79.
- ¹³ Ačkoliv by se podle pravidel českého pravopisu vypracovaných Ústavem pro jazyk český AV ČR slovo žid mělo psát s malým začátečním písmenem a velkého písmene Ž by se mělo užívat pouze v etnickém smyslu, používá se v současné době ve stále větším měřítku velkého počátečního písmene.
- ¹⁴ Osobní zprávy (Personalbericht) na způsob židovských evidenčních karet se zhotovovaly i v Sudetské župě. Viz. podrobněji: Tomáš FEDOROVÍČ, Pronásledování Židů v Sudetské župě se zvláštním zaměřením na vládní kraj a město Ústí nad Labem, in: Terezínské studie a dokumenty 2005, Praha, Sefer 2005, s. 246–281.
- ¹⁵ Zajímavým dokumentem je oběžník Zemského úřadu v Praze z května 1936, ve kterém se kritizuje činnost obecních úřadů, které v rámci své agendy vydávaly osvědčení o národnosti a čistotě rasy. Tato praxe odporovala dle sdělení ZÚ v Praze § 106 ústavní listiny. Viz.: SOKA Pardubice, OÚ Pardubice, k. 545, 7. 5. 1936.
- ¹⁶ Několik hodin před opravou se zeptal ředitel věznice Oref vězně Adolfa Eichmanna, jak se mohli Židé bránit svému osudu. „Eichmann: Zmizet, zmizet. Naše nejslabší místo bylo, když jste zmizel ještě předtím, než jste byl podchycen a koncentrován. Naše komanda byla početně tak slabá [...], že jste měl šanci padesát na padesát. Masové útoky by byly pro nás katastrofou.“ Viz.: Heinar KIPP-PHARDT, Bruder Eichmann, Reinbeck bei Hamburg, Rowohlt 1983, s. 114.
- ¹⁷ Ke stejnému závěru se kloní Miroslav Kárný i Helena Petrův ve své práci ohledně právního postavení Židů v protektorátu. Konstatuje, že „iniciativa protektorátní vlády při vydávání jednotlivých protizidovských předpisů poukazuje na skutečnost [...] v naději, že se jí podaří využít řešení židovské otázky v protektorátu ve svůj prospěch, byla ochotná nejenom podrobit se tlaku okupační moci, ale i schopná vytvářet vlastní autonomní protizidovskou legislativu...“ Viz: Helena PETRŮV, Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941), Praha 2000, s. 52. „Na druhé straně je však stejně nevědecký přístup, když se při výkladu Eliášovi osobnosti fakt protizidovské aktivity protektorátních vlád a Eliášův podíl na ní zamlčuje a obchází...“ Viz: Miroslav KÁRNÝ, Konečné řešení, Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, Praha, Academia 1991, s. 16; Jaroslava MILOTOVÁ, K historii Neurathova nařízení o židovském majetku, in: Terezínské studie a dokumenty 2002, Praha, Academia 2002, s. 63–95.
- ¹⁸ Helena PETRŮV, ibid., s. 47–48.
- ¹⁹ Pod bodem č. 1 se tito referenti také dohodli, že vyzvou majitele židovských domů a pozemků „zda jsou ochotni d o b r o v o l n ě prodat árijcům a udati podmínky.“ Jednalo se o jeden z dalších pokusů podílet se na arizaci židovského majetku, neboť z rozhodnutí Ústředny pro židovské vystěhovalectví byl předešlý n u c e n ý prodej zastaven, jak ostatně vyplývá z citace dopisu z 10. 9. 1940: „sdělujeme Vám, že Zentralstelle rozhodla ohledně prodeje židovských domů nařízeného Vám okresním úřadem takto: „Herr SS-Hauptsturmführer Günther erteilt die Weisung, dass dies nicht zu geschehen habe und wird sich diesbezüglich mit dem Herrn Oberlandrat im Mělník ins Einvernehmen setzen, damit die Aktion sofort eingestellt wird.“ Viz.: SOKA Mělník, OÚ Mělník, k. 476. Sdělení ŽNO Praha na ŽNO v Mělníku, 10. 9. 1940.

- ¹⁶⁰ SOKA Mělník, OÚ Mělník, k. 476, Protokol z porady referentů židovských záležitostí okresních úřadů ze dne 16. 9. 1940.
- ¹⁶¹ Helena KREJČOVÁ – Jana SVOBODOVÁ – Anna HYNDRÁKOVÁ, Židé v protektorátu, Die Juden im Protektorat Böhmen und Mähren – Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942, Praha, Maxdorf a ÚSD AVČR 1997, s. 166. Tento soupis obsahoval následující kolonky: jméno a příjmení, adresa, stáří, pohlaví, víra a přibližná výše majetku.
- ¹⁶² Alena HÁJKOVÁ, Evidence protektorátního židovského obyvatelstva, in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha, Academia 1997, s. 45–54.
- ¹⁶³ Židovské evidenční karty (dále jen JEK) jsou uloženy v následujících archívech a příslušných fondech:
 JEK Kralupy nad Vltavou – SOKA Mělník, OÚ Kralupy nad Vltavou, Evidence obyvatelstva, k. 137.
 JEK Roudnice nad Labem, Kladno a Terezín – SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, OÚ Roudnice nad Labem, Evidence obyvatelstva – Židé, k. (730) 731–736.
 JEK Tábor – SOKA Tábor, OÚ Tábor, Evidence osob židovské národnosti, k. 1070–1072.
 JEK Písek – SOKA Písek, Četnická stanice Písek, Evidence osob židovské národnosti, k. 1.
 JEK Brandýs nad Labem – SOKA Praha-východ, OÚ Brandýs nad Labem, židovské evidenční karty, k. 924–925.
 JEK Beroun – SOKA Beroun, OÚ Beroun, Kartotéka Židů, k. 681.
 JEK Benešov – SOKA Benešov, OÚ Benešov, Židovské evidenční karty, bez inv. č.
 JEK Mělník – SOKA Mělník, OÚ Mělník, Evidence obyvatelstva – Židé, k. 18–19.
 JEK Sedlčany – SOKA Příbram, OÚ Sedlčany, k. 219–220.
- ¹⁶⁴ SOKA Praha-východ, OÚ Říčany – pres. spisy, č. 1390/1940. Tento oběžník je připojen jako součást následně vydaného prezidiálního oběžníku Zemského úřadu v Praze.
- ¹⁶⁵ SOKA Praha-východ, OÚ Říčany – pres. spisy, č. 1390/1940. Zákonná norma pro institut „nařízení nutných a neodkladných v zájmu veřejném“ vycházela z čl. 3 zákona č. 125/1927 Sb. z. a n., o organizaci politické správy.
- ¹⁶⁶ SOKA Mělník, OÚ Mělník, k. 475. ZÚ v Praze na OÚ v Mělníku, věc: Ohlašovací povinnost Židů, 19. 10. 1940.
- ¹⁶⁷ SOKA Mělník, OÚ Kralupy nad Vltavou, k. 165, 2. 12. 1939.
- ¹⁶⁸ SOKA Praha-východ, OÚ Brandýs nad Labem, k. 923. OLR v Mělníku na OÚ v Brandýse nad Labem, věc: Judenevidenz, č. j. VI JUD 3 a B, 23. 11. 1939. Ve skutečnosti se jednalo o příkaz, jak dokládá i dopis ORL Mělník OÚ v Brandýse nad Labem, s lhůtou tři dnů na vyřízení celé záležitosti. Ibid, 12. 12. 1939.
- ¹⁶⁹ SOKA Mělník, OÚ Mělník, k. 476, Protokol z porady referentů židovských záležitostí okresních úřadů ze dne 16. 9. 1940.
- ¹⁷⁰ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, pres. spisy, spis č. 2204, k. 42/B-15. Nová úprava obvodů a sídel vrchních zemských rad, 21. 10. 1940. Dle této úpravy byly s účinností od 1. 10. 1940 zrušeny obvody vrchního zemského rady v Mělníku a Jičíně a politické okresy přešly do působnosti vrchních zemských rad v Kladně, resp. v Mladé Boleslavi.
- ¹⁷¹ SOKA Mělník, OÚ Mělník, k. 476. OLR v Jičíně na všechny okresní úřady, 1. 8. 1941.
- ¹⁷² Překlad: „Karta je navržena okresním úřadem v Táboře a může být doporučena pro stejnoměrné zřízení židovské kartotéky při všech okresních úřadech.“
- ¹⁷³ SOKA Příbram, OÚ Sedlčany, k. 219, OLR Tábor na okresní hejtmány v Písku, Příbrami, Benešově, Sedlčanech a Milevsku, 4. 7. 1940.
- ¹⁷⁴ Helena PETRŮV, Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941), Praha 2000, s. 97–106.
- ¹⁷⁵ Ve fondu OÚ Roudnice nad Labem se v pěti kartonech dochovaly židovské evidenční karty. Jedinou z těchto dokumentů je v tom, že tyto evidenční karty jsou u některých osob zachovány pro roky 1939, 1940 a také rok 1941. Většina evidenčních karet z ostatních okresů se dochovala pouze v jediném exempláři pro jeden rok.
- ¹⁷⁶ Helena PETRŮV, ibid., s. 66.
- ¹⁷⁷ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, pres. 1001–1706 (1939), k. B-10, Státní policejní úřad na OÚ v Roudnici nad Labem, věc: Evidence Židů – úřední příslušnost, č. j. 1667 pres., 26. 9. 1939.
- ¹⁷⁸ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, pres. 1001–1706 (1939), k. B-10, Státní policejní úřad Terezín na OLR Mělník, věc: Judenevidenz, 30. 9. 1939.

- ²⁹⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, pres. 1001–1706 (1939), k. B-10, Prezidium Zemského úřadu v Praze na OÚ v Roudnici nad Labem, věc: Evidence Židů – úřední příslušnost, č. j. 52.569, 30. 9. 1939.
- ³⁰⁾ SOKA Příbram, OÚ Sedlčany, k. 219, dopis OÚ v Sedlčanech na všechny četnické stanice v okrese, č. j. 31.030/40, věc: Židovské kartotéky, 10. 7. 1940.
- ³¹⁾ SOKA Příbram, OÚ Sedlčany, k. 219, dopis ŽNO ve Voticích na OÚ v Sedlčanech, č. j. 55/VII-40 W., 17. 7. 1940. Dopis OÚ v Sedlčanech na ŽNO ve Voticích, 22. 7. 1940.
- ³²⁾ SOKA Příbram, OÚ Sedlčany, k. 219, dopis četnické stanice Borotín na OÚ v Sedlčanech, č. j. 971/40, věc: Židovské kartotéky, vyplnění, 25. 7. 1940.
- ³³⁾ SOKA Praha-východ, OÚ Brandýs nad Labem, k. 925. Na kartě Věry Altschulové je poznámka, že se 18. 1. 1940 v Praze provdala za Filipa Spiru.
- ³⁴⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, pres. 1001–1706 (1939), k. B-10, Státní policejní úřad na OÚ v Roudnici nad Labem, věc: Evidence Židů – úřední příslušnost, č. j. 1667 pres., 26. 9. 1939. V dopise si na Kozáka stěžují, že již podruhé porušil úřední příslušnost tamního úřadu: „*Domnívám se, že referent, pan vrchní oficiant Kozák v nesporné záležitosti „evidence Židů“ nedbal přání pana okresního hejtmána a jednal opět o své újmě.*“
- ³⁵⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 731, evidenční karta židovského mišence Erwina Quido Maixnera (nar. 1890, Sedlec).
- ³⁶⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, dopis ŽNO Budyně nad Ohří na OÚ v Roudnici nad Labem, 8. 6. 1941. Dále viz.: SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 736, evidenční karta Anny Běhavé s přílohami.
- ³⁷⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, dopis ŽNO Budyně nad Ohří na OÚ v Roudnici nad Labem, 8. 6. 1941.
- ³⁸⁾ SOKA Praha-východ, OÚ Brandýs nad Labem, k. 925.
- ³⁹⁾ Jednalo se o firmu Fröhlich, Ing. Jermář a spol.
- ⁴⁰⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, žádost Dr. Ing. Jana Zinkera na OÚ v Roudnici nad Labem „*Gesuch um Extabulierung aus der Judenevidenz*“, b.d.
- ⁴¹⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, oběžník ministerstva vnitra s prováděcími pokyny k vládnímu nařízení č. 136/1940 Sb. a n. o právním postavení Židů ve veřejném životě, 13. 8. 1940.
- ⁴²⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, četnická stanice Roudnice nad Labem na OÚ v Roudnici nad Labem, 28. 2. 1942.
- ⁴³⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, hlášení čet. st. v Horních Bečkovcích na OÚ v Roudnici nad Labem, č. j. 1391/41, věc: Židovské evidenční karty, 10. 6. 1941.
- ⁴⁴⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, hlášení čet. st. Třebívlice na OÚ v Roudnici nad Labem, č. j. 1821/41, věc: Židovské evidenční listky, doplnění, 5. 6. 1941.
- ⁴⁵⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, hlášení čet. st. Třebenice na OÚ v Roudnici nad Labem, č. j. 2278/41, věc: Änderung in der Evidenz, 13. 8. 1941.
- ⁴⁶⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, hlášení čet. st. Bohušovice nad Labem na okresní četnické velitelství v Roudnici nad Labem, č. j. 1960/41, věc: Židovské evidenční listky, 5. 6. 1941.
- ⁴⁷⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, hlášení čet. st. Terezín na OÚ v Roudnici nad Labem, č. j. 1966/41, věc: Židovské evidenční karty, zpráva 7. 6. 1941.
- ⁴⁸⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, například evidenční karta dr. Ing. Jana Zinkera.
- ⁴⁹⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, hlášení čet. st. Horní Počaply na OÚ v Roudnici nad Labem o úmrtí Maxe Laguse (nar. 1878, Praha) dne 1. 6. 1941, č. j. 1.153/41, věc: Židovské evidenční karty, 5. 6. 1941.
- ⁵⁰⁾ SOKA Praha-východ, OÚ Brandýs nad Labem, k. 925.
- ⁵¹⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, OÚ v Roudnici nad Labem na OÚ v Kralupech nad Vltavou, věc: Tiskopisy – kartotéky židovských bytů, č. j. 7322/m41-K, 7. 2. 1941.
- ⁵²⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, OLR na Kladně na OÚ v Roudnici nad Labem, věc: Jüdische Wohnungen – Umsiedlungsaktion, č. j. IV-14-144, 7. 2. 1941.
- ⁵³⁾ SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 730, OÚ v Roudnici nad Labem na vrchního zemského radu v Kladně, věc: Jüdische Wohnungen – Umsiedlungsaktion, č. j. 8736/41-K, 27. 2. 1941. Dále: ibid, Městský úřad v Libochovicích na OÚ v Roudnici nad Labem, věc: Situační pláněk města Libochovice, č. j. 777 ai 1941, 10. 2. 1941. „*Nach Aussprache mit dem Ortsgruppenleiter der NSDAP Herrn Tropschuh in Theresienstadt (při jednání tzv. židovské komise – pozn. autora) wird*

- die Besichtigung der jüdischen Wohnungen in Budin u. Libochowitz am 18. Februar und in Theresienstadt am 19. d.M. stattfinden. Gleich nach der Beendigung werden die zuständigen Karteikarten ausgefüllt und dem Herrn Oberlandrat vorgelegt. gez. Kozák“ *ibid.*, OÚ Roudnice nad Labem na vrchního zemského radu v Kladně, věc: Umsiedlungsaktion der Juden von Theresienstadt, Libochowitz und Budin, 17. 2. 1941.
- ⁵⁴⁹ SOKA Mělník, OÚ Kralupy nad Vltavou, k. 165, Koncept dopisu OÚ v Kralupech nad Vltavou na vrchního zemského radu v Kladně, 24. 11. 1941. „*Ich melde, dass mehrere Meldekarten aus der Kartothek der Juden seiner Zeit dem ehem.[aligen] Oberlandrat in Melnik geliehen und erst nach längerer Zeit der hiesigen Behörde zurückgestellt wurden, Sobek es festgestellt wurde, dass Mance Karten fehlen. Diese Karten wurden durch neue ersetzt, doch es kann nicht festgestellt werden, ob auch in der Karthotek, welche Ihned vom ehem. Oberlandrat in Melnik übergeben wurde, manche Karten nicht fehlen, Ich erlaube mir doher vorzuschlagen, dass die hieramtliche vollständige Kartothek Ihrem Amte vorgelegt wurde, damit sie mit der Ihrigen verglichen werden könnte. Nur so könnte man feststellen, welche Meldekarten in Unrer Kartothek fehlen. Dieselben würde dann in der hiesigen Behörde umgehend vervfertigt und Ihrem Amte vorgelegt, so dass beide Kartotheken in Übereinstimmung gebracht würden.*“
- ⁵⁵⁰ SOKA Mělník, OÚ Kralupy nad Vltavou, k. 165.
- ⁵⁶⁰ SOKA Praha-východ, OÚ Brandýs nad Labem, k. 923, Koncept OÚ Brandýs nad Labem pro vrchního zemského radu v Mělníku, 16. 12. 1939. Jedná se však pouze o počet osob starších 15 let.
- ⁵⁷⁰ Karty měly předtištěnou poznámku tohoto znění: „*Ich versichere, obige Angaben nach bestem Wissens gemacht zu haben. Es ist mir bekannt, dass diese Angaben überprüft und unrichtige Angaben bestraft werden. Jede Veränderung habe ich selbst zu melden, widrigensfallsich mich ebenfalls einer Strafe aussetze.*“
- ⁵⁸⁰ „*V nově zaslané přihlášce ceníte si Váš dům na 150 000 K. V původní přihlášce uváděl jste cenu domu polovinou na 25 000 K. Upozorňuji Vás na tuto nesrovnalost a vybízím Vás k řádnému vyjádření do 24 hodin, a to dvojnásob v německém jazyce. Současně se vyjádřete, proč teprve nyní hlásíte práva na pozemcích, která jste v roce 1940 vůbec neuváděl. Zdejší úřad shledává ve Vašem hlášení klamání úřadu. Z jakého majetku Vám byla vyměřena židovská daň?*“ viz.: SOKA Litoměřice, OÚ Roudnice nad Labem, k. 732, složka Berthold Kürschner, 20. 5. 1941.
- ⁵⁹⁰ Götz ALY, Hitlers Volksstaat, Frankfurt am Main: Fischer Verlag 2005, s. 318–327. Jen tzv. „matrikulární příspěvek“, který byl v podstatě daní za domnělou ochranu protektorátu před vnějším nebezpečím, dosáhl celkové výše 42,3 miliardy protektorátních korun (s. 80). Autor dále na s. 196 uvádí, že vedle hospodářského kapitálu získali nacisté např. i výzbroj československé armády, která stačila k vybavení 20 divizí (770 mil. RM). Andělín GROBELNÝ, Národnostní politika nacistů a český průmysl 1938–1945, Ostrava, Profil 1989; Viz: Karel ZAJÍČEK, Československo a Norimberský proces, Praha 1946, s. 107–111. V této publikaci je celková hodnota uloupeného majetku (v celém Československu, tedy nikoliv jen v protektorátu) vyčíslena na nejméně 200 miliard korun.
- ⁶⁰⁰ Miroslav KÁRNÝ, Konečné řešení. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, Praha, Academia 1991, s. 68; Livie ROTHKIRCHENOVÁ, Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945, in: Osud Židů v protektorátu 1939–1945, Praha, Trizonia 1991, s. 39.
- ⁶¹⁰ Götz ALY, Hitlers Volksstaat, Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus, Frankfurt am Main, Fischer 2005, s. 365.
- ⁶²⁰ Upozorňuji, že v případě, kdy dotyčná osoba na své kartě uvedla u jednotlivých movitých i nemovitých položek cenové rozpětí, tak za základ byla brána vždy nejnižší udaná odhadní hodnota.
- ⁶³⁰ Miroslav KÁRNÝ, Konečné řešení. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, Praha, Academia 1991, s. 60–68.
- ⁶⁴⁰ Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ – Jiří NOVOTNÝ – Jiří ŠOUŠA, Zrudný monopol. „Hadega“ a její obchod drahými kovy a drahokamy za druhé světové války, in: Terezínské studie a dokumenty 2001, Praha, Academia 2001, s. 249–307. Jen v roce 1943 přeposlala Hadega na konto Vystěhovaleckého fondu Ústředny pro židovské vystěhovalectví nejméně 35 mil. korun „*weil die Warenverkäufe, welche wir im Jahre 1943 bisher durchgeführt haben diese Summe bereits übersteigen.*“ (dokument s. 287).
- ⁶⁵⁰ Tyto údaje jsou dle sdělení p. Altenburgera (správce stránek www.lexikon-der-wehrmacht.de) převzaty z „*Datenblätter für Heeres-Waffen, -Fahrzeuge und -Gerät*“ im Auftrag des „*Reichsministers für Rüstung und Kriegsproduktion RfRuK*“ (1944); MG 42 – cena za 1 ks 250 RM; MG 34 – cena za 1 ks 327 RM. Za celou dobu války (1939–1945) bylo vyrobeno pouze 342 258 ks kulometů vz. 34 a 408 323 ks kulometů vz. 42.

JEWISH REGISTRATION CARDS – A NEGLECTED SOURCE FOR TRACING THE HISTORY OF THE PERSECUTION OF THE JEWISH POPULATION

Tomáš Fedorovič
Summary

Up till now, Jewish registration cards (Juden-Evidenzkarten), issued by the individual district authorities, have been a neglected source of information on the life of the persecuted Jewish population in the Nazi-occupied Czech lands in World War II. The introduction of the cards was associated with the anti-Jewish policy pursued by the institutions of the day. As a matter of record, Jewish registration cards were introduced during a process carried out between 1939 and 1941, while a unique aspect of their introduction is that they were established by a Jewish clerk in the district of Roudnice nad Labem in each individual year.

Each district authority had its own official for Jewish affairs who, when pursuing the regime's anti-Jewish policy, cooperated with the superior German authorities, the supreme regional councils in particular, and who, on the other hand, set tasks to the individual police stations in their districts.

A total of 2,500 registration cards, listing Jews from as many as 9 districts, have been preserved. In addition to personal data, these also contain information of economic nature. Jewish registration cards also comprise records on important changes in the life of the individual persons, whether change of address, arrest, data on illness or death records. In an overwhelming majority, Jewish registration cards also contain photographs of the given registree.

Thanks to the system of compulsory registration of all movable and immovable property, it is now possible to use the Jewish registration cards for calculating a minimum value of the registered Jewish property, which amounts to almost 192 million Protectorate crowns.

JÜDISCHE EVIDENZKARTEN – EINE VERNACHLÄSSIGTE QUELLE ZUR GESCHICHTE DER VERFOLGUNG DER JÜDISCHEN BEVÖLKERUNG

Tomáš Fedorovič
Resümee

Die jüdischen Evidenzkarten (Juden-Evidenzkarten), die im Rahmen der Tätigkeit der Kreisämter entstanden, waren eine bisher vernachlässigte Quelle zum Kennenlernen des Lebens der verfolgten jüdischen Bevölkerung. Ihre Entstehung hing mit der antisemitischen Politik dieser Institutionen zusammen. Jüdische Evidenzkarten wurden in den Jahren 1939–1941 einmalig angelegt, unikat ist in dieser Richtung dabei ihre Anlage durch den jüdischen Referenten im Kreis Roudnice nad Labem in jedem einzelnen Jahr.

Jedes Kreisamt hatte seinen Referenten für jüdische Angelegenheiten, der bei der Durchführung der judenfeindlichen Politik mit den übergeordneten deutschen Organen, vor allem mit den Oberlandräten zusammenarbeitete und in der anderen Richtung bei seiner Tätigkeit den einzelnen Polizeistationen in seinem Rayon entsprechende Aufgaben übertrug.

Im Ganzen sind fast 2500 Evidenzkarten von Juden aus 9 Kreisen erhalten geblieben. Diese Karten enthalten außer persönlichen Angaben auch Informationen ökonomischen Charakters. Auf ihnen sind auch wichtige Veränderungen im Leben der einzelnen Personen festgehalten, wie zum Beispiel Wohnortwechsel, Verhaftungen, Krankheiten oder Todesfälle. In der überwiegenden Mehrzahl ist jede Evidenzkarte mit einer Fotografie der entsprechenden registrierten Person versehen.

Im Rahmen der Pflicht zur Meldung des gesamten mobilen und immobilien Besizes auf den Evidenzkarten kann der Minimalwert des bekannt gegebenen Eigentums mit fast 192 Mil. Protektoratskronen beziffert werden.

ČASOPIS KAMARÁD¹⁾

Lenka Šteřlová

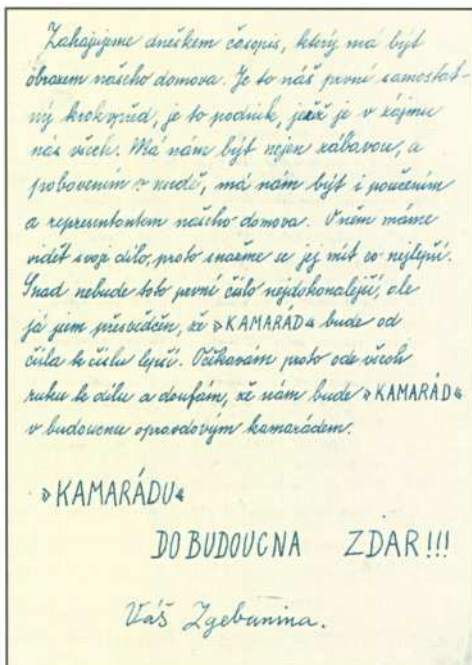
Časopis Kamarád patří k významným pramenům pro poznání života v terezínském ghettu viděného očima mladých chlapců, jimž osud nedopřál šťastné dětství a většině z nich ani nedal šanci dospět. O jeho existenci se však na rozdíl od ostatních dětských časopisů, vydávaných za druhé světové války v Terezíně, u nás dlouho nevědělo. Předělem se stal rok 1992, kdy izraelský Beit Theresienstadt poskytl Památníku Terezín kopie čísel Kamaráda. Za období od října 1943 do září 1944 vyšlo celkem dvaadvacet čísel.

Jak to všechno začalo

„Zahajujeme dneškem časopis, který má být obrazem našeho domova. Je to náš první samostatný krok vpřed, je to podnik, jenž je v zájmu nás všech. Má nám být nejen zábavou a pobavením v nudě, má nám být i poučením a reprezentantem našeho domova. V něm máme vidět své dílo, proto snažme se jej mít co nejlepší. [...] Očekávám proto ode všech ruku k dílu a doufám, že nám bude „Kamarád“ v budoucnu opravdovým kamarádem.“²⁾

To jsou slova úvodníku v prvním čísle časopisu Kamarád, které vyšlo slavnostně na podzim roku 1943 a kolovalo z ruky do ruky mezi chlapci v heimu A v Q 609. Ten se nacházel v ulici nově pojmenované³⁾ Rathausgasse 9.⁴⁾ V tomto jednopatrovém domě bylo více než deset místností, v nichž žili jak chlapci, tak i dívky, jak české děti, tak děti z Německa a nějaký čas i z Dánska. Jednotlivé místnosti nebo několik místností dohromady bylo označeno velkými tiskacími písmeny od A po F. Speciálně heim A, obývaný autory Kamaráda, se nacházel v prvním patře a děti v něm byly rozděleny do tří místností podle věku. Ty na ubikacích přibývaly a ubývaly v závislosti na příjezděcích a odjížděcích transportech. V době, kdy začal Kamarád vycházet, popisuje tuto ubikaci jeden z chlapců Pavel Gross v prvním čísle takto: „V prvním patře máme krásný pokoj s balkonem, v němž je nás třiadvacet. Na podlaze je téměř vždy nejvíce smetí, neboť, jak se ukázalo, chvíli po zametení je podlaha jako před tím. O záchodech a umývárně raději mluvit nebudu, neboť, kdo bydlí u nás, ví, že tam panuje celoroční, druhá potopa světa.“⁵⁾

Dalším střípkem do mozaiky představ o ubytování je vzpomínka Hany Reinerové, jedné z vychovatelek v heimu B v Q 609: „V přízemí byl pokoj nás betrojerek, kuchyňka pro uskladnění a rozdělávání přídelů mléka, chleba a příloh [...] Za kuchyní pak krejčovna, kde se opravovalo a šilo, co bylo třeba [...] Za dětmi chodili rodiče většinou večer mezi 6. – 8. hodinou nebo pak hlavně v neděli [...] Maminky jim také zajišťovaly přepírání prádla. Pumpu s vodou jsme měli na dvoře, stále se využívala k mytí nebo přepírání prádla, i v zimě se pralo ve studené vodě.“⁶⁾ Přes dvůr se chodilo na záchody, které nebyly přímou součástí heimu.

Úvodník šéfredaktora Ivana Poláka v prvním čísle.

orlí nos, světlé vlasy a hnědé oči.⁴⁹⁾ Z kreseb dětí k jeho narozeninám, které se dochovaly a jsou uloženy v archivu Památníku Terezin, se lze domnívat, že byl mezi dětmi velmi populární. Jeho zástupcem byl Jan Jochowitz, zvaný Plukovník. O něm chlapi napsali, že je „oblíbený na našem heimu, poněvadž k nám často večer chodí a povídá hrůzostrašné detektivky.“¹⁰⁾ Další z madrichů (opatrovníků) se jmenoval Jiří Fränkl, označovaný také jako „hrozný nepřítel nepořádku“.¹¹⁾ Tento vychovatel společně s několika chlapi z heimu odjel z terezínského ghetta již v prosinci 1943 transportem na Východ. Jeho místo převzal Otta Bleier, podle chlapeč „dříve učitel“.¹²⁾ Vedením heimu byli dále pověřeni pětadvacetiletý Heinz Alt, pro něhož však neměli chlapi příliš vřidná slova: „Je velmi neoblíben. Má obrovské díry na punčochách a špinavé nohy“,¹³⁾ a naopak doslova ódami opěvovaný Karel Bermann. O pořádek se starala vychovatelka Rita Feinerová, „hrozná nepřítelkyně rámsu“,¹⁴⁾ vaření pak měly na starosti „paní Ledererová a Flussrová a hlavní uklízcí silou byla Tante Anny“. Jako „proviantník“ v heimu pracoval Arnošt Schlachet.

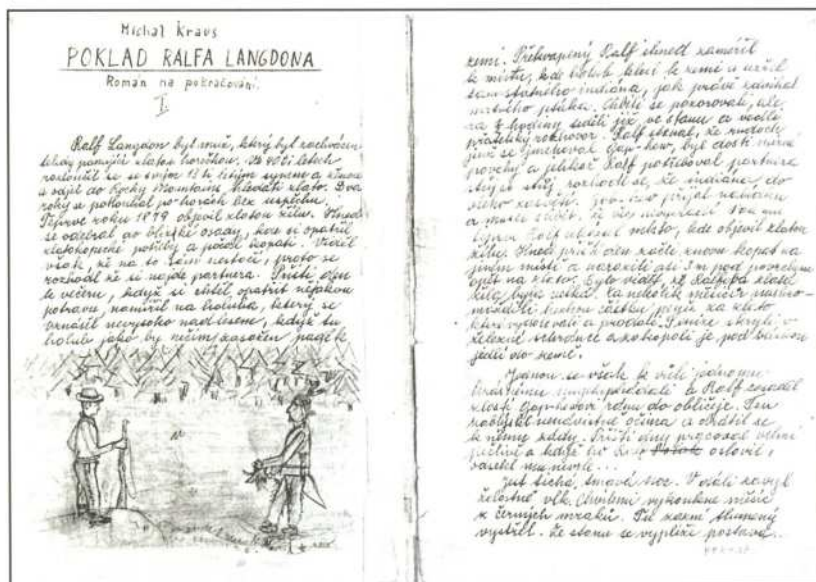
Kouzlo každodennosti

Většina dnů, které chlapi z heimu A v Q 609 v Terezíně strávili, měla svůj pevně daný řád. Budík, podle chlapeč ještě větší nepřítel než vychovatelé, zazvonil kolem

V domově nějaký čas pobývali i významné osobnosti jako např. spisovatel a dramatik Norbert Frýd nebo budoucí pěvec opery pražského Národního divadla Karel Bermann. Ačkoliv neměli děti přímo na starosti, věnovali jim svůj čas a zapojovali je do různých aktivit, jako byl zpěv nebo hraní divadla.⁷⁾

Vychovatelé

Vědným tématem na stránkách časopisu Kamarád se stali vychovatelé z heimu. Funkci vedoucího domova (Heimalter), vedoucího domu (Hausältester) a vedoucího mladých (Jugendleiter) zastával tehdy devatenáctiletý⁸⁾ Josef Krämer. Nechme promluvit v časopisu samotné chlapece, jak Krämera viděli: „Je vysoké postavy, má

Román na pokračování Michala Krause v prvním čísle.

půl sedmé a do osmi muselo být uklizeno a chlapi připraveni na dopolední zaměstnání. Poté následoval oběd. Od jedné do druhé hodiny odpoledne vychovatelé dohlíželi na dodržování poledního klidu. Kolem páté hodiny se chodilo pro večeri. V osm hodin večer už museli být chlapi v postelích a hodinu jim četl jejich vychovatel Jiří Fränkl nějakou knihu. Pak se zhaslo a přišel Jan Jochowitz vyprávět detektivku.¹⁵⁾ Denní režim se měnil jen ve výjimečných situacích (např. sčítání vězňů 11. 11. 1943). S některými inovacemi zasáhl do každodenní rutiny chodu domova také nový vychovatel Otto Bleier.

Chlapi příležitostně hráli divadlo, sportovali (ping-pong, fotbal), poměřovali své síly v různých soutěžních disciplínách, vyráběli a vytvářeli různé předměty (např. zmínka o odevzdávání ručních prací na výstavu). Existoval zde dokonce recitační kroužek. Chlapi se v časopise také zmiňují o návštěvách příbuzných, o procházkách po Terezíně, o očkování proti tyfu nebo o hromadném sprchování.

Redaktoři

O tom, že chlapi brali svůj záměr vydávat časopis vážně, svědčí skutečnost, že se v článkách označovali „redakce“ a Ivana Poláka „šéfredaktor“. Některá jména chlapců najdeme v každém čísle, jiná spatříme v časopise jen jednou.

Základní údaje o členech redakce můžeme získat z dochovaných transportních listin,¹⁶⁾ např. kdy se narodili, kdy přijeli do Terezína, zda přežili, nebo zahynuli v koncentračním táboře. Jejich povahy můžeme tušit z obsahu a stylu jejich článků: například kdo z nich soucílil s ostatními, kdo provokoval za každých okolností,

kdo z nich si dal na článku záležet, nebo ho odbyl. To vše se dá vyčíst i najít mezi řádky, ale jací tito chlapi opravdu byli a jací mohli být, to už se bohužel nikdy ne dozvíme.

Do časopisu přispívalo celkově dvaadvacet chlapců, jejichž věk se pohyboval od 11 do 15 let. Chlapci na stránkách časopisu většinou řešili vzájemné spory, svěřovali se se svými zážitky z ghetta, nebo popisovali to, co se událo před jejich příchodem do Terezína. Nejčastějším tématem bylo vzájemné soužití chlapců v heimu. Pozornost věnovali nejen každodenním prožitkům, ale i příchodům a odchodům jednotlivých obyvatel heimu. Vyjadřovali v této souvislosti radost, ale i lítost. V centru jejich pozornosti stály zejména vzájemné spory a každodenní zážitky. Ze stylu a obsahu článků lze vyčíst, že s pobytem v ghettu a s transporty se smířili stylem „prostě to tak je“, což ale neznamená, že by vše, co se v Terezíně událo, brali jako samozřejmost. V člancích se objevují různé narážky na typické strasti terezínského života jako hlad, osudy starých lidí, stísněnost na ubikacích atd. Nespokojenost s podmínkami života v ghettu však není vždy vyslovena explicitně, spíše je částečně skryta mezi řádky. Svou roli tu mohly hrát i obavy z odhalení, že vydávají časopis, a následných represí.¹⁷⁾ Jen velmi marginálně se v časopise vyskytují zmínky o rodičích nebo příbuzných. Život chlapců v ghettu nebyl zcela ochuzen o základní morální principy. Krádež považovali za něco zakázaného, i když na druhé straně tzv. šlojzování (krádeže z nouze, vedoucí k ulehčení života v ghettu) má v jejich pojetí konotaci spíše hrdinského činu.¹⁸⁾ Nejlépe chlapce poznáme, když sledujeme, co o sobě napsali v Kamarádovi, zejména v rubrice Hoši na heimu.

Nejzodpovědnějším z chlapců se zdá být **Ivan Polák (Zgebanina)**.¹⁹⁾ Svou funkci šéfredaktora bral s naprostou vážností. Snažil se, aby časopis vypadal k světu, nutil ostatní chlapce k psaní článků. On sám je autorem největšího počtu příspěvků. Pavel Gross ho popisuje jako „nejinteligentnějšího hochu na heimu“. Zároveň se v tomtéž textu projeví skromnost Poláka, když za výše citované superlativum přidá v závorkách otazník jako poznámku redakce. Polák měl podle Grosse rád fotbal, což je patrné z jeho článků se sportovní tematikou. Také humor mu rozhodně nechyběl. Uměl kreslit, úhledně psát, byl velmi tvořivý (viz rubrika Zábavný koutek). Vyzdvihnout se dá i jeho trpělivost při tvorbě časopisu. V člancích se stavěl do role toho, koho dospělí rozhodně ničím nerozházejí. I svou matku podle Schulhofa oslovoval „babizno, co dělá dědek?“ (Míněn pravděpodobně otec.) Takové pojmenování rodičů může pramenit nejen z jejich věku (matce bylo v té době 45 let a otcí kolem 49 let), ale zároveň lze předpokládat, že se jedná o ukázkou výrazů dospívajícího chlapce, které mají posílit jeho postavení v chlapecké skupině. Polák byl v Terezíně s oběma rodiči. Zastával funkci „Menážálasteste“, čímž byl zodpovědný za řádný průběh rozdělování jídel a vybírání přidělových lístků, tzv. menážek. Byl soucitný, příkladem je jeho lítost nad odjezdem několika chlapců a madricha Fränkla, s kterou se vyrovnává slovy: „Tyto dny nás vykojely z normálního života, ale nyní, kdy je již vše za námi, musíme pracovat s dvojnásobnou silou.“

Redakci časopisu tvořili Jiří Schulhof (Šulina), Michal Kraus (Miškus), Pavel Gross (Mydlajs), Ota Wasserman (Hastroš), Marcel Schwarz (Schwarzel), Pavel Feldmann (Feldmouš), Petr Löwy (Lévuš), Oskar Pick (Slunce), Pavel Schimerl (Šiml), Petr Lekner, Jiří Hahn (Honítko), Petr Beck (Bekyně, Bejk), Herbert Grotte (Supajda), Tomáš Gans, Jiří Gans a Josef Běhavý.²⁰⁾

Zrození časopisu

Časopis Kamarád vznikl z popudu samotných chlapců, kteří v této záležitosti žádali o povolení vychovatele několikrát, až ho nakonec získali. Kamarád (alespoň prvních 19 čísel) tvořili chlapi bez pomoci a zdá se pravděpodobně, že i bez dohledu vychovatelů, bez jakékoliv cenzury „shora“, kromě své vlastní a hlavně Ivana Poláka.

O každotýdenním vzniku jednotlivých čísel časopisu v jedné z rubrik detailně pojednává šéfredaktor Ivan Polák, který měl jeho grafickou podobu na starosti.

Vytvářet vlastní časopis v podmínkách terezínského ghetta bylo náročné. Časopis vznikl doslova na kavalci a byl psán ručně Ivanem Polákem. Obstat materiálu k jeho výrobě nebylo snadné, o jeho kvalitě ani nemluvě. Ivan Polák podle svých slov používal k výrobě Kamaráda dva archy papíru, inkoust, pero, tužku, gumu a vodové barvy. Dalším problémem bylo dodávání příspěvků, a to navíc ještě dodávání včas. Když už chlapi nějaký článek napsali, šéfredaktor mnohdy musel podle vlastních slov luštit jejich písmo, aby mohl články načisto přepsat. Vybarvování i psaní zabralo spoustu času a Polák neměl rád, když ho někdo při práci rušil. Připouštěl, že přepisování bylo někdy nudnou činností, ale dělal ji s radostí. Taktéž se omlouval za vzniklé chyby, které přičítal rychlému psaní. Náročnou byla zejména práce na rubrice Zábavný koutek. Nakonec se ještě dodělávaly téměř ke každému článku ilustrace, ať už jen v symbolické podobě, nebo jako konkrétní obraz, vztahující se k popisovanému tématu. V pátek večer pak chodil Ivan Polák k „babizně“, která sešila časopis modrobílou stuhou. Byl tak připraven ke slavnostnímu obřadu, který se odehrál po zahájení pátečního večera. „Ota a já vstaneme a já, drže časopis v ruce, pronáším historickou větu: „Předávám Ti [...] Nato si zamnu mohutně rukama, rozzářím se šťastně.“²¹⁾

Vydávání časopisu

Za období od 29. října 1943 do 22. září 1944 bylo vytvořeno dvaadvacet čísel. Původně byl časopis koncipován jako pravidelný týdeník a vycházel v jednom exempláři každý pátek, jen osmé číslo vyšlo s týdenním zpožděním, bylo to způsobeno především odcházejícími transporty.

Vydávání Kamaráda nelze označit za zcela kontinuální. Komplexně můžeme mluvit o dvou obdobích časopisu, která jsou od sebe oddělena několikaměsíční pauzou, kdy Kamarád nevycházel. První spadá do časového úseku od 29. října 1943 do 18. března 1944 (zmiňené datum není v časopise uvedeno, lze ho ale odvodit z jeho periodicity), kdy bylo vydáno devatenáct čísel. Dvacáté číslo vyšlo až 8. září 1944 a zcela poslední je pak datováno 22. zářím 1944.

Zatímco podoba titulní strany zůstávala zachována, jsou na první pohled patrné rozdíly mezi obdobími v písmu (psané rukou nebo na psacím stroji), v délce článků, množství ilustrací a barevnosti. Začtème-li se, objevíme nesrovnalosti také v obsahu časopisu, který je úzce spojen s tím, co můžeme označit za účel, cíl vydávání časopisu. Mění se také vyzrállost příspěvků a změny zaznamenáme i ve složení redakce, i když ve druhé fázi vydávání většinou jména autorů článků nejsou uvedena.

Zejména v prvním období měl časopis plnit několik funkcí – časopis jako „kamarád“, prostředek tvůrčího vyžití, vědomí odpovědnosti, možnost seberealizace, útěk z reality, zábava, stmelení kolektivu, rozvoj vzdělání, časopis jako „ventil“ prožitků a emocí.

Jak časopis vypadal?

Každé číslo časopisu se skládalo zhruba ze šestnácti stran. Jejich očíslování arabskými číslicemi, pokud je uvedeno, se nachází v levém nebo pravém horním rohu. Číslo stran navazují na sebe v rámci všech čísel časopisu, devatenácté číslo končí stranou 295 a poslední stranou 346.

Rozměry časopis odpovídá přibližně formátu A5. Titulní strana je barevná a v její horní polovině dominuje červené srdce, do něhož je modrou barvou vepsán velkými tiskacími písmeny jeho název. Na spodním cípu srdce je umístěno písmeno „A“, které odkazuje jak na označení heimu, tak název Kamarád propojuje se slovy Týdenní časopis. V dolní polovině se čtenář dozví, o jaké jeho číslo se jedná, a také názvy jednotlivých rubrik a článků s číslem strany, na nichž se nacházejí. První číslo obsahuje úvodní slovo šéfredaktora Ivana Poláka.

Jména autorů jsou zpravidla uvedena pod nebo nad články, ať už v podobě jména a příjmení, občas s přidáním přivlastňovacího zájmena Váš (Vaše), kterým se autor přibližuje ke čtenáři a vytváří mezi ním a jeho osobou určitý vztah důvěrnosti. Oblíbené byly také zdobné formy křestního jména nebo přezdívky. Dvakrát se objevuje označení Anonym, a to v případě článku Jak řadí madriši a betruerky v třetím čísle a Hrozivé postavy Q 609 z čísla čtvrtého, tedy v článcích, které kritizují vychovatele.

Z hlediska uspořádání jednotlivých rubrik a článků si časopis zachovává do určité míry pravidelnou strukturu. V první polovině jsou umístěny ty, které reflektují nebo glosují události, které se opravdu odehrály. Často je využívána i fejetonistická forma. Rubrika Sport je řazena jen v prvních třech číslech (možnou příčinou mohl být začátek zimy, kdy se fotbal nehrál) a je situována zhruba do poloviny časopisu. Závěrečných několik stránek autoři vyčlenili Zábavnému koutku a románům na pokračování.

Nedořešené je rozlišení rubrik a článků i v jejich grafickém zpracování. V časopise nenajdeme rigidní členění na rubriky, v rámci nichž by autoři tvořili články, které něco spojuje. Někdy se článek proměňuje v rubriku, ale název zůstává stejný. V některých případech název rubriky není uveden, články jsou bez intence rozházeny po časopise.

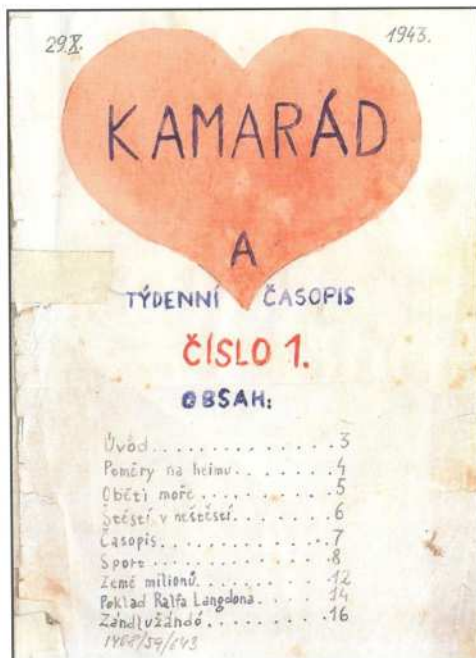
Nedůležitější rubriky a témata

Rubrice Dějiny domova (v prvním čísle vyšla pod názvem **Poměry na heimu**) bylo vyhrazeno zpravidla místo následující po titulní straně. Pořadí článků v rámci jedné rubriky označují římské číslice. Článek **Poměry na heimu** v prvním čísle, poprvé napsaný Pavlem Grosse, by se dal spíše přirovnat k pokusu o článek. Autor zmiňuje v krátkosti, kdo je šéfredaktorem časopisu Kamarád a že to byl právě on, kdo jej k vytvoření nějakého příspěvku doslova donutil. Dále popisuje bez ucelebné koncepce poměry v heimu a článek končí velmi předčasně s odůvodněním, že „v Kamarádu je málo místa“.²²⁾

Od druhého do devatenáctého čísla se vedení rubriky ujal Tomáš Gans. Stalo se z ní vyprávění na pokračování, ve kterém autor popisoval události od března 1943, kdy se mladiství ze Sudetských kasáren stěhovali do Hannoverských kasáren, až do října 1943, tedy do doby vzniku Kamaráda. Tomáš Gans v jednotlivých článcích zmiňuje v chronologickém pořádku události, které nějakým významnějším způsobem zasáhly do života chlapců (např. slavení narozenin, soutěž o nejlepšího hochu v heimu, útěk pěti chlapců z ghetta a následná opatření, krádeže a odhalení zloděje, stěhování kvůli zaplňování domu, úklid po návratu zpět, transporty a s tím spojené loučení s kamarády, nemoci a noví spolubydlíci).

Zándlužándó je barevný komiks, popisující příběh o automobilech a důležitém závodu na pokračování. Byla mu vždy vyhrazena poslední strana časopisu. Lze předpokládat podle ilustrace v prvním čísle, že název Zándlužándó označuje automobilový tým, jehož členy jsou ředitel továrny, vedoucí výroby, vrchní automechanik a tři jezdcí – Zghobanina, Bángród, Scrapaida. Jezdci spolu bojují, ale pak musí spojit síly, aby vyhráli důležitý závod. Autorem byl vždy Ivan Polák.

Týdenní pás se objevoval pravidelně od druhého do devatenáctého čísla. V tomto případě není pochyb, už z hlediska grafického zpracování, že se jedná o rubriku. Většina článků do ní spadajících má vlastní název, ale nad ním je uvedeno vždy stejné pojmenování rubriky. Nemá jednoho stálého autora jako výše zmíněné Ději-

Titulní strana prvního čísla.

ny domova, chlapi se v psaní příspěvků střídali. Ve struktuře časopisu následoval Týdenní pás hned po Dějinách domova. Jeho obsahem byly povětšinou nejdůležitější události uplynulého týdne (např. vydání prvního čísla Kamaráda, slavení chanky a zároveň vyprávění o nacvičování premiéry divadelní hry, oznámení o odchodu některých lidí z heimu, popis toho jak vypadá páteční večer atd.). Najdeme zde také obrazy každodenního života jako v případech čísel čtyři, pět a šest v podtitulu Od rána do večera. Je v nich na pokračování popisován běžný den v heimu.

V sedmém čísle v rámci této podrubriky byli chlapi rozděleni (graficky znázorněno tabulkami) do několika skupin na plutokraty, demokraty, buržousty, šlofery, proletáře s uvedením jmen a příjmení chlapců, včetně jejich přezdívek.

Desáté číslo bylo výjimečné, autor Ivan Polák jej psal spíše jako úvodník, jako slovo šéfredaktora, v němž zhodnotil dosavadní vydávání Kamaráda. Podnětem k napsání bylo desáté výročí časopisu. Ivan Polák zejména kladl důraz na spolupráci všech a napsal, že časopis „srostl s námi tak dokonale, že nám připadá stejně samozřejmě jako např. piškolone“.²³⁾

Ve třináctém a čtrnáctém čísle je tato rubrika psána ve verších. Jedna z básní oslavuje madricha Otu Bleiera jako opata sv. Otu a heim je metaforicky ztotožněn s klášteřem sv. Oty. Druhá pak ve verších popisuje, co všechno se může stát během jednoho všedního dne.

Rubrika **Hoši na heimu** vycházela od třetího do šestnáctého čísla. Obsahovala charakteristiky chlapců z domova, jejich povahové rysy, vzezření, ale také různé jejich příhody. V některých číslech tato hodnocení přecházela až v prostředek vyřizování si účtů.

Některé rubriky měly krátké trvání, patřily k nim **Výroba Kamaráda**, v níž Ivan Polák popisoval okolnosti zrodu časopisu. Rubrika **Sport**, zaměřená nejvíce na fotbal a výsledky Tereziňské ligy, **Zábavní koutek** obsahoval tajenky, křížovky, vědomostní soutěže, vtipné inzeráty. V rubrice **Z mého deníku** vyprávěl Michal Kraus o cestě jejich rodiny do Terezína. **Redakční telefon hlásí** zřídil Ivan Polák v 16. čísle a hned v úvodu vysvětloval důvod jeho vzniku: „V této rubrice bych rád vešel do styku s příspěvateli a zdůraznil nedostatky a přednosti časopisu.“²⁴⁾ Jeho obsahem byly hlavně stížnosti šéfredaktora na nedostatek příspěvků a línost příspěvatelů. Ivan Polák vedl rovněž ve třech číslech rubriku **Lékařský koutek**, která obsahovala přednášky o zdraví.

Velmi časté v Kamarádovi byly **Romány na pokračování**, kterých v jednom čísle vycházely dva i více. Je nutno dodat, že se nejednalo o romány v pravém slova smyslu, šlo spíše o povídky s různou tematikou, často se odehrávající v imaginárních světech. Zajímavostí je, že romány končily uprostřed věty a v dalším čísle přesně navazovaly. Vyšly například tituly: Země milionů (Jiří Schulhof), Poklad Ralfa Langdona (Michal Kraus), Raketou kolem světa (Pepiček Běhavý), Pán mužů severu (Honza Koretz), Příhody rodiny Meisselschweinovy v Terezíně (Košule).

V časopise se objevovaly také články nezařaditelné do výše uvedených rubrik, jejich autoři v nich především reflektovali každodenní situaci v ghettu (např. koupání, šlojzování, jídlo, piškolone atd.). Ve velmi omezeném počtu se objevovaly vzpo-

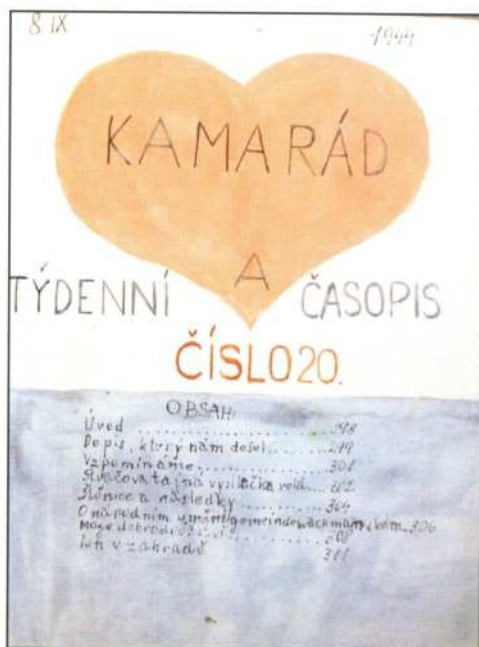
mínky na život před odjezdem do ghetta. Chlapci se většinou věnovali aktuální situaci, tomu, co je v danou chvíli obklopovalo, s čím se museli v Terezíně vyrovnávat.

Druhé vydavatelské období (8. září – 22. září 1944)

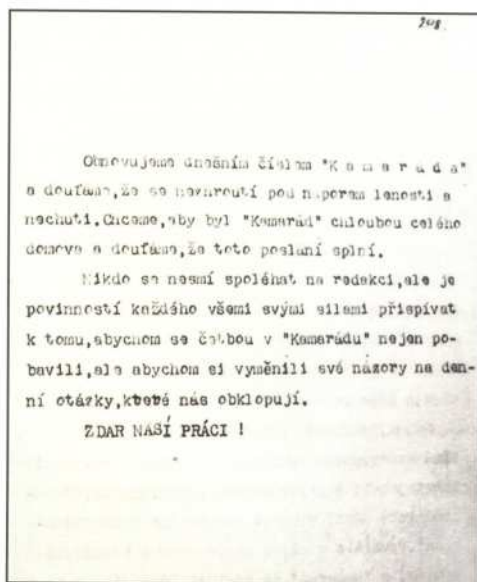
Důvod několikaměsíční pauzy ve vydávání časopisu je vysvětlen v dvacátém čísle. Na stranách 299 až 300 najdeme text dopisu od Oty Bleiera, který se obrací na vydavatele, redaktory, přispěvatele i čtenáře. Mezi hlavními důvody, proč „starý Kamarád“ zanikl, uvedl nejen nedostatek času, ale hlavně málo nových a zajímavých pohledů na problém, malý zájem o okolní dění, o kterém by se mělo více přemýšlet a technické komplikace. Odmliku Bleier vnímal jako záchranu, „neboť příští, případně další čísla by odhalila suchopár a bídu v redakčních deskách“, což by i samotné redaktory znechutilo v pokračování. Poukazuje na posilující účinky letního slunce i rostoucí naděje, vyzývá staré i nové přispěvatele: „Hodně čtěte, vypořádávejte se s myšlenkami – domýšlejte je! [...] Buďte kamarádi a budete lidmi.“ Touto koncepcí byla následně prodchnuta poslední tři čísla, i když se znovu vyskytovaly stejné problémy jako například nedostatek příspěvků, nově se objevuje i odmítání článků v důsledku jejich „prázdnoty“, jež je chlapcům vytýkána společně s „hříchy a proviněními proti duchu češtiny“.²⁵⁾

Druhé období se na první pohled lišilo v grafickém zpracování časopisu. Bylo upuštěno od ručního psaní, s výjimkou titulní strany, používán byl psací stroj. Časopis už nebyl, vyjma titulní strany, zdaleka tak barevný a plný obrázků, i když i ve třech posledních číslech se několik ilustrací najít dá. Prodloužila se délka článků, pod nimiž však většinou není uvedeno jméno autora. O některých z nich se proto dozvídáme např. jen z článků, kde se v určitém kontextu píše o přispěvatelích. Mezi autory, jejichž jména lze vyčíst z posledních čísel časopisu, patří Ivan Polák, Tomáš Beck, Šmalhof, Jiří Gans, Otta Wassermann, Kournic. Bohužel u některých z nich nebylo možné z přezdívky zjistit, o koho se v daném případě jedná.

Výrazně se změnil i obsah uvedených článků. Jsou daleko propracovanější, psané s intencí něco čtenářům předat, jsou více moralistní, dalo by se říct „dospělejší“. Jako by časopis už nebyl dětskou hrou, nabývá vážnějšího podtónu, jako by se opravdu najednou člověk ocitl v tom terezínském ghettu, které zná z vyprávění pamětníků, kde svoboda byla jen prázdným pojmem. Většina rubrik či článků na pokračování, které znal čtenář Kamaráda doposud, zmizela. Zůstal jen kreslený komiks Ivana Poláka Zándluzándó. Z rubrik, které bychom našli už v předchozích číslech, se objevily v druhém období např. Redakční telefon a Štváčova tajná vysílačka volá. Zcela zanikly Romány na pokračování. Zábavní koutek měl svého, ale jen velmi nedokonalého pokračovatele v Hádankářském koutku v jednadvacátém čísle. Úplnou novinkou byla poznámka o tom, že Kamarád vychází každý týden v pátek a že uzávěrka je ve středu ve 12 hodin. Pod tímto textem byla podepsána Redakce. Z hlediska obsahového byla čísla vycházející ve druhém období poskládaná z článků na různá témata. Objevovala se náboženská tematika, která byla doposud zcela v pozadí. Časopis jako by už nebyl jen kamarádem, ale spíše rádcem, průvodcem a pomocníkem chlapců na jejich cestě životem. V některých článcích

Titulní strana dvacátého čísla.

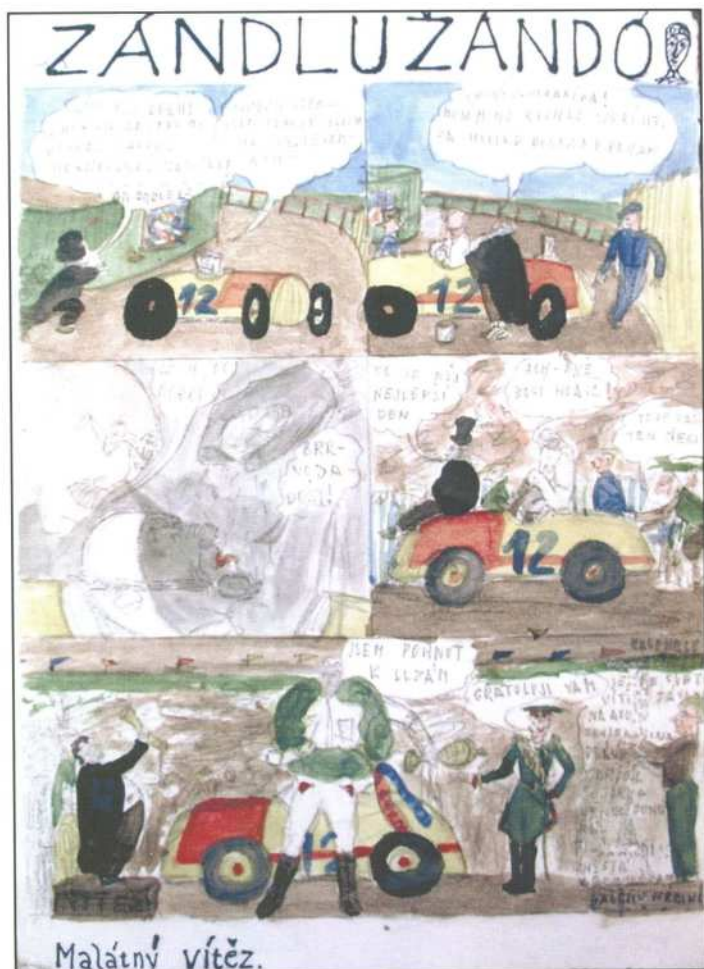
Úvodník dvacátého čísla.

zaznívala naděje na brzký konec války a s tím spojená i příprava na život po ní.²⁶⁾

Kam zmizel K(k)amarád?

Konec vydávání časopisu Kamarád je spjat s tragickým epilogem v podobě série likvidačních transportů do Auschwitz II-Birkenau na konci září a v říjnu 1944. Těmi odjela většina chlapců i vychovatelů z heimu A v Q 609. Rozpad redakce započal vlastně už v roce 1943, kdy byli prosincovými transporty deportováni do výše zmíněného vyhlazovacího tábora jak vychovatel Jiří Fränkl, který podle slov chlapců chtěl jet na Východ s rodiči, tak i dva přispěvatelé do časopisu – Michal Kraus a Petr Pavel Lekner. V květnu následujícího roku opustili Terezín také Oskar Pick a Petr Löwy. Ostatní je následovali v době od 28. 9. 1944 do 28. 10. 1944.

Dá se předpokládat, že jejich hromadný odjezd nikdo nečekal, alespoň podle informací v posledním čísle Kamaráda, které vyšlo necelý týden před odjezdem transportů, v nichž odjela první část osazenstva heimu. Ve dvacátém čísle najdeme zamyšlení nad setkáním „Nežida“ s Židem, nábožensky motivovanou básně a další stálé rubriky. Objevují se stížnosti, že je málo příspěvků a výzva k aktivitě. Nejtragičtější působí poslední článek nazvaný Junioři po je-

Komiks Zándlužándó Ivana Poláka ve dvacátém čísle.

denácti letech, v němž je vyličená futuristická vize události v roce 1955. Na ulici se náhodou potkávají dva muži – Jan Koretz a Otta Wassermann, poznávají v sobě chlapce z heimu. V následujícím čísle mělo vyjít pokračování, ale už se tak nestalo. Bohužel sen o šťastném shledání po jedenácti letech se chlapcům nikdy nesplnil, oba dva zahynuli ještě před koncem války v Auschitz II-Birkenau.²⁷⁾

Z dětských vězňů, kteří se na časopise podíleli, přežil jen jeden – Michal Kraus. Svůj osud popsal v deníku, kde vzpomíná také na psaní časopisu a na své spoluvězně z heimu. Na Východ, konkrétně do Auschwitz II-Birkenau, byl s celou rodinou poslán už v prosinci 1943. Píše v něm o těžkém loučení s chlapci a zmiňuje Ivana Poláka, který mu na cestu do tábora smrti přibalil i články z časopisu Kamarád.

„Okamžitě jsem se začal balit. Kamarádi mi pomohli. Na konec jsem si ještě sbalil moje nejmilejší věci, články, kresby a jiné. Můj nejlepší kamarád Ivan Polák mi rychle sestavil celkové články z našeho časopisu.“²⁸⁾ Ačkoliv v Auschwitz II-Birkenau přišel Michal Kraus jak o kamarády z Terezína, tak i o Kamaráda, jeho vzpomínky zůstaly a vydaly svědectví o časopise, který připravovala hrstka chlapců, kteří se nedožili dospělosti, a nemohli tak poznat svou budoucnost, jak o ní psali v Kamarádovi.

Dětské časopisy v terezínském ghettu

Do dnešní doby se dochovalo osm dětských časopisů, které vznikly v terezínském ghettu za druhé světové války. Vedle Kamaráda to byl především Vedem,²⁹⁾ nejvýznamnější a nejobsáhlejší z nich. Vycházel od prosince 1942 do srpna 1944 v domově číslo 1 v L 417. Jeho vydávání měl na starosti Petr Ginz, jehož obrázek znázorňující měsíční krajinu doslova obletěl celý svět v roce 2003. Tehdy ho vzal na palubu amerického raketoplánu Columbia izraelský kosmonaut Ilan Ramon. Tento let bohužel skončil stejně tragicky jako osud Petra Ginze.

Z dalších se dochovalo šest čísel časopisu Bonako,³⁰⁾ vydávaného v nepravidelných intervalech v období od ledna do července 1944 v dívčím domě číslo 11 v L 414. Jeho název je velmi symbolický – znamená „Bordel na kolečkách“, což mělo symbolizovat „pořádek“ v domově a v širším slova smyslu i v Terezíně.

Časopis Domov³¹⁾ byl zpočátku vydáván chlapci z domova v Hamburských kasárnách, poté v L 417 v domově číslo 2 v letech 1943–1944. Jeho hlavním iniciátorem byl Martin Glas.

Jediný časopis existující mimo domovy byl Hlas půdy,³²⁾ který vydávaly děti ve věku 10 až 13 let žijící se svými matkami na půdě domu Q 306.

Za neméně zajímavý časopisecký počín můžeme považovat i chlapecký časopis RIM RIM RIM,³³⁾ který má svým charakterem blízko jak k Vedem, tak i ke Kamarádovi. Jeho název byl odvozen z pokřiku Nešarim (Jestřábi), jak se chlapci z domova číslo 7 v L 417 nazývali: „Rim, Rim, Rim, ať žijí Nešarim!“ Zachovalo se 21 čísel, vydávaných od února do září 1944.

K dalším dochovaným dětským časopisům, které vznikly v ghettu, patří ještě Noviny a Tam-tam.³⁴⁾

Závěr

Časopis Kamarád je takovým malým kouskem historie, díky němuž můžeme zasadit další díl do skládky, která nám v konečné podobě přiblíží život lidí v terezínském ghettu, přispěje k hlubšímu poznání myšlenek, přání a pocitů chlapců z heimu A v Q 609. Zpracování časopisu Kamarád vedlo k zajímavým poznatkům i potvrzením doposud známých faktů. Podařilo se proniknout do atmosféry života jednoho z chlapeckých heimů v letech 1943–1944, pochopit jejich přání, pocity, poznat jejich vnímání situace, v níž se nacházeli.

Život redaktorů časopisu Kamarád sice ukončila předčasná a krutá smrt, ale zanechali v historii svůj otisk, který přispěl k poznání minulosti, a neměl by být nikdy zapomenut.

Příspěvatelé do časopisu Kamarád

Petr Beck	6. 1. 1930	Teh - Hradec Králové 17. 12. 1942	Ev do Osvětími 28. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Josef Běhavý	10. 11. 1928	De - Praha 5. 7. 1943	Er do Osvětími 16. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Pavel Feldmann	30. 12. 1931	Ce - Klatovy 30. 11. 1942	En do Osvětími 4. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Petr Freund	9. 6. 1932	Ci - Hradce Králové 21. 12. 1942	Eo do Osvětími 6. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Jiří Gans	1. 4. 1928	Cd - Klatovy 26. 11. 1942	Ek do Osvětími 28. 9. 1944	Zahynul v Osvětími
Tomáš Gans	20. 5. 1930	Cd - Klatovy 26. 11. 1942	En do Osvětími 4. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Pavel Gross	27. 10. 1930	Cc - Praha 20. 11. 1942	Et do Osvětími 23. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Herbert Grotte	5. 7. 1929	Di - Praha 13. 7. 1943	Ev do Osvětími 23. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Jiří Hahn	12. 1. 1930	Cl - Mladá Boleslav 13. 1. 1943	Et do Osvětími 23. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Fredy Klein	1. 5. 1929	Dh - Praha 8. 7. 1943	En do Osvětími 4. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Jan (Hanuš) Koretz	21. 8. 1930	Dh - Praha 8. 7. 1943	Et do Osvětími 23. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Michal Kraus	28. 6. 1930	Ch - Hradec Králové 17. 12. 1942	Dr do Osvětími 15. 12. 1943	Osvobozen v Gunkskirchenu
Petr Pavel Lekner	22. 10. 1931	De - Praha 5. 7. 1943	Dr do Osvětími 15. 12. 1943	Zahynul v Osvětími
Petr Löwy	12. 10. 1930	Ck - Praha 22. 12. 1942	Eb do Osvětími 18. 5. 1944	Zahynul v Osvětími
Oskar Pick	29. 11. 1930	Cc - Praha 20. 11. 1942	Dz do Osvětími 15. 5. 1944	Zahynul v Osvětími
Ivan Polák	14. 8. 1929	Ci - Hradec Králové 21. 12. 1942	Eq do Osvětími 12. 10. 1944	Zahynul v Dachau 19. 1. 1945
Pavel Schimerl	5. 8. 1930	Ce - Klatovy 30. 11. 1942	Eo do Osvětími 6. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Jiří Schulhof	31. 5. 1931	Cv - Praha 6. 3. 1943	Eo do Osvětími 6. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Marcel Schwarz	29. 7. 1929	De - Praha 9. 6. 1943	Et do Osvětími 23. 10. 1944	Zahynul v Osvětími
Ota Wassermann	3. 4. 1930	Di - Praha 13. 7. 1943	Es do Osvětími 19. 10. 1944	Zahynul v Osvětími

☞ **Lenka Šteřlová** (1984), studentka historie a mediálních studií na Masarykově univerzitě v Brně. Zabývá se dětskými časopisy, které byly vydávány v terezinském ghettu.

Poznámky:

- ¹¹ Článek je zkrácenou verzí bakalářské práce, která byla napsána v roce 2007 na katedře historie Masarykovy univerzity v Brně. Stěžejním pramenem byl samotný časopis Kamarád, jehož originál je uložen v Beit Theresienstadt, v Památníku mučedníků Terezína v Izraeli. Památník byl založen lidmi, kteří přežili terezínské ghetto, a oficiálně otevřen v roce 1975. Kopie časopisu Kamarád je uložena v archivu Památníku Terezín (dále PT), Sb. Ghetto Terezín, k. 9, A 30/92. Elektronická verze je dostupná na www.bterezin.org.il/kamarad/index.htm.
- ¹² PT, Sb. Ghetto Terezín, k. 9, A 30/92, Časopis Kamarád, s. 3.
- ¹³ Od července 1943 byly ulice přejmenovány. Místo písmen L a Q se pro ně začala používat civilní označení.
- ¹⁴ Dříve Q 6.
- ¹⁵ PT, Sb. Ghetto Terezín, k. 9, A 30/92, Časopis Kamarád, s. 4.
- ¹⁶ PT, Sb. vzpomínek, A 7648, Vzpomínka Hany Reinerové, s. 2 a 4.
- ¹⁷ Tamtéž.
- ¹⁸ Věkové údaje jsou uváděny k datu začátku vydávání časopisu.
- ¹⁹ Srov. PT, Sb. Ghetto Terezín, k. 9, A 30/92, Časopis Kamarád, s. 37.
- ¹⁰⁰ Tamtéž.
- ¹¹⁰ Tamtéž, s. 38.
- ¹²⁰ Tamtéž, s. 137.
- ¹³⁰ Tamtéž, s. 53.
- ¹⁴⁰ Tamtéž, s. 38.
- ¹⁵⁰ Srov. PT, Sb. Ghetto Terezín, k. 9, A 30/92, Časopis Kamarád, s. 51, 52, 67, 83.
- ¹⁶⁰ M. Kárný a kol., Terezínská pamětní kniha, 2. sv., Praha 1995.
- ¹⁷⁰ Tvorba a vydávání časopisů byly v terezínském ghettu zakázány, ale veskrze tolerovány, podobně jako vyučování.
- ¹⁸⁰ PT, Sb. Ghetto Terezín, k. 9, A 30/92, Časopis Kamarád, s. 121, 135.
- ¹⁹⁰ V závorkách jsou uvedeny přezdívky chlapců.
- ²⁰⁰ PT, Sb. Ghetto Terezín, k. 9, A 30/92, Časopis Kamarád.
- ²¹⁰ Tamtéž, s. 234.
- ²²⁰ Tamtéž, s. 4.
- ²³⁰ Tamtéž, s. 147. Výrazem „piškolone“ označovali chlapci hromadný odchod na záchod.
- ²⁴⁰ Tamtéž, s. 250.
- ²⁵⁰ Tamtéž, s. 299, 300.
- ²⁶⁰ Tamtéž, s. 329, 330.
- ²⁷⁰ Tamtéž, s. 299, 300.
- ²⁸⁰ PT, Sb. pozůstalosti, k. 25, A 8217, Deník Michala Krause, s. 343–345.
- ²⁹⁰ Více viz Marie Růt Křížková a kol., Je mojí vlastní hradba ghatt, Praha 1995.
- ³⁰⁰ Erik Polák, Úloha časopisů v životě terezínských dětí a mládeže, in: M. Kárný – V. Blodig (edd.), Terezín v konečném řešení židovské otázky, Praha 1992, s. 137–143.
- ³¹⁰ Srov. Martin Glas, Vzpomínky na ghetto Terezín a na časopis „Domov“, in: Terezínské listy 29/2001, Praha 2001, s. 122–130.
- ³²⁰ Erik Polák, Úloha časopisů v životě terezínských dětí a mládeže, in: M. Kárný – V. Blodig (edd.), Terezín v konečném řešení židovské otázky, Praha 1992, s. 137–143.
- ³³⁰ Tamtéž.
- ³⁴⁰ Tamtéž. Pokud je autorce tohoto článku známo, dětské časopisy z terezínského ghetta nebyly s výjimkou časopisu Vedem, Kamarád (viz bakalářská práce) a částečně Domov souhrnně zpracovány. Toto podrobné zpracování dětských časopisů z terezínského ghetta chystá autorka jako téma své diplomové práce.

MAGAZINE KAMARÁD

Lenka Šteflová

Summary

The magazine Kamarád was created in the Jewish Ghetto in Terezín during the Second World War. 22 issues were written by more than 20 boys from heim (house) A of Q 609 between October 1943 and November 1944. The actual "publication" history of the magazine may be divided into two periods. The first 19 issues were published every week without any censorship, although the publishing of magazines was not allowed, but tolerated in the Ghetto. The magazine was handwritten, occasionally the boys used a typewriter.

On average, each issue had 16 pages, containing articles and pictures about the life in the Terezín Ghetto, recollections of the boys' life before their arrival in the Ghetto, news and sport events, novels, poems or jokes. Handwritten comics can also be found at the end of each issue.

The last 3 issues were published with a delay (of several months), which had been caused by lack of time and also lack of good ideas. This second period is marked by different contents and also graphic layout. Articles are more elaborate and "mature".

The end of the magazine is related to transports in September and October 1944. Many boys from heim Q 609 were deported from the Ghetto in those transports. Some boys had left the Ghetto in earlier transports, in December 1943 and in May 1944. Out of the boys who had contributed to the Kamarád magazine, only Michal Kraus survived the imprisonment in the Ghetto.

The magazine Kamarád has been preserved with seven other magazines written by children from the Terezín Ghetto during World War II. Nobody had known about Kamarád for a long time until 1992, when the Terezín Memorial received a copy of the magazine from Beit Theresienstadt.

DIE ZEITSCHRIFT KAMARÁD

Lenka Šteflová

Resümee

Die Zeitschrift Kamarád wurde während des Zweiten Weltkrieges im Ghetto Theresienstadt herausgegeben. Von Oktober 1943 bis September 1944 entstanden 22 Ausgaben. Mehr als zwanzig Jungen vom Heim Q 609 haben an dieser Zeitschrift gearbeitet. Die gesamte Zeit, die sie erschien, kann in zwei Abschnitte geteilt werden. Die ersten 19 Nummern kamen wöchentlich ohne äußere Zensur heraus. Die Artikel wurden häufig mit der Hand geschrieben, ab und zu aber auch mit Maschine. Sie waren mit Illustrationen ergänzt.

Durchschnittlich umfasste jede Nummer sechzehn Seiten. Der Inhalt bestand aus Artikeln über die Lebensverhältnisse im Ghetto, Erinnerungen der Jungen an das Leben vor der Ankunft in Theresienstadt, Sportnachrichten aus dem Ghetto, Ratschlägen, Fortsetzungsromanen, Gedichten und auch einem Unterhaltungsteil, dem sog. Rummelplatz mit Kreuzworträtseln und Witzen. Sogar eine handgezeichnete Comicsserie konnte man in Kamarád finden.

Die drei letzten Nummern erschienen mit dreimonatiger Verspätung, die unter anderem auch durch Zeit- und Ideenmangel verursacht wurde. Diese zweite Publikationsperiode ist durch eine unterschiedliche inhaltliche und grafische Bearbeitung charakteristisch. Die Erzieher hatten die Kontrolle über die Zeitschrift übernommen. Die Artikel erreichten höheres Niveau und waren ausgereifter.

Das Ende des Erscheinens der Zeitschrift ist mit den Transporten im September und Oktober 1944 verbunden. Die meisten Jungen und Erzieher aus dem Heim Q 609 wurden mit diesen Transporten deportiert. Der Zerfall der Redaktion begann schon früher und zwar mit den Transporten im Dezember 1943 und im Mai 1944. Von den jugendlichen Häftlingen, die an der Zeitschrift mitgearbeitet hatten, überlebte ein einziger Knabe – Michal Kraus – den Krieg.

Die Zeitschrift Kamarád ist als eine der acht Kinderzeitschriften, die in den Jahren 1941–1945 im jüdischen Ghetto Theresienstadt entstanden, erhalten geblieben. Im Gegensatz zu den anderen, ähnlichen Zeitschriften war Kamarád lange Zeit nicht bekannt. Als Wendepunkt gilt das Jahr 1992; damals hat das israelische Beit die Kopien von Kamarád der Gedenkstätte Theresienstadt geschenkt.

K PROCESŮM SE ZAMĚSTNANCI POLICEJNÍ VĚZNICE GESTAPA MALÁ PEVNOST V TEREZÍNĚ PŘED MIMOŘÁDNÝM LIDOVÝM SOUDEM V LITOMĚŘICÍCH

Marek Poloncarz

Kapitulace Německa znamenala sice ukončení válečných tažení a klid zbraní, neudělala však žádnou tlustou čáru za tím, co válka přinesla světu. Kromě snah o obnovu státnosti okupovaných zemí a rekonstrukci jejich zničeného hospodářství bylo mnoho pozornosti věnováno také hodnocení postojů lidí a institucí k válce a okupaci. Většina evropských zemí, které nacistickou okupaci zakusily, se zabývala nejen zločiny spáchanými na jejich území okupačními úřady a armádami, ale rovněž zločiny kolaborantů z řad vlastních občanů. Za tímto účelem zřizovaly nejrozličnější formy zvláštních tribunálů. O otázce potrestání válečných zločinců jednali spojenci již v průběhu války. Československá exilová vláda a zástupci domácí resistance o tom mnohokrát diskutovali zejména proto, že zároveň řešili otázku předpokládaných přesunů obyvatelstva.

Dekret z 19. června 1945 o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech v první části definoval zločiny proti státu, osobám, majetku a udavačství, kterých se dopustili nacisté a další v době od 21. května 1938 do 31. prosince 1946. Hlava II dekretu v paragrafech 21 až 27 charakterizovala systém mimořádných lidových soudů, které byly zřízeny ve všech sídlech krajských soudů a měly s nimi shodný obvod. Soudy měly být tvořeny pětičlenným senátem, který sestával z předsedy (byl to soudce z povolání) a čtyřech soudců z lidu. Soudce z povolání jmenoval prezident, soudce z lidu pak vláda. Veřejné žalobce určoval ministr spravedlnosti. Podle paragrafů 28 až 30 se mělo řízení konat bez přerušení, a pokud soud do tří dnů nedospěl k rozsudku, byla věc předána řádnému soudu. Velmi podstatná byla také ustanovení, podle kterých proti rozhodnutí soudu nebylo opravných prostředků a uložení tresty smrti se měly vykonat do dvou a v případě žádosti o odklad nejpozději do tří hodin po vynesení rozsudku (paragraf 31 a 32).¹⁾

Činnost těchto tribunálů se dočkala dalších právních regulací. První byl zákon č. 22 z 24. ledna 1946,²⁾ jímž se schvalují, mění a doplňují předpisy o potrestání válečných zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, a též vyhláška ministra vnitra č. 23 z 18. února 1946³⁾ o úplném znění zákona o potrestání válečných zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. Platnost prezidentského dekretu o mimořádném lidovém soudnictví byla prodloužena zákonem č. 149 z 8. července 1946⁴⁾ a zákonem č. 245 z 18. prosince 1946.⁵⁾ Původně byla činnost mimořádných lidových soudů ukončena dnem 4. května 1947, ale krátce po únoru 1948 komunisté prosadili zákonem č. 33 z 25. března 1948 obnovení jejich činnosti, a ty pak působily až do 31. prosince 1948.⁶⁾

Jako první zasedal Mimořádný lidový soud v Brně. Další zahájily činnost postupně až po vydání dekretu č. 16. Např. pražský soud se poprvé sešel 5. září 1945. Mimořádné lidové soudy projednaly v letech 1945 až 1947 celkem 33 233 případů. Jejich činnost a nakonec i sám retribuční dekret od samého začátku vzbuzovaly kontroverze a jejich hodnocení zůstává rozporuplné do dnešních dnů. Tento příspěvek si ovšem neklade za cíl zodpovědět otázku, zda idea retribučního soudnictví byla skutečně vyjádřením spravedlnosti a zda jednotlivé soudní procesy probíhaly v souladu se zákonem.⁷⁾ Chce pouze informovat o některých méně známých případech, které projednával jeden z nich, a sice Mimořádný lidový soud v Litoměřicích. Ten byl vládou ustanoven 24. srpna 1945 a zahájil svou činnost 27. září 1945. Sídlo měl v budově krajského soudu. Předsedou soudu byl jmenován JUDr. Zdeněk Beneš. Za dobu své existence soud projednal celkem 2673 případů. Podrobné údaje o personálním složení jednotlivých senátů a počtu případů v jednotlivých letech obsahuje zejména inventář k fondu Mimořádný lidový soud v Litoměřicích, uloženému ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích, a dále publikace Kateřiny Kočové, Zdeňka Radvanovského a Jitky Suché: *Mimořádný lidový soud v Liberci a v Litoměřicích v letech 1945–1948.*⁸⁾

Lze říci, že právě litoměřický soud byl svým způsobem výjimečný. Byl to jediný soud v republice, v obvodu jehož působnosti se za války nacházela tři tak velká nacistická represivní zařízení. V terezínské Malé pevnosti nacisté zřídili policejní věznici gestapa a ve městě pak koncentrační tábor pro Židy, tzv. ghetto. V samotných Litoměřicích existoval v letech 1944–1945 pobočný tábor koncentračního tábora Flossenbürg, vůbec největší pobočka nacistického koncentračního tábora v českých zemích.

Proto se také 44 rozsudků litoměřického mimořádného soudu týkalo osob spojených s výše uvedenými zařízeními. Z toho bylo dvacet tři vyřknuto nad dozorce a strážnými působícími ve věznici v terezínské Malé pevnosti, jedenáct se vztahovalo ke koncentračnímu táboru v Litoměřicích a zbývajících deset ke ghettu v Terezíně.

V první řadě to byly procesy s velitelem terezínské policejní věznice gestapa v Malé pevnosti Heinrichem Jöckelem a jeho zástupcem Wilhelmem Schmidtem. Litoměřický soud odsoudil také tamní dozorce Alberta Neubauera, Rudolfa Buriana a jednoho ze členů strážního oddílu Josefa Lewinskyho. V nepřítomnosti zde byli souzeni ještě dva další dozorce – Anthon Malloth a Herbert Mende. Tyto procesy jsou veřejnosti dobře známy, informace o nich lze nalézt např. v monografii *Malá pevnost Terezín*⁹⁾ nebo ve stálé expozici Památníku Terezín. Nejpodrobnějšího zpracování se pak dočkaly v již zmíněné práci *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945–1948*, kde každému procesu uzavřenému rozsudkem smrti je věnována samostatná kapitola.¹⁰⁾ Z řady poněkud vybočovala dvě soudní přelíčení s dozorcem Theodorem Hohausem, která jako jediný případ stíhání člena SD a zaměstnance gestapa skončila osvobozujícím rozsudkem. V jeho prospěch vypovídala mimo jiné řada bývalých vězňů terezínské věznice, kteří zdůrazňovali, že jim Hohaus všemožně pomáhal, pašoval dopisy, nosil cigarety, léky a dokonce

je, vzhledem k tomu, že měl na starosti zásoby potravin a kuchyni, občas podporoval potravinami. Jejich svědectví byla tak jednoznačná, že soud nakonec Hohause viny zprostil.

V Litoměřicích byli souzeni dva velitelé terezínského ghetta: Karl Rahm a v nepřítomnosti Anton Burger. Ze špiček koncentračního tábora v Litoměřicích se před tento soud nedostal prakticky nikdo, kromě druhého Lagerführera Karla Opitze.

Vedle nejznámějších případů, týkajících se vesměs hlavních viníků zločinů spáchaných nacisty v terezínské věznici stálo před litoměřickým soudem ještě dalších třináct osob v ní působících. Byli to: policejní lékař Benno Krönert, řidič Matěj Müller a jedenáct příslušníků strážního oddílu SS. Celkem byly vyneseny tři rozsudky doživotního vězení a jeden obviněný byl v nepřítomnosti odsouzen k 15 letům vězení. Ve dvou případech byli obžalovaní posláni do vězení na pět let. Dále soud udělil jeden trest tři let, jeden dvou let a jeden osmnácti měsíců odnětí svobody. Čtyři obžalovaní byli nakonec zproštěni viny. Právě tyto méně známé případy bychom chtěli čtenáři přiblížit. Ve stručných charakteristikách jednotlivých procesů jsme se neomezili jen na podstatu obvinění, svědecké výpovědi a výši trestu, ale zařadili jsme také jejich stručné životopisy a ponechali rovněž ty části výpovědí, které popisují jejich službu v Terezíně, a dokreslují tak dění ve věznici.

I. Fritz Duske¹⁾

Narodil se 18. ledna 1925 v Zuckers (dnes Suchorze), okres Rummelsburg (dnes Míastko), Pomořany, povoláním rolník, svobodný, bytem Zettin (dnes Cetylín), okres Köslin (dnes Koszalin) rovněž v Pomořansku, naposled bydlel v Litoměřicích. Dne 17. května 1945 byl zatčen a o čtyři dny později na příkaz GPU jako bývalý člen SS předán do internačního tábora v terezínské Malé pevnosti.

Od ledna 1943 působil v oddílu říšské pracovní služby RAD a odtud byl v únoru téhož roku vybrán k dělostřeleckému útvaru v rámci Waffen-SS. Po krátkém pobytu v Mnichově byl odvelen do Francie. Až koncem října 1944 byl přidělen do terezínské Malé pevnosti, kde vykonával strážní službu na valech, a to dvakrát týdně po 24 hodinách (v cyklu dvě hodiny hlídka – čtyři hodiny volna). Doprovázel také pracovní kolony vězňů do Ústí nad Labem, do pískovny v Úštěku a na stavbu Richard v Litoměřicích. Do vězeňských dvorů přístup neměl.

Uvedl případy bití vězňů, kterých se měli dopustit někteří strážní SS, např. Erwin Beutel ze Štětína, Kremel z Poruří a Remzig. Beutel měl tlouci vězně holí a ve vlaku do Ústí nad Labem přikázal několika vězňům lehnout si na podlahu střídavě hlavami a nohama proti sobě a nutil je zpívat námořnickou píseň.

Bylo mu známo, že v Terezíně docházelo k popravám, ale kdo se poprava a dalších ukrutností účastnil, neví. Uvedl, že byl vyzván, aby se zúčastnil poslední popravy, ale odmítl a místo něj nastoupil někdo jiný.

Během hlavního líčení soud nepředvolal žádné svědky a nečetl žádné písemné důkazy založené na výpovědích jiných osob kromě dopisu obžalovaného. Za členství v SS v období od února 1943 do května 1945 byl Duske 15. března 1946 odsouzen k trestu pěti let těžkého žaláře, zostřené čtvrtletní tvrdým ložem a ztrátě

občanské cti na deset let. Trest si měl odpykat v nuceném pracovním oddíle. Dne 20. září 1948 byl podmíněčně propuštěn.

2. Siegfried Kranl¹²⁾

Narodil se 27. listopadu 1903 v Chabařovicích, ženatý, tři děti, bydlel v Ústí nad Labem v Beethovenově ulici 32. Od roku 1926 působil jako učitel na různých německých školách v Ústí nad Labem. Jeho manželka podle sdělení Okresního národního výboru v Ústí nad Labem byla v červenci 1945 odsunuta do Německa.

Jako sudetský Němec působil od roku 1938 v SdP, a poté se stal členem NSDAP. Do Allgemeine-SS vstoupil v roce 1938 a 7. listopadu 1939 byl povolán k pluku Waffen-SS do Berlína. Do května 1940 působil v SS Hauptamtu v Berlíně, pak do 10. září 1940 v Nizozemsku, odkud byl propuštěn. Dne 15. listopadu 1940 byl znovu povolán, tentokrát do Štětína, pak do Oranienburgu, kde vykonával strážní službu a doprovod vězňů na pracoviště. Nakonec jej 24. dubna 1942 přidělili ke 2. rotě strážního praporu SS v Terezíně. Jak uvedl ve výpovědích, jeho služba zahrnovala doprovod vězňů na práci, střežení vězňů a dohled na její vrátnici, kde legitimovali všechny příchozí a zapisovali je do knihy. Sdělil, že v popravci čtet nikdy nebyl. Kranl během výslechů jmenoval také jiné příslušníky oddílu a uvedl, že zejména Robert Sturm se k vězňům choval surově a Karl Erben „měl spadeno na Židy“.

Jako svědek během hlavního líčení vystoupil pouze Josef Průša, který konstatoval, že se obžalovaný choval k vězňům slušně. Dále soud nechal číst písemné důkazy v podobě protokolů výslechů svědků. Josefa Pieschová a Marie Schrolová, které bydlely ve stejném domě jako obžalovaný, ve svých výpovědích naznačily, že byl horlivým stoupencem nacismu a uvedly, že jej viděly v černé uniformě SS. Ve prospěch obžalovaného vyzněla svědeckví obyvatel Českých Kopist Karla Richtera a Františka Skály a Josefa Koláře z Nových Kopist, kteří potvrdili, že jmenovaný jim umožnil předat jídlo vězňům, kteří pracovali na poli.

Nakonec obžaloba kladla Siegfriedu Kranlovi za vinu pouze jeho členství v SS. Dne 19. listopadu 1946 byl za to odsouzen k trestu osmnácti měsíců těžkého žaláře, čtvrtletně zotřeného tvrdým lůžkem. Vzhledem k tomu, že mu do trestu byla započítána vyšetřovací vazba od 24. května 1945, obžalovaný trest vykonal již pět dnů po vynesení rozsudku, a sice 24. listopadu 1946, a měl být odsunut do Německa.

3. Josef Jantschek¹³⁾

Narozen 28. dubna 1915 v Pančevu (Jugoslávie), rolník, ženatý, posledně bytem v Brestovacu.

Jako Volksdeutsche narukoval 23. dubna 1942 do divize SS Prinz Eugen. Sloužil v Srbsku a bojoval proti partyzánským skupinám maršála Broz-Tita. Po zranění a léčbě v lazaretu v Linci byl přidělen do terezínského vězňů v Malé pevnosti, kde sloužil od 8. února 1944 do 30. ledna 1945. Pak byl přeložen do Hamburku a 17. dubna 1945 poslán na frontu k Opavě, kde zůstal do konce války. Do Litoměřic přijel v červnu 1945 za přítelkyni, a tehdy byl také zatčen.

Jantschek bylo obžalován z členství v SS v době služby v Terezíně v letech 1944–1945. Svědci Průša a Hohaus ve svých výpovědích potvrdili, že nepáchal na věznicích násilí.

Jediným bodem obžaloby bylo jeho členství v SS a hlavní líčení, které proběhlo 1. října 1946 skončilo zprošťujícím rozsudkem.

4. Richard Heimann¹⁴⁾

Narodil se 5. července 1903 v Červené Vodě, okres Frývaldov (dnes Jeseník), ženatý, dvě děti, hostinský, v době procesu bytem v Žitenicích.

Od roku 1938 byl členem SdP, pak se stal členem NSDAP a působil jako Blockleiter ve Staré Červené Lhotě. V dubnu 1940 narukoval k 10. pluku SS do Výmaru, s tímto útvarem působil v Dánsku a pak v Krakově, kde onemocněl tyfem a byl propuštěn. V roce 1941 byl znovu povolán do služby, tentokrát do strážního praporu SS Böhmen-Mähren v Brně, kde měl na starosti zásobování. V dubnu 1942 byl převelen do věznice v Terezíně, ale nekonal tam strážní službu, měl na starosti ubytování mužstva a kantýnu. Do vězeňských dvorů a cel neměl vůbec přístup. O tom, co se dělo ve věznici, věděl spíše z doslechu. Z terezínského vězeňského personálu SS jmenoval jen dozorce Storchu. Viděl jej týrat vězně, kteří pod jeho dohledem pracovali v zemědělství. Udal, že byl jednou nucen se zařadit do popravčí čety, ale při řádění Vogta se mu udělalo špatně, otočil se a odešel a popravy se nezúčastnil. Zdůrazňoval, že se vůči vězňům sám nikdy špatně nechoval a nikomu z nich neublížil.

Jeho výpověď potvrzovala svědectví bývalých vězňů. Oldřich Koukolíček uvedl, že mu Heimann dokonce několikrát koupil chléb na lístky, které dostal od rodiny v motáku. Josef Rokos řekl, že Heimann zacházel „s vězni lidsky, netloukl nebo netýral je“.

Ke spisu byla přiložena rovněž zpráva správní komise ve Staré Červené Vodě, kterou si vyžádala Okresní vyšetřující komise při Okresní správní komisi v Litoměřicích. Ta mimo jiné potvrzuje Heimannovo členství v SdP a NSDAP a dobrovolné vstoupení do svazku SS. Dále uvádí, že „jeho pověst není nejlepší v době před okupací, ani po ní. Nejráději obchodoval se vším možným na světě, ale řemesla si nehleděl. Za doby okupace si postavil dosti veliký hostinec, který má zaplacen. Jak se choval k Čechům není nám známo, jelikož ve zdejší obci nebylo vůbec žádných Čechů.“

Heimann byl 2. prosince 1946 odsouzen za členství v SS k trestu dvou let těžkého žaláře, čtvrtletně zotřeseného tvrdým lůžkem. Dne 10. února 1947 byl podmíněně propuštěn.

5. August Dowe¹⁵⁾

Narodil se 26. května 1890 v Seelübbe, o. Prenzlau, bydlel ve Forstu, Dolní Lužice, zemědělský úředník, ženatý, dvě děti.

Během výslechů uvedl, že v letech 1933–1934 byl členem NSDAP, později byl ze strany vyloučen za pasivitu. Do roku 1942 pracoval jako správce zemědělských

statků v Lilienbergu, v okrese Oranienburg. V polovině června 1942 nastoupil do domobrany 348. praporu ve Forstu. V listopadu 1944 byl převelen do strážního praporu SS Prag.

V únoru 1945 byl jako velitel čety přidělen ke strážní jednotce SS ve věznici v Malé pevnosti. Uváděl, že jeho četa doprovázela vězně na práci. Před pevností je přebírala od gestapa, kápoové rozdělávali vězně do pracovních slupin a Dowe jim přiděloval strážce. Neměli přístup ke dvorům a celám. Službu vykonávali na hradbách. Sám o sobě vyprávěl, že vězňům nikdy neublížil, naopak je chránil a nevyšiml si situaci, kdy dostávali během práce např. jídlo.

Dowe popsal rovněž svou účast v popravě čtyř. Začátkem dubna byl jako velitel pracovního komanda v Litoměřicích kolem 10. hodiny dopoledne vyzván k okamžitému návratu do terezínské věznice, kde se měl hlásit na popravišti. Uvádí, že Schmidt a Rojko přivedli šest až sedm mužů, kteří se museli svléci do naha. Velitel oddílu SS-Untersturmführer Fritz Vogt jednoho z nich nechal naplnit zásobník své pistole, a pak na ně začal střílet. Část z nich poranil, a až pak nechal velitele popravčí čety Lewinského vystřelit. Četa dostala rozkaz k odchodu a Rojko dával ležícím ránu do hlavy. Po deseti minutách byli zavoláni na popraviště znovu a Dowe měl postavit četu, zatímco Lewinsky měl být do čety zařazen. Situace se opakovala, Vogt sám tři zastřelil a dva postřelil. Pak vypálila četa a dva zbývající vězni byli zastřeleni. Četa dostala povel k odchodu a Rojko opět střílel ležící do hlavy. Náboje k popravě fasovali ze skladu a zbývající museli vrátit. Po popravě dostali víno a cigarety. Později onemocněl tyfem a byl odvezen do nemocnice a do Terezína se už nevrátil. Zdržoval se v Litoměřicích, kde jej spolu s dalšími čtrnácti příslušníky SS dne 31. května 1945 zatkla hlídka četnické stanice a následně předala do internačního tábora v Terezíně.

Během hlavního líčení vypovídali jen dva svědci. Theodor Hohaus uvedl, že se Dowe k vězňům vždy choval velmi slušně. Jako důkaz citoval slova velitele věznice Jöckela, který měl na adresu obžalovaného říci, že „se k vězňům chová jako pradlena, ptal se jich, jak se jim daří atd., snad si myslí, že je v sanatoriu“. Jöckel dodal, že to bude muset řešit. O tom, zda aktivně vězňům pomáhal a zda působil v popravčí četě, Hohaus nevěděl. Josef Průša vypověděl, že o účasti obžalovaného v popravách ví z doslechu a potvrdil, že se Dowe k vězňům vždy choval korektně. Žádné další informace podstatné pro vyšetřování z výpovědi svědků nevyplývaly.

Průvodní řízení doplnilo ještě čtené svědectví Franze Streita, který vedl v Brňanech zahradnictví. Ten vypověděl, že Dowe k němu vodil na práci vězně z Malé pevnosti, někdy více než bylo předepsáno v rozpisu komand. Dowe rovněž toleroval fakt, že v zahradnictví si vězni vyzvedávají poštu z domova, a také ji odtud odesílají.

Žaloba vinila Doweho z toho, že byl v Praze a v Terezíně od listopadu 1944 do počátku května 1945 členem organizace SS, a dále, že v dubnu 1945 byl velitelem popravčí čety, a tímto výkonem způsobil smrt nejméně dvou lidí. Nakonec byl rozsudkem soudu ze 4. prosince 1946 zproštěn obžaloby, a to jak z důvodu beztrestnosti, tak pro nedostatek důkazů. Ještě než opustil věznici, byla na něj opětovně

uvalena vazba, neboť státní zástupce navrhl zahájit přípravné vyšetřování pro stejné zločiny, tentokrát ovšem před řádným soudem. Jako důvod uváděl, že Dowe dosáhl poměrně vysoké hodnosti v SS, což zavdává podezření, že se členem této organizace stal dříve, než uvedl a zcela dobrovolně. Žalobce pro svou tezi hledal odůvodnění v tetování, které měl obžalovaný na levé ruce v podpaždí. Vyžádal si několik posudků z ministerstva vnitra, z nichž mělo vyplynout, kdo, kdy a jakým způsobem byl tetován a co tetování znamenalo. Jelikož žádné dobrozdání nakonec nepřineslo nová zjištění, bylo 22. září 1947 řízení zastaveno a Dowe byl v říjnu předán referátu národní bezpečnosti ONV k odsunu.

Ve skutečnosti byl přidělen jako pracovní síla na statek v obci Březnice v okrese Tábor. Nebyl to však konec jeho soudních peripetií. Veřejný žalobce Mimořádného lidového soudu v Litoměřicích 30. července 1948 podal na něj opět žalobu pro stejné trestné činy. Dowe byl opět vzat do vazby a 16. září 1948 se konalo nové hlavní líčení. Tentokrát před soud nepředstoupili žádní svědci, byly pouze přečteny výpovědi a rozsudek z předchozího procesu. Třetí stíhání Augusta Dowe rovněž skončilo jeho zproštěním a odůvodnění bylo téměř shodné s rozsudkem z roku 1946. Dne 20. září 1948 byl opět předán ONV k odsunu, snad tentokrát již definitivně.

6. Benno Krönert⁽⁶⁾

Narozen 15. ledna 1907, pracoval jako úřední lékař v Litoměřicích, bytem v Litoměřicích. Od února 1942 do května 1945 vykonával rovněž funkci policejního lékaře v policejní věznici gestapa Malá pevnost v Terezíně.

Krönert čelil obvinění, že při výkonu své funkce způsobil smrt většího počtu vězňů tím, že zanedbával zdravotní péči a další zdravotní opatření a také, že podporoval nacistické hnutí tím, že vydával nepravdivé úmrtní listy o příčinách úmrtí popravených či zavražděných vězňů.

Žaloba byla založena zejména na svědectví Josefa Johánka, Dr. Vladimíra Komárka, Felixe Killmaiera a Josefa Průši. Jako svědci obhajoby vypovídali nebo písemně svědčili zejména lékaři z řad vězňů, mimo jiné Dr. Jiří Syllaba, Dr. František Nejezchleba, Dr. Ferdinand Škaloud, Dr. Antonín Pírek, Dr. Anna Skarpíšková, Dr. Václav Kryšpín, Dr. Vojtěch Sailer a dále rovněž Dr. Milada Horáková, Josef Novotný a Věra Schäßlerová.

U soudu byly jako obhajoba použity také materiály, které Krönert vypracoval na žádost prvního velitele terezínského internačního tábora Aloise Tomeše. Uvedl v nich mimo jiné, že srdeční slabost byla nejčastější příčinou úmrtí proto, že to vlastně je bezprostřední příčina u všech nemocí, také u přílišné námahy, a nakonec také při mučení a týrání. Vysvětloval, že ohledání zemřelých bylo ztíženo, často nedostatkem světla (záměrným), neochotou dozorců, mrtvolky ležely v márnici někdy dlouho. Část těl nikdy neměl možnost ohledat.

U poprav byl přítomen jen dvakrát a v roce 1945 vůbec o nich nebyl informován. V roce 1945 dostal od Jöckela rozkaz, že na místo „Exekution durch Erschiesen“ má do úmrtních listů psát jinou příčinu úmrtí nebo dokonce diagnózu úplně vynechávat.

Krönert byl 9. prosince 1946 zproštěn obžaloby. Ve zdůvodnění rozsudku soud uvedl, že jej svědci obžaloby vinili z toho, že se nezasazoval o zlepšení podmínek vězňů a jeho činnost úředního lékaře hodnotil jako nedostatečnou. Podle názoru soudu však těmto svědkům nebylo známo skutečné postavení úředního lékaře a jeho poměr k veliteli policejní věznice gestapa v Malé pevnosti. Soud také zdůraznil, že tito svědci nemohli uvést žádný konkrétní případ, kdy žalovaný uznal nemocného vězně praceschopným nebo schopným transportu nebo, aby někomu odepřením léčby způsobil smrt. Naopak svědectví mnoha dalších osob potvrzují, že obžalovaný se dostával do konfliktu s Jöckelem, který jeho návrhy nerespektoval, naopak Krönertovi vyhrožoval. Dle těchto výpovědí Krönert se v rámci svých možností snažil vězňům pomáhat, nařizoval různá opatření, zakročoval proti nuceným hladovkám apod. Zastával se dokonce i židovských vězňů.

7. Erhard Robert Ricker¹⁷⁾

Narodil se 10. října 1905 v Moravském Berouně, ženatý, otec dvou dětí, byl zaměstnán jako soukromý úředník u firmy Faber v Letovicích a od roku 1941, kdy se přestěhoval do Olomouce, pracoval jako účetní u obchodní a živnostenské komory.

V dubnu 1938 vstoupil do SdP, v březnu 1939 pak do Allgemeine-SS. V červenci 1940 byl povolán k Waffen-SS, a sice ke strážnímu praporu SS Böhmen-Mähren do Brna. Po třech týdnech výcviku jej přidělili do věznice v Kounicových kolejích. V září byl propuštěn domů. Ještě též rok v prosinci byl znovu povolán do Brna a poté 21. dubna 1942 s celou rotou pod velením SS-Obersturmführera Heinze Müllera převelen do Terezína. Uvedl, že byli proškoleni v tom, co patří k jejich povinnostem, měli zákaz vstupovat do dvorů. Doprovázel vězně do Ústí nad Labem na opravu tratí. Neměl s vězni žádné konflikty, přivíral oči, když jim civilisté dávali jídlo. V roce 1943 si všiml, že poddůstojníci občas někam chodili v plné výzbroji, ale po návratu nikdy nesdělovali, co dělali. Podezíral je, že jsou zařazováni do popravčí čety. Začátkem března 1945 po odvelení SS-Obersturmführera Franze Pohla nastoupil SS-Untersturmführer Fritz Vogt a služba se začala zhoršovat. V dubnu se počet a frekvence nástupů poddůstojníků do popravčí čety zvýšily.

Ve své výpovědi rovněž popsal svou účast v popravčí četě v dubnu a květnu 1945. Ve druhé polovině dubna 1945 byl přidělen k popravčí četě (osmnáct osob – velel Dowe). Na popraviště pak za nimi přišli Jöckel a Vogt, Rojko přivedl sedm vězňů, kteří se museli svléci do naha. Než došlo k popravě, začal po nich Vogt střílet z pistole (asi 16 ran) a dva z nich zranil (jednoho na ruce a druhého na noze). Vogtovo jednání vyvolalo nevolnost dvou členů čety, kteří museli odstoupit, Textor a Ricker byli pro nadbytečnost také vyřazeni. Jöckel v reakci na Vogtovo chování popoháněl velitele čety, aby provedl popravu. Po skončení popravky Rojko a ještě jeden dozorce stříleli dodatečně oběti do hlavy. Po odklizení mrtvých se uskutečnila poprava dalších sedmi osob. Proběhla obdobně jako první, ale bez průtahů, popravčí četě velel Lewinsky. Textor, Heimann a Ricker se střílely údajně opět neúčastníci. Vše se konalo odpoledne kolem 17. hodiny.

K popravě 2. května 1945 uvedl, že kolem poledne byl vyhlášen poplach kvůli útěku jednoho vězně, měli obklíčit Malou pevnost, ale za čtvrtí hodiny jim bylo sděleno, že jej našel a zastřelil Malloth.

Odpoledne pak nastoupila celá rota, rozdělená na tři čety po dvaceti mužích, povely k palbě jim dával Lewinsky. První skupinu popravených tvořilo devět osob včetně jedné ženy ve věku asi 40 let, oblečené do tmavočervených tepláků s bundou. Jeden asi dvacetiletý mladík žádal o slitování. Tentokrát se nemuseli svlékat. Ricker před soudem tvrdil, že zaváhal a nevystřelil, když viděl, že popravený, na kterého měl mířit, už se skácel k zemi. Gestapáci opět střelili oběti do hlavy. Ve druhé skupině bylo opět devět osob, včetně jedné asi dvacetileté ženy oblečené ve tmavomodrém pulovru a modrých teplácích. Ricker se hájil tím, že tentokrát mířil vedle. Poté byla jejich četa vystřídána jinou a oni odešli do kasáren.

Dále popisoval, že ještě 5. května prováděli u Českých Kopist výcvik a tehdy spatřili, že ve vesnici jsou vidět československé prapory a je slyšet jásos. Velitel nařídil ukončit cvičení, nastoupit a odpochodovat do Malé pevnosti, tam byla nařízena zvýšená pohotovost a balení. Kolem 15. hodiny začali nakládat na povozy zbraně a potraviny. Po 20. hodině odpochovali jako celá rota do dělostřeleckých kasáren v Litoměřicích. Tam měli zůstat až do dalších rozkazů. Přesto však řada lidí odešla. Ricker se rovněž rozhodl odejít, vyzvedl si civilní šaty, které měl schovány u zámečnicka Čermáka a skutečně opustil Litoměřice. Byl zadržen v Lysé nad Labem při cestě vlakem domů.

V procesu jako svědek vystoupil pouze Otto Mecera, který vypověděl, že Rickera znal jako doprovod vězňů do továrny v Žalhosticích. Zdůraznil, že se k nim choval slušně a nebránil dělníkům v předávání potravin vězňům nebo zprostředkování korespondence. Místo výpovědi omluveného Theodora Hohause byl přečten jeho dopis, z něhož plynulo, že obžalovaného znal jako člověka klidného a od vězňů na něj žádné stížnosti neslyšel.

Kromě toho soud přečetl protokoly z výsledků několika dalších svědků, zejména osob, které Rickera znaly z jeho původního bydliště a pracoviště. Všichni shodně tvrdili, že obžalovaný byl nacist a aktivně se účastnil činnosti NSDAP a německého živlu, konkrétně jej však z ničeho neobvinili.

Rickera Mímořádný lidový soud v Litoměřicích odsoudil 14. ledna 1947 k trestu doživotního žaláře za to, že byl v Terezíně a jinde v letech 1939–1945 členem organizace SS a v Terezíně působil jako člen popravčí čety. Trest mu byl v roce 1955 snižen na 25 let žaláře a v lednu 1956 byl odsunut do NDR.

8. Arnošt (Ernst) Klein¹⁸⁾

Narozen 25. dubna 1905 v Ústí nad Labem, povoláním městský inspektor důchodového úřadu, bytem Pokratice 219.

Od roku 1936 byl organizován v SdP, bez funkce, od prosince 1938 se pak stal členem NSDAP. V roce 1940 narukoval k jezdeckému pluku SS do Varšavy, a pak dále do Samoše (pravděpodobně Zamość). Odtamtud byl kvůli úrazu nohy poslán do nemocnice Krasnystaw, ve které se léčil od 1. června do 31. července 1940. Po

další šestitýdenní zdravotní dovolené byl propuštěn do civilu a 10. října 1940 nastoupil opět do zaměstnání na Městském úřadě v Litoměřicích. V červenci 1941 byl znovu povolán do SS. Zpočátku vykonával v cihelně v Oranienburgu strážní službu, kde jako vrátný kontroloval dělníkům doklady. Dne 26. září 1941 byl rozkazem převelen do Brna. Jako příslušník 1. roty strážního praporu SS Böhmen-Mähren (velitel Hempel) byl přidělen do policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti. Jeho hlavním úkolem bylo doprovázet vězně na práci. Uvedl, že s nimi jezdil do celé řady podniků, např. do olejny a přístavu v Lovosicích, do Fruty v Sulejovicích, továrny Schicht na Střekově, do chemické továrny v Neštěmicích a také na opravu železniční tratě v Ústí nad Labem a na stavbu silnice mezi Krásným Březnem a Neštěmicemi. Doprovázel je rovněž do litoměřických mlýnů, do labsko-zámeckého pivovaru a na stavbu podzemních továren v Litoměřicích. Podle něj se vězni v komandech zpočátku neměnili, ale pak gestapo požadovalo obměnu po čtrnácti dnech.

Proti obvinění z týrání vězňů se stejně jako ostatní členové strážního oddílu SS bránil tím, že členové SS neměli přístup do dvorů a do cel. Vykonávali strážní službu na šancích nebo jako doprovod vězňů na práci. Sám nikdy vězně netýral a bylo mu vytýkáno, že se k nim chová mírně. Jako důkaz uvádí, že na svátek Josefa v Sulejovicích dali místní vězňům jídlo a pití. Místní NSDAP to pak hlásila a on byl ještě v Brně vyslýchán. Uvedl, že byly mezi nimi výjimky, ke kterým patřili např. SS-Rottenführer Robert Sturm, SS-Rottenführer Heierler nebo SS-Sturman Weifert, kteří vězně tloukli a týrali.

V roce 1942 byl velitel roty Hempel zatčen za zpronevěru a oddíl byl 20. dubna 1942 z trestu přeložen do Brna. Tam byli ubytováni v kasárnách v Lerchově ulici. Klein tehdy vykonával funkci zbrojíře. Po zrušení oddílu v červenci 1943 byl přeložen ke 4. strážní rotě zpět do Terezína. Zde zůstal do 5. května 1945, kdy byli odvedeni Vogtem do dělostřeleckých kasáren v Litoměřicích. Tam zůstali do 8. května 1945, a pak odešel domů.

K popravám uvedl, že ví pouze o jednom přidělení členů strážní roty SS k jejich provádění, a sice 2. května 1945. Tehdy velitel dal desátníkovi rozkaz, aby vyzval mužstvo k dobrovolnému přihlášení se do popravčí čety. Jelikož se nikdo nehlásil, musel desátník členy určit sám. Klein se ukryl, aby nemusel být zařazen. O popravách se nemluvalo, bylo to tajné.

Zmínil se také o jediném mu známém případě popravě oběšením v Terezíně. Byli to tři Rusové – vězni z koncentračního tábora v Litoměřicích, kteří zavraždili nějakého sedláka.

Během výslechu svědci Dowe, Lewinsky, Hohaus a bývalý vězeň Josef Johánek potvrdili, že Klein byl jedním z nejslušnějších strážných a vězně netýral. Nejpravděpodobněji také nikdy nebyl v popravčí četě.

Za členství v SS byl 11. března 1947 odsouzen k trestu těžkého žaláře na tři roky, zostřeného čtvrtletně tvrdým ložem a ztrátě občanské cti na pět let. Trest si měl odpykat v nuceném pracovním oddíle. Klein byl 15. května 1947 podmínečně propuštěn k odsunu.

9. Mathias (Matěj) Müller¹⁹⁾

Narodil se 16. února 1900 v Bratislavě, povoláním řidič a mechanik, ženatý, posledně bytem Cheb. Tam byl také 15. srpna 1945 zatčen a po vyšetření místní vyšetřovací komisí propuštěn. Opětovně byl zatčen 15. srpna 1946 a po rozsudku z prvního procesu propuštěn do Chebu 20. března 1947.

První proces s Müllerem proběhl 20. března 1947. Obžalovaný pracoval jako řidič gestapa v terezínské věznicí a bylo mu tehdy kladeno za vinu, že jako člen SD v hodnosti SS-Unterscharführera týral a bil vězně, aby je donutil k umytí jeho služebního vozu. Dále měl podle výpovědi svědků „společně se správcem dvora vybírat z balíčků zasílaných vězňům příslušníky jejich rodin potraviny a různé předměty, tudíž zneužil tísně způsobené národní, politickou a rasovou perzekucí, aby se obohatil na úkor fyzických osob. V pískovně u Doksan donutil vězně těžce nemocného tuberkulózou, aby vzal na záda kládu o rozměrech telefonního sloupu a aby s ní obíhal pískovnu, dokud vězeň nepadl a více nevstal, jednal proti člověku v úmyslu ne sice, aby jej usmrtil, ale v jiném úmyslu nepřátelském, přičemž jednání bylo spojeno se zvláštními útrapami pro toho, komu bylo ublíženo a mělo za následek jeho smrt.“

Dále podle obžaloby působil v letech 1939–1944 v Bratislavě v SS Heimatschutz a ve Freiwilliger Schutzdienst (Dobrovolné ochranné služby), tudíž byl členem organizací vyjmenovaných v § 2 retribučního zákona.

Obžalovaný vinu popřel a uváděl, že s vězni zacházel slušně, uniformu vyfasoval jako náhradu za zničené civilní šaty a nikoliv jako atribut příslušnosti k organizaci. V Terezíně pracoval jako řidič, balíčky nevykrádal, z balíčkářny bral jídlo a další věci jen z balíčků otevřených, které nemohly nebo nesměly být doručeny, a tyto věci pak dával vězňům. Událost v pískovně popírá.

Soud při odůvodnění rozsudku uvedl, že svědecké výpovědi rozdělil na dvě skupiny. První skupina (Josef Pech, Václav Nekvapil, Bohumil Červenka a Václav Šulc) jednoznačně obvinila obžalovaného ze spáchání výše uvedených zločinů, druhá (Bohumil Vondráček, Václav Krejza, Jan Kvítek, Ivan Kraupner a Bohumil Procházka) se shodla na tom, že šlo o člověka dobráckého, veselého, jednoho z nejlepších v terezínské věznicí, který vězňům spíše pomáhal (pašoval korespondenci, potraviny atp.). Soud uvěřil výpovědím svědků druhé skupiny. Nevzal v úvahu svědectví první skupiny, z nichž některá, jako např. výpověď vztahující se k roku 1944, kdy už Müller v Terezíně nebyl, byla nejasná a místy zmatečná. Z tohoto důvodu byl nakonec obžaloby zproštěn.

V době obnovení činnosti lidových soudů v roce 1948 se případ dočkal pokračování. Dne 27. září 1948 dospěl soud k závěru, že rozsudek Lsp 1634/46 pozbyl účinnosti a Müllerovými zločiny se znovu zabýval. Proces probíhal v nepřítomnosti.

Kromě skutků uvedených v prvním procesu jej obžaloba tentokrát vinila z toho, že nejméně ve dvou případech na podzim 1943 jednal vůči konkrétně jmenovaným vězňům tak, že jim způsobil zdravotní potíže a pracovní neschopnost. Nejednal sice zřejmě s úmyslem zabít, ale způsobil jim tímto zvláštní útrapy.

V odůvodnění soud odmítl předchozí rozsudek, který dle něj mylně vyhodnotil důkazy obžaloby, přiklonil se pouze ke svědkům obhajoby a ignoroval svědky obžaloby. Podle soudu výpovědi celé řady svědků jasně dokládaly, že se obžalovaný činů uvedených v obžalobě dopustil, v jeho neprospěch vypovídal také jiný tereziňský dozorce Albert Neubauer.

Tentokrát zněl rozsudek: trest odnětí svobody na doživotí. Proces však, jak jsme se již zmínili, probíhal v nepřítomnosti, protože se dotyčného na základě zatýkacího rozkazu ze dne 22. června 1948 nepodařilo zadržet. Stanice SNB Cheb 10. července 1948 sdělila, že se hledaný vystěhoval bez odhlášení začátkem července. Podle záznamu ve výdejné potravinových lístků měl být ve vyšetřovací věznici v Bratislavě, což však Krajský soud v Bratislavě nepotvrdil. Podle další zprávy stanice SNB Cheb, tentokrát z 23. srpna 1948, se Müllera nepodařilo vypátrat. Manželka hledaného uvedla, že byl 12. března 1948 odveden dvěma muži, kteří se představili jako příslušníci bratislavské policie, a proto byla přesvědčena, že je v Bratislavě. Ani další pátrání nepřineslo žádný výsledek, což potvrzuje přípis stanice SNB ze 17. prosince 1949. Píše se v něm, že „Matěj Müller, narozen 16. února 1900, bydlel v Chebu v ul. 1. československé obrněné brigády a do 12. dubna 1948 byl zaměstnán u Stavebních závodů v Chebu. Po uvedeném datu jmenovaný, aniž by rozvázal pracovní poměr do zaměstnání více nepřišel, ani ve svém bydlišti více nebyl viděn. Dle záznamů na přihlašovací oddělení MNV v Chebu se jmenovaný do jiného bytu nepřestěhoval, ani u okresní nemocenské pojišťovny není veden, že by byl někde v okrese zaměstnán. Dle náhlého zmizení jmenovaného lze mít za to, že tento odešel ilegálním způsobem přes státní hranici do Německa. Zdejší stanice po jmenovaném dále pátrá a v případě zadržení bude s Müllerem naloženo dle tamního dožádání.“

Ze soudního spisu nevyplývá, že by se toto pátrání někdy setkalo s úspěchem, a tak rozsudek zřejmě nikdy nebyl vykonán.

10. Walter Sömmer²⁰⁾

Narodil se 12. října 1904 v Reichenbach i. Vogtland, kde rovněž bydlel, ženatý, tři děti, obchodní zástupce.

Členem NSDAP se stal v roce 1937. Po vypuknutí války s Polskem narukoval k divizi SS Totenkopf ve Francii a po pádu Francie byl propuštěn. Znovu narukoval ke strážnímu praporu SS Böhmen-Mähren v Brně. Sloužil v Kounicových kolejích jako strážný. Byl také vybrán do oddílu, který doprovázel popravy (uzavíral místo poprav). Dne 20. dubna 1942 byl s větší částí roty přeložen do Terezína. Měli za úkol doprovázet vězně na práci, držet strážní službu uvnitř Malé pevnosti, hlavně na valech, měli zakázáno trestat vězně a jejich přestupky měli písemně prostřednictvím služebny hlásit vedoucím gestapa.

Sám vykonával funkci zástupce vedoucího služby. Po povýšení v roce 1943 do hodnosti SS-Unterscharführer byl pověřen vedením pracovních komand. Jako vedoucí pracovní kolony měl být odpovědný za chování strážných k vězňům a tvrdil, že se jeho podřízení k vězňům chovali slušně.

Během výslechů Sömmer uvedl, že se ve dvou případech účastnil poprav jako člen popravčí čtyry. Poprvé to bylo ve druhé polovině roku 1944. Předem jim nikdo nic neprozradil. Velitel je odvedl na popraviště, kam pak gestapo přivedlo pět odsouzených. Nějaký muž v civilu (asi z gestapa v Praze) jim přečetl česky nějaké listiny. Na každého stříleli dva členové popravčí čtyry jednou ránou. Pak každému popravenému byla dána ještě rána z milosti (Schmidt nebo Rojko). Poté, co k tomu určení vězni odnesli zastřelené, byly stejným způsobem popraveny další čtyři osoby.

Podruhé se poprav účastnil ve druhé polovině dubna 1945. Velitelem popravčí čtyry byl Mathias Grill. Tehdy bylo popraveno celkem sedm vězňů, nejdříve čtyři a pak tři. Sömmer se účastnil pouze první části, pak mu selhala puška.

Dne 5. května 1945 odpochovali všichni do dělostřeleckých kasáren v Litoměřicích. Již 8. května se odtud vytratil a odejel na jízdním kole, v uniformě a se zavazadly přes Lovosice na západ. Před Chomutovem mu kolo a zavazadla zabavili a domů pěšky dorazil 15. května. Asi o deset dní později byl jako příslušník SS zatčen americkými úřady, prošel několika tábory. Z Dachau jej okupační správa předačila do Československa.

Rovněž v tomto procesu byli jako jediní svědci předvoláni bývalý kápo IV. dvora Josef Průša a bývalý dozorce Theodor Hohaus. Oba ve výpovědích uvedli, že nikdy neviděli, aby obžalovaný hrubě zacházel s vězni a neslyšeli na něj stížnosti od jiných vězňů. Shodně také konstatovali, že o nějakých dobrých skutcích obžalovaného jim není nic známo.

Sömmera obžaloba vinila z toho, že byl členem Waffen-SS a jako člen popravčí čtyry způsobil v Terezíně smrt více lidí. Za tyto skutky jej litoměřický soud dne 24. března 1947 odsoudil k trestu těžkého žaláře na doživotí, zostřeného čtvrtletně tvrdým ložem a ke ztrátě občanské cti na 5 let. Trest si měl obžalovaný odpykat v nuceném pracovním oddíle. Rozhodnutím Generální prokuratury z 26. září 1955 mu byl zbytek trestu odpuštěn a 14. prosince 1955 byl odsunut do Německa.

11. Heinrich Bischoff²¹⁾

Narodil se 27. června 1898 v Gross Almerode, okres Witzenhausen (Hesensko), povoláním klempíř, ženatý, tři děti, bytem Gross Almerode.

V letech 1938–1943 působil jako příslušník závodní stráže (Werkschutz) ve zbrojním podniku ve Fürstenhagen u Kasselu. Konal službu okolo továrny, dovnitř mu byl přístup zakázán. Zajatce tam zaměstnané nehlídal. Od roku 1931 byl členem NSDAP a Allgemeine-SS. K Waffen-SS narukoval 27. dubna 1943 v hodnosti SS-mana, později dosáhl ještě hodnosti SS-Rottenführer. Nastoupil ke strážnímu praporu SS Prag (Kasárna na Zelené lišce v Praze na Pankráci) a již v květnu 1943 byl poslán do Terezína.

Ve svých výpovědích popisoval postavení strážní jednotky ve věznicích. Uvedl, že na rozkaz SS-Hauptsturmführera Gustava Wagnera měli do vězení vstup zakázán. Služba spočívala ve strážích na valech a doprovodu vězňů na venkovní pracoviště do blízkého i vzdáleného okolí Terezína. Byli velitelem poučování, jak se ma-

jí chovat k vězňům. Bylo jim výslovně zakázáno jakékoliv týrání, bití či podobně. V případě pokusu o útěk měli vyzvat k zastavení, pak vystřelit do vzduchu a až pak na vězně. Nesměli nutit vězně k práci a byl-li zjištěn případ, že vězeň pracuje málo nebo vůbec, mělo být jeho jméno hlášeno veliteli jednotky a ten jej hlásil veliteli vězňice. Nikdy neslyšel o případech, že by strážní vězně týrali nebo po nich stříleli. Vězně doprovázel na různá pracoviště, např. do továrny Glanzstoff v Lovosicích, Spath v Litoměřicích, Schicht na Střekově, koželužny v Žalhosticích, cihelny v Litoměřicích a na opravu železniční tratě v Ústí nad Labem. Stravování na venkovních pracích dostávali vězni zpravidla od zaměstnavatele. Popřel, že by slyšel něco o popravách zastřelením a že by byl zařazen do popravčí čety.

Počátkem února 1945 byl přeřazen do Prahy, na Pankráci v kasárnách na Zelené lišce byl vycvičen jako psovod a byl určen k hlídání úředních budov v Praze: na Pražském hradě, SD v Praze XIX, gestapa atd. Tam zůstal až do konce války. 5. května 1945 byl raněn a převezen do lazaretu v Krči, později byl v lazaretu na Smíchově a 15. října 1945 odjel sanitním vlakem do Německa, kde do listopadu 1945 přebýval v lazaretu. Poté se vrátil domů do Gross Almerode a tam se přihlásil americkým úřadům jako člen SS. Byl zatčen, prošel dvěma věznicemi a třemi tábory a 16. února 1947 byl vydán do Československa.

Jako svědky soud předvolal Theodora Hohause a Josefa Průšu. Oba téměř shodně vypověděli, že nikdy od vězňů neslyšeli žádné stížnosti na jednání obžalovaného.

Bischoff byl dne 2. května 1947 odsouzen jen za členství v SS k trestu těžkého žaláře na pět let, zosířeného jedním postem a ke ztrátě občanské cti na 5 let. Trest si měl odpykat v nuceném pracovním oddíle. Nakonec byl 30. listopadu 1950 odsunut do amerického okupačního pásma.

12. Karl Prauser²³⁾

Narodil se 6. dubna 1904 v Lossen (dnes Łosiów), okres Brieg (dnes Brzeg), ženatý, otec čtyř dětí, pracoval ve Vratislavi jako asistent u říšských drah.

V roce 1934 se stal členem Allgemeine-SS, 10. října 1943 narukoval k Waffen-SS, a to k sanitnímu náhradnímu oddílu ve Štětíně, kde dosáhl hodnosti SS-Unterscharführer. Prošel zdravotnickými kurzy a po vykonání závěrečné zkoušky v lednu 1944 ve Vídni byl přidělen do lazaretu SS v Auxerre. Ačkoliv měl působit jako ošetřovatel, byl nakonec sám uznán jako nemocný. V létě 1944 jezdil asi čtyři týdny v sanitním vlaku a po ústupu v srpnu 1944 přišel do Giessen u Kastelu. Prošel ještě dalšími místy (vždy jen několik dní), a pak měl být v Berlíně propuštěn, místo toho jej však přidělili ke 2. strážnímu praporu SS v Praze jako sanitáka 4. roty. Službu v ženském dvoře v lazaretu SS vykonával jen do 6. října, než byl jako nemocný umístěn do lazaretu SS v Praze-Podolí. Později sloužil v Terezíně ještě jednou, a sice od 27. listopadu do 7. prosince 1944. Posléze odešel na zdravotní dovolenou a pro těžkou nemoc byl vojenským lékařem poslán do lazaretu wehrmachtu ve Vratislavi. Vzhledem k blížící se frontě byl lazaret vyklizen a on postupně vystřídal několik dalších míst: Terezín, Dippoldiswalde, Drážďany a Radebeul. Od-

tud lazaretním vlakem číslo 606 cestoval do Lindau a nakonec do Bad Wörishofen, kde byl 7. června 1945 zatčen jako příslušník SS. Prošel pěti zajateckými tábory včetně Dachau a v lednu 1947 byl americkými okupačními úřady předán do Československa.

Jelikož na výzvu zveřejněnou v Hlase osvobozených a rozhlas se žádni svědci nepřihlásili, soud měl k dispozici jediné písemné vyjádření bývalého vězně MUDr. Oldřicha Navary. Ten působil ve věznici jako lékař a uvedl, že Prauser, kterého léčil kvůli žaludečním vředům, velmi nadával na nacistický režim a velitele věznice a za každou cenu se snažil dostat do nemocnice ve Vratislavi, aby byl blíže rodiny. Od Prausera dostával také cigarety, tabák a část jeho jídla, o které se mohl rozdělit se spoluvězni. Během hlavního líčení vypovídali také bývalý dozorce Theodor Hohaus a vězeň Josef Průša, kteří však do případu nevnesli nic nového, protože oba prohlásili, že obžalovaného znají jen od vidění.

Karl Prauser se k pobytu v Terezíně vzhledem ke krátkosti služby nemohl vyjádřit. Byl obžalován pouze z členství v SS, soud ho nakonec 2. května 1947 zprostil obžaloby.

13. Alfred Utthard²³⁾

Narozen 1910. Bližší údaje o něm spis neobsahoval, nejspíše proto, že líčení probíhalo v nepřítomnosti a obžalovaný byl neznámý.

Podle zjištění byl obžalovaný dozorcem vězňů a vedoucím zahrady (Wirtschaftshof) policejní věznice gestapa v Terezíně. Do zahrady byli na práci přidělováni vězni z Malé pevnosti a později také z ghetta. Zacházel s nimi surovým způsobem, bil je a kopal.

Dle svědectví Otty Keksche hodil vězně Josefa Guta do nádrže s vodou a šlapal po něm. Gut se neutopil jen díky záchraně ze strany jiných vězňů. Dle výpovědi P. A. Weisse jej obžalovaný zbil tak, že mu vyrazil dva zuby. V Utthardově procesu vypovídali také další dozorcí z Terezína. Albert Neubauer uvedl, že zacházení obžalovaného s vězni bylo tak surové, že dokonce sám velitel věznice odepfel na zahradu posílat vězně z Malé pevnosti, a proto byli povolávání Židé z ghetta. Jak Burian, tak Neubauer tvrdili rovněž, že byl členem popravčí čety.

Alfredu Utthardovi soud kladl za vinu, že působil v policejní věznici gestapa v Terezíně jako člen SS v hodnosti SS-Unterscharführera, dále, že bil a týral vězně Otto Heksche, Zdeňka Goldsteina, ing. Jiřího Nováka, Arnošta Petra Weisse, Hanuše Gaertnera a další. Za své činy byl dne 24. září 1948 odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích v nepřítomnosti k trestu patnácti let těžkého žaláře, pololetně zostřeného tvrdým lůžkem.

☞ **Marek Poloncarz** (1958), ředitel Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Zabývá se problematikou českých vězňů v koncentračních táborech a nacistické okupační správě.

Přehled osob stíhaných Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích, které působily v policejní věznici gestapa Malá pevnost v Terezíně:

Příjmení	Jméno	Číslo spisu	Trest
Bischoff	Heinrich	481/47	5 let
Burian	Rudolf	107/48	smrt
Dowe	August	85/48	zproštěn
Duske	Fritz	95/46	5 let
Heimann	Richard	1371/46	2 roky
Hohaus	Theodor	77/45, 1197/46	zproštěn
Jantschek	Josef	896/46	zproštěn
Jöckel	Heinrich	1200/46	smrt
Klein	Arnošt	21/47	3 roky
Kranl	Siegfried	1022/46	1,5 roku
Krönert	Benno	963/46	zproštěn
Lewinsky	Josef	1192/46	smrt
Malloth	Antonín	153/48	smrt (v nepřítomnosti)
Mende	Herbert	157/48	smrt (v nepřítomnosti)
Müller	Matěj	1634/46, 53/48	doživotí (v nepřítomnosti)
Neubauer	Albert	132/48	smrt
Prauser	Karl	480/47	zproštěn
Ricker	Erhard Robert	947/46	doživotí
Schmidt	Wilhelm	1285/46	smrt
Sömmer	Walter	228/47	doživotí
Utthard	Alfred	135/48	15 let (v nepřítomnosti)

Poznámky:

- ¹⁾ Sbirka zákonů a nařízení státu československého, částka 9, vydána 9. 7. 1945, s. 25–31.
- ²⁾ Sbirka zákonů a nařízení republiky Československé (dále jen Sbirka zákonů), částka 9, vydána 19. 2. 1946, s. 161–162.
- ³⁾ Sbirka zákonů, částka 9, vydána 19. 2. 1946, s. 162–168.
- ⁴⁾ Sbirka zákonů, částka 62, vydána 9. 7. 1946, s. 1069.
- ⁵⁾ Sbirka zákonů, částka 106, vydána 30. 12. 1946, s. 1663–1664.
- ⁶⁾ Sbirka zákonů, částka 15, vydána 2. 4. 1948, s. 391–392.
- ⁷⁾ Podrobnou analýzu geneze a činnosti mimořádných lidových soudů provedl Mečislav Borák v práci *Spravedlnost podle dekretu*, Ostrava 1998.
- ⁸⁾ Kateřina Kočová, Zdeněk Radvanovský a Jitka Suchá, *Mimořádný lidový soud v Liberci a v Litoměřicích v letech 1945–1948*, UJEP, Ústí nad Labem 2001.
- ⁹⁾ Václav Novák a kolektiv, *Malá pevnost Terezín*, Praha, Naše vojsko 1988.
- ¹⁰⁾ Kočová – Radvanovský – Suchá, cit. dílo, s. 51–95.

- ¹¹¹ Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Mimořádný lidový soud Litoměřice (dále jen MLS Litoměřice), Lsp 95/46.
- ¹²¹ MLS Litoměřice, Lsp 1022/46.
- ¹³¹ MLS Litoměřice, Lsp 896/46.
- ¹⁴¹ MLS Litoměřice, Lsp 1371/46.
- ¹⁵¹ MLS Litoměřice, Lsp 924/46 a 85/48.
- ¹⁶¹ MLS Litoměřice, Lsp 963/46.
- ¹⁷¹ MLS Litoměřice, Lsp 947/46.
- ¹⁸¹ MLS Litoměřice, Lsp 21/47.
- ¹⁹¹ MLS Litoměřice, Lsp 1634/46 a Ls 53/48.
- ²⁰¹ MLS Litoměřice, Lsp 228/47.
- ²¹¹ MLS Litoměřice, Lsp 481/47.
- ²²¹ MLS Litoměřice, Lsp 480/47.
- ²³¹ MLS Litoměřice, Lsp 135/48.

**ON THE TRIALS OF THE STAFF OF THE GESTAPO POLICE PRISON
IN TEREZÍN'S SMALL FORTRESS BY THE EXTRAORDINARY PEOPLE'S COURT
IN LITOMĚŘICE (LEITMERITZ)**

Marek Poloncarz

Summary

Already during the Second World War, the Allies were known to be discussing the issue of prosecuting the war criminals. Just as many other countries, Czechoslovakia set up – immediately after the war – extraordinary people's courts trying not only the crimes perpetrated by the occupation authorities and armies, but also those committed by collaborators from the ranks of their own citizens. In their work, the courts were regulated by the Decrees of the President of the Republic, namely the Decree of June 19, 1945 on the punishment of Nazi criminals, traitors and their accomplices and on extraordinary people's courts.

An extraordinary people's court was also established in Litoměřice. In a way, this tribunal may be regarded as an exceptional institution, since it was the only court in the country whose jurisdiction covered three large Nazi repressive facilities: the Gestapo Police Prison in Terezín's Small Fortress, the concentration camp for Jews, the so-called Ghetto, and the Litoměřice branch of the Flossenbürg concentration camp.

Therefore, the total of 44 sentences passed by the Litoměřice extraordinary people's court were imposed on defendants connected with those facilities. Out of those sentences, 23 were passed on guards and wardens serving in the prison in Terezín's Small Fortress, 11 were imposed on the staff of the Litoměřice concentration camp, and the remaining 10 sentences were returned in cases involving the personnel of the Terezín Ghetto. The best-known trials were those of the commanders of the Terezín Ghetto: Karl Rahm and Anton Burger, commander of the Gestapo Police Prison in Terezín Heinrich Jöckel, and some other guards. This article focuses on the cases of lesser-known defendants who had served in the Small Fortress in Terezín. In addition to the police physician Benno Krönert and driver Matěj Müller, there were 11 members of the SS guards unit: Fritz Duske, Siegfried Kranl, Josef Jantschek, Richard Heimann, August Dowe, Erhard Robert Ricker, Arnošt (Ernst) Klein, Walter Sömmmer, Heinrich Bischoff, Karl Prauser, and Alfred Utthard.

All in all, 3 life sentences were passed in Litoměřice, with one defendant being sentenced in absentia to 15 years in prison. In two cases, defendants received five-year prison terms. The court also meted out one three-year imprisonment, one two-year sentence, and one 18-months confinement. Four defendants were eventually acquitted. The article seeks to highlight primarily those lesser-known cases. Potted characteristics of the individual trials describe not only the nub of the charges, witness statements and the final punishment, there are also brief biographies of the defendants, and passages from their testimonies describing their service in Terezín, thus enriching our knowledge of what actually happened in the prison.

ZU DEN PROZESSEN MIT DEN ANGESTELLTEN DES POLIZEIGEFÄNGNISSES DER GESTAPO IN DER KLEINEN FESTUNG THERESIENSTADT VOR DEM AUSSERORDENTLICHEN VOLKSGERICHT IN LITOMĚŘICE (LEITMERITZ)

Marek Poloncarz
Resümee

Schon im Verlauf des zweiten Weltkrieges verhandelten die Verbündeten über die Frage der Bestrafung von Kriegsverbrechern. Wie in vielen anderen Ländern konstituierten sich sofort nach Kriegsende auch in der Tschechoslowakei außerordentliche Volkstribunale, die sich nicht nur mit den Verbrechen der Okkupationsbehörden und -armeen befassten, sondern auch mit den Verbrechen von Kollaborateuren aus den Reihen der eigenen Bevölkerung. Ihre Tätigkeit wurde durch Dekrete des Präsidenten der Republik geregelt, insbesondere durch das Dekret vom 19. Juni 1945 über die Bestrafung von Naziverbrechern, Verrätern und ihren Helfershelfern und über die außerordentlichen Volksgerichte.

Unter anderem wurde auch in Litoměřice (Leitmeritz) ein außerordentliches Volksgericht einberufen. Wir können es auf seine Weise als Sondertribunal ansehen, denn es war das einzige Gericht in der Republik, in dessen Tätigkeitsbereich sich während des Krieges drei große nazistische repressive Einrichtungen befanden: das Polizeigefängnis der Gestapo in der Kleinen Festung Theresienstadt, das Konzentrationslager für Juden, das sog. Ghetto Theresienstadt und die Leitmeritzer Zweigstelle des Konzentrationslagers Flossenbürg.

Deshalb betrafen 44 Urteile des Sondergerichts in Litoměřice auch Personen, die mit den oben genannten Einrichtungen in Verbindung standen. Davon wurden dreiundzwanzig Urteile gegen Aufseher und Wachen gefällt, die im Gefängnis in der Kleinen Festung Theresienstadt tätig gewesen waren, elf Urteile bezogen sich auf das Konzentrationslager in Litoměřice und die restlichen zehn dann auf das Ghetto Theresienstadt. Zu den bekanntesten Prozessen gehörten die Verfahren gegen die Kommandanten des Ghettos Theresienstadt, Karl Rahm und Anton Burger, den Befehlshaber des Gestapogefängnisses in der Kleinen Festung, Heinrich Jöckel, und einige weitere Aufseher. Dieser Beitrag präsentiert die Fälle geringer exponierter Personen, die in der Kleinen Festung Theresienstadt tätig waren. Neben dem Polizeiarzt Benno Krönert und dem Chauffeur Matěj Müller waren es elf Angehörige der Wachabteilung der SS: Fritz Duske, Siegfried Kranl, Josef Jantschek, Richard Heimann, August Dowe, Erhard Robert Ricker, Arnošt (Ernst) Klein, Walter Sömer, Heinrich Bischoff, Karl Prauser und Alfred Utthard.

Im Ganzen wurden drei Urteile auf lebenslänglichen Freiheitsentzug ausgesprochen, ein Angeklagter wurde in Abwesenheit zu 15 Jahren Gefängnis verurteilt. In zwei Fällen wurden die Beschuldigten für fünf Jahre hinter Gitter geschickt. Des Weiteren verhängte das Gericht eine dreijährige, eine zweijährige und eine achtzehnmonatige Gefängnisstrafe. Vier Angeklagte wurden sogar freigesprochen. Wir möchten gerade diese weniger bekannten Fälle dem Leser näherbringen. Die knappe Charakteristik der einzelnen Prozesse enthält nicht nur das Wesentliche über Anklage, Zeugenaussage und Strafmaß, sondern auch kurze Lebensläufe der Angeklagten und Teile ihrer Aussagen, die den Dienst in Theresienstadt beschreiben und so das Bild vom Geschehen im Gefängnis vervollständigen.

ZPRÁVY A RECENZE

Co skrývají Okupační vězeňské spisy

Monika Sedláková

Okupační vězeňské spisy (OVS, dříve také Koncentrační tábory – okupační vězeňské spisy) představují sbírkový fond Národního archivu, který se vztahuje k perzekuci československých občanů během druhé světové války. Jeho geneze předurčila i zpracování fondu.

První část materiálů fondu OVS byla soustředěna krátce po skončení války v tehdejšímu Archivu ministerstva vnitra.¹⁾ Jednalo se o písemnosti německých soudů a věznic nacházejících se většinou na území Protektorátu Čechy a Morava a částečně v Sudetské župě.²⁾ Tyto materiály byly na základě výnosů ministerstva spravedlnosti v roce 1949 předávány československými soudními a vězeňskými institucemi, v jejichž prostorách fungovaly německé soudy a věznice v letech 1939 až 1945.³⁾ Část písemností německých soudních a vězeňských správ se zachovala, a proto bylo možné tyto písemnosti v podobě různě velkých zlomků soustředit v Archivu ministerstva vnitra.

Nejucelenějším souborem jsou bezesporu materiály vztahující se k zatčení a věznění německou tajnou státní policií (gestapo) v Praze. Patří mezi ně vězeňské evidenční knihy řídící úřadovny gestapa v Praze, přestože jsou dochovány jen torzovitě, dále např. kniha zaznamenávající vězně předané pražskému gestapu venkovními služebnými (tzv. AD-Buch), ale také záznamy a zlomky vězeňských spisů z policejní věznice gestapa v terezínské Malé pevnosti. Podstatnou část tohoto souboru pak tvoří kartotéky, evidenční knihy a vězeňské spisy německé vyšetřovací vazby v Praze na Pankráci.⁴⁾ Výpovědní hodnota výše popsaných materiálů je různá, cenné informace přináší mimo jiné důvod a datum dodání do vazby, a rovněž tak důvod a datum ukončení vazby s poznámkou o propuštění či předání do jiných věznic a koncentračních táborů. Osobní vězeňské spisy obsahují vedle evidenční karty další přílohové dokumenty, např. osobní popis vězně, soupis jeho osobních dokladů a věcí, lékařské zprávy, záznamy o převozu vězně, ale někdy také poštovní korespondenci vězně s jeho blízkými. Tyto materiály předalo do Archivu ministerstva vnitra ředitelství věznice Krajského soudu trestního v Praze-Pankráci v únoru a březnu 1949.⁵⁾ V březnu téhož roku byla do tohoto archivu předána z Vojenského historického ústavu v Praze značně poškozená evidenční vězeňská kniha pražského gestapa, která nese jasné známky ničení ohněm, a je proto označována jako tzv. pohořelá. Její evidence začíná datem převzetí do vazby 1. 12. 1941 a končí 21. 10. 1942.⁶⁾ V Archivu ministerstva vnitra se uvažovalo o skartaci některých materiálů, ta ale nebyla nakonec provedena s ohledem na okamžité využívání písemností k vydávání potvrzení o věznění v letech nacistické okupace související především se zákonem č. 255/1946 Sb.⁷⁾

Deutsches Untersuchungsamt Prag-Pankrác		(Rufname)	(Familienname)	Gefangenensbuchnummer:				
Eingeliefert – Gestellt am: 3.12.49 42 9 Uhr		Josef <u>Marek</u>		33939/42				
von: <u>Königsbrunn</u>		geb. am:	in: <u>Chotín</u>	Unterbringung:				
Vorstrafen usw.:		bei:	Beruf: <u>Fleischer</u>					
☒ Zuchthaus, ☒ Gefängnis, ☐ Haft, ☐ Geldstrafe, ☐ Sicherungsverwahrung, ☐ Arbeitshaus, ☐ Unterbringung in Heil- und Pflegeanstalt, ☐ Unterbringung in Trinkerheilanstalt		Bekanntnis: <u>ev</u> Wohnung: <u>Eiche Nr. 26</u>	Zuletzt polizeilich gemeldet: <u>b. Reichenau</u>	U				
Letztmählig entlassen im Jahre:		Ruf- und gegebenenfalls Geburtsname des Ehegatten: <u>Beatrice geb. Dolzerna</u>						
in:		Name und Wohnung des nächsten Angehörigen (Eltern, Ehegatte usw.): <u>Beatrice Marek, Eiche Nr. 26</u>						
Verteidiger:		<u>Mach, Novotny, Kolar,</u>		Pr.				
		Tatgenosse: <u>Dolzel</u>						
Geschäftszeich.	Strafentscheidung usw.	Stratrat - Tatverdacht	a) Art und soweit möglich Dauer bzw. Höchstzeit des zu vollziehenden Strafe, soweit der Sicherung u. Besserung oder sonstiger Freiheitsentziehung in Anrechnung der Untersuchungszeit	Straf- oder Verwahrungszeit		Neues Ende der Straf- oder Verwahrungszeit Tag und Tageszeit	Austritts-tag und Tageszeit	Grund des Austritts
				Beginn Tag und Tageszeit	Ende Tag und Tageszeit			
St. A. Prag 7 Je 1171/42 4/28 49/42	6.4. 1943	Rundfunk	1 Jahr J. Kovar Kulbavsko	6.4.43 9 Uhr	Min. Min.	Uhr Min.	25.3.43 9 Uhr - Min.	Bonifat Kras- Kudall Prag
				Uhr	Uhr	Uhr Min.	Uhr	
				Min.	Min.	Min.	Min.	

Karta vězně německé vyšetřovací vazby v Praze na Pankráci.

Další velké celky představují v první části fondu OVS také písemnosti německých věznic na Mírově a v Chebu z let 1938 až 1945. Německé vězeňské spisy z Mírova předala do Archivu ministerstva vnitra správa Trestního ústavu pro muže na Mírově během let 1949 až 1951.⁸⁾ Tyto spisy obsahují podobné dokumenty jako spisy německé vyšetřovací vazby v Praze, ale jejich přílohový materiál je zřejmě ještě bohatší, nacházejí se v něm např. životopisy a fotografie vězňů, žádosti příbuzných o návštěvu ve věznicí, návštěvní listky, přehledy o přidělené práci či záznamy rozhovorů s vězni. Ze spisů i z příloženého jmenného seznamu je zřejmé, že velkou část vězňů tvořili Poláci.⁹⁾ V první části fondu OVS se nacházejí také zlomky materiálů dalších německých vězeňských správ, např. v Hradci Králové, Kroměříži, Novém Jičíně, Opavě a v Plzni. Tuto část fondu uspořádala a zinventarizovala ve Státním ústředním archivu v Praze v roce 1956 Libuše Brodová.¹⁰⁾

Provenienčně ještě pestřejší materiály obsahuje druhá část fondu OVS. Jejich shromážděním se po válce zabývalo evidenční a pátrací oddělení repatričního odboru ministerstva ochrany práce a sociální péče, odkud byly na konci 40. let 20. století předány rovněž do Archivu ministerstva vnitra.¹¹⁾ Jedná se o cenné originální dokumenty z německých koncentračních táborů, věznic a káznic, zřízen-

49

961	Kohn <i>36 388</i> ohne Oskar	II Gersteng 1	20616
962	Kohn <i>36 414</i> ohne Moritz	I. Melantrichg 10	20556
963	Kohn <i>36 414</i> ohne Artur	II. Kezingsgasse 30	20099
964	Klaseš <i>36 379</i> Mitarbeiter Kamil der J.E.G.	I. Karlsgasse 40	19531
965	Klapetš <i>36 121</i> ohne Eug.	V. Ufergasse 4	19486
966	Kirschbaum <i>36 716</i> ohne Wendel	XI. Maleschitz 269	49379
967	Kirschbaum <i>36 136</i> ohne Edu.	I. Ziegeng 32, dt. Lungenheilanstalt	19289
968	Keller <i>36 616</i> ohne Robert	XII. Pochenseliden- gasse 24	14951
969	Hamburger Friedrich	XIII. NO 654	14104
970	Funkenstein <i>36 27 v. 43.</i> ohne Ernst	XIII. Erloweg 13	11129
971	Freund <i>36 534</i> ohne Georg	XII. Agrämerstr. 28	9717
972	Freundfeld <i>36 857</i> ohne Paul	VII. Belozedistr. 29	9571
973	Frank <i>36 391</i> ohne Karl	XII. Schwarzstr. 51	9236
974	Fodor <i>36 613</i> Mediziner Friedrich	II. Tuchmühlberg 32	9159
975	Deutsch <i>36 922</i> ohne Gustav	IX. Nr. 13 Anstalt f. Schwachsinnige	5409
976	Flyvare <i>36 361</i> ohne Richard	II. Braunteg. 21, dt. KUMPAVITS, HILFESTELL	48728
977	Fischer <i>36 455</i> ohne Matylda	I. Feingasse 7	6275
978	Deutsch <i>36 483</i> ohne Gustav	I. Benediktng 4	5394
979	Endy <i>36 414</i> ohne Miroslav	II. Stopanng. 611-14	3906
980	Eisenstein <i>36 416</i> ohne Jakob	I. K. Smeting 35	3042

AAv
102

Transportní listina transportu AAv vypraveného 30. července 1942 z Prahy do Terezína (strana 49).

ných převážně na území říše, a z vězeňských transportů vypovídajících o věznění československých občanů. Ty jsou doplněny poválečnými soupisy vězňů, záznamy o jejich repatriaci, o pochodech smrti, výpověďmi a vzpomínkami vězňů, protokoly o exhumaci mrtvol vězňů a dalšími dokumenty. Tato část fondu byla již před svým uspořádáním a zinventarizováním ve Státním ústředním archivu v Praze v roce 1966 pracovníčně označována jako Koncentrační tábory – okupační vězeňské spisy (KT-OVS).¹²⁾

Významný celek představují materiály týkající se židovského ghetta v Terezíně. Část z nich pochází od výše zmíněného ministerstva ochrany práce a sociální péče.

498/Bz		124	Ind. 548		
Name L e d e r e r			Vorname Emil		Reg. Nr. 75915
Geb.-Dat.		Geb.-Ort		Stand	Staatszugeh.
Religion		Beruf Landwirt		Letzte Wohnadresse Pluhow 10	
Wohnung in Theresienstadt		J IV/27	44	Landstr. 12/24	
	10/12	E I 137	255	Parkstr. 6	
	43	Seestr. 5/137			
	29/7	Parkstr. 6 Präs.			
Anmerkung:				Gestorben	Abgegangen 24

Karta osoby osvobozené v terezínském ghettu.

Jsou to všechny transportní listiny se jmennými seznamy osob, které byly zařazeny do židovských transportů vypravených do Terezína z území Protektorátu Čechy a Morava, dále část transportních listin vztahujících se k transportům do terezínského ghetta z Německé říše a z dalších míst okupované Evropy, a také část transportních listin se seznamy osob deportovaných z Terezína dále na Východ do vyhlazovacích koncentračních táborů. Mezi cenné materiály patří rovněž originální kartotéka osob osvobozených v Terezíně, zřejmě neúplná kartotéka osob zemřelých v terezínském ghettu a kartotéka osob zpopelněných v terezínském krematoriu sestavená na základě dochovaných kremačních záznamů.¹³⁾

Další cenné terezínské materiály předal do Archivu ministerstva vnitra již v červnu 1945 JUDr. Heřman Weisz, který je s ohrožením vlastního života zachránil během svého pobytu v terezínském ghettu.¹⁴⁾ Jeho společníkem byl tehdy Leo Fink.¹⁵⁾ Oba pracovali v terezínské ústřední evidenci, kde postupně pořizovali opisy všech seznamů osob procházejících ghettem, přičemž k jednotlivým osobám připisovali další informace – úmrtí, popravy či deportace do koncentračních táborů. Po velkých říjnových transportech do Osvětimi v roce 1944 se vedení ghetta rozhodlo veškerý evidenční a statistický materiál odvěčených osob zničit. V této době se oběma mužům podařilo opisy pečlivě uschovat a nevyzradit nic ani při výsleších, které následovaly. V nebezpečné opisovací práci pokračovali až do osvobození ghetta.¹⁶⁾ Velmi zajímavý a tolik pravdivý je názor dr. H. Weisze na význam zachráněných materiálů, který viděl krátce po skončení druhé světové války ve třech rovinách – aktuální, historické a mezinárodní. U historického významu uvádí: „Jsem přesvědčen, že se jednou bude psát historie koncentračních táborů,

JÜDISCHE SELBSTVERWALTUNG Krematorium						Ofen Nr. III	
						Datum 25. 8. 44	
Pd. Nr.	Zeit			Temperatur °C		Name u. Vorname	Sarg Nr.
	Be- ginn	Ende	Pausen	Beginn	Ende		
1	8:20	10:10		10	10	W	Wassner
2	9:10	10:30		10	10	W	Wassner
3	10:10	11:00		10	10	W	Wassner
4	10:30	11:00		10	10	W	Wassner
5	10:30	11:00		10	10	W	Wassner
6	11:10	11:40		10	10	W	Wassner
7	11:10	11:40		10	10	W	Wassner
8	11:10	11:40		10	10	W	Wassner
9	11:10	11:40		10	10	W	Wassner
10	11:10	11:40		10	10	W	Wassner
11	11:10	11:40		10	10	W	Wassner
12	11:10	11:40		10	10	W	Wassner
13	11:10	11:40		10	10	W	Wassner
14	11:10	11:40		10	10	W	Wassner
15	11:10	11:40		10	10	W	Wassner
16	11:10	11:40		10	10	W	Wassner

Kaffee	7	
Zugabe	1	16
Wasser	7	
Stroh	1	16
Bestand		

563-D-45/TK-2nottig Seite 4

Kremační záznamy terezínského krematoria z 25. září 1944.

což znamená především statistické zjištění počtu, a pokud možno jmen a osudů lidí prošlých těmito peklí a zpracování takto získaného materiálu z různých hledisek.⁽¹⁷⁾

Na základě zachráněného evidenčního materiálu vyhotovili zřejmě pracovníci Archivu ministerstva vnitra dvě kartotéky osob, které prošly terezínským ghettem. Je to kartotéka Židů deportovaných do Terezína z území protektorátu a kartotéka Židů cizí státní příslušnosti deportovaných do Terezína z Německé říše a jiných okupovaných evropských států. Ve fondu OVS jsou dále uloženy dotazníky pro židovské míšence shromážděné v terezínském ghettu, či protokoly ze zasedání Židovské rady starších a jiné zprávy ze života v ghettu, ale pouze z roku 1945.

9332
 KL: Winn, Buchenwald Lagerstufe: I. HAHL-Nr.: 4.563 T

Häftlings-Personal-Karte

Fam.-Name: <u>H r d l i c k a</u>	Überstellt	Personen-Beschreibung:
Vorname: <u>Ludvik</u>	am: _____ an KL _____	Größe: <u>170</u> cm
Geb. am: <u>in Altbunzlau</u>		Gestalt: <u>schlank</u>
Stand: <u>verh.</u> Kinder: <u>1</u>	am: _____ an KL _____	Gesicht: <u>oval</u>
Wohnort: <u>Altbunzlau, Sz. Bruders/T</u>		Augen: <u>blaugrau</u>
Strasse: <u>Melnicka ul 59-Protektomat</u>	am: _____ an KL _____	Nase: <u>spitz</u>
Religion: <u>rk.</u> Staatsang: <u>Pol.</u>		Mund: <u>sch.</u>
Wohnort d. Angehörigen: <u>Mefrau:</u>	am: _____ an KL _____	Ohren: <u>1, abgetoh</u>
<u>Anna H., Altbunzlau, w.c.</u>		Zähne: <u>lückenh.</u>
Eingewiesen am: <u>1.10.43</u>	am: _____ an KL _____	Haare: <u>braun</u>
durch: <u>St. pol. Reichenberg-SuSa</u>	am: _____ an KL _____	Sprache: <u>tschech.</u>
in KL.: <u>Buchenwald</u>		Bes. Kennzeichen: <u>Tubw.</u>
Grund: <u>Polit. Tech. che</u>	Entlassung:	<u>re. Marm.</u>
Vorstrafen: <u>keine</u>	am: _____ durch KL: _____	Charak.-Eigenschaften:
	mit Verfügung v: _____	
Strafen im Lager:		Sicherheit b. Einsatz:
Grund: _____ Art: _____		Körperliche Verfassung:

15

Karta vězně koncentračního tábora Buchenwald.

Tedy pravděpodobně ty dokumenty, které na sklonku války nestihly být zničeny.

Dokumentace z koncentračních táborů je v největším rozsahu dochována ke koncentračním táborům Buchenwald a Mauthausen. Ve fondu jsou uloženy tři originální buchenwaldské kartotéky a jedna kartotéka z Mauthausenu evidující československé občany vězněné v těchto táborech. Karty obsahují název tábora, vězeňské číslo s grafickým označením kategorie vězně,¹⁸⁾ osobní údaje a popis vězně, datum a důvod předání do koncentračního tábora a název úřadu, kterým bylo provedeno. Dále zde mohou být uvedeny údaje o přemístění a propuštění vězně či o trestech v táboře, někdy bývá připojena i fotografie vězně. K oběma koncentračním táborům jsou ve fondu uloženy různé jmenné seznamy vězňů československé státní příslušnosti a korespondence vztahující se k repatriaci vězňů. Velmi cenné materiály představují originální ručně psané sešity evidující osoby popravené v Mauthausenu a zastřelené na útěku v srpnu až prosinci 1938 a v únoru 1940 až září 1944. Dále se zde nachází kniha vězňů zachycující jmenné seznamy transportů do Mauthausenu asi od května 1943 do prosince 1944.¹⁹⁾ Historie předání těchto materiálů do archivu zůstává bohužel ne zcela objasněna. S největší pravděpodobností půjde o dar některého přeživšího vězně podobně jako v případě evidenčních materiálů z terezínského ghetta. V roce 1966 projevilo Rakousko prostřednictvím svého vyslanectví v Praze zájem o všechny mauthausenské materiály spravované několika československými institucemi, protože připravovalo zřízení památníku a muzea v Mauthausenu. Rozhodnutí zúčastněných institucí znamenalo zachování těchto cenných originálů i ve fondu OVS.²⁰⁾

		19	43		
65	Zamrzyci	Stanislav	S.F.-Bl.	26.2.1943	Freitod durch Erhängen
66	Trusow	Nikolaj	R.Z.Hb.	4.3.1943	Auf der Flucht erschossen
67	Zamustjan	Stefan	--	"	
68	Zsackamon	Ignon	--	"	
69	Sabiron	Abraham	--	"	
70	Kutubow	Ignon	--	"	Freitod u. Erhängen
71	Neustadt	Holtz	Schutz	23.3.1943	
72	Vorreiter	Emil	--	"	Erhängt (Exekution)
73	Burayl	Stanimel	Feln.Hb.	24.3.1943	
74	Damcluk	Josef	" Sch.	"	
75	Ploschkin	Nikolaj	Rass.Sch.	"	Freitod durch Erhängen
76	Zaier	Karl	S.F.-DR	25.3.1943	
77	Dudač	Josef	S.F.-Bl.	27.3.1943	--
78	Kowalov	Iwan	S.F.-Rass.	30.3.1943	Auf der Flucht erschossen
79	Prokofiev	Konstant.	"	"	
80	Schlenk	Reanan	S.F.-DR	3.3.1943	Freitod durch Erhängen
81	Schacke	Franz	S.F.-DR	7.3.1943	Freitod durch Elektrozit
82	Birkle	Josef	Romo.Sch.	4.4.1943	Auf der Flucht erschossen
83	Scandauczyk	Emilio	Blau.Hb.	6.4.1943	Erhängt (Exekution)
84	Ekler	Pyro	S.F.-DR	7.4.1943	Auf der Flucht erschossen
85	Glassner	Miroslav	Rass.Sch.	--	Freitod durch Elektrozit
86	Polz	Johann	--	8.4.1943	Freitod durch Erhängen
87	Stojanovic	Milan	Jug.Sch.	15.4.1943	Auf der Flucht erschossen

Záznamy evidující osoby zemřelé nepřirozenou smrtí v koncentračním táboře Mauthausen.

Fond obsahuje rovněž materiály týkající se dalších koncentračních táborů, jako je Dachau, Flossenbürg, Gross-Rosen, Osvětim, Ravensbrück a Sachsenhausen. Často se jedná o jmenné seznamy československých občanů vězňených a zemřelých v těchto táborech, či seznamy repatriantů vyhotovované repatriáčními úřady po válce. Výjimku představují materiály z Gross-Rosenu a Osvětimi. Vedle seznamů zemřelých a popravených československých občanů v Gross-Rosenu jsou zde uloženy také např. povolení k sňatkům vydaná příslušníkům strážní jednotky SS v tomto táboře, nebo úmrtní listy z větší části cizích státních příslušníků zemřelých v Gross-Rosenu. Rovněž osvětimský materiál obsahuje vedle četných seznamů vězňů, většinou československých občanů (např. politických vězňů předaných do Osvětimi v 2. polovině roku 1941 řidičimi úřadovnými gestapa v Praze a v Brně), další dokumenty, mimo jiné výpovědi o lékařských pokusech v táboře, transportní listiny osob deportovaných do Osvětimi v roce 1942 ze Slovenska a z koncentračního tábora Lublin, či soupis materiálů shromážděných po válce Polskou komisí pro zjištění válečných zločinů v Krakově. Na tomto místě stojí za zmínku také matrika zemřelých v koncentračním táboře Dachau, kterou se Státnímu ústřednímu archivu v Praze podařilo získat teprve v roce 1989. Pochází z pozůstalosti Ferdinanda Horkého z Prahy.²¹⁾ Ale nejedná se o originální německou dokumentaci z Dachau, přestože se nachází v originálním tiskopisu táborové knihy mrtvých. Jejím autorem je pravděpodobně pracovník ministerstva národní obrany a bývalý vězeň z Dachau Karel Zháněl, který byl po osvobození tábora pověřen, aby založil matriku československých občanů zemřelých v koncentračním táboře Dachau. Matrika

Müftl.-Bekleidungskammer
1907-3149
Kriegsministerium
Mandat des Reichs
OP-8472-3/168

Z a g a n g e an 6. Juni 1941
Bingeliefert von der Geheimen Staatspolizeistelle

Part. Art.	Müftl. Nr.	N a m e	Vorname	Geb. Dat.	Geb.-Ort.	beruf.
Schutz	Tsch. 17045	Velecky	Johann	19.	Birnbaum	Polizeibeant.
"	Jude 17046	Hass	Moritz	19.	Grömsdorf	Kaufmann
"	" 17047	Wetheimer	Leo	5.	Pilgrane	Rechtsanwalt
"	" 17048	Wolcnowicz	Franz	30.	Sewluz	Tischler
"	" 17049	Arely	Oskar	9.	Prosen	Eisenbahner
"	" 17050	Kohn	Ernst	26.	Jamitz	Landwirt
"	Tsch. 17051	Karafiat	Franz	23.	Brünn	Weber
"	" 17052	Ziska	Jaroslau	13.	Duhonice	Arbeiter
"	Jude 17053	Rupperecht	Max	3.	Wischau	Handelsangest.
"	" 17054	Hemlich	Arnold	21.	Oberkerogewe	Fleischh.
"	" 17055	Birnbaum	Robert	1.	Wien	Besitzer
"	" 17056	Steinhardt	Bernhard	14.	Valch-Bystritz	Landwirt
"	" 17057	Steinhardt	Siegfried	5.	"	"
"	" 17058	Elsner	Otto	15.	Bukau	Kaufmann
"	Tsch. 17059	Fildan	Johann	5.	Oplötan	Journalist.
"	" 17060	Martinek	Anton	22.	Milatic	Maurer
"	Jude 17061	Wantoch	Rudolf	10.	Abzdorf	Reisender
"	" 17062	Brech	Faul	3.	Olmitz	Techn. Angest.
"	" 17063	Grotte	Arthur	31.	Holitz	Priv. Angest.
"	Tsch. 17064	Kypoun	Franz	2.	Otdrusice	Eisenbahner
"	Jude 17065	Kraus	Leo	31.	Wien	Bauarbeiter
"	Tsch. 17066	Strasyl	Josef	28.	Ceslau	Lehrer
"	" 17067	Stepanek	Rudolf	12.	Slapenice	Tischler
"	Jude 17068	Stein	Leo	1.	Teltach	Kaufm. Angest.
"	Tsch. 17069	Stangl	Rudolf	1.	Filsen	Schloßer
"	" 17070	Pryc	Jaroslau	14.	Lundenburg	Kaufmann
"	Jude 17072	Pick	Karl	4.	Heralots	Marktfahrer
"	" 17073	Schwarz	Julia n	23.	Leipnik	Restaur.
"	" 17074	Weissenstein	Moritz	10.	Trpin	Schuhmacher
"	Tsch. 17075	Lostak	Josef	21.	Rostein	Privatbesitzer
"	Jude 17076	Wolkenstein	Siégmund	23.	Brünn	Reisender
"	" 17077	Marmor	Erwin	11.	Hocznia	Kaufmann
"	Tsch. 17078	Drinek	Anton	22.	Hluk	Maurer
"	Jude 17079	Fischer	Beil	8.	Loschitz	Kaufmann
"	Tsch. 17080	Sispera	Methia	15.	Milekajt	Landwirt
"	" 17081	Kudlacek	Jaroslau	29.	Ivanice	Metalldreher
"	Jude 17082	Baru	Adolf	25.	Brünn	Öfts. Diener

Seznam politických vězňů dodaných do Osvětimi řídicí úřadovou gestapa v Brně 6. června 1941 (1. strana).

obsahuje 1247 matričních záznamů psaných zpětně od května 1945 do roku 1941. Také další materiály z Dachau uložené ve fondu OVS jsou údajně výsledkem evidenci práce K. Zháněla.²²⁾

Ve druhé části fondu najdeme rovněž materiály vztahující se k pobočkám koncentračních táborů nacházejících se v letech 1939 až 1945 na území protektorátu a Sudetské župy. Jsou to např. seznamy vězňů z největšího pobočného tábora koncentračního tábora Flossenbürg, který byl zřízen v březnu 1944 v Litoměřicích, či úmrtní záznamy z Litoměřic a seznamy uren. Vězni litoměřického tábora pracova-

Umschulungslager Linden bei Deutsch-Brod.		Nr. 789	
Name E g e l		Vorname Viktor	
Geburtsort Brünn		Heimatlufungs- gemeinde Prag	
Heimatsgemeinde		Geburts- datum 25.5.1863	
Religion mennonisch		Stand ledig	
Beruf früher Besatzter		Beruf angeschult	
Letzte Adresse Prag I., Weleslawingasse 3.		Ausweispaß Bürgerleg.	
Nächste Adresse		4,921b	
Reisegeld bew. ja		Leb. Kart. Ab. abgegeben	
Rückreiseg. bew. ja 21			
Antritt 13.6.1941		Erfassung 10.8.1941	
A501 - In Ö. 501 - in - Bur.			

Karta osoby internované v táboře pro mladé židovské muže v Lípě u Havlíčkova Brodu.

li na stavebním projektu označovaném Richard.²³⁾ Do roku 1967 byly ve fondu uloženy i originální kartotéky osob cizí státní příslušnosti vězňených v Litoměřicích, které v té době získal Státní oblastní archiv v Litoměřicích.²⁴⁾ Další pobočný tábor na našem území představuje Poříčí u Trutnova. Byla to jedna z největších poboček koncentračního tábora Gross-Rosen pro ženy, zřízená v Poříčí v březnu 1944 ze dvou pracovních táborů pro židovské ženy z Horního Slezka.²⁵⁾ Ve fondu OVS jsou uloženy seznamy vězňů internovaných v tomto táboře a jeho okolních pobočkách a zprávy o těchto táborech. Rovněž zlomky materiálů z některých táborů pro Židy, židovské míšence a osoby ze smíšených židovských manželství jsou součástí fondu. Jedná se především o kartotéku osob vězňených v pracovním táboře pro mladé židovské muže v Lípě u Havlíčkova Brodu či o jmenné seznamy z táborů pro muže ze smíšených manželství v Načetíně a v obci Kalek na Chomutovsku.

Ve fondu se nacházejí také různé seznamy československých Židů, kteří emigrovali v roce 1945 a 1946 do Palestiny (též seznam následných repatriantů). V neposlední řadě je na místě zmínit materiály týkající se pochodů smrti z koncentračních táborů a exhumací mrtvol politických vězňů z hromadných hrobů na území tehdejšího Československa.

V roce 2000, kdy byly v Německu a Rakousku přijaty zákony na odškodnění obětí nacismu, včetně osob totálně nasazených, vzrostl význam materiálů fondu týkajících se pracovního nasazení československých občanů zejména na území Německé říše. Jde bohužel pouze o zlomky materiálů, mezi něž patří např. dvě kartotéky osob československé státní příslušnosti nasazených na práci v Německu, dále spisy nasazených osob (dotazníky, životopisy) pořizené německými podniky po

Tábor Schwarzenborn.

10997 11382

G e i s l e r František

: Horní Lípka okr. Králupy

Horní Lípka okr. Králupy

Horní Lípka č. 63 okr. Králupy

německá ženatý 1 syn 11 let, dcera 15 let

Obecní německá Horní Lípka

Zedník u stavitele Hübsera, Králupy.

německy *C. D.*

- dřívevritec

ANNA Rosenbergerová, německá

Josef, zedník, Horní Lípka, německá

Anna ros. Seifertová, německá

Болдух, Египташ *ЭВИТТРУ 02/438/1/1, 26. IX. 49*

4754, 10. III. 41

1923-1936 něm. Soc. demokr. strana
od 1936 BDP, *SMP, SA

--

německá armáda od 9. III. 1941 - kapitulace jako Obgefr.
Zajištění horska (Proviant.) K.V.K.II. tř.

Heeresverwaltungsdienst Skien

Hodlám se navrátiti k svému zaměstnání.

7/10 45 25. IX. 49

Osobní záznam příslušníka wehrmachtu pocházejícího z Československa a internovaného v táboře Schwarzenborn.

válce, nemocniční listy československých občanů hospitalizovaných během války v německých nemocnicích či úmrtní listy osob zemřelých v Německu.

Zajímavé dokumenty poněkud odlišného charakteru představují osobní spisy příslušníků wehrmachtu československé státní příslušnosti vězňených po válce v internačních táborech Frondheim, Hölen a Schwarzenborn.

Jak již bylo uvedeno, škála provenience písemností druhé části fondu OVS je široká. S ohledem na tuto skutečnost byl v roce 1985 ve Státním ústředním archivu v Praze vypracován soupis lokalit, který slouží jako interní pomůcka fondu.²⁶⁾ Na závěr zde uvedme ještě alespoň některá místa německých táborů, káznic a věz-

nic, jejichž torza záznamů fond obsahuje – Amberg, Bayreuth, Berlín, Drážďany, Freising, Hamburk, Natzweiler, Neuengamme, Norimberk, Radeberg u Drážďan, Straubing, Waldheim, Zwickau.

V roce 2007 byly do fondu OVS zařazeny jako nezpracované dodatky materiály pocházející ze Studijního ústavu ministerstva vnitra, kde byly označeny číslem 101 (Gestapo Praha).²⁷⁾ Jedná se asi o 300 kartonů písemností vztahujících se vesměs také k věznění československých občanů v letech 1939 až 1945, mezi nimiž najdeme z velké části různé vězeňské a soudní spisy z území protektorátu i Německé říše, rozsudky německých soudů mimo jiné nad osobami stíhanými za odbojovou činnost v ilegální KSČ či zlomky písemností řídicích úřadoven gestapa v Praze a v Brně a jejich venkovních služeben, které se týkají odhalování odbojových skupin, zadržení polských a sovětských dělníků v protektorátu uprchlých z pracovního nasazení v Německu nebo rušení českých spolků a tělovýchovných organizací a zabavení jejich majetku. Na závěr je zařazeno několik zcela odlišných dokumentů, např. kopie materiálů ze soudního procesu s Adolfem Eichmannem v Jeruzalémě v roce 1961 a kopie dokumentů k organizaci a činnosti Ústředny pro židovské vystěhovalce v Praze.²⁸⁾

O využívání výše popisovaných materiálů sbírkového fondu Okupační vězeňské spisy pro úřední výpisy o věznění a pracovním nasazení v letech 1939 až 1945 pojednává část kapitoly Heleny Nováčkové v knize „Aby na nic a na nikoho nebylo zapomenuto. K jubileu ústředního archivu českého státu 1954–2004“.²⁹⁾

■ **Monika Sedláková** (1972), odborná archivářka Národního archivu, kde se specializuje na archivní fondy německé okupační správy v Protektorátu Čechy a Morava. Je doktorandkou Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a její doktorská práce se týká arizace židovských podniků a živností v protektorátu.

Poznámky:

¹⁾ Od r. 1950 název změněn na Ústřední archiv ministerstva vnitra, od r. 1954 Státní ústřední archiv v Praze, který byl v r. 2004 v souvislosti s 50letým výročím přejmenován na Národní archiv. Srov. *Aby na nic a na nikoho nebylo zapomenuto. K jubileu ústředního archivu českého státu 1954–2004*, kol. pracovníků Státního ústředního archivu v Praze pod vedením E. Benešové, Praha 2004.

²⁾ S výjimkou nepatrných zlomků materiálů z německé věznice ve Vratislavi a Lidového soudního dvora v Berlíně.

³⁾ Národní archiv (dále jen NA), f. Archivní registratura – Ústřední archiv ministerstva vnitra (dále jen AR-ÚAMV), 1949–1950, kart. 9, sign. 368.8, OVS.

⁴⁾ Soubor obsahuje více než 140 kartonů vězeňských spisů a 16 kartotéčních krabic s vězeňskou evidencí.

⁵⁾ NA, f. AR-ÚAMV, 1949–1950, kart. 9, sign. 368.8, OVS.

⁶⁾ Tamtéž. Záznamy jsou dochovány mezerovitě.

⁷⁾ Zákon ze dne 19. prosince 1946 o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození. Viz *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, roč. 1946, č. 107, s. 1677–1685.

⁸⁾ NA, f. AR-ÚAMV, 1949–1950, kart. 9, sign. 368.8, OVS; 1951–1954, kart. 41, sign. 355.2, OVS.

- ⁹⁾ Vězeňské spisy z Mírova vedené na více než 3260 osob, z nichž ve věznicí zemřelo 660, jsou uloženy ve 160 kartonech. Jmenné seznamy viz NA, f. AR-ÚAMV, 1949–1950, kart. 9, sign. 368.8, OVS; 1951–1954, kart. 41, sign. 355.2, OVS.
- ¹⁰⁾ Brodová Libuše, *Okupační vězeňské spisy (1938–1945)*, inventář, Praha 1956.
- ¹¹⁾ Viz záznamy na evidenční kartě JAF k fondu OVS.
- ¹²⁾ Machatková Raisa – Bubeníčková Růžena, *Okupační vězeňské spisy (1939–1948)*, inventář k 2. části, Praha 1966.
- ¹³⁾ Pátrací oddělení MOPSP předalo společně s terezínskými materiály také soupis obdobných materiálů a kartoték, které v té době vlastnila Židovská náboženská obec v Praze a Národní správa majetkových podstat Majetkového úřadu a Vystěhovaleckého fondu. Srov. NA, f. AR-ÚAMV, 1949 až 1950, kart. 9, sign. 368.8, OVS.
- ¹⁴⁾ Heřman Weisz byl do Terezína deportován 30. 11. 1941 s transportem H pod p. č. 369 a v Terezíně se dožil osvobození. Viz Židovské muzeum v Praze (ŽMP), databáze Institutu Terezínské iniciativy „Terezín Digital Resource Centre“. Těž Terezínská pamětní kniha. *Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945*, 2 díly, vyd. Nadace Terezínské iniciativy, Praha 1995.
- ¹⁵⁾ Leo Fink byl do Terezína deportován 14. 12. 1941 s transportem M pod p. č. 5 a rovněž se v Terezíně dožil osvobození. Viz informační zdroje z pozn. 14.
- ¹⁶⁾ Srov. dopis JUDr. Heřmana Weisze a Leo Finka z 18. 6. 1945 adresovaný Archivu ministerstva vnitra. Viz NA, f. AR-ÚAMV, 1935–1945, kart. 62, sign. 1/6, OVS.
- ¹⁷⁾ Tamtéž.
- ¹⁸⁾ Obrácený trojúhelník červené barvy mají na kartě političtí vězni, naopak trojúhelník zelené barvy vězni kriminální. Písmeno umístěné v trojúhelníku označuje národnost vězně (např. T-Tscheche). Židé byli onačeni červenou šesticípu hvězdou.
- ¹⁹⁾ Další část těchto evidenčních knih spravuje Vojenský historický archiv v Praze.
- ²⁰⁾ Státní ústřední archiv v Praze zastával tehdy stejné stanovisko jako Svaz protifašistických bojovníků v Praze. Rakouské straně mělo být umožněno pouze pořízení kopií. Viz korespondence čs. ministerstva zahraničních věcí s rakouským vyslanectvím v Praze a se Státním ústředním archivem v Praze z roku 1966. Srov. NA, f. Archivní registratura – Státní ústřední archiv v Praze (dále jen AR-SÚA), 1955–1967, kart. 114, sign. 355.1, OVS.
- ²¹⁾ Archiv zakoupil matriku od Evy Braunové z Prahy. Srov. NA, f. AR-SÚA, 1986–1990, kart. 24, sign. 311, SÚA 800/30-89.
- ²²⁾ Výpověď Dr. Stanislava Zámečnicka, CSc. (bývalého vězně z Dachau) z r. 1988. Srov. NA, f. AR-SÚA, 1986–1990, kart. 133, sign. 361, 1/58.
- ²³⁾ Bliže k táboru Der Ort des Terrors. *Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, vyd. Wolfgang Benz a Barbara Distel, Bd. 4 (Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück), München 2006, s. 175–185.
- ²⁴⁾ Do SOA v Litoměřicích bylo na základě žádosti tohoto archivu předáno v listopadu 1967 jedenáct kartotéčních zásuvek. NA, f. AR-SÚA, 1955–1967, kart. 114, sign. 355.1, OVS. Od roku 1989 je tento soubor kartotéčních listků v péči Památníku Terezín.
- ²⁵⁾ Bliže Der Ort des Terrors. *Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, vyd. Wolfgang Benz a Barbara Distel, Band 6 (Natzweiler, Gross-Rosen, Stutthof), München 2007, s. 412 až 416.
- ²⁶⁾ Olga Janáčková, *Okupační vězeňské spisy. Podrobný soupis lokalit k inv. č. 1-73 sbírky, kartony 1-47 (1938–1949)*, interní pomůcka, Praha 1985.
- ²⁷⁾ Do této doby byly součástí fondu Gestapo-fidící úřadovna Praha uložené rovněž v Národním archivu. Tento fond byl s ohledem na jeho zavádějící název v roce 2007 zrušen.
- ²⁸⁾ Srov. soupis materiálů fondu 101 vyhotovený ve Studijním ústavu ministerstva vnitra v roce 1968 (nyní v NA).
- ²⁹⁾ Aby na nic a na nikoho nebylo zapomenuto..., kapitola Nahlédací agendy a rešerše, *Věznění, deportace, nucené pracovní nasazení 1939–1945*, s. 118–124.

Perspektivy vzdělávací činnosti Památníku Terezín

Jan Špringl

V nedávné době uběhlo již patnáct let od založení vzdělávacího oddělení Památníku Terezín, které se specializuje na bezprostřední práci se školní mládeží a pedagogy. Hlavní náplní činnosti pracovníků tohoto oddělení je zejména pořádání vzdělávacích seminářů, jejichž obsah přirozeně vychází z poslání zmiňované instituce: připomínání smutných událostí odehrávajících se v Terezíně a pobočce koncentračního tábora Flossenbürg v Litoměřicích v letech druhé světové války a vysvětlování jejich příčin. Existence specializovaných vzdělávacích pracovišť patří v současné době k určitému standardu mnoha podobných muzejních a výzkumných institucí v Evropě i jinde ve světě.

Prvním úkolem, který před tímto pracovištěm vyvstal po jeho založení v roce 1993, bylo nabídnutí českým školám kvalitní externí výuky o holocaustu, o perzekuci odpůrců nacionálního socialismu a mnoha aspektech s ním spojených.¹⁾ V žádném případě to nebyl úkol jednoduchý, neboť po politické změně v roce 1989 došlo k masivnímu poklesu zájmu o terezínskou problematiku ze strany nejmladších domácích návštěvníků Památníku Terezín – české školní mládeže,²⁾ která je již ovšem našťastí minulostí. Postupně se k této stěžejní práci vedle různých nárazových činností připojilo ještě pořádání podobných seminářů pro zahraniční zájemce (zejména pro školní skupiny ze SRN a Rakouska),³⁾ organizace uměleckých soutěží pro mládež (literární a výtvarné)⁴⁾ i seminářů pro pedagogy,⁵⁾ vydávání čtvrtletníku Zpravodaj Památníku Terezín⁶⁾ a další aktivity.

Záležitosti výše nastíněné a mnohokrát detailně popisované v předcházejících ročnících tohoto sborníku jsou již po léta „pravidelným chlebem“ pracovníků Památníku Terezín. Nicméně, ačkoliv se jedná o činnosti z hlediska obsahu i formy časem prověřené, přece jen je třeba klást si otázky, které se týkají jednak nutnosti jejich případného reagování na současné události se vztahem k terezínské problematice a dále vývoje z hlediska nových forem a přístupů k nim. Důsledkem těchto úvah bylo například na jedné straně zvolení tématu „Jak viděli a vidí svět“ v rámci letošního ročníku literární a výtvarné soutěže pro mládež a na straně druhé též zřízení nové multimediální učebny.

Volba sloganu „Jak viděli a vidí svět“ pro letošní uměleckou soutěž byla vyvolána silicí aktivitou pravicových extremistických hnutí. Vzpomeňme si, že jejím konkrétním výrazem byla například v minulém roce organizace manifestace na pražském Židovském Městě v den výročí Křišťálové noci, nebo letos příprava podobného průvodu v Plzni, který byl naplánován přesně na den, kdy byl vypraven z tohoto města před 66 lety transport Židů do terezínského ghetta. Školní mládež měla být prostřednictvím volby tohoto tématu přivedena nenásilnou formou k úvaze nad tím, jak se nejspíše musí cítit lidé, kteří byli před desítkami let přímo postiženi naplňováním zvrácené ideologie nacionálního socialismu a dnes jsou nuceni sledovat takovéto aktivity pravicových extremistických skupin, dozvídají

Účastníci pedagogického semináře Jak vyučovat o holokaustu při jedné z pracovních fází workshopu „Od čísla ke jménu“.

se o rasově, nacionálně a xenofobně motivovaných násilných činech, anebo jsou konfrontováni se snahami svých některých spoluobčanů o popření faktu, že nacistické Německo organizovalo systematické vyvražďování židovského obyvatelstva na jím ovládaných územích v letech druhé světové války. Probuzení zájmu o dění ve svém okolí, prevence apatie proti snahám pravicových extremistů i dalších nedemokratických a všeobecně netolerantních tendencí a dále tříbení empatických schopností byly hlavními cíly tohoto ročníku výtvarné a literární soutěže.

Jak již bylo řečeno, bezprostřední reakcí na současnost bylo i zřízení nové multimediální učebny pro potřeby vzdělávací činnosti. Existence a využívání nových technologií zejména v oblasti výpočetní techniky a informačních médií jsou jedním ze základních aspektů každodenního života dnešní společnosti. Protože zvláště školní mládež k nim má velmi blízký vztah, je pak přirozeně nutné v rámci možností tomuto faktu podřídit i přístup k žákům z hlediska využívaných výukových metod a nástrojů. Zřízením multimediální učebny se Památníku Terezín v tomto směru otevřely nebyvalé možnosti, a to nejen přímým zapojením internetu do výukového procesu i prostřednictvím workshopů na něj navázaných (například o popírání holokaustu apod.), ale také v případě tvorby nových vzdělávacích produktů sice na tomto médiu nezávislých, ovšem s výpočetní technikou spojených. V této souvislosti je třeba zmínit se zejména o produktech vznikajících za partnerské spolupráce Památníku Terezín a *Shoah Foundation Institute for Visual History and Education* se sídlem ve Spojených státech amerických.

Shoah Foundation Institute for Visual History and Education (v češtině a zkráceně *Institut Nadace Šoa*) v současné době spravuje nejrozsáhlejší archiv filmových záznamů výpovědí pamětníků přeživších holokaust, které byly natáčeny v 90. letech minulého století v rámci projektu iniciovaného režisérem Stevenem Spielbergem. Jedná se o 52 000 nahrávek v 32 jazycích, které byly pořízeny v 56 zemích. Protože mnohé z nich byly natočeny i v českém jazyce, přirozeně se nabízela možnost jejich využití k tvorbě vzdělávacích produktů, které pak mohou být na jedné straně využívány v multimediální učebně památníku a na straně druhé mohou být poskytovány také učitelům jako pomůcka při výuce novodobých dějin a občanské výchovy.

Celý projekt tvorby vzdělávacích produktů ve spolupráci s *Institutem Nadace Šoa* stále ještě probíhá a má celkem tři fáze. V první fázi byly nejdříve vybrány a sestřihány tematické bloky ze zaznamenaných vyprávění. Z těch by pak již měly být do konce roku 2008 vytvořeny konkrétní výukové materiály, které jednak budou sloužit jako doplněk dosud používaných přednášek a workshopů vzdělávacího oddělení a jednak na jejich základě budou vytvořeny struktury přednášek a workshopů nových. V poslední fázi pak bude překročeno k tvorbě modelových hodin s využitím zmiňovaných výpovědí, které by měly být distribuovány do škol. K tvorbě těchto modelových hodin byl sestaven tým čítající několik učitelů, kteří mají bezprostřední přehled o současných potřebách, limitech a konkrétním průběhu vzdělávacího procesu v českých školách, což se samozřejmě musí pozitivně promítnout do výsledků celé práce.

Právě v bezprostřední spolupráci s učiteli na straně jedné a domácími i zahraničními institucemi zabývajícími se stejnou problematikou jako Památník Terezín na straně druhé lze hledat jasná východiska pro další perspektivy činnosti vzdělávacího oddělení; v této spolupráci je skryt velmi silný potenciál k realizaci mnoha probíhajících, zamýšlených i rozpracovaných projektů, jejichž prostřednictvím pak lze dosáhnout cílů, které se týkají například flexibilního reagování na problémy dnešní doby se vztahem k minulosti a dále přizpůsobení výukových metod současným trendům. Samozřejmě vše nastíněné by nemohlo být uskutečňováno, pokud by nebyla získávána finanční podpora například ze strany veřejné správy České republiky⁷⁾ i jiných institucí⁸⁾ a jednotlivců.⁹⁾ Věřme, že zmiňované perspektivy nebudou narušeny absencí ani jednoho z nastíněných předpokladů, jež jsou nutné pro bezproblémový průběh vzdělávací činnosti Památníku Terezín.

Poznámky:

⁷⁾ Program seminářů připravovaných pro české školy byl na počátku existence vzdělávacího oddělení koncipován pouze jako jednodenní. Nicméně určitou změnu v koncipování seminářů přinesl rok 1997 zprovozněním vzdělávacího střediska v terezínských Magdeburských kasárnách, které má i určitou ubytovací kapacitu. O několik let později se k těmto prostorám přidalo ještě další středisko ve Fučíkově ulici s dalšími ubytovacími možnostmi. V důsledku toho pak mohla být rozšířena

nabídka vzdělávacího oddělení také o vícedenní (pobytové) semináře. Náplň vícedenní i jednodenní výuky je tvořena přednáškami, workshopy, prohlídkami, filmovými projekcemi s komentářem, besedami pamětníků apod. V roce 2007 se jich například účastnilo na 5100 žáků českých základních a středních škol. V současné době je poptávka po účasti na těchto seminářích vyšší než kapacitní možnosti Památníku Terezin ve vzdělávací oblasti.

- ²⁾ V roce 1994 tvořila česká školní mládež z hlediska všech návštěvníků bývalé věznic gestapa v Malé pevnosti pouze 4,23 % a v případě návštěvníků Muzea ghetto pouze necelá 2 % (viz Polák Erik, Chládková Ludmila, *Problematika antisemitismu a rasismu ve výchovně-vzdělávací práci Památníku Terezin*. In: Tereziňské listy 24, 1996, s. 134).
- ³⁾ Semináře pro německy mluvící školní skupiny zajišťují dobrovolní pracovníci, kteří jsou do Památníku Terezin vysíláni vždy na jeden rok německou organizací *Aktion Sühnezeichen Friedensdienste (ASF)* a rakouskou institucí *Gedenkdienst*. Vůbec první německy mluvící dobrovolník byl vyslán zmiňovanou rakouskou organizací a začal ve vzdělávacím oddělení pracovat v roce 1996. Z hlediska množství se počet německy mluvících seminaristů pohybuje v současné době okolo 1500 osob ročně.
- ⁴⁾ První ročník literární soutěže se uskutečnil v roce 1994 ve znamení tématu „Co vím o historii antisemitismu, holocaustu a rasismu. Čím bych chtěl přispět k lidské toleranci“ a bylo do ní zasláno pouhých 33 prací. Jako letošní téma již 15. ročníku této literární soutěže byla zvolena otázka „Jak viděli a vidí svět?“ a bylo do ní zasláno 202 prací. Výtvarná soutěž pak začala být každoročně pořádána od roku 1996. Prvním tématem byla „Cesta naděje“ a nechalo se jim ve své tvorbě inspirovat na 150 dětí. Letos pak bylo téma totožné s tématem soutěže literární a zasláno bylo 436 prací. Doposud absolutní rekord byl ovšem zaznamenán v loňském roce, kdy bylo dohromady do obou soutěží zasláno kolem 1100 děl (Blíže *Tereziňské listy, ročníky 1994–2006*).
- ⁵⁾ Práce s pedagogy se začala rozvíjet záhy po založení vzdělávacího oddělení a její počátky byly velmi skromné. Ve spolupráci s Okresním školním úřadem v Litoměřicích byly nejdříve pořádány cykly přednášek o historii regionu s přihlédnutím ke druhé světové válce, tereziňským represivním zařízením a pobožce koncentračního tábora Flossenbürg v Litoměřicích. Na ty poté navázaly několikadenní semináře pořádané Památníkem Terezin ve spolupráci s německou organizací *ASF*, kterých se zúčastňovali čeští i němečtí učitelé, jež nakonec přerostly v pravidelné česko-braniborské semináře. V současné době se na jejich organizaci podílejí velkou měrou některé z partnerských organizací Památníku Terezin (*Národní institut dalšího vzdělávání – NIDV, Regionale Arbeitsstellen für Ausländerfragen, Jugendarbeit und Schule Brandenburg – RAA Brandenburg*). Mimo tyto aktivity na poli organizace pedagogických seminářů pořádá Památník Terezin ve spolupráci s mnoha českými i zahraničními organizacemi (jmenujme například *Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze, brněnské Muzeum romské kultury, Dům Anny Frankové v Amsterdamu, Dům konference ve Wannsee v Berlíně, United States Holocaust Memorial Museum v Washingtonu, Státní muzeum v Osvětimi, Památník Ravensbrück, Památník Yad Vashem v Jeruzalémě, Imperial War Museum v Londýně, Institut Nadace Šoa, Muzeum slovenského národního povstání v Banské Bystrici, Akademie věd Slovenské republiky v Bratislavě apod.) od roku 2000 pravidelný cyklus školení, jehož hlavní náplní je prohloubení znalostí českých učitelů o holocaustu, nebezpečí nacismu, i o dalších aspektech s tím spojených. Vedle rozšíření faktografických znalostí se ovšem učitelé seznamují také s různými metodickými přístupy k vyučování dané materie na různých domácích i zahraničních školách a institucích. Struktura těchto seminářů je v současné době čtyřstupeňová: 1. a 2. stupeň se konají v České republice (*Památník Terezin, Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze*), 3. stupeň je pořádán v partnerské zahraniční instituci podobného zaměření jako Památník Terezin (*Památník Ravensbrück, Státní muzeum v Osvětimi, Památník Dachau*) a 4. stupeň pak od roku 2005 probíhá v izraelském Památníku Yad Vashem v Jeruzalémě. Pořádání těchto seminářů je přímým důsledkem konference s názvem *Fenomén holocaust*, která probíhala v Praze a Tereziňě pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla v roce 1999. Pedagogické semináře jsou od roku 2005 ovšem organizovány také pro učitele ze Slovenské republiky a v současnosti je připravováno školení pro pedagogy z Francie a Itálie ve spolupráci s francouzským *Musée d'Isleu*. V roce 2007 se všech pořádaných pedagogických seminářů účastnilo 269 učitelů.*
- ⁶⁾ Čtvrtletník *Zpravodaj Památníku Terezin – Bulletin* dvojazyčně (česky a anglicky) přináší informace jednak o tereziňské historii, a dále také o současném dění v Památníku Terezin; je rozeslán zdarma klasickou poštou nebo elektronicky všem zájemcům z řad jednotlivců, škol i dalších institucí.

- ⁷⁾ Na tomto místě je třeba jmenovat zejména podporu ze strany Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.
- ⁸⁾ Například *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*, *Terezínská iniciativa*, *International Coalition of Historic Site Museum of Conscience*, *Conference on Jewish Material Claims Against Germany* apod.
- ⁹⁾ V tomto směru největší finanční podporu z řad jednotlivců poskytuje kolínská rodačka a bývalá vězeňkyně terezínského ghetta pani Hana Greenfieldová, která v současné době žije v Izraeli. Z jejího daru je finančně zajišťován průběh uměleckých soutěží Památníku Terezín pro mládež.

Nápisy v bývalé podzemní továrně Kalkspat v Richardu II

Miroslava Langhamerová, Jan Vajskebr

Pracovníci Památníku Terezín Jiří Müller, Drahoslav Matulák a Václav Šustr při snímání sádrového odlitku.

Jedním z úkolů Památníku Terezín je i péče o památku vězňů v koncentračním táboře v Litoměřicích, který byl v roce 1944 nacisty zřízen v českých zemích. Vězni tohoto koncentračního tábora byly nasazeni na stavbě podzemních továren s krycím označením Richard, kam se přesunovala zbrojní výroba z bombardovaného Německa. V prostorách budované podzemní továrny Kalkspat v úseku Richard II, která byla určena pro výrobní provozy firmy Osram, se zachoval z konce druhé světové války zajímavý pramen. Jedná se o dva nápisy na stropních nosnicích výztuže. Oba texty byly nejprve vyryty na dřevěné desky a následně obtisknuty do zasychajícího betonu.

První nápis pochází od ruského (sovětského) vězně Sergeje Suchicha, narozeného 10. ledna 1911 v Taškentu a profesí železniční stavební inženýr. Do litoměřického tábora se dostal s velkým transportem (1495 vězňů) 16. září 1944 z vyhlazovacího tábora Auschwitz II-Birkenau, do něhož byli převážně zařazeni polští vězni zatčení během Varšavského povstání. Sergej Suchich v Litoměřicích obdržel táborové číslo 30 539. Jaký

Rekonstruovaný nápis č. 1.

Rekonstruovaný nápis č. 2.

byl jeho další osud, ale nevíme. Autora druhého nápisu se bohužel nepodařilo na základě dostupné dokumentace identifikovat.

Jelikož prostory, v kterých se nápisy nacházely, měly být v blízké době naplněny radiovým odpadem a zality betonem, hrozilo, že tento unikátní pramen nadobro zmizí. Vedení Správy úložiště jaderného odpadu Richard a Bratrství však projevilo mimořádnou vstřícnost a umožnilo pořádit jejich fotografie i sádrové odlitky. Pra-

covníci Památníku Terezín se vzhledem k postupujícím pracím vydali do podzemí dvakrát, poprvé 7. září 2007 a podruhé 3. dubna 2008. Sejmutí odlitků nápisů provedl restaurátor Jiří Müller za pomoci Drahoslava Matuláka a Václava Šustra.

Oba zrekonstruované nápisy byly uloženy ve sbírkovém oddělení Památníku Terezín. Do budoucna představují unikátní a dnes už nedostupný pramen, který bude využit pro obohacení expozic. Sejmuté nápisy jsou památkou na náročnou a nebezpečnou práci vězňů koncentračního tábora v Litoměřicích, kteří se za nepředstavitelných podmínek podíleli na výstavbě rozsáhlého nacistického podzemního díla.

Toman Brod, Ještě že člověk neví, co ho čeká. Života běh mezi roky 1929 až 1989, Edice Paměť, Academia, Praha 2007, 361 s., obr. příloha, ISBN 978-80-200-1498-6

Vzpomínky dr. Tomana Broda, zachycující šedesátileté období novodobých dějin naší země, ale i Evropy, jsou mimořádnou knihou. Memoárová literatura se zejména v letech po „sametové revoluci“ jako celek stala důstojnou součástí knižní tvorby a cenným pramenem poznání jak pro historiky, tak pro širší veřejnost. Brodova práce je však i v jejím rámci výjimečnou. Napsal ji člověk, který prošel peklem holokaustu a často musel čelit perzekuci i v poválečných desetiletích. Přesto své vzpomínky napsal s věcností historika a skromností člověka, který je schopen sebereflexe a zamýšlí se nad širšími souvislostmi vlastních osudů, ale i osudů svých blízkých, své země i Evropy. Činí tak ale vyváženě, s důrazem na ověřitelná fakta a soustřeďuje se především na osobní zkušenosti, na vlastní postoje k historickým dějům. Za zmínku stojí i čtivý autorův styl, který čtenáře rychle upoutá.

Knihy je rozdělena do tří částí. Její těžiště samozřejmě představuje období nacistické okupace, války a věznění autora v terezínském ghettu, táboře smrti Auschwitz II-Birkenau (Osvětim II-Březinka) a v komplexu Gross-Rosen, nazvané „Tehdy“. Části nazvané „Předtím“ a „Potom“ jsou jednak životopisným úvodem, jednak přiblížením osudů autora, jeho generace, ale i generací dalších v poválečném vývoji.

Ty pasáže vzpomínkových prací, které jsou věnovány dětství a mládí svých autorů, jen málokdy čtenáře zaujmou a pozornost jim věnují spíše příbuzní a rodáci. V případě Brodovy knihy jde o její nikoliv rozsáhlou, přesto však plnohodnotnou součást obsahující nejen povinné penzum informací o rodinných a příbuzenských poměrech, ale především v širokém záběru přibližující každodenní život v předmnichovské republice a sociální, společenské i politické vlivy působící na formování životních postojů dítěte a později mladého člověka. Nenásilným způsobem je čtenáři zprostředkována řada závažných i dílčích informací, které ve svém celku vytvářejí velice plastický obraz života v prvním demokratickém státě v našich dějinách.

Tím výrazněji vynikne předěl, jaký pro životy lidí znamenalo rozbití tohoto státu uskutečněné mezi Mnichovem a 15. březnem 1939. Očima chlapce z židovské rodiny můžeme sledovat život v okupované Praze, postupné a stále rychlejší zavádění diskriminačních opatření proti židovským občanům, snahy o budování neviditelné zdi mezi nimi a ostatním obyvatelstvem, až po zahájení jejich deportací.

Pasáže o pobytu autora a jeho blízkých v terezínském ghettu, poté v táboře smrti v Auschwitz II-Birkenau se vyznačují na jedné straně vysokou fakticitou, přičemž autor s fakty zachází s odpovědností dobrého historika, na druhé straně je velký prostor vymezen popsání osobních prožitků i osudů spoluvězňů. Nenásilným způsobem je čtenář seznamován s charakteristickými rysy táborového života, kdy vězni byli každodenně konfrontováni s naprostým pohrdáním člověkem a jeho životem, přičemž se z nich stávala jen bezejmenná čísla, položky v celkové bi-

lanci obětí nacistické totality. Autor se přitom neuchyluje k přehnaně expresivním komentářům, ponechává prostor pro vlastní úvahy a zamyšlení nad touto tragickou kapitolou v moderních dějinách lidstva.

Rozsáhlá závěrečná část zachycuje nejprve návrat do osvobozené republiky, naděje, radosti i zklamání v letech, která nedlouho po skončení války byla nadlouho poznamenána novou formou totality. Autor nezakrývá své omyly, které provázely jeho hledání osobní orientace v tehdejší společenské a politické situaci. Nezamlčuje ani zklamání, která mu připravily během dalšího vývoje některé dříve blízké osoby. Navzdory politickým a ideologickým tlakům se nezpronevřil zásadám objektivitu výzkumu skutečného historika, a třebaže výsledky své práce zejména z šedesátých let hodnotí až přehnaně sebekriticky, nepochybně se zapsal trvale do dějin naší moderní historiografie. Protože jeho vlastní vývoj zákonitě směřoval k rozchodu s tehdejší vládnoucí ideologií, pocítil pak na vlastní kůži nejen on, ale i jeho rodina různé formy diskriminace a šikanování. Jeho další cesta ho zákonitě přivedla do řad disentu, kde vedle aktivit politických nepřestal uplatňovat ani svou odbornost historika. Svým dílem tak přispěl k přípravě demokratických změn zahájených v naší zemi v listopadu 1989.

Poutavý a mnohdy dramatický příběh dr. Tomana Broda se odehrával na pozadí klíčových událostí novodobých dějin naší země. Jeho jednotlivé životopisné části, ale i autorovy úvahy o některých specifických problémech (místo Židů v historii českých zemí, problematika česko-německých vztahů včetně vyhnaní aj.) vybízejí čtenáře k dalším úvahám, aniž by mu něco vnucovaly. Lze si jen přát, aby si tato pozoruhodná kniha našla cestu k co nejširšímu okruhu čtenářů, zejména pak, aby neunikla pozornosti našich pedagogů.

Vojtěch Blodig

Helena Krejčová, Mario Vlček, Návraty paměti. Deponáty židovského majetku v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze, vydalo Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války při Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v.v.i. v nakladatelství Tilia v Šenově u Ostravy v roce 2007, 360 s., ISBN 978-80-7285-083-9

Publikace vydaná Centrem pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR představuje zatím nejvýznamnější výstup vycházející z činnosti zahájené v nedávné minulosti Smíšenou pracovní komisí vlády České republiky a Federace židovských obcí, kterou na počátku našeho století výše zmíněné centrum převzalo. Publikace je zároveň důkazem o nezbytnosti pokračování v náročné a často až mravenčí práci, která má odhalit pomocí historického výzkumu způsoby konfiskací židovského majetku prováděné nacistickým okupačním režimem v letech 2. světové války. Vedle výzkumu historických a hospodářských aspektů konfiskací „arizovaného“ majetku se práce týmu soustředila na dosud opomíjené důkladné prozkoumání sbírek muzeí a galerií, v nichž za různých okolností značná část nacistických konfiskátů skončila. Neméně pozornost byla věnována v této souvislosti i výzkumu odpovídajících fondů domácích i zahraničních archivů a nezastupitelnou úlohu sehrála výměna informací a konzultace s domácími i zahraničními vědeckými a muzejními institucemi.

V nedávné minulosti se řada nových informací dostala odborné i laické veřejnosti ve formě jednání konferencí a kulatých stolů i jejich výstupů, recenzovanou publikaci lze však považovat za dosud nejvýznamnější výsledek soustavné badatelské práce značného okruhu odborníků, který by měl být velkým impulzem pro další výzkum. Stojí za ní těžko změřitelný objem houževnaté výzkumné práce, někdy až detektivního charakteru, která ve svých výsledcích umožnila identifikovat stovky předmětů z porcelánu, skla, kovu, dřeva a další součásti uměleckoprůmyslových sbírek, jež původně patřily židovským majitelům a staly se předmětem konfiskací v bývalém Protektorátu Čechy a Morava. Dohledány byly nejen předměty, jež jsou dnes uloženy v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze, ale i ty, které byly z různých důvodů předány dalším institucím. Za nesmírně cenný výsledek tohoto výzkumu je pak třeba označit skutečnost, že se na základě transportních čísel zaznamenaných při inventarizaci těchto předmětů podařilo identifikovat řadu osob, jež byly deportovány do židovského ghetta v Terezíně a ve spolupráci s Památkem Terezín doplnit údaje o jejich pobytu v ghettu, úmrtí či dalších osudech po deportaci z Terezína do dalších míst vyhlazování a otročké práce, jakož i o poválečných osudech těch, kteří se dožili osvobození. Kniha tak je neobyčejně cenným příspěvkem k mezinárodnímu úsilí historiků a dalších zainteresovaných osob, snažících se přiblížit životní osudy konkrétních lidí, kteří jsou zahrnuti do celkových čísel o rozsahu obudného zločinu, který jeho pachatelé cynicky nazvali „konečné řešení židovské otázky“.

Jak naznačuje předmluva Heleny Koenigsmarkové, ředitelky Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, byla jedním z předpokladů úspěšné práce autorů pub-

likace těsná spolupráce s vedením a pracovníky této instituce. Lze konstatovat, že podobný přístup by se měl stát normou, která by umožnila postupně dokumentovat nezměrné křivdy, které byly na židovské populaci českých zemí spáchány a umožnit – bohužel pouze v nemnohých případech – případně navrácení majetku oprávněným osobám, či alespoň identifikovat pro budoucí generace původ předmětů, které se staly součástí kulturního a uměleckého bohatství státu. Příkladný přístup vedení a zaměstnanců této instituce v neposlední řadě je i významným důkazem vstřícnosti pracovníků naší muzejní sféry k odkrývání doposud nezdokumentovaných oblastí sbírkových akvizic. Tak jako lze recenzovanou publikaci označit za svého druhu památník sběratelské činnosti Židů v českých zemích a jejich podpory umění a uměleckým řemeslům, mohly by se další publikace tohoto druhu věnované jiným muzejním institucím, ale i příslušným způsobem koncipované expozice či části expozic neskrývající původ vystavovaných předmětů, stát obdobnými památníky.

Orientaci v problematice nacistických konfiskací umožňuje rozsáhlá odborná studie Heleny Krejčové. Nejprve přibližuje okolnosti vzniku a genezi Ústředny pro židovské vystěhování, později přejmenované na Ústřední úřad pro uspořádání židovské otázky v Čechách a na Moravě, a objasňuje její místo v systému represivního aparátu řízeného berlínským RSHA. Zvláštní pozornost věnuje způsobům řízení zbývajících židovských obcí, především Židovské náboženské obce v Praze (později Židovské rady starších) pověřené zastupováním všech již jen formálně samosprávných židovských orgánů v protektorátu. Při popisu fungování ŽNO v Praze se pak zabývá především těmi odděleními pražské obce, která byla zapojena do soustřeďování a dalších přesunů konfiskovaného židovského majetku: Židovským ústředním muzeem spadajícím pod Kulturní a památkový odbor ŽNO, oddělením „H“ převádějícím židovské domy, pozemky a majetek židovských spolků a nadací na Vystěhovalecký fond spravovaný gestapem a především „Treuhandstelle“ (Správa k věrné ruce), kde se soustřeďovalo nakládání s konfiskovanými židovskými byty, mobiliářem a cennostmi včetně uměleckých sbírek či jednotlivých cenných předmětů. Podrobně je sledován vývoj „Treuhandstelle“, jejího vedení, jednotlivých oddělení a především samotný způsob práce včetně různých zvláštních akcí. Na některých konkrétních případech je demonstrován způsob, jakým získávali předměty ze skladů „Treuhandstelle“ němečtí žadatelé, dokumentován je ohromný rozsah majetkových přesunů, k němuž v rámci této hromadné loupeže židovského majetku docházelo (např. údaj o nasazení 80 stěhovacích povozů denně). V závěru studie autorka také shrnuje související otázky, které ještě čekají na své zodpovězení a jistě budou předmětem dalšího výzkumu.

Navazující část publikace přináší přehled o skladech „Treuhandstelle“, v nichž byl konfiskovaný židovský majetek soustřeďován, opatřený dobovými i současnými adresami, fotografiemi objektů a specifikací druhu uložených konfiskátů. V publikaci je použita rovněž řada dobových fotografií, dokumentujících především činnost „Treuhandstelle“.

Nejrozsáhlejší část publikace pak tvoří dokumentace sbírkových předmětů,

které se jako židovské konfiškáty staly součástí sbírek Uměleckoprůmyslového musea v Praze, nebo byly předány do jiných institucí. Porcelán, drobné dekorační a užitkové předměty, přibory, talíře a svícny z kovu, ale i nábytek jsou zachyceny na přibližně tisíci dokonalých fotografiích. Nesmírně cenný přínos představuje identifikace původních majitelů těchto předmětů. Údaje o nich jsou uvedeny před jednotlivými soubory. Umožňují alespoň těmto nemnohým osobám, jež byly spolu s miliony dalších usmrceny v rámci „konečného řešení“ a staly se vlastně jen pouhými čísly v celkové bilanci obětí, vrátit jejich identitu a ve stručné zkratce přiblížit jejich životní osudy. V tom je možno spatřovat hlavní přínos této výjimečné knihy, která by neměla zůstat ojedinelou.

Vojtěch Blodig

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 2007

Březen

15. 3.

– Výstava akvarelů Jany Dubové „Sny o mrtvých“ byla zahájena v předsálí kina Muzea ghetta. Výstava skončila 5. července.

22. 3.

– V předsálí kina Malé pevnosti byla otevřena výstava soch Josefa Vajce, která trvala do 11. září.

Duben

– Byla vydána Výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2007 v českém a anglickém jazyce.

5. 4.

– Ve výstavních prostorech IV. dvora v Malé pevnosti byla zahájena výstava „Jiří Voves – Obrazy“. Výstava byla přístupná do 10. července.

15. 4.

– V bývalých Magdeburských kasárnách se za účasti vrchního pražského a zemského rabína Karola Sidona a dalších hostů konala vzpomínková akce u příležitosti světového dne památky obětí holokaustu Jom Hašoa.

Květen

2. 5.

– Ve spolupráci s Českým ústředním výborem Svazu bojovníků za svobodu se konala vzpomínková akce na poslední popravu v Terezíně. Na popravišti v Malé pevnosti a na Národním hřbitově byly položeny věnce.

3. 5.

– V prostorech Muzea ghetta a bývalých Magdeburských kasáren se konalo slavnostní setkání pracovníků a hostů u příležitosti 60. výročí vzniku Památníku Terezín.

10. 5.

– V Dlouhé ulici číslo 17 v Terezíně byla za účasti ministra zahraničních věcí České republiky Karla Schwarzenberga, prvního náměstka ministra kultury České republiky Františka Mikeše a řady dalších oficiálních hostů z domova i ze zahraničí slavnostně znovuotevřena modlitebna z doby ghetta.

Vzpomínková akce na poslední popravu v Terezíně.

Záběr ze slavnostního znovuootevření modlitebny z doby ghetta v Dlouhé ulici.

17. 5.

– V předsálsí kina Muzea ghetta proběhlo slavnostní setkání s autorkou výstavy akvarelů „Sny o mrtvých“ Janou Dubovou.

20. 5.

– Na Národním hřbitově se konala tradiční Terezinská tryzna za účasti zástupců Senátu a Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, vlády a zastupitelských úřadů mnoha zemí a dalších hostů. Hlavní projev přednesl prezident ČR Václav Klaus.

Projev prezidenta republiky Václava Klause na tradiční Tereziánské tryzně.

Červen

7. 6.

– Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti byla slavnostní vernisáží zahájena výstava obrazů Ilji Sainera, která byla otevřena do 31. srpna.

11. 6.

– V Muzeu ghetta proběhlo slavnostní vyhlášení výsledků výtvarné soutěže „Jaké bude 21. století“ a literární soutěže s názvem „Nebezpečí zapomínání“, které každoročně vyhlašuje Památník Terezín počátkem kalendářního roku pro žáky základních a středních škol. Obě soutěže se konají pod záštitou Hany Greenfeldové, bývalé vězeňkyně tereziánského ghetta.

14. 6.

– Proběhl slavnostní křest knihy Alfreda Kantora, která zaznamenává jeho zážitky z tereziánského ghetta a koncentračních táborů Osvětim a Schwarzheide.

27. 6.

– V pamětní síni Malé pevnosti proběhl pietní akt k 56. výročí popravě JUDr. Milady Horákové.

Červenec

7. 7.

– Výstava obrazů Ivana Bukovského a soch Milana Lukáče byla zahájena vernisáží ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti. Tato výstava byla otevřena do konce října.

Slavnostní křest knihy Alfreda Kantora.

Vernisáž výstavy obrazů Ivana Bukovského a soch Milana Lukáče.

19. 7.

– V předzářní kina Muzea ghetta proběhla vernisáž výstavy fotografií Pavla Effenbergera a obrazů, kreseb a ilustrací Pavla Štefana, která probíhala do 9. září.

31. 7.

– V bývalých Magdeburských kasárnách, v expozici „Hudba v terezínském ghettu“ zazpívali studenti bostonských pedagogů Ralfa a Barbary Gawlick písně z dětské opery Hanse Krásky „Brundibár“.

Září

6. 9.

– Proběhla návštěva členů YPO – Organizace mladých generálních ředitelů a majitelů firem z různých států, spojená s besedou s bývalou vězeňkyní policejní věznice gestapa Věrou Žahourkovou a zástupci Památníku Terežín. Tuto akci zorganizovala poslankyně České republiky v Evropském parlamentu Jana Bobošíková.

9. 9.

– V prostoru Židovského hřbitova se konala tradiční tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí.

11. 9.

– Výstava grafik „Jana Zimmer – O umění zůstat stát“ byla zahájena slavnostní vernisáží ve foyeru kina Muzea ghetta. Výstava byla zpřístupněna do konce roku 2007.

15. 9.

– V předsáli kina Malé pevnosti se uskutečnila vernisáž výstavy „Ilona Staňková – Fotogramy, kresby“. Výstava trvala do 31. prosince.

Představení původní dětské opery Brundibár provedené v terezínském kostele.

17. 9.

– V terezínském kostele se uskutečnilo představení původní dětské opery Hanse Krásky „Brundibár“ v provedení studentů Gymnasia Christianeum Hamburg.

Říjen

– Vyšly Terezínské listy č. 35.

16. 10.

– V půdním divadle bývalých Magdeburských kasáren se u příležitosti 63. výročí transportu, kterým byli deportováni významní hudebníci z terezínského ghetta do Osvětimi, konal koncert Weiberger Tour. Na koncertu vystoupili violoncellista František Brikcius a pianista Tomáš Víšek.

Záběr z koncertu v rámci Weiberger Tour.

Účastníci zasedání mezinárodního sdružení ITF na prohlídce Malé pevnosti.

Listopad

22. – 25. 11.

– Již po sedmé proběhl mezinárodní seminář pro učitele „Holokaust ve vzdělávání“.

Prosinec

4. 12.

– V Terezíně se konalo zasedání mezinárodního sdružení ITF spojené s prezentací vzdělávacích programů Památníku Terezín a návštěvou jeho stálých expozic.

13. – 14. 12.

– V Památníku Terezín se uskutečnila porada ředitelů muzeí a galerií řízených Ministerstvem kultury České republiky.

21. 12.

– V pamětní síni Malé pevnosti se konalo shromáždění k uctění památky JUDr. Milady Horákové.

Shromáždění k uctění památky JUDr. Milady Horákové.

Sestavila Dagmar Holzhammerová

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE 2007

TL	Použité zkratky:
TSD	Terezínské listy
TStD	Terezínské studie a dokumenty
ZTi	Theresienstädter Studien und Dokumente
NO	Zpravodaj Terezínská iniciativa
Rch	Národní osvobození
Z/N	Roš chodeš
	Zpravodaj / Newsletter

Sborníky:

- Terezínské listy 35/2007.** Vyd. Památník Terezín. Praha, Nakladatelství Oswald 2007, s. 190.
- Terezínské studie a dokumenty 2007.** Editor Jaroslava Milotová, Anna Hájková a Institut Terezínské iniciativy. Praha, SEFER 2007.
- Theresienstädter Studien und Dokumente 2007.** Herausgeber Jaroslava Milotová, Anna Hájková und Institut Theresienstädter Initiative. Praha, SEFER 2007.

Periodika:

- Národní osvobození** Čtrnáctideník Českého svazu bojovníků za svobodu a Československé obce legionářské. Praha, Sdružení MAC 2007, č. 1–26.
- Roš chodeš** Věstník Židovských náboženských obcí v Českých zemích a na Slovensku. Praha, Federace židovských obcí v ČR 2007, č. 1–12.
- Zpravodaj / Newsletter** Vzdělávací a informační bulletin / Educational and Informative Bulletin. Vyd. Památník Terezín / Publ. Terezín Memorial 2007, č. 1–4.

- Adler H. G.** Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství. I. Dějiny – s. 291, II. Sociologie – s. 490, III. Psychologie – s. 314. Brno, Barrister & Principal 2007.
- Akce Památníku Terezín / Terezín Memorial Events.** In: Z/N 3/2007 + Z/N 4/2007.
- Alfred Radok mezi filmem a divadlem.** Vydala Akademie múzických umění a Národní filmový archiv, Praha 2007, s. 335.
- Američtí studenti v Terezíně / American students in Terezín.** In: Z/N 4/2007.
- Antonín Luboš** Co si četli kamarádi během dlouhých chvil. In: Tvar, Praha 4. 10. 2007.
- Arnošt Lustig vydal knihu z arabsko-izraelské války.** Novela Arnošta Lustiga Nemáme na vybranou. In: Plzeňský deník, Pražský deník, Ústecký deník 31. 5. 2007.
- Atentát 1942 a perzekuce roudnických studentů.** Vydalo Podřípské muzeum, Roudnice nad Labem, 2007, s. 35.
- Bartáková Eliška** Zůstává jim utrpení minulých generací lhostejné? In: Plzeňský deník, 2. 1. 2007.
- Bauer Yehuda** Úhlavní nepřítel: Židé. In: Rch 8/2007, s. 10–11, 17.
- Berenbaum Michael** Dílo na Nobelovu cenu. Raul Gilbert (1926–2007). In: Rch 10/2007, s. 8–9.
- Blodig Vojtěch** „Educational use of the Memorial“. In: Teaching Remembrance: Cultural Heritage Yesterday, Today and Tomorrow, 3rd Seminar of Ministers of Education, Prague and Terezín, Czech Republic, 24–25 April 2006. Council of Europe 2007, s. 55–60.
- Památník Terezín v minulosti a současnosti.** In: Diktatura-válka-vyhnání. Vydala Česko-německá komise historiků. Ústí nad Labem, Albis international 2007, s. 205–212.
- Bojovali na všech frontách.** Vzpomínky židovských vojáků a odbojářů z druhé světové války. Praha, OS MAGEN 2007, s. 175.
- Borák Mečislav** Mezi Ruskem a Německem. Problém „přemístěných“ kulturních statků ve střední Evropě v letech 2000–2006. In: TL 35/2007, s. 151–162.

- Brenner-Wonschick Hannelore** Děvčata z pokoje 28 – Přátelství, naděje a přežití v Terezíně. Praha, Barrister & Principal 2007, s. 294.
- Brod Toman** Ještě, že člověk neví, co ho čeká. Praha, Academia 2007, s. 364.
- Brož Jiří** Nevěstince v lágrech. In: Reflex, Praha 26. 7. 2007.
- Bruchfeld, Stéphane – Levine, Paul A.** Tell ye your children.... Stockholm [2007], s. 83 + hebrejsky.
- Burka Jan** Malovat a přežít / Peindre pour survivre / To Paint for Survival. Vyd. Památník Terezín. Předmluva Vojtěch Blodig. Praha, Nakladatelství Oswald 2007, s. 334.
- Bušek Michal** Naděje je na další stránce. Nová výstava v Galerii Roberta Guttmanna. In: Rch 9/2007, s. 14–15.
- Cílek Roman** Holocaust: zřetězení zla. Praha, P3K 2007, s. 239.
- Cinger František** Arnošt Lustig napsal novou prózu. In: Právo, Praha 26. 9. 2007.
- Cohen Beth B.** Case Closed. New Brunswick, New Jersey, London, Rutgers University Press 2007, s. 223.
- Cziborra Pascal** KZ Flossenbürg. Gedenkbuch der Frauen. Bielefeld, Lorbeer Verlag 2007, s. 180.
KZ Wilischthal. Die Aussenlager des KZ Flossenbürg. Lemgo, Lorbeer Verlag 2007, s. 164.
- Časopis Vedem / The Vedem Magazine.** In: Z/N 1/2007.
- Časnochová Jana** Hledali útěchu. In: NO 13/2007, s. 6.
„Proč bůh nebyl v Osvětimi?“ In: NO 20/2007.
Síla přísahy. In: NO 25–26/2007, s. 6.
- Čeští učitelé v Osvětimi / Czech teachers in Auschwitz.** In: Z/N 4/2007.
- Čihák Ondřej** Víc než obyčejná knihovna. In: Rch 1/2007, s. 17.
- 14. mezinárodní braniborsko-český seminář / The 14th International Brandenburg-Czech Seminar.** In: Z/N 4/2007.
- Čvančara Miroslav** Odejít, či zemřít? Osudy českých a německých herců a filmařů za nacismu. In: Rch 11/2007, s. 14 a Rch 12/2007, s. 16–17.
- Daniček Jiří** Nezapomeň na nás. V Terezíně byla zpřístupněna synagoga z doby ghetta. In: Rch 5/2007, s. 8–9.
Vzpomínka na lidskou statečnost. In: NO 9/2007, s. 1.
„Zavazují nás nevinné oběti...“ In: NO 12/2007, s. 1.
- + Kroupa Karel** Z oslav Květnového povstání českého lidu a vítězství nad nacismem... U zdí Malé pevnosti. In: NO 11/2007, s. 2.
- Deník chlapce z Prahy.** Deník Petra Ginze, chlapce, který byl ve čtrnácti letech poslán do koncentračního tábora v Terezíně, se stal světově proslulým v souvislosti s havárií raketoplánu Columbie v únoru 2003. In: Reflex, Praha 14. 6. 2007.
- Derdowska Joanna** Umění ženství a zklamání. Román o hledání ženské identity v době společenských a politických převratů. In: A2, Praha 4. 6. 2007.
- Doležal Miloš** Králikárna s lidickou tabulí. Lidická žena a kladenský gestapák. In: A2, Praha 23. 5. 2007.
- Drda Adam** Nenechám sebou manipulovat. Ze vzpomínek obětí dramát nedávné minulosti. In: Právo Praha 19. 5. 2007.
„S komunismem jsem nikdy nekoketovala“. Portrét fcholnice Anny Magdaleny Schwarzové, vězeňkyně dvou totalit. In: Paměť a dějiny-Revue pro studium totalitních režimů 1/2007, s. 180–187 (+ CD).
- Fedorovič Tomáš** Několik poznámek k lékařům a jejich činnosti v ghettu Terezín. In: TL 35/2007, s. 84–100.
- Fialková Martina** Zapomenutý příběh rodiny Kolbenů / The forgotten story of the Kolben family. In: Český dialog, Praha III–IV/2007.
- Frankl Michal** Vyprávění o křišťálové noci. Gilbertova kniha je spíš zklamáním. In: RCH 10/2007, s. 19.
- Friedler Eric – Siebert Barbara – Kilian Andreas** Svědkové z továrny na smrt. Praha, Rybka Publishers 2007, s. 358.
- From Fin-de-Siècle to Theresienstadt.** The works and life of the writer Elsa Porges-Bernstein. Edí-

- ted Helga W. Kraft & Dagmar C. G. Lorenz. New York, Washington, Bern, Frankfurt am Main, Berlin, Brussels, Vienna, Oxford, Peter Lang 2007, s. 260.
- Gális Radek** Ruth Hálová: Jsem jedno z 669 Wintonových dětí. In: Českobudějovický deník, 13. 10. 2007.
- Ginz Petr** Návštěva v pravěku. Román s ilustracemi Petra Gize. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 2007, s. 155.
- Goetzing Germaine – Mannes Gast – Marson Pierre** Exiland Luxemburg 1933–1947. Mersch, Central national de littérature 2007, s. 312.
- Grecká Lýdie** Slovensko: Muzeum SNP pripravilo projekt Vagon. In: Haló noviny, Praha 27. 8. 2007.
- Guthmann Opfermann Charlotte – Warren Robert A.** Charlotte, A Holocaust Memoir: Remembering Theresienstadt. Santa Fe 2006, s. 158.
- Guttmanová Božena** V Londýně o kulturním životě v terezínském ghettu. In: ZTi 39/2007, s. 10. Byla jsem v Terezíně (a potom i dál). In: ZTi 39/2007, s. 11. Mozaika. In: ZTi 39/2007, s. 17.
- Hanuš Hachenburg. Hazdra Zdeněk** In: Z/N 1/2007. Šlechtici demokracie: František, Antonín a Zdeněk Bořek-Dohalští. In: TL 35/2007, s. 60–83.
- Heitlingerová Alena** Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945. Praha, G+G 2007, s. 274.
- Herkommer Christina** Frauen im Nationalsozialismus. Ein diskursgeschichtliche Überblick. In: TStD 2007, s. 291–330.
- Heumann, Hugo** Erlebtes – Erlittenes. Von Mönchengladbach über Luxemburg nach Theresienstadt. Tagebuch eines deutsch-jüdischen Emigranten. Hrsg. Germaine Goetzing und Marc Schoentgen. Mersch – Luxemburg, Centre national de littérature 2007, s. 120.
- Hladík Jiří** Poznámka. V článku Plzeňští policisté se poklonili památce svých kolegů z 12. 5. 2007 – chybí vzpomínka na policistu Miloše Exnera, Josefa Matase a Fr. Maršíka. In: Plzeňský deník, 19. 5. 2007.
- Hloušková Lenka** Sedm set dětí zná svého anděla: jmenuje se Nicholas Winton. In: Právo, Praha 13. 10. 2007.
- Hohenstein Alexander** Warthegau: Deník z let 1941–1942. Z něm. orig. přel. Veronika Dudková. Praha, Revolver Revue 2007, s. 404.
- Honzův příběh zosobňuje tragédii holocaustu.** Rozhovor s Martinou Štolbovou vedla Darina Křivánková. In: Lidové noviny, Praha 18. 10. 2007.
- „Hope is on the Next Page“:** 100 Years of the Library of the Jewish Museum in Prague. Prague, Jewish Museum 2007, s. 79.
- Horáčková Alice** Grass přiveze paměti. Nositel Nobelovy ceny za literaturu bude v Praze číst ze svého díla. In: Mladá fronta Dnes, 28. 11. 2007.
- Hořejš Miloš** Rodenovi. Osud na několik životů. In: Mladá fronta Dnes, 19. 5. 2007.
- Hořková Helga** Řešení jihotyrolské otázky v průběhu druhé světové války a české země I. In: TL 35/2007, s. 121–148.
- Hořková Helga** Pamětní deska ženám v koncentračním táboře Mauthausen. In: ZTi 40/2007, s. 7.
- Hyndráková Anna** Památník Terezín oslavil 3. května letošního roku 60. výročí svého vzniku. In: ZTi 39/2007, s. 7.
- Chládková Ludmila** Modlitebna z doby terezínského ghetta / Prayer room from the time of the Terezín ghetto / Betraum aus der Zeit des Ghettos Theresienstadt + hebrejsky. Vyd. Památník Terezín. Praha, Nakladatelství Oswald 2007, s. 40.
- Chrástský Ivo** V Terezíně zmizela další deska. In: Deník Litoměřicka 10. 3. 2007.
- Chtěly jsme přežít, vyprávěly studentům pamětnice holocaustu** [Antonie Militká a Zuzana Wachtlová]. In: Olomoucký deník 14. 6. 2007.
- Ibel Johannes** Digitalizace kartotéky vězňů Hlavního úřadu hospodářské správy SS (SS Wirtschaftsverwaltungshauptamt). In: TL 35/2007, s. 163–168.
- Jah Akim** Od starobince ke sběrnému táboru. Starobinec v Grosse Hamburger Strasse 26 a deportace berlínských Židů. In: TSD 2007, s. 208–247.

- Vom Altenheim zum Sammellager. Die Grosse Hamburger Strasse 26, die Deportation der Berliner Juden und das Personal der Stapoleitstelle Berlin. In: TStD 2007, s.178–219.
- Janas Karol** Perzekučné opatrenia slovenského štátu a ich zásahy do bežného života slovenských Rómov v rokoch 1941–1943. In: TL 35/2007, s. 112–120.
- Janáčková Eva** Jana Zimmer vrací hlas obětem holocaustu. In: Mladá fronta Dnes, Praha 20. 10. 2007.
- Jelínek Tomáš** O co čeští Židé přišli a co dostali zpět. In: Lidové noviny, Praha 3. 11. 2007.
- Just Vladimír** Jak se rodí zlo. Úvahy posttelevizní. In: Divadelní noviny, Praha 6. 2. 2007.
- Kalendář Vzdělávacího oddělení / Calendar of the Educational Department.** In: Z/N 2/2007.
- Kantor Alfred** Svědectví. Velké Bílovice, TeMi CZ 2007, s. 208.
- Kaňák Petr** Theodor Eicke. In: TL 35/2007, s. 57–59.
- Koncentrační tábor Flossenbürg 1938–1945.** Hrsg. Gedenkstätte Flossenbürg [2007], s. 87.
- Koukal Pavel** Perzekuce rodníckých studentů po atentátu. In: Litoměřický deník + Ústecký deník 9. 6. 2007.
- Koura Petr** Výjimečné ženy 20. století / Exceptional Women in the 20th century. Zkrácený text Petra Koury z Mladé fronty Dnes 8. září 2005 připravila Marie Sládková. In: Český dialog, Praha III–IV/2007.
- Kovaříková Gabriela** Treštková chce zprostředkovat nesdělitelné. In: Ústecký deník, Ústí nad Labem + Plzeňský deník, Plzeň + Rovnost, Brno 25. 1. 2007.
- Krajčovičová Monika** Hannelore Brenner-Wonschicková: Děvčata z pokoje 28 – Přátelství, naděje a přežití v Terezíně. In: A2, Praha 22. 8. 2007.
- Kranz Tomasz – Murawska-Gryń Z.** Zagłada Żydów w obozie koncentracyjnym na Majdanku. Państwowe Muzeum na Majdanku, Lublin 2007, s. 128.
- Krejčová Helena – Krejča, Otomar L.** Jindřich Baudisch a konfiskace uměleckých děl v protektorátu. Vydalo Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války a Ústav pro soudobě dějiny AV ČR. Šenov u Ostravy, Tilia 2007, s. 199.
- Vlček Mario** Návraty paměti. Deponáty židovského majetku v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze. Vydal Ústav pro soudobě dějiny AV ČR Praha. Šenov u Ostravy, Tilia 2007, s. 360.
- Krejsa Zdeněk** „Já to musím přežít...“ [Renata Regina Dindová]. In: NO 18/2007, s. 7.
- Kroupa Karel** Stalo se v Libkovicích. In: NO 9/2007, s. 7.
- Křivánková Darina** Hudba pro nás znamenala naději. Hvězda Terezína – Přípravuje se snímek líčící tragický příběh židovského chlapce. In: Lidové noviny, Praha 18. 10. 2007.
- Kundera Ludvík – Walter Serner** Festival spisovatelů Praha. In: Právo, Praha 31. 5. 2007.
- Kurek Andrzej** Čeští vězni v soudních věznicích hitlerovské Evropy. In: TL 35/2007, s. 7–44.
- Lániček Jan** Arnošt Frischer a jeho činnost na pomoc Židům v okupované Evropě (1941–1945). In: TSD 2007, s. 12–81.
- Lánský Egon** Arnošt Frischer und seine Hilfe für Juden im besetzten Europa (1941–1945). In: TStD 2007, s. 13–93.
- Lieblová Dagmar** Incident s politikou. Epoque, Praha 2007.
- Lorencová Anna** Jom ha-šoa 2007 v Terezíně. In: ZTi 39/2007, s. 7.
- Ludvíková Alena** Návštěva z daleka. In: ZTi 40/2007, s. 6.
- Ludwig Stefan** O terezínském loutkovém divadle ve Švédsku. In: ZTi 40/2007, s. 6.
- Ludwig Stefan** Tom Luke. In: ZTi 39/2007, s. 13–17.
- Ludwig Stefan** Žid v boji a odboji. Rezistence československých Židů v letech druhé světové války. In: ZTi 37/2007, s. 9.
- Ludwig Stefan** Až budu velká, napíšu román. Praha, G plus G 2007, s. 187.
- Ludwig Stefan** Interaktiver Unterricht in der Festung. Eine deutsche Schülergruppe besucht das ehemalige Konzentrationslager Theresienstadt. In: Prager Zeitung 4. Oktober 2007.
- Luke Tom** Pokoj 127. Plzeň, Gymnázium Plzeň, HUMR 2007, s. 253.

- Lustig Arnošt – Cinger František 3 x 18 (portréty a postřehy). Praha, Mladá fronta 2007, s. 448 + 24 s. obr. přílohy.
- Mačát Václav Nabídka gestapa jsem nepřijal! In: NO 5/2007, s. 7.
- Marxová Alice Od CORESU k DADA. O židovských dadaistech na festivalu spisovatelů. In: RCH 7/2007, s. 12–13.
- Meisenböck Julia Erinnerung an ein Verbrechen: Lidice. In: Prager Zeitung 12. 7. 2007.
- Meyer Ahlrich – Meinen Insa: Belgie jako tranzitní země. Židovští uprchlíci v západní Evropě v době deportací roku 1942. In: TSD 2007, s. 304–353.
- Michálková Jana Transitland Belgien. Jüdische Flüchtlinge in Westeuropa während der Zeit der Deportationen 1942. In: TStD 2007, s. 381–434.
- Miková Liza V Terezíně pokřtili knihu o holocaustu. Svědectví Alfreda Kantora je výjimečným dokumentem. In: Litoměřický deník 15. 6. 2007.
- Milada Horáková (1901–1950). In: Moravskoslezský deník 27. 6. 2007.
- Minirozhovor s: Otázka pro Miroslava Veselého, kurátora výstav Památníku Terezín. In: Litoměřický deník 16. 5. 2007.
- Míšková Věra Protektorát se vrací, naštěstí jen ve filmu Marka Najbrta. In: Právo, Praha 2. 8. 2007.
- Modlitebna v Dlouhé ulici / Prayer Room in the Dlouhá street. In: Z/N 3/2007.
- „Modlitebna z doby terezínského ghetta“ – nová publikace Památníku Terezín / “Prayer Room from the Time of the Terezín Ghetto” – a New Publication by the Terezín Memorial. In: Z/N 3/2007.
- Moulis Miloslav Prožil přetěžká léta [Ing. Robert Bartek (23. 8. 1921–19. 7. 2007)]. In: NO 18/2007, s. 2.
- Statistice obětí – věčné varování! (Vzpomínka na holocaust). In: NO 3/2007, s. 1.
- Válečná generace. In: NO 21/2007, s. 6.
- Zničme fašismus i s kořeny! In: NO 8/2007, s. 1.
- Müller Anneke Der Geschichte gerecht werden. Martin Doerry lässt in dem Bild – und Textband „Nirgendwo und überall zu Haus“ 24 Opfer des Holocausts zu Wort kommen. In: Prager Zeitung, Praha 11. 10. 2007.
- Munk Jan Brundibar with explanations. In: Teaching Remembrance: Cultural Heritage Yesterday, Today and Tomorrow, 3rd Seminar of Ministers of Education Prague and Terezín, Czech Republic, 24–25 April 2006. Council of Europe 2007, s. 35–36.
- Mezinárodní spolupráce Památníku Terezín v roce 2006. In: TL 35/2007, s. 149–150.
- Rok 2006 v Památníku Terezín. In: ZTi 38/2007, s. 12.
- 60 let Památníku Terezín / 60 Years of the Terezín Memorial. Vyd. Památník Terezín. Praha, Nakladatelství Oswald 2007, s. 70.
- La música y el III Reich. De Bayreuth a Terezín. Catálogo editado con motivo de la exposición. Editor: Fundació Caixa Catalunya, Barcelona y la Cité de la musique, Paris 2007, s. 282 + CD.
- Naděje je na další stránce: 100 let knihovny Židovského muzea v Praze. Praha, Židovské muzeum 2007, s. 79.
- Náš cíl: Vydržet Rozhovor s členy kvarteta Haasovci vedla Dita Kopáčová Hradecká. In: Lidové noviny, Praha 11. 10. 2007.
- Nedvědová Anna Nesmíme zapomenout. In: Haló noviny, Praha 19. 6. 2007.
- Neměli šanci. A vzdorovali. Rozhovor s profesorem Hebrejské univerzity Jehudou Baue-rem vedla Alice Marxová. In: Rch 8/2007, s. 6–7.
- Neander Joachim Deutsche als Opfer von Auschwitz. In: TSD 2007, s. 331–380.
- Nikdy jsme neřikali „Jestli“. Rozhovor s manželi Rodenovými vedla Alice Marxová. In: Rch 6/2007, s. 6–7.
- Novodobé dějiny učí ti, které postihly. In: Plzeňský deník, 10. 4. 2007.

- Nykvová Milena** Je těžké plavat proti proudu. Janu Wienerovi je 87 let... In: Naše rodina, Praha 29. 5. 2007.
Lánského incident s politikou. In: Naše rodina, Praha 16. 10. 2007.
- Oběti Terezie uctil i prezident.** In: Litoměřický deník + Ústecký deník 21. 5. 2007.
- Obnovené věčné světlo v krematoriu na Židovském hřbitově / Eternal Light in the Jewish Cemetery Crematory Rekindled.** In: Z/N 1/2007.
- O Jírkovi Bradym, jeho sestře Haně, Fumiko Išioka a o zázraku.** S Jířím Bradym hovořila Anna Lorencová. In: ZTi 37/2007, s. 6–8.
- Ofer Dalia** Die Belagerung der Mutterschaft. In: TStD 2007, s. 258–290.
Mateřství v obležení. In: TSD 2007, s. 279–303.
- O jednom z mnoha: Martin Glas / About One out of Many: Martin Glas.** In: Z/N 2/2007.
- Originální workshop v Terezíně / Original workshop in Terezín.** In: Z/N 2/2007.
- Osudy arizovaných předmětů.** In: Rch 10/2007, s. 9.
- Osvětím naplnila představu pekla.** Rozhovor s Arnoštem Lustigem vedl Ondřej Horák. In: Lidové noviny 7. 8. 2007.
- Pačer K. – Riebauerová Martina** Rytíří lékařského stavu. Praha, Brána 2007.
- Památník Terezie oslaví šedesátku.** In: Ústecký deník, Ústí nad Labem 3. 5. 2007.
- Paměť a dějiny.** Praha, Odbor Archiv bezpečnostních složek MV ČR 2007, s. 216 + CD.
- Pavlová Vladka** Za barevnou gratulačku jsem dostal třídení porcí chleba, říká Miloš Volf. Výstava s názvem Za osnatým drátem připomene vědní život vězňů v koncentračních táborech. In: Českosobudějovický deník 30. 4. 2007.
- Pěkný Tomáš** Terezínské studie 2006. In: Rch 10/2007, s. 15.
Život ghetta v utajení. Před šedesáti lety byl založen Památník Terezie. In: Rch 6/2007, s. 16.
In: Z/N 1/2007.
- Petr Ginz**
- Pevnost Terezie vznikla před 227 lety.** Město má spolu se třemi místními částmi-Českými Kopisty, Novými Kopisty a Počaply, zhruba tři tisíce obyvatel. In: Můj Terezie 3-mimořádné vydání-Litoměřický deník, červen 2007.
- Pilátová Agáta** Když historik napíše paměti. In: Týdeník Rozhlas, Praha 29. 10. 2007.
- Pinard Peter Richard** Humor im Dienst der Verleumdung. Antisemitische „politische Sketsche“ im Tschechische Rundfunk 1941–1945. In: TStD 2007, s. 94–177.
Humor ve službách pomluv. Prvky antisemitismu v tzv. „politických skečích“ vysílaných Českým rozhlasem v letech 1941–1945. In: TSD 2007, s. 140–207.
- Poláček Tomáš** Nicholas Winton. Obyčejný hrdina. In: Mladá fronta Dnes, Praha 18. 10. 2007.
- Pokoj 127. Domov mládeže Q 708, Terezie.** Vyd. Gymnázium Plzeň, HUMR 2007, s. 332.
- Posner Gerald L. – Ware John** Mengele – Anděl smrti. Úplný životní příběh. Praha, XYZ 2007, s. 451.
- Potůčková Jarmila** Vzpomínka na popravené spoluobčany. In: NO 12/2007, s. 4.
- Projev prezidenta republiky na Terezínské tryzně – 20. května 2007.** In: ZTi 39/2007, s. 7–8.
- Přehled pedagogických seminářů do konce roku 2007 / An Overview of the Educational Courses to Take Place in 2007.** In: Z/N 3/2007.
- Ptáčková Zuzana** Přežili Osvětím. Od září 1943 do července 1944 existoval v Osvětimi–Birkenau takzvaný rodinný tábor. In: Týdeník Televize, 16. 1. 2007.
- Publikace k výročí Památníku Terezie / Publication Commemorating the Terezie Memorial Anniversary.** In: Z/N 3/2007.
- Rea Paul** Voices from the Fortress. The extraordinary stories of Australia's Forgotten prisoners of war. Sydney, ABC Books 2007, s. 277.
- Reittererová Vlasta** Duchovní píseň v českých zemích. Duchovní píseň ve světské roli. In: Hudební rozhledy, Praha XII/2007.
- Riebauerová Martina** Děvčata z pokoje číslo 28. Rok co rok přijíždí do Špindlerova Mlýna skupina žen. Spojuje je minulost v terezínském ghettu. Pokoj 28, světlý bod ve zlé době holocaustu. In: Mladá fronta Dnes, Praha 13.10. 2007.
Rozumět řeči bolavé duše. „Je tolik věcí mezi nebem a zemí. Opravdu žije jen ten, kdo prožívá osud jako tajemství,“ říkal profesor Ota Gregor. In: Mladá fronta Dnes 3. 10. 2007.

- Rodenovi Eva a Rudolf** Životy ve vypůjčeném čase. Přeložil Jan Jicha. Praha, Academia 2007, s. 201.
- Roden Rudolf** Život v napětí a míru! Praha, P3K 2007, s. 101.
- Roemer Martin – Wiehn E. R.** Sternenfinsternis. Konstanz, Hartung Gore 2007, s. 140.
- Roubíčková Eva Mändl** „Langsam gewöhnen wir uns an das Ghettoleben“. Ein Tagebuch aus Theresienstadt. Herausgeben Veronika Springmann und Wolfgang Schellenbacher. Hamburg, Konkret Literatur Verlag 2007, s. 240.
- Růžičková Zuzana** To vědomí nás neopustí. In: *Reh* 5/2007, s. 3.
- Sedláková Eva** Koncertní mistři zahájili cyklus v synagogách. In: *Plzeňský deník* 25. 6. 2007.
- Sedláková Monika** Nad plány stavebních úprav Malé pevnosti Terezín. In: *TL* 35/2007, s. 101–111.
- Seminář pro slovenské pedagogy / Seminar for Slovak Pedagogues.** In: *Z/N* 2/2007.
- Seminář spolku „Přátelé a podporovatelé Terezína“ / The „Friends and Supporters of Terezín“ seminar.** In: *Z/N* 3/2007.
- Setkání pedagogů ČR v Terezíně a Drážďanech / A Meeting of Czech Pedagogues in Terezín and Dresden.** In: *Z/N* 1/2007.
- Slavnostní vyhodnocení soutěží Památníku Terezín / A Ceremonial Announcement of the Winners of the Terezín Memorial Contests.** In: *Z/N* 3/2007.
- Smutné vzpomínky v Terezíně.** In: *Metro*, Praha 18. 5. 2007.
- Spáčilová Mirka** Jak zavraždili hvězdu Terezína. In: *Mladá fronta Dnes*, Praha 2. 10. 2007.
- Spiegel Paul** Kdo jsou Židé? Z něm. orig. přel. Eva a Pavel Dobšíkovi. Vydała Společnost pro odbornou literaturu. Praha, Barrister & Principale 2007, s. 232.
- Spier-Cohen Gisela** Weggerissen. Erinnerungen an Theresienstadt. Archivschriften Heft 6 – herausgeben Siegfried Becker. Marburg, Jonas Verlag 2006, s. 80.
- Stránský Pavel** Jeden ze 150 tisíc Terezínů. Moje/naše předpekli. In: *ZTi* 40/2007, s. 10. 150 000 Terezínů. In: *ZTi* 39/2007, s. 11.
- Strnad Jiří** Mladí uctili památku obětí. In: *No* 8/2007, s. 1.
- Svobodová Kateřina** Terezínské dětské časopisy. In: *Holocaust – Šoa – Zagłada v české, slovenské a polské literatuře*. Editor Jiří Holý a Univerzita Karlova. Praha, Karolinum 2007, s. 111–120.
- Szymanovská Lucie** Děti Ireny Sendlarové. Zachránkyně tisíců životů kandidátkou na Nobelovu cenu. In: *Reh* 4/2007, s. 10–11.
- 60. výročí založení Památníku Terezín / The 60th anniversary of the founding of the Terezín Memorial.** In: *Z/N* 3/2007.
- Šimůnek Michal** Ve stínu Velké války. Akceptace německé rasové hygieny 1915–1925. In: *TSD* 2007, s. 371–396.
- Šiška Miroslav** Boj s tyfem v Terezíně v květnu 1945. In: *Právo*, Praha 19. 5. 2007. Kreslené svědectví Alfreda Kantora. In: *Právo*, Praha 8. 12. 2007. Křišťálová noc, kdy hořely synagogy. In: *Právo*, Praha 10. 11. 2007.
- Šlesingerová Věra** Projev na pietním shromáždění na paměť zahájení transportů do Lodže a do Terezína. In: *ZTi* 37/2007, s. 2–4.
- Šťastný Ondřej** Příběh z planety Osvětim. In: *Mladá fronta Dnes*, Praha 29. 9. 2007.
- Štichová Eva** O Petru Kienovi z pera Michaela Dörfla z Výmaru. In: *ZTi* 37/2007, s. 13. Za Hanou Reinerovou. In: *ZTi* 40/2007, s. 14. Zrcadlo doby v denících z roku 1944. In: *ZTi* 39/2007, s. 10.
- Špringl Jan** Do soutěže přišlo přes tisíc prací. 11. června 2007 ve 13 hodin proběhlo slavnostní předání cen vítězům 13. ročníku literární a 11. ročníku výtvarné soutěže pro mládež, vyhlášené každoročně Památníkem Terezín. In: *Litoměřický deník* 15. 6. 2007.
- Tabery Erik** Deník Camilla Hoffmanna. In: *Reh* 7/2007, s. 17.
- Ta hrůza přicházela po krůčcích.** Rozhovor s Jiřím Kostou vedl Ondřej Horák. In: *Lidové noviny*, Praha 17. 4. 2007.
- Terezínská tryzna 2007 / the Terezín Commemoration Ceremony 2007.** In: *Z/N* 3/2007.
- Terezínské love story.** Eva a Ruda Rodenovi. Rozhovor s nimi vedla Marcela Pecháčková. In: *Instinkt*, Praha 17. 5. 2007.
- Terezínský časopis „Domov“ / The Terezín Magazine „Domov“.** In: *Z/N* 2/2007.

- Tesař Milan** Nejkrásnější věk [Alice Herz-Sommerová]. In: Reflex, Praha 11. 10. 2007.
- Topol Jáchym** Národní pevnost v pasti. Je jen jeden plán, jak zachránit živý Terezín. In: Respekt, Praha 5. 2. 2007.
- Třešňáková Marie** Vlasta Schönová na cestě tam, zpět a zase tam. In: Týdeník Rozhlas, Praha 6. 4. 2007.
- Tuček Radim** Velká soutěž znovu začíná. V Památníku opět vyhláší akci, již se vloni zúčastnilo 800 dětí. In: Litoměřický deník, 26. 2. 2007.
- Tučková Anna** „Leť chrouste!“ In: NO 20/2007, s. 6.
- Uctili poslední popravu.** In: Ústecký deník, Ústí nad Labem 3. 5. 2007.
- Už žádné úžasné bezpráví.** Manželé Eva a Rudolf Rodenovi navštívili Prahu v době veletrhu Svět knihy. Rozhovor s nimi vedl Ondřej Horák. In: Lidové noviny, Praha 18. 5. 2007.
- Vajskebr Jan** Nasazení SS-Totenkopfverbände při okupaci českých zemí. In: TL 35/2007, s. 45–56.
- Valeš Miroslav** Delegation poslanců Německa v Terezíně. Zástupci roudnického gymnázia tam byli společně s nimi. In: Litoměřický deník 21. 5. 2007.
- Vančura Jiří** Ještě že člověk neví. Výpověď nejen o utrpení. In: A2, Praha 20. 6. 2007.
- Veselská Magda** Muž, který si nedal pokoj. Příběh Josefa Poláka, hlavního kurátora Židovského ústředního muzea v Praze v období druhé světové války. In: TSD 2007, s. 82–139.
- Vidláková Michaela** Kniha Alfreda Kantora česky. In: ZTi 40/2007, s. 7.
- Víra a psychologie se doplňují.** Ráj uprostřed pekla. In: ZTi 37/2007, s. 13.
- Vnitřní pracovní komanda / The internal work commandos.** In: Z/N 4/2007.
- Vobecká Jana** Terezínská synagoga otevřena veřejnosti. In: ZTi 39/2007, s.1.
- V Terezíně mají hudební centrum.** „Je radost, že to, co mi bylo dáno, můžu dát lidem dál.“ Rozhovor s prof. PhDr. Jaro Křivohlavým, CSc., vedla Simona Ester Brandejsová. In: Naše rodina, Praha 5. 6. 2007.
- V Terezíně se četla stovka jmen.** TIMUC přiláká mládež z celého světa. In: Ústecký deník 7. 4. 2007.
- V Terezíně zazní projekt 7 svicí.** Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století: Společenské a hospodářské souvislosti. Praha, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 2007, s. 149.
- Výstava „Můj obraz 20. století“ / The „My Picture of the 20th Century“ exhibition.** In: Z/N 4/2007.
- Weinberger tour v Terezíně / Weinberger Tour in Terezín.** In: Z/N 4/2007.
- Werner Pavel** Tryzna v Terezíně. In: ZTi 39/2007, s. 8.
- Who Will Write Our History?** Bloomington, Indianapolis, Indiana University Press 2007, s. 523.
- Wiener Jan** Bojovník. Vždy proti proudu. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2007, s. 147.
- Wohlgemuthová Renata** Schopnost čelit osudu. In: Reh 10/2007, s. 15.
- Zangl Veronika** Frühe Zeugenberichte des Holocaust als Grundlage von Archiven, Geschichtsschreibung und autobiographischer Literatur. In: TStd 2007, s. 220–257.
- Zásadní řešení.** Rané svědecké zprávy o holocaustu jako východisko archivů, historiografické a autobiografické literatury. In: TSD 2007, s. 248–278.
- Zechner Ingo** Rozhovor na téma Terezín se sochařem Alešem Veselým vedl Jiří Daniček. In: Reh 4/2007, s. 6–7.
- Zidek Petr** Pochybné vlastnictví. Poznámky pod čarou k restitucím uměleckých předmětů v Rakousku. In: TSD 2007, s. 354–370.
- Zidek Petr** Historik, který přežil Osvětim. In: Lidové noviny, Praha 23. 6. 2007.

Sestavila Marie Poljaková

TEREŽÍNSKÉ LISTY 36/2008

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREŽÍN

Řídí redakční rada ve složení doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., Anna Hyndráková,
doc. PhDr. Miroslav Kryl, CSc., Miroslava Langhamerová,
PhDr. Jan Munk, CSc., PhDr. Marek Poloncarz
a Mgr. Jan Vajskebr.

Grafická úprava: Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad: Jan Valeška (do angličtiny),

Peter Zieschang (do němčiny)

Výkonný redaktor: Miroslava Langhamerová

Pro Památník Terežín vydalo v roce 2008 Nakladatelství OSWALD®, Praha

Náklad 600 kusů

ISBN 978-80-87242-04-9

© Památník Terežín, 2008

ziích Spolku výtvarných umělců Mánes. Jeho nejvýznamnější předválečnou prezentací byla souborná výstava v Moravské Ostravě v roce 1937.

V roce 1941 Nágla zatkl na telčském náměstí za malířským stojanem gestapo a uvěznilo ho v Brně. V květnu 1942 byl předán k transportu a s celou rodinou odvezen do terezínského ghetta.

I zde Nágla maloval interiéry ubikací a zákoutí dvorů. O jeho kresbách, akvarelech a kvaších se dlouho nevědělo, malíř je zazdil na půdě jednoho z terezínských domů; objeveny byly až roku 1950 při rekonstrukci budovy. Náglovi byli odvečeni v řijnu 1944 posledním terezínským transportem do Auschwitz II-Birkenau, kde všichni zahynuli.

Martina Šiknerová

ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗІН
TEREZÍN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

ISBN 80-87242-04-1

9 788087 242049